

Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953.

Delić, Ante

Doctoral thesis / Disertacija

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:062684>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-02**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
„HUMANISTIČKE ZNANOSTI“

Ante Delić

DJELOVANJE ANTE PAVELIĆA 1945.-1953. GODINE

Doktorski rad

Zadar, 2016.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
„HUMANISTIČKE ZNANOSTI“

Ante Delić

DJELOVANJE ANTE PAVELIĆA 1945.-1953. GODINE

Doktorski rad

Mentor

Doc. dr. sc. Zlatko Begonja

Zadar, 2016.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Ante Delić

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij „Humanističke znanosti“

Mentor: Doc. dr. sc. Zlatko Begonja

Datum obrane: 15.9.2016.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: Humanističke znanosti, Povijest.

II. Doktorski rad

Naslov: „Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953. godine“

UDK oznaka: 9

Broj stranica: 237

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica:

Broj bilježaka: 894

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 162

Broj priloga:

Jezik rada: Hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. Izv. prof. dr. sc. Ante Bralić, predsjednik
2. Dr. sc. Mario Jareb, znanstveni savjetnik, član
3. Doc. dr. sc. Zlatko Begonja, član

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. Izv. prof. dr. sc. Ante Bralić, predsjednik
2. Dr. sc. Mario Jareb, znanstveni savjetnik, član
3. Doc. dr. sc. Zlatko Begonja, član

UNIVERSITY OF ZADAR

BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and Study

Name and Surname: Ante Delić

Name of the Study Programme: Postgraduate University Study in Humanities

Mentor: Assistant Professor Zlatko Begonja, PhD

Date of the Defence: 15 September 2016.

Scientific Area and Field in which the PhD is obtained: Humanities, History

II. Doctoral Dissertation

Title: „Life and work of Ante Pavelić from 1945. to 1953.“

UDC mark: 9

Number of pages (*quote only paginated pages*): 237

Number of pictures/graphical representations/tables: -

Number of notes: 894

Number of used bibliographic units and sources: 162

Number of appendices: -

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Associate Professor Ante Bralić, PhD, president
2. Scientific Advisor Mario Jareb, PhD, member
3. Assistant Professor Zlatko Begonja, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Associate Professor Ante Bralić, PhD, president
2. Scientific Advisor Mario Jareb, PhD, member
3. Assistant Professor Zlatko Begonja, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ante Delić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom „**Djelovanje Ante Pavelića 1945.-1953. godine**“ rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2016.

„Povjesničar lakše vidi kako je nešto nastalo nego zašto je nastalo, i bolje vidi posljedice nego uzroke velikih problema. To, razumije se, predstavlja razlog više da s još većim žarom nastoji otkriti te uzroke koji mu redovno izmiču i prkose mu.“ (Fernand Braudel)

Sadržaj

1. UVOD	1
2. DJELOVANJE ANTE PAVELIĆA DO 1945. GODINE	8
2.1 Političar – revolucionar - poglavnik	8
2.2 Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske.....	11
2.3 Slom NDH u iščekivanju sukoba Istoka i Zapada	18
3. PONOVO U EMIGRACIJI	41
3.1 Skrivanje Ante Pavelića u Austriji 1945.-1946.	41
3.2 Pavelićevo napuštanje Zagreba i dolazak u Austriju	42
3.3 Potraga zapadnih i jugoslavenskih službi za Pavelićem.....	49
3.4 Pavelić prelazi u britansku okupacijsku zonu.....	55
4. O ULOZI ANTE PAVELIĆA U PLANIRANJU, PRIPREMI I PROVEDBI „AKCIJE 10. TRAVANJ“ ILI „KAVRANOVE AKCIJE“	61
4.1 Uvodne napomene	61
4.2 Sve su oči (ponovno) uprte u Vladka Mačeka	64
4.3 Odlazak Lisaka, a zatim i Moškova u Hrvatsku	68
4.4 Prva okupljanja bivših članova hrvatske državne vlade i visokih ustaških dužnosnika nakon sloma.....	76
4.5 Moškov svojevóljno raspolaže državnom imovinom ili o „žutoj groznici“	86
4.6 „Pavelićeve sugestije“	89
4.7 Drugi prelazak Ante Vrbana u Hrvatsku	93
4.8 Pripreme za Pavelićev prelazak u Italiju.....	102
5. PAVELIĆ U ITALIJI	108
5.1 Zapadne obavještajne službe nastavljaju potragu.....	108
5.2 Pavelićevi suradnici intenziviraju djelatnost nakon njegova napuštanja Austrije ...	121
5.3 Pripreme za Kavranov susret s Pavelićem u Italiji 1948.	126
5.4 „Otvorena rječ“	128
5.5 Kavran u Rimu.....	133

6. KATOLIČKA CRKVA I SKRIVANJE ANTE PAVELIĆA U ITALIJI.....	143
6.1 „Dakle to je ono područje koje se nalazi između politike i dobrotvornosti“	143
6.2 Uloga Krunoslava Draganovića u skrivanju Ante Pavelića u Italiji i njegovu prebacivanju u Argentinu	150
7. U ARGENTINI.....	160
7.1 Druge okolnosti – isti cilj.....	160
7.2 Hrvatska državotvorna stranka	162
7.3 Previranja u Pavelićevim redovima	166
7.4 Prvi zahtjev za izručenjem	169
7.5 Osnivanje Hrvatske Državne Vlade u progonstvu.....	173
8. PUBLICISTIČKA DJELATNOST	175
8.1 „Država Hrvatska živi“	176
8.2 O kvislinzima i ratnim zločincima.....	177
8.3 „Značenje i uloga emigracije“	179
8.4 Slučaj nadbiskupa Stepinca	185
8.5 O dojučerašnjim suradnicima	186
8.6 O komunizmu i pogreškama Zapada	189
8.7 Novo vrijeme – stara načela.....	196
8.8 O jugoslavenstvu uz savjet velikosrbima.....	197
8.9 NDH – trajna osnova političkog programa	200
8.10 O vodstvu HSS-a ili „malodušnici i sporazumaši“	202
8.11 Razgovori sa stranim novinarima	205
8.12 Prijateljski narodi i zajednička borba.....	207
9. ZAKLJUČAK.....	210
10. ANTE PAVELIĆ – KRONOLOGIJA	214
11. POPIS IZVORA I LITERATURE:	217
12. SAŽETAK.....	231
13. SUMMARY.....	232
14. POPIS KRATICA	233
15. ŽIVOTOPIS.....	235

1. UVOD

Disertacija *Djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953. godine* ima za cilj prikazati i analizirati djelovanje Ante Pavelića za vrijeme njegove druge političke emigracije. Površnom poznavatelju hrvatske povijesti jasno je da je Ante Pavelić vjerojatno najpoznatiji Hrvat u inozemnoj i domaćoj literaturi, a njegovo političko djelovanje još uvijek je jedna od najkontroverznijih tema naše povijesti. Tema je to kojom se do danas naše društvo polarizira, prvenstveno zbog toga jer se toj temi desetljećima pristupalo tendenciozno s političkog i mitologizacijskog aspekta.

Conditio sine qua non kod razumijevanja povijesnih fenomena općenito, pa tako i u slučaju Ante Pavelića, jest mjeriti ih mjerom vremena u kojem su djelovali, odnosno ne promatrati ih iz naše današnje perspektive, jer ih u suprotnom nećemo moći do kraja razumjeti. To je temelj od kojeg ovo znanstveno istraživanje polazi. Nedvojbeno, Ante Pavelić spada u one političare koji su čitavo vrijeme svoga političkog djelovanja imali isti politički cilj. Međutim, u ostvarenju tog cilja on se nije uvijek služio istim sredstvima, a to je zapravo i prijeporna točka svih historiografskih djela koja se bave njegovim djelovanjem.

U uvodnom dijelu rada na temelju raščlambe relevantne znanstvene literature, radi cjelovitog pristupa, sažeto je prikazana Pavelićeva politička djelatnost do posljednjih dana pred propast Nezavisne Države Hrvatske. Prikaz tog razdoblja nezaobilazan je radi prikaza uzročno-posljedičnih veza i kao temeljni okvir za razumijevanje daljnje obrade teme. Što se tiče samog merituma radnje polazišna točka također će biti analiza dostupne domaće i strane literature kako bi se potom moglo prionuti na istraživanje dostupnog arhivskog gradiva, s posebnim naglaskom na ono do sada nepoznato i nekorišteno u istraživanjima. Pri tome je važno spomenuti da se dio gradiva Nezavisne Države Hrvatske nalazi izvan Hrvatske, u Republici Srbiji u Beogradu kamo je odvoženo poslije 1945. i do danas nije u potpunosti dostupno za istraživanje. Bez otvaranja toga gradiva istraživačima, o nekim se temama vezanima uz Pavelićevo djelovanje ne može izreći potpuna i sveobuhvatna ocjena pa se time i danas, više od pola stoljeća od Pavelićeve smrti, ostavlja prostor za razne manipulacije i mitologizaciju posebno tragičnih i traumatičnih tema novije hrvatske povijesti.

U Hrvatskom državnom arhivu (HDA) nalazi se fond Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove, Socijalističke Republike Hrvatske (Fond SDS RSUP, SRH) u kojem se između ostalog nalaze i istražni zapisnici s dosjeima osoba koje su poslije 1945. bile predmetom istrage jugoslavenskih komunističkih vlasti. Od posebne važnosti za ovaj rad je istražni zapisnik Božidara Kavrana, koji do sada nije bio predmet posebne povijesne analize, a sadrži brojne nezaobilazne podatke kada je riječ o Pavelićevom djelovanju i skrivanju od 1945-1948. Naravno da prema svim izjavama nastalima pred jugoslavenskim istražnim tijelima (tj. OZN-om i UDB-om) treba pristupiti s posebnim oprezom s obzirom na uvjete i okolnosti u kojima su te izjave davane.

U HDA se također nalazi dio osobne ostavštine dr. Jere Jareba koja je dragocjen izvor za istraživanje hrvatske političke emigracije, odnosno različitih političkih grupacija koje su u njoj djelovale. U istom kontekstu nezaobilazna je ostavština Vinka Nikolića koja se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Nikolićeva *Hrvatska revija* nastala je u oporbi prema Paveliću i takav je pečat zadržala cijelo vrijeme pod Nikolićevim uredništvom. Međutim, uvidom u Nikolićevu korespondenciju stječe se potpunija slika o njegovoj uređivačkoj politici kad je riječ o Paveliću. Od velikog značaja za istraživanje povijesti iseljništva je i ostavština Dominika Mandića koja se čuva u Arhivu franjevačkog samostana na Širokom Brijegu.

Kad je riječ o domaćim izvorima treba spomenuti u istraživanjima do sada nekoristenu privatnu ostavštinu Ante Pavelića koja se nalazi u Španjolskoj. Posebnost tog gradiva sastoji se u tome što nam s jedne strane prikazuje djelovanje i stavove samog Pavelića, iz njegove vlastite vizure, odnosno njegovih suradnika, dok s druge strane navedena ostavština sadrži i podatke o Pavelićevim političkim protivnicima, odnosno prikazuje njihovu međusobnu borbu. Važnost Pavelićeve ostavštine je i u tome što nam iz drugih dostupnih izvora često nedostaju odgovori na mnoga pitanja, međutim komparativnom analizom spomenutog gradiva odgovori postaju jasniji.

Također, u istraživanju je korišteno gradivo nacionalnih arhiva SAD-a (National Archives and Records Administration, Washington D. C.) i Velike Britanije (The National Archives, Public Record Office, London), koje nam pokazuje kojim su spoznajama o Pavelićevu poslijeratnom skrivanju i aktivnostima raspolagale zapadne obavještajne službe. Naime, pri analizi ovog gradiva potreban je poseban oprez, jer su obavještajna izvješća često puta temeljena na glasinama. Nadalje, komparativnom analizom pokušat ćemo dati odgovor

na pitanje jesu li zapadne službe, ili pak Katolička crkva, imale udjela u Pavelićevu skrivanju. Iz spomenutog gradiva također je vidljiva i napetost u odnosima SAD-a i Velike Britanije prema Jugoslaviji kad je riječ o Pavelićevu skrivanju i djelovanju. Naime, Jugoslavija je pod svaku cijenu pokušavala otkriti Pavelićevo boravište i neumorno tražila njegovo izručenje. Arhivska građa jugoslavenskih obavještajnih službi još uvijek nije u potpunosti dostupna za istraživanje u Republici Srbiji, osim fragmentarno. Međutim, i na temelju tih fragmenata vidljiva je razina i opseg koji su si zadale jugoslavenske službe kad je riječ o Pavelićevu djelovanju poslije 1945.

Kad je riječ o dosadašnjim historiografskim istraživanjima, vidljivo je postojanje mnogih uopće ili nedovoljno obrađenih pitanja vezanih uz djelovanje Ante Pavelića, a još uvijek nema znanstveno utemeljenog monografskog djela koje bi prikazalo Pavelić život i političku djelatnost. U literaturi je u nezanemarivoj mjeri prisutan crno-bijeli binarni pristup, nasuprot kojem je potreban nijansirani, višeslojni pristup, jer jedino pomoću njega možemo shvatiti svu kompleksnost navedene problematike i sukladno tome odstraniti svaku politizaciju i mitologizaciju.

Knjige Marija Jareba, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*¹, Jamesa Sadkovicha, *Italija i ustaše*² i radovi Tomislava Jonjića³ nezaobilazni su naslovi kada govorimo o znanstveno utemeljenim istraživanjima predratne ustaške emigracije, te u tom kontekstu i Pavelićeva djelovanja do 1941. Za razdoblje NDH, između ostalih naslova, treba spomenuti i knjige Tomislava Jonjića, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*⁴ i Jure Krište, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*⁵.

Bogdan Krizman autor je tetralogije o Paveliću i NDH, te smo od njegovih radova koristili *Ustaše i Treći Reich*⁶ i *Pavelić u bjekstvu*⁷. Potonji naslov još uvijek je temeljno i nezaobilazno djelo kod istraživanja Pavelićeva poslijeratnog djelovanja. Međutim, za razliku od prethodno navedenih naslova, Krizman se u svojim istraživanjima ne služi u potpunosti znanstvenom metodologijom, čemu razloge zasigurno u jednom dijelu treba tražiti u vremenu

¹ Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Hrvatski institut za povijest i školska knjiga, Zagreb 2006.

² James SADKOVICH, *Italija i ustaše*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2010.

³ Tomislav JONJIĆ, „Povijesno-politički okvir postanka ustaškog pokreta“, *Hrvatska obzorja*, god. IX./2001., br. 2, 3 i 4. i god. X./2002., br. 1.

⁴ Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Libar, Zagreb 2000.

⁵ Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, I-II., Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, Zagreb, 1998.

⁶ Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, II, Zagreb 1986.

⁷ Bogdan KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, Globus, Zagreb, 1986.

i okolnostima u kojima su njegove knjige nastale. Unatoč tome, osobita važnost njegovih radova je i u tome što prilično ekstenzivno donosi izvratke izvornog gradiva, bilo inozemne bilo jugoslavenske provenijencije, od kojih su nam mnogi danas nedostupni, te kroz Krizmanove radove možemo dobiti barem djelomičan uvid u navedeno gradivo. Potpuno je razumljivo da Krizman - u kontekstu jugoslavenske historiografije - Paveliću pristupa prvenstveno kao „domaćem izdajniku“, „narodnom neprijatelju“ i sl. Dakle, služi se ideološkom terminologijom koja nije imanentna povijesnoj znanosti.

Treba spomenuti znanstvena istraživanja koja obrađuju neka pitanja koja se problematiziraju i u disertaciji. Jere Jareb je na temelju dostupnog gradiva u zbirci dokumenata *Zlato i novac NDH izneseni u inozemstvo 1944. i 1945*⁸, obradio temu hrvatske državne imovine koja je iznesena iz Hrvatske na kraju rata, te je prikazao i dokazao da su bez ikakvog utemeljenja razne tvrdnje koje se nažalost i do današnjeg dana stalno ponavljaju u raznim domaćim i inozemnim propagandističkim uradcima.

U do sada jedinoj monografiji o križarima, *Križari-gerila u Hrvatskoj 1945-1950*⁹, autor Zdenko Radelić problematizirao je ulogu Ante Pavelića u tzv. Kavranovoj akciji, ali je pri tome naglasio da će se zadržati na spoznajama koje su postavljene u dosadašnjoj literaturi. Iako se u svom radu služio i dostupnim arhivskim gradivom na temelju kojega je moguće detaljnije problematizirati i Pavelićevu ulogu, autor se time nije detaljnije bavio već je naglasak u knjizi stavljen na djelovanje pojedinih križarskih skupina u zemlji. Naime, kako je Pavelićeva uloga u tzv. Kavranovoj akciji do sada znanstveno neobrađena, Radelić je oslanjajući se primarno na memoaristiku, bez njene kritičke analize, u svojim zaključcima donosio manjkave sudove.

U takvu memoaristiku prije svega spada djelo Srećka Rovera *Svjedočanstva i sjećanja*¹⁰ koje se u dosadašnjoj literaturi o tzv. Kavranovoj akciji pretežno koristilo. U ovom istraživanju smo onaj dio Roverovih uspomena koji govori o tzv. Kavranovoj akciji, podvrgnuli kritičkoj analizi i ustanovili da su one, osim što pate od uobičajenih nedostataka kao i druga autobiografska djela, prilično tendenciozno pisana. U dosadašnjim radovima uglavnom se previdala činjenica da su Roverove uspomene nastale prije svega s ciljem njegova osobnog pozicioniranja unutar poslijeratne hrvatske političke emigracije i svih

⁸ Jere JAREB, *Zlato i novac NDH izneseni u inozemstvo 1944. i 1945*. Hrvatski institut za povijest - Dom i svijet, Zagreb, 1997.

⁹ Zdenko RADELIĆ, *Križari-gerila u Hrvatskoj 1945-1950*. Hrvatski institut za povijest - Dom i svijet, Zagreb, 2002. i II. izdanje, Alfa - Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011.

¹⁰ Srećko ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, Zagreb, 1995.

raslojavanja koja su se u njoj događala. Na jednak način, zbog navedenih razloga s posebnim oprezom treba pristupiti i uspomenama Dinka Šakića *S poglavnikom u Alpama* koji također u jednom dijelu svojih uspomena govori o tzv. Kavranovoj akciji.¹¹ U istom kontekstu treba promatrati i središnji dio knjige Nikole Čolaka *Akcija deseti travanj u svijetlu krunskog svjedočanstva Ivana Prusca i dokumentacije*.¹² Međutim, Čolakov rad u metodološkom smislu ipak se razlikuje od prethodnih jer autor u zadnjem dijelu knjige donosi izvorno gradivo, tj. korespondenciju nekih sudionika akcije koja nam omogućuje drugačiji i dublji uvid u okolnosti pripreme i izvođenja akcije, kao i analizu od strane preživjelih sudionika poslije saznanja o propasti.

Jure Krišto je u svom članku „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića“¹³, na temelju dokumenata jednog obavještajnog tima koji je tragao za Pavelićem, prvi podrgrnuo kritičkoj analizi zapadne obavještajne dokumente, te dokazao njihovu iznimnu nepouzdanost. Magistarski rad Gorana Denisa Tomaškovića, *Političke koncepcije Ante Pavelića tijekom druge emigracije prema časopisima Hrvatska i Izbor (1947.-1959.)*¹⁴ prikazuje Pavelićevo poslijeratno djelovanje, ali isključivo na temelju emigrantskih časopisa i dostupne literature.

Članak Pavelićeve kćeri Višnje Pavelić, *Put mog oca Ante Pavelića od Austrije i Italije do Argentine i Španjolske*¹⁵ od nezaobilazne je važnosti za ovo istraživanje. Naime, iako autorica nedvojbeno, zbog osobne bliskosti, subjektivno pristupa temi, u svom prikazu donijela je razmjerno detaljno svjedočanstvo o Pavelićevu skrivanju u Austriji i Italiji poslije napuštanja Hrvatske. Svjedočanstvo bez kojeg bi vjerojatno bilo nemoguće rekonstruirati Pavelićevo kretanje u onoj mjeri u kojoj smo to uspjeli u ovom istraživanju. Tim više kada znamo da o nekim okolnostima skrivanja krug upućenih nije prelazio okvire njegove obitelji. Usporedbom ovog članka s inozemnim arhivskim gradivom koje govori o okolnostima Pavelićeva poslijeratnog skrivanja u Austriji i Italiji, približavamo se odgovoru na pitanje o ulozi zapadnih službi i Katoličke crkve.

¹¹ Dinko ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, Split, 2001.

¹² Nikola ČOLAK, *Akcija deseti travanj u svijetlu krunskog svjedočanstva Ivana Prusca i dokumentacije*, Središnjica za proučavanje hrvatske povijesti, Padova 1989.

¹³ Jure KRIŠTO, „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića“, *Časopis za suvremenu povijest*, 42/2010. br.1. 55-72.

¹⁴ Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka disertacija i magistarskih radova, Goran Denis TOMAŠKOVIĆ, *Političke koncepcije Ante Pavelića tijekom druge emigracije prema časopisima Hrvatska i Izbor (1947.-1959.)*, magistarski rad, 157 listova, Filozofski fakultet, 2008. Signatura: DCR ZG 401759/09

¹⁵ Višnja PAVELIĆ, „Put mog oca Ante Pavelića od Austrije i Italije do Argentine i Španjolske“, *Hrvatski list*, 25. prosinca 2008. br. 321. i 1. siječnja 2009. br. 322.

Osim domaće literature, političko djelovanje Ante Pavelića nakon Drugog svjetskog rata predmet je istraživanja brojnih radova prije svega u inozemnoj publicistici, iako se i u radovima nekih inozemnih znanstvenika kad je riječ o ovoj temi teško može primijetiti razlika između publicističkog i znanstvenog pristupa. Ovdje ću spomenuti najpoznatije publicističke naslove koji su i korišteni u ovom istraživanju: Mark Aarons – John Loftus, *Unholy Trinity. How the Vatican's Nazi Networks Betrayed Western Intelligence to the Soviets*¹⁶, Guy Walters, *Lov na zločince*¹⁷ i Uki Goni, *The real Odessa. How Peron Brought the Nazi War Criminals to Argentina*¹⁸. Spomenuti radovi govore o Pavelićevom poslijeratnom djelovanju u kontekstu spašavanja i bijega nacionalsocijalističkih dužnosnika poslije Drugog svjetskog rata. U svim navedenim radovima, što je važno istaknuti, izražena je neskrivena tendencioznost, te se gotovo svih autori služe uglavnom istim izvorima i bez bitnih razlika nadopunjuju se u dokazivanju teze kako je Pavelić, u svojem bijegu i skrivanju u Austriji i Italiji, imao apsolutnu potporu Katoličke crkve i zapadnih obavještajnih službi koje su mu, svaka na svoj način, pružale zaštitu. Nadalje, iako se radi o publicistici treba spomenuti i nezanemariv nedostatak navedenih radova i s metodološkog aspekta, jer autori nerijetko selektivno i nekritički pristupaju izvorima, tj. obavještajnim izvješćima, te nedovoljno ili gotovo uopće ne koriste izvore i literaturu na hrvatskom jeziku. Slijedom navedenog njihovi zaključci su često puta puka nagađanja i konfabulacije. U istu kategoriju spada i rad autora Pino Adriano – Giorgio Cingolani, *La via dei conventi. Ante Pavelic e il terrorismo ustascia dal Fascismo alla Guerra Fredda*¹⁹. Naime, kako se autori u svom pristupu nisu odmaknuli od gore navedene metodologije inozemnih autora, potonji rad nismo smatrali vrijednim osobite pažnje u ovom istraživanju.

Uz navedene izvore u disertaciji su korištena i analizirana domaća i strana periodička izdanja od kojeg ističem vodeća glasila u NDH, dnevnik *Hrvatski narod*, tjednik *Spremnost*, te glasilo Pavelićevih pristaša u Argentini, *Hrvatska*.

Cilj doktorske disertacije jest istražiti političko djelovanje Ante Pavelića nakon Drugog svjetskog rata, odnosno prikazati Pavelićevo djelovanje u novonastalim okolnostima

¹⁶ Mark AARONS – John LOFTUS, *Unholy Trinity. How the Vatican's Nazi Networks Betrayed Western Intelligence to the Soviets* St. Martin's Griffin, 1998.

¹⁷ Guy WALTERS, *Lov na zločince*, Ljevak, Zagreb, 2009.

¹⁸ Uki GONI, *The real Odessa. How Peron Brought the Nazi War Criminals to Argentina*, London-New York, 2002.

¹⁹ Pino ADRIANO – Giorgio CINGOLANI, *La via dei conventi. Ante Pavelic e il terrorismo ustascia dal Fascismo alla Guerra Fredda*, Ugo Mursia Editore, 2011.

Hladnoga rata. Sam Pavelić će godinama nakon 1945., biti glavni simbol onog dijela hrvatske političke emigracije koju će jugoslavenski režim cijelo vrijeme svog trajanja često etiketirati kao „terorističku ustašku emigraciju“.²⁰ Najvažniji doprinos povijesnoj znanosti je obrada nekih do sada potpuno nepoznatih epizoda Pavelićeva djelovanja kao i kontekstualizacija spornih pitanja kroz analizu do sada nepoznatih i nekorištenih izvora. Ovu prvu disertaciju do sada o Anti Paveliću, obranjenu na nekom od sveučilišta u Hrvatskoj, treba promatrati i kao jedan od prvih koraka prema cjelovitom znanstvenom istraživanju života i djelovanja jedne od najkontroverznijih i najpoznatijih osoba hrvatske povijesti. Bez objektivnog istraživanja djelovanja Ante Pavelića nije moguće u potpunosti shvatiti hrvatsku nacionalnu povijest 20. stoljeća.

Rad je podijeljen kronološki. U prvom poglavlju u osnovnim crtama prikazano je Pavelićevo djelovanje do 1945. godine, odnosno do kraja Drugog svjetskog rata i propasti NDH. U tom razdoblju Pavelić je djelovao prvo kao političar, a nakon odlaska u emigraciju i kao revolucionar, odnosno poglavnik ustaške organizacije (UHRO). U sljedećem poglavlju analiziramo Pavelićevo djelovanje kao poglavnika NDH u kontekstu Drugog svjetskog rata čiji su događaji presudno određivali i Pavelićevu poziciju. Poseban naglasak stavljen je na Pavelićeva previđanja i promišljanja o ishodu rata i položaju NDH u novim poslijeratnim okolnostima. Nadalje, na temelju inozemnog arhivskog gradiva i Pavelićeve osobne i obiteljske ostavštine, nastojao sam rekonstruirati Pavelićevo napuštanje Zagreba 1945., te potom njegovo skrivanje, kako u Austriji, tako i u Italiji. Potonje je osobito kontroverzno jer se u dijelu inozemne literature tendenciozno mitologizira uloga Katoličke crkve i Krunoslava Draganovića. Na koncu sam prikazao Pavelićev dolazak u Argentinu, njegov položaj među hrvatskom političkom emigracijom, te njegovu do sada ne do kraja poznatu publicističku djelatnost u kojoj se jasno odredio prema raznim pitanjima iz svoje prošlosti, ali i sadašnjosti. Bilo da je riječ o međunarodnim zbivanjima u kontekstu Hladnoga rata u kojima se osobito osvrtao na ulogu zapadnih sila, bilo da je riječ o emigrantskim previranjima i prelasku u oporbu njegovih dojučerašnjih bliskih suradnika.

²⁰ Milo BOŠKOVIĆ, *Antijugoslovenska fašistička emigracija*, Beograd, 1980.

2. DJELOVANJE ANTE PAVELIĆA DO 1945. GODINE

2.1 Političar – revolucionar - poglavnik

Kako sadržaj ovog poglavlja ne predstavlja meritum našeg istraživanja, ovdje ćemo na temelju dosega dosadašnje literature donijeti u izuzetno sažetom obliku samo osnovne činjenice i podatke o Pavelićevom životu i djelovanju do posljednjih dana NDH kao temeljni i nezaobilazni uvodni okvir središnjem dijelu rada.

Ante Pavelić rodio se 14. srpnja 1889. godine u hercegovačkom selu Bradina. Roditelji su mu iz Krivog Puta kod Senja. Pučkoškolsku izobrazbu stekao je u Bosni, dok je klasičnu gimnaziju pohađao kao vanjski đak kod isusovaca u Travniku, te u Senju, Karlovcu i Zagrebu. U doktora prava promoviran je na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1915. godine, poslije čega radi u odvjetničkom uredu dr. Aleksandra Horvata, predsjednika Hrvatske stranke prava. S nepunih trideset godina zagrebački odvjetnik Pavelić krajem 1918. godine postaje tajnik HSP-a.²¹

Novonastalu državu, Kraljevstvo SHS kasnije Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, od njenih početaka obilježilo je nasilje, teror i progon političkih protivnika.²² Unatoč javno isticanim zalaganjima za načela o pravu na samoodređenje, svjetske velesile nisu imale sluha za zahtjeve hrvatskih političara za ravnopravnošću Hrvata u novoj državi, te su ostale trajni zagovaratelji opstanka jugoslavenske države. Pavelić je kao pravaš frankovačke tradicije koristio gotovo svaku priliku da u svom javnom nastupu pozove na rušenje Jugoslavije i uspostavu nezavisne hrvatske države. U ovom razdoblju služio se isključivo legalnim sredstvima u ostvarenju toga cilja. Sukladno tome u programu HSP-a 1919. godine zahtijevao je da se „na temelju hrvatskog državnog prava i prava narodnog samoodređenja sve hrvatske zemlje (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija s otocima, Rijeka s kotarom, Međimurje, Prekomurje,

²¹ Ante PAVELIĆ, *Putem hrvatskog državnog prava*, (ur. Višnja Pavelić), Buenos Aires-Madrid, 1977., 537-538.

²² Opš. Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Izdalo Kulturno-historijsko društvo "Hrvatski rodoljub", Zagreb, 1942.; pretisak: Školska knjiga, Zagreb, 1992., Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, Zagreb, 2002. i Hrvoje ČAPO, *Kraljevina čuvara*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2015.

Bosna, Hercegovina i Istra s otocima) ujedine u jednu samostalnu neodvisnu hrvatsku državu“.²³

Osim što je prethodno izabran za zastupnika u gradskoj skupštini grada Zagreba²⁴ i za oblasnoga zastupnika zagrebačke oblasti, kao podpredsjednik HSP-a Pavelić je na skupštinskim izborima 1927. godine izabran za narodnog zastupnika na listi „Hrvatskog bloka“²⁵ zajedno sa dr. Antom Trumbićem. Pavelić i Trumbić u skupštini su otvoreno zastupali politiku hrvatske državne nezavisnosti.²⁶ Nezadovoljan Radićevom politikom koji je priznanjem Vidovdanskog ustava 1925. i stupanjem u vladu, a onda 1927. i ulaskom u savez sa Samostalnom demokratskom strankom Svetozara Pribićevića (SDS), nazvan Seljačko-demokratskom koalicijom (SDK), te pokušajem preimenovanja HSS-a u Narodnu seljačku stranku, pokazao da ne ide za razbijanjem jugoslavenskog okvira, Pavelić radi na uspostavljanju dodira s revizionističkim silama Italijom i Mađarskom, a braneći makedonske sveučilištarce na procesu u Skopju krajem 1927. uspostavio je dodire s makedonskom revolucionarnom organizacijom VMRO.²⁷

Povodom atentata na Stjepana Radića i druge narodne zastupnike iz redova HSS-a u beogradskoj skupštini 20. lipnja 1928. godine, Pavelić je izjavio da je nastupilo vrijeme koje zahtijeva nove metode borbe, jer Srbija neće mirnim putem pristati na rješenje hrvatskog pitanja. Netom prije lipanjskog atentata obraća se za pomoć i hrvatskom iseljeništvu.²⁸ Već od sredine 1927. započinje i s ilegalnim aktivnostima, a u Zagrebu 1. listopada 1928. godine

²³ A. PAVELIĆ, *Putem hrvatskog državnog prava*, 71.

²⁴ Na zagrebačkim gradskim izborima 1927. Radić je osvojio 2.351 od ukupno 19.573 glasa, a Hrvatski blok 9.749 glasova, odnosno polovicu vijećničkih mandata. (R. HORVAT, n.dj., 351.) Uzroci Radićeva poraza prvenstveno su u njegovom prihvaćanju monarhije i Vidovdanskog ustava, ali to izlazi iz okvira ovoga rada. U hagiografskim se životopisima prešućuje da je Pavelić već pri izboru za gradskog zastupnika morao položiti prisegu vjernosti državi i vladaru.

²⁵ Radi se o trećem „Hrvatskom bloku“ ako izuzmemo onaj iz vremena Prvog svjetskog rata. Naime, 1921. godine, odmah nakon donošenja Vidovdanskoga ustava, stvoren je prvi „Hrvatski blok“ u koji su ušle HRSS, HSP, i HZ. Drugi „H. blok“ osnovan je 1925. oko HRSS-a kojemu se pridružio HSP, a nakon što im se 1927. pridruži Trumbićev HFSS formirat će treći „H. blok“.

²⁶ Na prvoj sjednici skupštine 1927. godine Pavelić i Trumbić izjavili su da njihovo sudjelovanje „u parlamentarnom radu Narodne Skupštine ne znači, da to faktično stanje priznajemo i odobravamo. Naprotiv, Hrvatski Blok će svim zakonitim sredstvima raditi, da se odnošaj hrvatskog naroda iz temelja izmijeni, uspostavom hrvatske državne samostalnosti.“ (A. PAVELIĆ, *Putem...*, 229-231.)

²⁷ Opš. Tomislav JONJIĆ, „Povijesno-politički okvir postanka ustaškog pokreta“, *Hrvatska obzorja*, god. IX./2001., br. 2, 380-400.

²⁸ „Pavelić je prvi od hrvatskih političara, koji je odlučio pomoć potražiti u hrvatskom iseljeništvu.“ (Isto, 406.) Opš. o kanalima za nabavljanje oružja i bijeg ljudi u inozemstvo v. u: T. JONJIĆ, „Proces Hranilović-Soldin. Prilog poznavanju postanka ustaškog pokreta“, *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva : zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 8. i 9. siječnja 2009. u Zagrebu*, ur: Tomislav Jonjić i Zlatko Matijević, Zagreb, Naklada Trpimir i Zajednica udruga hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata grada Zagreba, 2009. 167.-196.; James SADKOVICH, *Italija i ustaše*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2010. 80.

osniva tajnu poluvojnu organizaciju „Hrvatski domobran“ koja će biti priprema za kasnije ustaško djelovanje. Naime, kao reakciju na proglašenje diktature 6. siječnja 1929., koja će i ubojstvima suzbijati svako oporbno djelovanje, Pavelić postavlja temelje tajne organizacije Ustaša – hrvatska revolucionarna organizacija (UHRO). Glavni cilj UHRO-a je da „oružanim ustankom (revolucijom) oslobodi ispod tuđinskog jarma Hrvatsku da ona postane potpuno samostalna i nezavisna država na cijelom narodnom i povijesnom području“, a nakon toga „braniti svim sredstvima državnu samostalnost Hrvatske i narodnu osebnost hrvatskoga naroda“²⁹

Nakon proglašenja diktature Pavelić se našao u opasnosti, te napušta Hrvatsku i sklanja se u Austriju, a potom u Sofiju gdje potpisuje Sofijsku deklaraciju 1929. koja učvršćuje već postojeće hrvatsko-makedonske veze. Zbog govora u Sofiji Državni sud za zaštitu države Pavelića i njegova bliskog suradnika Gustava Perčeca osudio je na smrt u odsutnosti.³⁰ Nakon izгона iz Austrije, Pavelić na koncu odlazi u Italiju koja mu dozvoljava ograničeno djelovanje gledajući pri tome vlastite interese u kontekstu talijansko-jugoslavenskih odnosa. Kao i Pavelić, u dogovoru s Mačekom u emigraciju će se zaputiti i predstavnici HSS-a Juraj Krnjević i August Košutić, a s ciljem zajedničkog nastupa prema svjetskoj javnosti.³¹ Po dolasku u emigraciju sva trojica upućuju memorandume i apele Društvu naroda u kojima se zalažu za slobodne izbore i protiv kraljevske diktature u zemlji. U Italiji i Mađarskoj Pavelić osniva logore za vojnu izobrazbu pripadnika ustaškog pokreta čije su najpoznatije akcije tzv. „Velebitski ustanak“ iz 1932.,³² te atentat na jugoslavenskog kralja Aleksandra u listopadu 1934. u Marseilleu.³³

Hitlerovim dolaskom na vlast zabranjeno je djelovanje hrvatskim nacionalistima budući da je nacionalsocijalistička vlast razvijala bliske odnose sa Jugoslavijom³⁴, a sredinom 1934., i Mađarska zatvara ustaški logor radi poboljšanja jugoslavensko-mađarskih odnosa.³⁵ Poslije

²⁹ Opš. Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Hrvatski institut za povijest i Školska knjiga, Zagreb 2006. 55.-67. i 120.

³⁰ U Sofijskoj deklaraciji zaključuju: „da im nemogući režim, kome su podvrgnute Hrvatska i Makedonija, podjednako nalaže, da koordiniraju svoju legalnu djelatnost za izvojenje čovječjih i narodnih prava, političke slobode, te podpune nezavisnosti i Hrvatske i Makedonije.“ (A. PAVELIĆ, *Putem...*, 460 i 483-490. i R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 445-447.)

³¹ J. SADKOVICH, *Italija i ustaše*, 91-93.

³² Opš. M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret...*, 281-298.

³³ Isto, 303.-343. Pavelić je radi atentata zajedno sa Ivanom Perčevićem i Eugenom Didom Kvaternikom u Francuskoj bio osuđen na smrt u odsutnosti. Sadkovich dokumentirano pokazuje kako su i „Velebitski ustanak“ i marsejski atentat provedeni bez udjela Italije. Vidi: J. SADKOVICH, *Italija i ustaše*, 223-224. i 237-242.

³⁴ M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 280.

³⁵ J. SADKOVICH, *Italija i ustaše*, 185.

marsejskog atentata talijanski je sud, pozivajući se na vlastite zakone i međunarodne običaje koji su priječili izručenje političkih krivaca, odbio izručiti Pavelića i bliskog mu suradnika Eugena Didu Kvaternika Francuskoj, te su oni utamničeni u Torinu do konca ožujka 1936. Ustaška emigracija nakon marsejskog atentata našla se u iznimno teškom položaju u svim europskim zemljama, a većina ustaša u Italiji smještena je na Liparskom otočju. Kad su 25. ožujka 1937. Ciano i Stojadinović potpisali sporazum³⁶ ustaše su raseljeni po Italiji; dio je otišao i izvan Italije, a priličan broj se je naknadno vratio u Jugoslaviju, gdje su većinom nastavili djelovati u ustaškom duhu.

Ne može se zanemariti činjenica da je ustaška organizacija opstala i nakon gubitka talijanske potpore, a to je najbolja potvrda njene autohtonosti. Domovinsko krilo organizacije je sve više jačalo čemu su pridonosili i oni emigranti koji su se nakon 1937. vratili u Hrvatsku. Domovinsko krilo pokreta također je priznavalo Pavelićevo vodstvo. Poslije izlaska iz torinskog zatvora Pavelić shvaća da je Mačekovo trajno opredjeljenje rješavanje hrvatskog pitanja unutar jugoslavenskog državnog okvira. Sporazum Cvetković-Maček i formiranje Banovine Hrvatske u kolovozu 1939. radi očuvanja Jugoslavije, još više će udaljiti međusobne pozicije Pavelića i Mačeka.³⁷

2.2 Poglavlje Nezavisne Države Hrvatske

Nakon neuspjelog talijanskog napada na Grčku, za sile Osovine ionako značajan geostrateški položaj Jugoslavije još je više dobio na važnosti, pa vrše diplomatske pritiske u smjeru pristupa Jugoslavije Trojnom paktu. To se u kontekstu promijenjene međunarodne konstelacije snaga i dogodilo, te Jugoslavija 25. ožujka 1941. godine pristupa Trojnom paktu. Vojni vrh u Beogradu u dogovoru s britanskom obavještajnom službom dva dana kasnije provodi državni udar, te na vlast dolazi malodobni kralj Petar II. i general Dušan Simović kao

³⁶ Obje strane se „obvezuju da na svome teritoriju ne dopuste, niti da pomažu na bilo koji način, ma kakvu djelatnost, koja bi bila uperena protiv teritorijalne cjelokupnosti ili postojećeg poredka druge strane ugovornice, ili koja bi bila takve prirode da bi mogla naškoditi prijateljskim odnosima obiju zemalja“. (Ljubo BOBAN, *Maček i politika HSS-a, sv. I.*, Zagreb, 1974., 408-409.)

³⁷ Isto, 470-568.

predsjednik vlade.³⁸ Simovićev puč i skori raspad Jugoslavije, prijelomna je odrednica koja će postaviti Pavelića u središte zbivanja prema ostvarenju njegova glavnoga političkog cilja.

Iako je bio deklarirani zagovornik opstanka jugoslavenske države, poslije državnog udara Hitler je napao Kraljevinu Jugoslaviju 6. travnja 1941., te pomogao talijanskom savezniku završiti neuspješan pohod na Grčku. Na početku rata bilo je jasno da se Jugoslavija raspada kao kula od karata, no vođa HSS-a Maček pozvao je narod na njezinu obranu, te odbio njemačku ponudu da se stavi na čelo hrvatske države. S druge strane, ustaška organizacija bila je jedina organizacija koja je u svojem programu imala uspostavu nezavisne hrvatske države. Zahvaljujući novonastalim okolnostima domovinska ustaška skupina proglašava hrvatsku državu u više gradova od kojih je najvažniji proglas pukovnika Slavka Kvaternika od 10. travnja u Zagrebu kada je u ime poglavnika Ante Pavelića proglasio hrvatsku državu. Na Kvaternikov nagovor Maček je pristao dati izjavu kojom podupire nastalu situaciju, a većina katoličke hijerarhije i nižeg klera izrazila je svoje oduševljenje.³⁹

Kako smo već naglasili, hrvatski narod je (u Kraljevstvu SHS/Kraljevini Jugoslaviji) više od dvadeset godina trpio velikosrpski režim koji je nad njime provodio sustavan teror kao uobičajeni način vladanja.⁴⁰ Stoga je plebiscitarni izraz oduševljenja velike većine Hrvata povodom proglašenja NDH 10. travnja 1941. bio potpuno logična i razumljiva posljedica.⁴¹ Osim oduševljenja Hrvata, ostale okolnosti nisu išle na ruku državi koja je nastala u izvanrednim okolnostima, u vihoru rata, bez razvijene vojske, diplomacije i institucija vlasti. Pogotovo kad se ima na umu daljnji razvoj događaja.

Pavelić s preostalim emigrantima u noći s 12. na 13. travnja 1941. prelazi hrvatsko-talijansku granicu, te tako završava dvanaestogodišnju emigraciju. U rano jutro 15. travnja stiže u Zagreb⁴², a sutradan imenuje prvu Hrvatsku državnu vladu u kojoj obnaša dužnost

³⁸ Opš. Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000., 206-250.

³⁹ Jure KRIŠTO, *Sukob simbola. Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Globus, Zagreb, 2001. 37-39.

⁴⁰ Prema Krleži, samo do sredine 1928. u Jugoslaviji su izvršene 24 političke smrtne osude, 600 političkih ubojstava, 30.000 političkih uhićenja, dok je 3000 ljudi emigriralo iz političkih razloga. (Miroslav KRLEŽA, „Glavnjača kao sistem“. *Deset krvavih godina i drugi politički eseji. Sabrana djela Miroslava Krleže*. Sv. 14-15, Zora, Zagreb, 1957., 612-614.)

⁴¹ Vidi izvješća američkog konzula Johna Jamesa Meilya: J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, 16-20.

⁴² Pošto Mussolini nije imao nikakva ranija Pavelićeva obećanja glede granica, Kraljevina Italija postavila je uvjet za priznanje NDH, a u čemu je imala podršku Njemačke, da Hrvatska u svom zahtjevu za priznanjem napomene da će se pitanje međusobnih granica urediti naknadno, u suprotnom Italija neće priznati NDH. (Opš. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika...* 312-340.)

predsjednika vlade i ministra vanjskih poslova⁴³. Potonju dužnost obnašao je nepuna dva mjeseca. Slijedilo je definiranje granica. Naime, Hitler 12. travnja govori kako će Hrvatska biti nezavisna država te da se Nijemci neće miješati u unutanjopolitička pitanja, dok su Dalmacija i Bosna i Hercegovina prepuštene Kraljevini Italiji u skladu sa njemačko-talijanskom podjelom interesnih zona.

Pavelić je smatrao kako prvenstveno treba urediti granice s Trećim Reichom, Mađarskom i Srbijom, dok kod onih s Italijom i Crnom Gorom ne treba žuriti, s obzirom na lošu pregovaračku poziciju u kojoj se Hrvatska u datim okolnostima nalazila. S protekom vremena pregovaračka pozicija bila bi snažnija i povoljnija. Međutim, Italija je odmah inzistirala na pregovorima o granici.⁴⁴ O tome kakva je bila hrvatska pregovaračka pozicija u odnosu na talijansku dovoljno je reći da je Italija još u Travanjskom ratu s više od 100.000 vojnika zauzela područja koja je zahtijevala dok NDH uopće nije imala vojske. „Pregovori“ su rezultirali potpisivanjem tzv. Rimskih ugovora (odnosno četiri isprave) 18. svibnja 1941., čime je Italija prisvojila Dalmaciju od Zadra do Splita, istočni dio Konavala i Boku Kotorsku, dio Kvarnera, Hrvatskog Primorja i Gorskog kotara, te sve otoke osim Paga, Brača i Hvara.⁴⁵ Pavelić je pokušao olakšati položaj u pregovorima tražeći njemačku pomoć, pa tako 30. travnja donosi tzv. rasne zakone. Oni su zajedno sa odredbama o upućivanju nepoćudnih osoba u sabirne i radne logore bili „pravni temelj stradanja većine hrvatskih Roma i Židova idućih mjeseci i godina“⁴⁶. Uzalud jer Nijemci neće dodatno problematizirati odnose sa talijanskim saveznikom radi Hrvatske. Nema sumnje da su Rimski ugovori imali negativan odjek, te dugoročno utjecali na stabilnost NDH. Također, talijanski teritorijalni apetiti i dalje nisu bili zadovoljeni pa su talijanske snage do kraja onemogućavale konsolidaciju stanja u NDH radi širenja svog utjecaja, a u tome su obilno surađivali i s četničkim postrojbama.

⁴³ Na dužnosti ministra vanjskih poslova Pavelić je ostao do 9. lipnja 1941., odnosno do rješenja istočne granice NDH.

⁴⁴ „Mussolini je, međutim, bio gladan uspjeha i želio je nakon niza poraza ubrati bar jednu pobjedu.“ (Tomislav JONJIĆ, „Nezavisna Država Hrvatska (1941.-1945.)“ u: DABINOVIĆ A. et al. *Hrvatska povijest*, Split, Naklada Bošković, 2002. 241.)

⁴⁵ Pavelić je odlučno odbio talijanske zahtjeve o personalnoj, carinskoj i monetarnoj uniji, a zauzvrat je pristao na talijanskog princa koji bi bio proglašen hrvatskim kraljem, ali bez ikakvih političkih prava. Potonje će ostati samo na ideji. Opš. o Rimskim ugovorima i brojnim okolnostima koje su dovele do njihova potpisivanja: Bogdan KRIZMAN, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978., 399-474.; Vjekoslav VRANČIĆ, *Branili smo Državu*, München-Barcelona 1985., 177-344. i T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika...*, 143-484. Također treba spomenuti i mađarsku okupaciju Međimurja, koja datira od Travanjskog rata, a koju vlada NDH nikada nije priznala.

⁴⁶ T. JONJIĆ, „Nezavisna Država Hrvatska...“, 246.

Osim nezadovoljstva zbog Rimskih ugovora unutarnji položaj autoritarnog režima slabilo je i uvođenje represivnih mjera prema političkim protivnicima. Zabranjeno je i djelovanje političkih stranaka. Vlasti su „na samom početku najavile oštar kurs prema svim neprijateljima države i režima.“⁴⁷ Kad je riječ o unutarnjoj pobuni, treba spomenuti da su od travanjskog rata, prije negoli se vlastima NDH može pripisati odgovornost za stradanje ijednog pripadnika srpske manjine, srpski vojnici jugoslavenske vojske i četnici u travnju 1941. ubili više od 300 osoba hrvatske i muslimanske pripadnosti,⁴⁸ a od konca lipnja do konca srpnja dolazi do pobune srpske manjine u sjevernoj Dalmaciji, jugozapadnoj Bosni i istočnoj Hercegovini koja je naišla na neskrivenu potporu talijanske vojske, samo formalno saveznika NDH.⁴⁹ Hrvoje Matković konstatira da dobar dio Srba „nije se mirio s uspostavom Hrvatske države i nije ju prihvaćao bez obzira na ustaštvo“.⁵⁰ Val nasilja proširio se kada su vlasti NDH na pobunu odgovorile žestokom odmazdom protiv gotovo čitave srpske manjine. Treba spomenuti i djelovanje tzv. divljih ustaša koji su iz osvetničkih i pljačkaških motiva činili zločine, a sve u ime hrvatske države.⁵¹

Povodom Njemačkog napada na SSSR, 22. lipnja 1941. godine Komunistička partija Jugoslavije pozvala je na ustanak i borbu protiv NDH. Nakon tog datuma pobunjenici, pod vodstvom komunista, priključili su se četničkim pobunjenicima u rušenju NDH.⁵² Treba spomenuti i činjenicu da je većina članstva HSS-a poduprla stvaranje NDH, dok se vrh

⁴⁷ T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika...*, 640.

⁴⁸ Poimenični popis žrtava vidi u: Ivan GABELICA, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, Zagreb, 2007., 297-312.

⁴⁹ Pošto su hrvatske oružane snage bile tek u nastanku, širenje srpske pobune i krvoprolića iskoristila je Italija u kolovozu i rujnu 1941. za proširenje vlasti u obalnom pojasu, a po mogućnosti za okupaciju cijele Hrvatske. (Opš. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika...*, 674-737.) „Talijanska je strana bila dobro svjesna prototalijanskog raspoloženja hrvatske javnosti, te je znala da bi se Hrvatima, kad bi pobuna bila u cijelosti skršena, okrenuli prema rješavanju pitanja anektiranih područja.“ (T. JONJIĆ, „Nezavisna Država Hrvatska...“, 256.) Opš. Davor MARIJAN, „Lipanski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest (ČSP)*, 35/2003., br. 2. i Ivica ŠARAC, *Kultura selektivnog sjećanja. Hrvati Hercegovine i Nezavisna Država Hrvatska: od proklamacije NDH do talijanske reokupacije (travanj-rujan 1941.)*, Crkva na kamenu, Mostar, 2012.

⁵⁰ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest NDH*, Zagreb, 2002. 191.

⁵¹ Prema svjedočenju vojskovođe Slavka Kvaternika u jesen 1941. bilo ih je najviše, od 25.000 do 30.000 (Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika. Sjećanja Slavka Kvaternika*. Golden marketing, Zagreb, 1997., 206.) Jere Jareb smatra da je politika Ustaškog pokreta prema Srbima bila „psihološki razumljiva. Ustaški pokret bio je odgovor na srpske zulume i bespravnu vladavinu u Hrvatskoj.“ (Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike : povodom Mačekove autobiografije*, 2. izd., Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1995., 90.) Papinski legat Marccone ocjenio je u svibnju 1943. da su pojedinci uzeli zakon u ruke „više po privatnoj inicijativi nego po višem naređenju“, te su „bjesnili protiv otpadničkog stanovništva“ koje pak ne prihvaća i ne želi prihvatiti hrvatsku vlast. (Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, I., Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, Zagreb, 1998. 235.)

⁵² „Intenzitet i modaliteti četničko-partizanske simbioze varirao će od područja do područja, a mjestimice će se protegnuti i do drugog dijela 1942. godine.“ (T. JONJIĆ, „Nezavisna Država Hrvatska“, 250.)

stranke na čelu sa dr. Mačekom opredijelio za politiku čekanja.⁵³ Sam Maček će u jesen 1941. biti interniran.⁵⁴

NDH je obuhvaćala površinu od 102.725 km² uključujući i Bosnu i Hercegovinu, a muslimani su se smatrali sastavnim dijelom hrvatskog nacionalnog bića. Ante Pavelić kao šef države imao je odlučujući utjecaj kod rješavanja svih važnijih pitanja u zemlji. Osim funkcije predsjednika vlade (koju je obnašao do rujna 1943.) bio je i vrhovni zapovjednik oružanih snaga koje su činile Ustaška vojnica, domobranstvo i oružništvo. Početkom lipnja NDH je upravno podijeljena na 22 župe, a vlastita valuta „kuna“ uvedena je u srpnju 1941.⁵⁵ Na području kulture ostvaren je ogroman napredak ponajviše u izdavaštvu, radiofoniji, filmu i osnivanju novih fakulteta.⁵⁶

Jedno od složenijih pitanja u historiografiji je i stradanje Židova. Nesporna je odgovornost ustaških vlasti za stradanja Židova na području NDH, međutim ne treba zanemariti presudan njemački utjecaj.⁵⁷ Također, nerijetko se, radi održanja crno-bijele slike, prešućuju napori samih državnih vlasti u ublažavanju protužidovskih propisa i spašavanju Židova.⁵⁸ Uvođenje instituta „počasnog arijevtva“, (što se nesumnjivo nije moglo dogoditi bez Pavelićeva znanja), „će hrvatskim vlastima otvoriti mogućnost da se progona poštede oni

⁵³ Mačekovi najbliži suradnici bili su članovi jugoslavenske izbjegličke vlade, a treba napomenuti da je u toj istoj vladi Draža Mihailović obnašao dužnost ministra „vazduhoplovstva“ i zapovjednika tzv. Jugoslavenske vojske u otadžbini. (Opš. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika...*, 604-617.)

⁵⁴ Jonjić smatra da je na Mačekovu pasivnost trebalo odgovoriti „političkim sredstvima“, a ne represivnim. Pavelić je počinio „tešku pogrešku“ koja će ići na ruku „razgranatoj proturežimskoj, pa i protuhrvatskoj promidžbi.“ (Isto, 611.-612.)

⁵⁵ H. MATKOVIĆ, *Povijest NDH*, 87.

⁵⁶ „U kulturnom životu totalitarizam se nije osjećao gotovo nimalo. (...) Kulturni život u NDH nije kreirala vlast, nije kreirala ni vlada ni njezini pristaše među kulturnim djelatnicima i stvaraocima, nego su ga doista kreirali svi koji su u njemu sudjelovali.“ (Opš. Dubravko JELČIĆ, „Kultura u NDH“, *Časopis za suvremenu povijest (ČSP)*, 23/1995., br. 3. 522.) Usp. Snježana BANOVIĆ, *Država i njezino kazalište. Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu 1941.-1945.*, Profil, Zagreb, 2012. Vidi i: Ivica MATIČEVIĆ, *Prostor slobode. Književna kritika u zagrebačkoj periodici 1941.-1945.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.

⁵⁷ „Kod toga se ne bi smjelo izgubiti iz vida da su protužidovske zakonske mjere bile opća pojava sredinom 1941. godine u zemljama pod osovinskom dominacijom.“ (...) „Ozakonjenje takve prakse u NDH nije, dakle, bila specifičnost hrvatske države, nego primjena drugdje usvojene politike i prakse, te povijanje pod pritiskom moćnog saveznika.“ (J. KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska...*, 294.) „Ništa manje zanimljivo ne bi bilo čuti ni objašnjenje, kako je jedna država u nastajanju, čija je vojska i policija bila tek u začetcima, mogla provesti jednu tako složenu i zahtjevnju operaciju kao što je istrebljenje jedne etničke zajednice.“ (Ante BIRIN, „Ustaštvo i Nezavisna Država Hrvatska između znanstvenih istraživanja i političkih odrednica“, *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva...*, 386.)

⁵⁸ Opš. Esther GITMAN, *Kad hrabrost prevlada. Spašavanje i preživljavanje židova u NDH 1941.-1945.* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012.

Židovi koji su se istakli u hrvatskoj narodnoj borbi.⁵⁹ Prema svjedočanstvu papinskog legata, Pavelić je zbog obećanja da će zaštititi pokatoličene Židove došao u sukob s Nijemcima.⁶⁰

Radelić smatra da je „bit ustaške ideologije zapravo bila hrvatska država. Sve se podređivalo državi, pa i utemeljenje logora i drastična odmazda protiv svih protivnika.“ Odnosno, „sve radi održanja NDH. U težnji za nacionalnom državom leži objašnjenje kako je bilo moguće da ustaše pridobiju snažnu potporu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini...“⁶¹

Međunarodni položaj NDH nije bio zavidan. *De iure* ju je priznalo 12 država, a *de facto* Švicarska i Sveta Stolica. Međutim, nakon japanskog napada na Pearl Harbour, prema obvezama Trojnog pakta i nakon njemačkog pritiska kojemu je bila izložena, jednako kao i ostale zemlje potpisnice, objavila je „papirnati“ rat Velikoj Britaniji i SAD-u 14. prosinca 1941.

NDH je pokušavala uspostaviti bliske dodire sa zapadom, međutim uvijek neuspješno. Ni London ni Washington nisu priznavali NDH još od njenog proglašenja. Zapadni saveznici proklamirali su kao jedan od svojih ratnih ciljeva obnovu jugoslavenske države. Prijepori su postojali jedino oko njenog unutarnjeg uređenja. Sukladno toj politici odbijani su pokušaji hrvatske strane da uspostavi vezu s Washingtonom⁶², a također i s Londonom.⁶³ Službeni London je 22. travnja 1941. obavijestio jugoslavensku vladu u izbjeglištvu, kako se obvezuje "potpuno uspostaviti nezavisnost Jugoslavije".⁶⁴ Vlada SAD-a dala je ista obećanja.⁶⁵

Vodstvo NDH tijekom 1942. godine pokušalo je mjerama poput sazivanja Hrvatskog državnog sabora, osnutkom Hrvatske pravoslavne crkve, pregovorima s četničkim skupinama, primanjem Srba u domobranstvo smanjiti pobunu te zadobiti lojalnost srpskog pučanstva. S

⁵⁹ T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika...*, 440.

⁶⁰ J. KRIŠTO, *Katolička Crkva...*, 295.

⁶¹ Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, Školska knjiga, Zagreb, 2009. 29.

⁶² T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika...*, 759-764.

⁶³ Isto, 759. Službeni London vršio je diplomatske pritiske, u cilju spriječavanja i faktičnog međunarodnog priznanja NDH. Opš. o pritiscima na Svetu Stolicu (Isto, 499-512.) i Švicarsku (Isto, 515. i T. JONJIĆ, "Pitanje priznanja Nezavisne Države Hrvatske od Švicarske Konfederacije", *ČSP*, god. 31/1999, br.2, 261-278.) Nakon što je hrvatski poslanik Pejačević u nekoliko navrata 1941./42., pokušavao uspostaviti veze s Britancima, London je britanskom poslaniku u Madridu zabranio daljnji kontakt s Pejačevićem. (ISTI, *Hrvatska vanjska politika...*, 766-768. i 836-838). (...) "švicarski je generalni konzul u Zagrebu, Friedrich Kaestli, (početkom 1944. op. A.D.) javio Bernu, kako ga iz samog vrha hrvatske vlasti pitaju, bi li švicarska diplomacija pomogla Hrvatskoj da uspostavi veze s Londonom i Washingtonom. Iz Berna su mu strogo zabranili svaku aktivnost u tom smjeru. A istodobno je Konfederacija omogućila da se talijanski urotnici, preko Cianova bivšeg tajnika Anfusa, Hrvatima poznatog iz karlovačke epizode u travnju 1941., služe švicarskom diplomatskom valizom pri komunikaciji sa Zapadnim saveznicima. Italiju se na Zapadu htjelo, Hrvatsku se nije htjelo. Ni na Zapadu, ni na Istoku". (ISTI, "Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj", *Politički zatvorenik* (Zagreb), god. XV., br. 175., listopad 2006., 39.)

⁶⁴ Bogdan KRIZMAN, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943, Dokumenti*, Arhiv Jugoslavije-Globus Zagreb, Zagreb 1981., dok. 7, 104.

⁶⁵ Dragovan ŠEPIĆ, *Vlada Ivana Šubašića*, Zagreb, 1983. 24.

druge strane, širenje sukoba i nasilja, autoritarni sustav vlasti, sabirni logori, cenzura, nastavak talijansko-četničke suradnje i u 1942. godini, odnosno samo formalno saveznički status talijanske i njemačke vojske, djelovanje partizanskog pokreta, teška gospodarska i prehrambena situacija, poglavito u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini, sve je to otežavalo smirivanje stanja, a istovremeno išlo na ruku komunističkoj propagandi. Međutim, prema nekim istraživanjima, sve do kapitulacije Italije partizanske jedinice bile su sastavljene većinom od Srba.⁶⁶ Povećanje broja Hrvata u sastavu partizanskih postrojbi treba promatrati u kontekstu promjene stanja na bojištima na štetu Osovine, talijansko-njemačke suradnje s pobunjenicima, te zločina počinjenih s hrvatske strane. Sve je to rušilo ugled NDH u očima stanovništva te doprinosilo širenju nasilja.⁶⁷

Nakon pobjede kod Staljingrada (veljača 1943.) saveznici napreduju na svim ratištima, a u kolovozu 1943. zauzimaju Siciliju. Nedugo zatim, 8. rujna 1943. kapitulirala je Italija, a Pavelić je u noći od 9. na 10. rujna objavio Državnopravnu izjavu o razrješenju Rimskih ugovora. Nakon kapitulacije Italije Nijemcima nije bilo po volji širenje hrvatske vlasti radi vlastitih interesa, prvenstveno strateških odnosno zbog straha od savezničkog iskrcavanja u Dalmaciji, pa su 10. rujna 1943. na području Furlanije, Trsta, Gorice, Ljubljane, Istre, Kvarnera, Rijeke, Sušaka, Bakra, Kastva, Čabra i Krka, osnovali Operativnu zonu „Jadransko primorje“ (Adriatisches Küstenland) u kojoj su vršili građansku upravu.⁶⁸ Talijanska kapitulacija ojačala je jugoslavenski partizanski pokret, kako zbog oduzimanja talijanskog naoružanja i opreme tako i zbog privremenog zauzimanju područja koja su do tada držali Talijani. Partizanski pokret je i prije Teheranske konferencije (studeni 1943.) dobivao pomoć Saveznika, koja je u ljeto 1943. bila podjednaka i za partizane i četnike.⁶⁹ Međutim, na

⁶⁶ Prema Tomaševiću, u sastavu partizanskih postrojbi na teritoriju NDH Srbi su imali većinski udio sve do 1943. (Jozo TOMAŠEVIĆ, *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941 - 1945.*, Zagreb 1979., 106.) Tito je u siječnju 1942. izjavio: „mi ne možemo voditi protusrpsku politiku, u našoj vojsci nalazi se 95% Srba“. (Adil ZULFIKARPAŠIĆ, „Put u Foču 25.1.1942. godine“, u: *Bleiburg, uzroci i posljedice*, Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1988., 50.) Tito i Ivo Lola Ribar 8. travnja 1942. konstatiraju: „Žalosna je činjenica da u mnogim hrvatskim krajevima nije još prodrla ni istina o razlici između četnika i partizana ...“. (*Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941.-1945*, knjiga II, Zagreb 1981., dok. 87, 176-179.)

⁶⁷ Partizanske postrojbe također su provodile klanja i masakriranja zarobljenika, te paljenja sela, a u svojim nastojanjima da privuku što veći broj hrvatskog stanovništva u šumu, koristili su se metodama sustavnog izazivanja sukoba između seljaka i oružanih snaga NDH. (T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika...*, 635.)

⁶⁸ Antun GIRON – Petar STRČIĆ, *Poglavnikovom vojnom uredu - Treći Reich, NDH, Sušak-Rijeka i izvješće dr. Oskara Turine 1943.*, Rijeka 1993. 10-11, 19-20. i Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2012. 161-200.

⁶⁹ J. TOMAŠEVIĆ, *Četnici...*, 321.

Teheranskoj konferenciji saveznici su u potpunosti priznali partizanski pokret kao saveznički, te se složili oko obnove teritorijalno cjelovite Jugoslavije.⁷⁰

2.3 Slom NDH u iščekivanju sukoba Istoka i Zapada

Kako bismo mogli shvatiti razloge i motive zbog kojih se vodstvo NDH, na čelu s Pavelićem, odlučilo na povlačenje u svibnju 1945. potrebno je imati na umu konstelaciju snaga u Europi. Naime, od druge polovice 1944. godine države članice Trojnog pakta jedna za drugom su kapitulirale te je granica NDH postala dio jugoistočnog bojišta. Pokušat ćemo, barem u najvažnijim crtama, prikazati analize i komentare vodećeg tiska, procjene i predviđanja diplomacije NDH, kao i Pavelićev stav o tim događajima, odnosno kakve su bile predodžbe vodstva NDH o ishodu rata i o alternativni u cilju očuvanja NDH.

Nakon zauzimanja južne Italije u jesen 1943. saveznici formiraju svoje zrakoplovne baze u Italiji. Prva saveznička bombardiranja na veće gradove na dalmatinskoj obali izvedena su krajem 1943., dok od proljeća 1944. godine započinju sve češći zračni napadi na čitavom području NDH.⁷¹ Feldmaršal Weichs, njemački zapovjednik Jugoistoka početkom studenog 1943. piše: *U ovom trenutku glavna opasnost prijeti iz NDH. (...) U narednim zimskim mjesecima neće se više raditi o opstanku Hrvatske, Crne Gore i Albanije, nego o stvaranju boljševičkog fronta na cjelokupnom području Jugoistoka, u neposrednoj blizini granice Reicha. Polazna točka te opasnosti, koja je presudna za rat, a time i polazna točka za poduzimanje protivmjera, bila je i ostaje Hrvatska...* (ist. u izv).⁷²

Što se tiče brojčanih odnosa vojnih postrojbi, u 1944. godinu oružane snage NDH ulaze s oko 225.000 ljudi bez onih u sastavu njemačkih snaga, dok će u postrojbama

⁷⁰ Na području NDH tada se nalazilo oko 150.000 partizana. (Zdravko DIZDAR, "Brojbitbeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske 1941. – 1945. godine", *ČSP*, 24/1996. br. 1-2. 182.)

⁷¹ Marica KARAKAŠ OBRADOV, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u drugom svjetskom ratu*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008., 18. Mete zračnih napada saveznici su koordinirali zajedno s partizanima. (Dušan BIBER, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Zagreb, 1981., 44. i opš. The National Archive: Public Record Office, Kew, London (TNA: PRO), Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906-1966, FO 371/59562, „Field Marshal Lord Wilson's despatch "Yugoslav Campaign" dated 9 November 1945.“)

⁷² Arhiv oružanih snaga (AOS), Savezna Republika Jugoslavija (SRJ), Beograd, MF NAV-N-T-313, Roll. 189/7449011-24. Navedeno prema: Z. DIZDAR, "Brojbitbeni pokazatelji...", 182. bilj. 30.

Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) na području NDH biti oko 150.000 partizana.⁷³ Kako ćemo vidjeti, do kraja godine obje strane će brojčano jačati.

Nakon kapitulacije Italije i zauzimanja obale i priobalja od strane hrvatskih i njemačkih postrojbi, Pavelić je u siječnju 1944. proglasio amnestiju za partizane koja je službeno ostala na snazi do srpnja 1944.⁷⁴

Kako je sve više odmicala, 1944. godina bila je sve kritičnija po NDH, s obzirom na vanjske, a onda i unutarnje okolnosti. Pavelić je pred bliskim suradnicima početkom 1944., izjavio „da je danas psihološko raspoloženje u cijelom hrvatskom narodu takovo, da se može pristupiti k organizaciji i radu ustaškog pokreta. Sve nevolje i sve vojske, koje su se nad hrvatskim narodom prolile, dovele su narod do spoznaje o vrijednosti vlastite države. Te su nevolje uglavnom bile neuklonive te nisu ovisile o nama već o prilikama izvan nas. Nu mnoga bi nevolja bila odpala, da nismo i mi počinili pogriješke, a napose bi odpala potreba, odnosno prestala bi potreba dobrog diela strane vojske, da smo imali jak i čvrst pokret.“ Prema njemu rat će završiti ili „da pobijedi Njemačka, a s njome i mi“, ili „da pobijede drugi, u tom slučaju je teško zamisliti da bi Hrvatska uobće ostala kao država.“⁷⁵

U analizi pogleda vodstva NDH prema aktualnim događanjima na europskoj pozornici, odnosno prema sve nepovoljnijem vojnom položaju njemačkog saveznika, koje je za posljedicu imalo i političko preslagivanje u Europi, važno je, barem u bitnim crtama, obratiti pažnju i na pisanje tiska u NDH. Ovdje prvenstveno mislimo na vodeći tisak, dnevnik *Hrvatski narod* i tjednik *Spremnost*. Pošto su na njihovim uredničkim položajima uglavnom bili istaknuti članovi Ustaškog pokreta, a tekstovi su posebno u najvažnijem novinstvu „nesumnjivo bili podvrgnuti cenzuri“, iz njih možemo „zaključivati o stvarnim pogledima predstavnika režima“.⁷⁶

⁷³ Z. DIZDAR, „Brojtitbeni pokazatelji...“, 177-182.

⁷⁴ Nikica BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003., 486. Prema podacima vlasti, koje treba uzeti s rezervom, na amnestiju se od siječnja do svibnja 1944. odazvalo između 20.000 i 30.000 „odmetnika“. (Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb, 2001., 416. i bilj. 296.)

⁷⁵ Jere JAREB, „Bilješke sa sjednica Duglavničkog vijeća 1943.-1945: iz ostavštine dra Lovre Sušića“, *Hrvatska revija. Jubilarni zbornik 1951.-1975.* ur: Vinko Nikolić, Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1976., 179. i 183.

⁷⁶ „... Matija Kovačić, Ivo Bogdan i Tias Mortigijija tijekom čitava postojanja NDH imaju vodeća mjesta u propagandi i novinstvu NDH. I to jasno potvrđuje da je *HN* izražavao službena stajališta hrvatske vlade, iako bi – razumije se – ocjena tog pisanja bila još potpunija i pouzdanija kad bi postojale ozbiljnije studije o ustroju i djelovanju cenzorske službe u NDH.“ (Tomislav JONJIĆ, „Jadranske teme u *Hrvatskom narodu* od travnja 1941. do rujna 1943.“ *ČSP*, 40/2008. br. 3. 912-913.)

Čitavu 1944. godinu jedni od glavnih motiva vodećeg novinstva bili su opstanak države, naglašavanje nesuglasica među Saveznicima, te objašnjavanje samog savezništva NDH s Njemačkom. Govorilo se o „sudbonosnim časovima“, te kako se hrvatska politika „u Europi i svijetu nije podpuno razumjela“⁷⁷, odnosno „sve naše međunarodne veze i odnosi prema stranom svijetu ravnali su se prema tome, kako su se odnosni činbenici odnosili prema oslobodilačkoj borbi hrvatskog naroda.“⁷⁸ Ono oko čega „nema spora“ jest „da je danas najbitnija borba za hrvatsku državu“, a sve ostalo „mora stupiti u pozadinu.“⁷⁹

Komentirajući promjene na bojištima, odnosno napredovanje Crvene armije na istočnom ratištu u travnju 1944. godine do rumunjske granice, *Spremnost* ističe povijesnu pripadnost Hrvatske vrijednostima Zapada, dok je „smisao Zapada u izrazu slobode, slobode ličnosti, kao i slobode nacije.“ U službi Istoka su partizanske snage koje su „predstraže sovjetskog imperijalizma“, a do kraja rata naglašavano je kako „dramatski sukob između Istoka i Zapada nije još uvijek dovršen.“⁸⁰ Analizirajući vanjskopolitičku orijentaciju NDH, prvi šef promižbe u NDH Ivan Oršanić piše: „Pitajmo se, gdje i kada su Amerikanci, Englezi i boljševici izrazili mišljenje, da je opravdano priznati hrvatskom narodu njegovu državnu nezavisnost? Nigdje i nikada! (...) Amerikanci i Englezi nas bombardiraju na vrlo „junački“ način, boljševici ruše i pale, gdje god mogu.“⁸¹

Niz članaka naglašavao je važnost pregovora Tito-Šubašić.⁸² Polazeći od toga kako „hrvatstvo danas razpolaze s određenom realitetom, a to je hrvatska država“⁸³, osporavan je legitimitet svima koji pregovaraju u ime Hrvata, a nisu na pozicijama hrvatske državne nezavisnosti. Šubašićeva uloga „ima više značenje potrebe dobivanja na vremenu“, jer igra je „daleko od svog završetka.“ Zaključuje se kako je ista „problematika hrvatske politike“ bila 10. travnja 1941. godine, ali „i danas i sutra. U ovom sukobu svjetova moramo sve učiniti (...)

⁷⁷ „Mi nismo mogli određivati svoju politiku prema simpatijama ili antipatijama već nam je istu diktirala gola nužda.“ (*Spremnost*, br. 102, 6. veljače 1944., 1.)

⁷⁸ „Trogodišnja bilansa“ (Ur.), *Spremnost*, br. 116, 7. svibnja 1944., 1.

⁷⁹ Milivoj Magdić „Hrvatski egoizam“, *Spremnost*, br. 106, 5. ožujak 1944., 1.

⁸⁰ „Hrvati i „27. mart“ (Ur.), *Spremnost*, br. 110, 2. travnja, 1944., 1.

⁸¹ „U cijelom ovom razmatranju ne treba zaboraviti niti to, da se Englezi, Amerikanci i boljševici međusobno ne slažu u mnogim stvarima...“ (Ivan Oršanić, „Zašto ne bismo bili uz Amerikance, Engleze i boljševike?“ *Spremnost*, br. 111.-112. Uzkrš 1944., 6.)

⁸² „Kad bi se s naše strane aktivno zalazilo u spomenutu veliku igru, to bi bilo samo na štetu naših obćih narodnih interesa. Ne postoji, naime, nikakva mogućnost, da bi mi mogli postati ravnopravnim partnerima u toj igri. (...) Da se radi o igri, doduše sudbonosnoj političkoj igri, toga su sviestni svi njezini sudionici. (...) Posljedice ove velike političke igre odrazuju se za nas u ugašenim hrvatskim životima, porušenim gradovima i selima...“ („Igra nad Hrvatskom“ (Ur.), *Spremnost*, br. 120, 4. lipnja 1944., 1.)

⁸³ „Svaki politički činbenik unutar hrvatstva, koji ne bi polazio od tog realiteta, vodi hrvatstvo katastrofi. (...) Hrvatska država nije pitanje stanovite vladavine, ona nije pitanje neke ideologije. Ona je izraz potreba hrvatskog naroda.“ („Od Skerlića do Simovića“ (Ur.), *Spremnost*, br. 119, 28. svibnja 1944., 1.)

za daljnji obstanak i razvijanje hrvatske države.“⁸⁴ U tom smislu najjače jamstvo je „hrvatska vojska kao dio hrvatskog bića“.⁸⁵

Najavljivana invazija saveznika⁸⁶ počela je 6. lipnja 1944. godine iskrcavanjem u Normandiji, a saveznici također napreduju i u Italiji, te početkom lipnja ulaze u Rim. U novinskim analizama nije bilo dvojbi o tome da ishod invazije znači „biti ili ne biti“ prema pitanju „konačne afirmacije naše državnosti“.⁸⁷ Poglavnik Pavelić komentirao je invaziju na gotovo identičan način kao i vodeće novinstvo:

„(...) Angloamerikanci ne mogu ništa suprotstaviti invaziji boljševičke Rusije u Europu, ili je spriječiti. Oni nikada ne će moći shvatiti da bi se oni tu trebali boriti i umirati, da obrane kulturna i gospodarska dobra Europe. Čak naprotiv već su godinama boljševičke bande (partizani op. A.D.), koje pljačkaju, ruše naše crkve, džamije i škole i uništavaju dobro naših građana i seljaka, materialno i moralno podpomagane od Angloamerikanaca. Hrvatski je narod stvorio svoju nezavisnu državu, za koju je stoljećima živio i za koju se stoljećima borio, a na koju ima pravo i za koju je politički i gospodarski zreo. Zbog toga se angloamerička invazija od strane hrvatskog naroda shvaća tako, kao da oni žele uništiti njegovu državu i podrediti je drugim narodima. Iz tog razloga hrvatski je narod spreman i odlučan, da sve svoje snage baci u zajedničku borbu i da se s njemačkim narodom bori protiv invazije, jer znade, da se bori za svoju slobodu i svoj obstanak.“⁸⁸

Nedugo nakon invazije Njemačka je zasula London V1 raketama koje su ulijevale novu nadu da će se rat „odlučiti u Njemačku korist“.⁸⁹ Tisak je posebnu pažnju posvećivao bombardiranjima hrvatskih gradova, naročito u promidžbenom smislu.⁹⁰ Međutim, ističe se kako se ne može usporediti npr. razaranje Londona s razaranjima hrvatskih gradova, jer je potonje jednostrano.⁹¹

⁸⁴ „Hrvatska prije svega“ (Ur.), *Spremnost*, br. 121, 11. lipnja 1944., 1. „Poslije Šubašićeve „vlade“ zašao je odnos između Anglosasa i Sovjeta, u koliko se tiče ovog područja, u stanje velike neodređenosti. (...) Za Hrvate i Hrvatsku može govoriti i može nas obvezivati samo onaj, koji u pogledu hrvatske državnosti ne poznaje nikakvog kompromisa.“ (*Spremnost*, br. 126, 16. srpnja 1944., 1.)

⁸⁵ „Hrvatska narodna vojska“ (Ur.), *Spremnost*, br. 128, 30. srpnja 1944., 1.

⁸⁶ „Što je s invazijom?“ *Hrvatski Narod (HN)*, br. 991, 22. ožujak 1944., 8.

⁸⁷ „(...) što će biti s nama, ako naši današnji saveznici razbiju i unište invazionističke snage, a što, ako druga strana bude jača?!“ (Marko Čović, „Počelo je...“, *HN*, br. 1053, 7. lipanj 1944., 1.)

⁸⁸ *Isto*, 1.

⁸⁹ *HN*, br. 1061, 17. lipanj 1944., 1.

⁹⁰ Opš. M. KARAKAŠ OBRADOV, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u drugom svjetskom ratu*, 48.-61. „ (...) prema nekim pokazateljima gradovi koji su pretrpjeli najteža razaranja jesu Slavonski i Bosanski Brod, Zadar, Šibenik, Split, Vinkovci u Hrvatskoj, te Sarajevo, Bihać i Mostar u Bosni i Hercegovini.“ (*Isto*, 325.)

⁹¹ „Jer, koliko god bombardiranje Berlina i Londona bilo okrutno i treba ga s dubljeg europskog, zapadnjačkog i ljudskog stanovišta požaliti, ipak ono, djelo surovog zakona rata, ima stanoviti ograničeni smisao i opravdanje:

S obzirom na napredovanje Saveznika na zapadnim bojištima, približavanje Crvene armije istočnoj granici NDH, te još uvijek prisutne glasine o savezničkom iskrcavanju na jadranskoj obali⁹² NDH se našla u nezavidnom položaju. Glavni ustaški stan uputio je u kolovozu okružnicu Stožeru u Sarajevu u kojoj se poziva na „sabranost, hladnokrvnost, vedrinu, a nadasve nepokolebivu vjeru u Poglavnika i Državu. (...) Sudbina nas i naše države i našeg naroda nalazi se u našim vlastitim rukama.“⁹³ Izvještaj poslanstva NDH u Berlinu iz kolovoza 1944. kaže: „O protunjemačkom stavu i raspoloženju se doduše ne može govoriti iako su zadnji porazi ne samo ugled Reicha umanjili, nego prouzrokovali dvojbu kod mnogih Hrvata nad konačnom pobjedom Njemačke kao i gubitak povjerenja u pomoć Njemačke. K tome dolaze još osobne srčbe (personliche Krankungen) radi tobožnjih prekršaja (Uebergriffe) njemačkih ili pod njemačkim zapovjedništvom stojećih trupa protiv dobra.“⁹⁴

Takvu situaciju iskoristio je maršal Tito i 30. kolovoza 1944. pozvao hrvatske i slovenske domobrane kao i srpske četnike da se do 15. rujna 1944. priključe partizanima, inače će im u suprotnom biti suđeno kao izdajicama. Nikica Barić procjenjuje da je tijekom rujna oko 15.000 pripadnika domobranstva napustilo svoje postrojbe.⁹⁵ Sredinom kolovoza Tito se sastao s Churchillom u Napulju radi dogovaranja daljnje suradnje i vojne pomoći NOVJ.

Očito svjestan nepovoljne vanjskopolitičke situacije, Pavelić sredinom 1944. pokušava ojačati unutarnju stabilnost zemlje, a samim time i vanjskopolitički položaj, te ponovno odobrava pregovore s HSS-om u kojima su kao glavni predstavnici s ustaške strane sudjelovali ministar unutarnjih poslova Mladen Lorković i ministar oružanih snaga Ante

vrši se s obje strane. London bombardira Berlin, a Berlin London. Ali Split, Zagreb i Osijek, ne bombardiraju, nisu i ne će bombardirati ni London ni Washington. (*Spremnost*, br. 123, 25. lipnja 1944., 1.)

⁹² B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 81. Nedugo zatim u tisku se moglo čitati kako se glasine o iskrcavanju šire “kako bi se uznemirenoj britanskoj javnosti reklo, da Balkan nije izključiva interesna sfera Sovjetske Unije.“ (*HN*, br. 1135, 14. rujna 1944., 1.)

⁹³ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 76.-77.

⁹⁴ *Isto*, 77.

⁹⁵ „Ipak treba naglasiti da je dio tih ljudi otišao kućama, a ne u partizane, a dio se naknadno ipak vratio u domobranske postrojbe. (...) Ipak, očigledno je bjegunstvo bilo potaknuto prije svega strahom i oportunizmom, a ne dubljim političkim razlozima, naklonjenošću domobrana prema partizanima. (...) Osim toga, partizani su ubrzo likvidirali dio domobrana, a napose časnika, koji su na poziv maršala Tita prebjegli na njihovu stranu.“ (Opš. N. BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske...*, 492.-508.) Kao odgovor na Titov poziv predsjedništvo vlade NDH javno je upozorilo na zakonsku odredbu donesenu u srpnju 1942: „Ta Zakonska odredba koja nije do sada bila primjenjivana, jer za to nije postojala potreba, propisuje da članovi obitelji odbjeglih osoba mogu biti upućeni u sabirne logore i da odbjelim može biti oduzeta cjelokupna pokretna i nepokretna imovina. Ovime se obavještuje javnost da je spomenuta Zakonska odredba još na snazi i da će se ona primjenjivati i protiv svih onih, koji bi se odazvali pozivima odmetnika.“ (*HN*, br. 1135, 14. rujna 1944., 1.) „U prvom redu partizani računaju da je s događajima u Rumunjskoj i Bugarskoj nastupio povoljan psihološki čas, da se utječe na sve karteriste i pljašljivce...“ (*HN*, br. 1136, 15. rujna 1944., 1.)

Vokić, a s druge strane kao Mačekovi predstavnici, HSS-ovci Ivanko Farolfi i Ljudevit Tomašić.⁹⁶

Na kraju je sve preraslo u tzv. „puč Lorković-Vokić“ koji je jedno od najkontroverznijih pitanja u historiografiji. Naime, uobičajilo se tvrditi kako se pučem moglo spasiti hrvatsku državu. Iako je stvar u bitnim crtama posve jasna oko toga se stvaraju kontroverze i mistifikacije. Plan pučista navodno je bio preuzeti vlast u Hrvatskoj, raspustiti Ustaški pokret, razoružati Nijemce i pozvati Saveznike da se iskrcaju na području NDH, te tako zajedno sa HSS-om osigurati opstanak hrvatske države poslije rata. Prostor nam ne dopušta dublju analizu svih etapa ovoga plana kao ni osvrt na sve u historiografiji postavljene interpretacije.

Međutim, iz svega do sada poznatog može se zaključiti da je plan započeo sa znanjem i odobrenjem samog Pavelića i da je plan Lorkovića i Vokića bio očuvanje hrvatske države, no pitanje je jesu li i HSS-ovi predstavnici bili na istom tragu. Savezničko iskrcavanje na Jadranu kao važna pretpostavka plana, nije se ostvarilo.⁹⁷ Neovisno o raznim teorijama i interpretacijama, nedvojbeni preduvjeti prema ostvarenju takvog plana bili su uspostava kontakata s visokim dužnosnicima na savezničkoj strani, kao i politička spremnost Saveznika da u svojim poslijeratnim planovima prihvate činjenicu postojanja hrvatske države. U dosadašnjoj historiografiji dokazi koji bi potvrđivali ta dva preduvjeta nisu pronađeni. S druge strane, saveznička politika kad je riječ o obnovi Jugoslavije poznata je od travnja 1941. preko konferencija u Teheranu i na Jalti do sporazuma Tito-Šubašić. Na kraju, postavlja se pitanje kako provesti „puč“ u trenutku kada se stotine tisuća njemačkih vojnika nalaze na području NDH.⁹⁸

⁹⁶ Tzv. „puč Lorković-Vokić“ još uvijek nije dovoljno znanstveno istražen. Za osnovne informacije vidi: Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II*, Zagreb 1986., 78.-141. Hrvoje MATKOVIĆ, *Između Mačeka i Pavelića. Politički portret Davida Sinčića*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2010. i Jozo IVIČEVIĆ, *Iz novije hrvatske povijesti*, Matica hrvatska, Zagreb 2007. 127-287.

⁹⁷ Prema nekim svjedočenjima Pavelić je izdao „strogo tajnu zapovijed“ visokim časnicima oružanih snaga da se ne suprotstavljaju saveznicima ako dođe do iskrcavanja na hrvatskoj obali. (Hrvatski državni arhiv (HDA), Republički sekretariat unutarnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (RSUP SRH, SDS), 013.0/4., dosje Ante Pavelić, Zapisnik saslušanja Ivana Perčevića od 16. ožujka 1947., 910). S druge strane Tito je u „martovskim pregovorima“ 1943. s Nijemcima između ostalog dogovorio zajedničko suprostavljanje savezničkim trupama u slučaju iskrcavanja. (Opš. Zvonimir DESPOT i Pero SIMIĆ, *Tito - strogo povjerljivo*, Večernji list, Zagreb, 2010. 34.-35.)

⁹⁸ Sredinom 1944. na području NDH bilo je oko 250.000 njemačkih vojnika, a krajem 1944. oko 350.000. (Z. DIZDAR, „Brojtni pokazatelji...“, 185.-186.)

Na koncu je Pavelić 30. kolovoza 1944. smijenio Lorkovića i Vokića s njihovih položaja, te su oni zajedno s grupom članova HSS-a i dijelom domobranskih časnika uhićeni.⁹⁹

U vrijeme okončanja pokušaja puča saveznici su i dalje nazaustavljivo napredovali na svim ratištima, a na njemačkom primjeru se još jednom pokazalo kako se nemoguće braniti na dvije fronte. Rumunjska je zatražila primirje 23. kolovoza 1944., Bugarska i Finska početkom rujna, dok krajem kolovoza 1944. počinje saveznička ofenziva u Padskoj nizini.¹⁰⁰

Tisak se odmah osvrnuo na propali puč te naglasio kako treba nastaviti „na započetom putu“, jer „nastupamo kao nezavisna država sa svojim oružanim snagama, koje danas predstavljaju najborbeniju, najdjelatniju i najbrojniju vojsku na Balkanu.“ Saveznike se i dalje proziva da „priznaju komunističke partizane, pljačkaše, palikuće i ubojice, kojima je jedini cilj uvesti boljševičku strahovladu.“ Osim njih „priznaju samo srbsku dinastiju, srbskog kralja i „vladu“, koju je postavila velikosrbska emigracija.“ Međutim, još uvijek su „daleko od priznanja prava hrvatskog naroda“, i zbog toga „hrvatskom narodu ostaje samo jedan put, samo jedna politika, a to je borbeno hrvatsko jedinstvo pod vodstvom Poglavnika i uz naše njemačke saveznike. (...) Svaki drugi put jest put natrag te vodi do uništenja hrvatske države.“¹⁰¹

I dalje se proziva „europske sile“ jer su „zapadnjačku Hrvatsku radije žrtvovalе iztočnom i bizantijskom političkom i duhovnom krugu, nego li je vidjele u sklopu jedne europske velesile (ist. u izv.).“¹⁰² Hrvatska država bila bi „za kulturni Zapad jamstvo, da Balkan, kojemu ona dielom pripada, ne će postati plienom sovjetskog imperijalizma.“¹⁰³

Ivo Bogdan, glavni ravnatelj Glavnog ravnateljstva za promidžbu NDH, odnosno vodeći „novinar, propagandist i cenzor“¹⁰⁴ piše kako „strah pred približavanjem fronte ne može biti opravdanje za izdaju“ i pita „što bi nam se moglo gorega dogoditi nego da

⁹⁹ Lorković, Vokić, Farolfi i Tomašić su, pod još nerazjašnjenim okolnostima, pred kraj rata likvidirani, iako je prema Vrančićevu svjedočenju Pavelić zapovjedio puštanje na slobodu svih osim Farolfija koji je „svemu kriv“. (Vjekoslav VRANČIĆ, *Branili smo Državu II.*, Knjižnica Hrvatske revije, Barcelona-München, 1985. 403).

¹⁰⁰ Donald SOMMERVILLLE, *The ultimate illustrated history of World War II*, Hermes house, 2009., 166.-167.

¹⁰¹ Naša država, naše oružane snage vriede više od stotinu plebiscita, koji se i ne će održati, a o njima neprijatelj govori samo, da bi Hrvat odbacio oružje te kao i 1918. drugome prepustio da nam kroji sudbinu. (...) Ne treba tajiti. Vremena su ozbiljna. Ali s druge strane se može kazati, da nema nikakvog razloga za malodušnost. (...) *HN*, br. 1124, 1. Rujna 1944., 1.

¹⁰² „U svojoj neupućenosti, nonšalantnosti i pobjedničkoj opojnosti nisu ni pokušale riješiti pitanje na najjednostavniji, najeuropskiji i najpravedniji način: da uzpostave staru, jaku i nezavisnu hrvatsku državu.“ (Petar Bareza, „Između Soče i Dardanela“, *Spremnost*, br. 129, 6. kolovoza 1944., 1.)

¹⁰³ „Hrvatska na Balkanu“ (Ur.), *Spremnost*, br. 133, 3. rujna 1944., 1.

¹⁰⁴ *Tko je tko u NDH*, ur: Z. Dizdar, M. Grčić, S. Ravlić i D. Stuparić, Zagreb, Minerva, 1997., 43.

kapituliramo?“¹⁰⁵ Pritom nije nedostajalo ni romantičarskih izjava kako „sloga u misli na državu, sloga u borbenom nastupu, može prisiliti svakoga, tko ne priznaje naše pravo, na poštivanje volje hrvatskoga naroda.“¹⁰⁶ Odnosno, „velike svjetske snage (...) računaju jedino s onim narodima, koji ljube svoju slobodu i koji tu ljubav dokazuju borbom i žrtvama.“¹⁰⁷

Analizirajući kapitulaciju Rumunjske i Bugarske te citirajući Churchillove riječi o teškoćama među Saveznicima, i dalje se navodi kako je „podpuno jasno, da su *anglosasko-sovjetski odnosi daleko od povoljnog izgleda u pogledu zajedničkog rada na području svjetske politike*. Na balkanskom tlu ovaj je nesklad došao do očitog izražaja. (...) *Dok postoji hrvatsko vrhovništvo, dok postoji hrvatska vojska, dotle partizanstvo može biti samo sredstvo u političkim kombinacijama, ali nikako ozbiljni činbenik, s kojim bi se imalo računati u budućim političkim kombinacijama* (ist. u izv.).“¹⁰⁸ Prema Macanu, pisanje *Spremnosti* tijekom 1944., bilo je „zatvaranje očiju pred činjenicom - koje su i sami pisci bili svjesni – da o Hrvatskoj odlučuju Saveznici i da hrvatske države nema u njihovim planovima.“¹⁰⁹

Sam Pavelić se tjedan dana nakon „pada“ Lorkovića i Vokića javno u „Radničkoj komori“ osvrnuo na njihov slučaj. Uvodno je rekao kako se „u ovom vremenu“ odlučuje „o biti ili ne biti“, a kad bi se on brinuo „što se događa s onu stranu Karpata, jao si ga našoj domovini.“ Politika i strategija se ne vode po kavanama, a „nitko tko kritizira ne će spasiti niti jednog pedlja hrvatske zemlje, niti uštediti ni jedne kapi hrvatske krvi.“ Kazao je da mu je Vokić predložio raspuštanje Ustaške vojnice jer Englezi „ne će htjeti razgovarati sa stranačkom vojskom“. Pavelić je rekao da bi to značilo „otvoriti desno krilo naših oružanih snaga“ i oduzeti najbolju potporu domobranima. Izjavio je kako Englezi neće doći, „ali ako bi tko došao ovamo, morat će razgovarati s ustaškom vojnicom“, odnosno s njenim jezikom pušaka i topova. Lorković mu je obećao kako je dogovoreno da će se s njim kulturno postupati, međutim on od „barbara“ ne očekuje kulturni postupak. Zaključio je kako u

¹⁰⁵ „U našem hrvatskom slučaju bi takav potez donio još i teže posljedice, nego li drugim državama, koje i poslije kapitulacije barem za sada i barem na papiru zadržavaju svoje državno vrhovništvo. Nama, koji smo državu obnovili u vrijeme rata, druga zaračena strana nije spremna priznati ni toliko. (...) Boljševici i Angloamerikanci ne priznaju hrvatske države. (...) Izdržati u borbi to je jedino pametno i jedino rodoljubno. Kapitulirati znači odreći se države, odreći se časti i slobode za nas i za buduća pokoljenja.“ (Ivo Bogdan, „Jedini put narodne časti i slobode“ *HN*, br. 1138, 17. rujana 1944., 2.)

¹⁰⁶ Ivo Bogdan, „Najviši zakon hrvatske politike“, *HN*, br. 1126, 3. rujna 1944., 2.

¹⁰⁷ Ivo Bogdan „Bitka za Hrvatsku“, *HN*, br. 1150, 1. listopada 1944., 2.

¹⁰⁸ „Životvornost naše države“ (Ur.), *Spremnost*, br. 138, 8. listopada 1944., 1.

¹⁰⁹ „Tješili su se, zavaravali i zanosili, a riječ je doista bila o svršetku rata, realizaciji savezničkih ratnih ciljeva i likvidaciji osovinskog tabora.“ (Trpimir MACAN, *Spremnost 1942-1945*, Matica hrvatska, Zagreb 1998., 254.)

Hrvatskoj ne može biti izdaje jer „u ovoj hrvatskoj republici ne odlučuju kraljevi, ne odlučuju pojedinci“, nego „čitav hrvatski narod“.¹¹⁰

Na slučaj Lorkovića i Vokića osvrnuo se i predsjednik vlade NDH Nikola Mandić koji je rekao da je „država kao zajednica sadašnjih i budućih miliona narodnih pripadnika važnija, nego ministarski ili ma koji drugi visoki položaj u sklopu državnog ustroja.“¹¹¹

Prilikom Pavelićeva posljednog posjeta Hitleru 18. i 19. rujna u *Vučjoj jami* kod Rastenburga u Istočnoj Pruskoj, situacija na bojištima nije nimalo optimistična za Reich. U tom ozračju su protekli i službeni razgovori u kojima je Hitler, između ostaloga, objašnjavao evakuaciju svih grčkih otoka i južnog dijela Grčke, uslijed otpadanja Turske i Bugarske od Osovine, dok je na Pavelićevo traženje pomoći u naoružanju Hitler odgovorio da su „mogućnosti u tom pogledu ograničene“.¹¹² Osim onog što možemo čitati iz službenih njemačkih zabilježki o susretu, Hitler je Pavelića posjetio u njegovoj baraci te mu u četiri oka izložio svoje planove vezane za „novo oružje“.¹¹³

Postavlja se pitanje kakvo je bilo Pavelićevo viđenje situacije i do kada je on vjerovao u Njemačku pobjedu? Koliko je ovaj zadnji susret s Hitlerom utjecao na njegova predviđanja? Nema sumnje da je svaki decimirani odgovor na to pitanje nezahvalan. U vrijeme njegova razgovora s Hitlerom, granice Reicha svakim danom su sve uže. Saveznici su oslobodili Francusku i ušli u Nizozemsku, krajem rujna Crvena armija ušla je u Mađarsku, a Nijemci se povlače i iz Grčke i Srbije. S druge strane, činjenica je da su predstavnici hrvatske vlasti, nema sumnje uz Pavelićevo znanje i odobrenje, pokušavali uspostaviti kontakte sa

¹¹⁰ „Bilo je vrijeme, kad sam ja živio, da hrvatski narod ne umre. (...) Ali kad god bi trebalo, ja ću umrijeti, da hrvatski narod bude mogao živjeti.“ (HN, br. 1131, 9. rujna 1944., 1.)

¹¹¹ HN, br. 1130, 8. rujna 1944., 1.

¹¹² Opš. o posjetu i službenim razgovorima: B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 150.-161.

¹¹³ U poslijeratnim memoarima Pavelić je zapisao Hitlerove riječi: „Za kratko vrijeme staviti ću u akciju nove zrakoplove, koji nadmašuju u brzini, u autonomiji i u efikasnosti kao zračno oružje sve ono što je do sada postignuto na tom polju. S time ćemo se nalaziti godinu dana u prednosti pred neprijateljem, to jest, taj nas neće moći stići u zračnom naoružanju čitavu godinu. Neprijateljske će zračne snage biti skoro decimirane i za dugo vrijeme ne će za nas predstavljati pogibelj. Staviti ću znatni broj tih zrakoplova vama na raspolaganje. Nad vašim područjem dolazi do jakih neprijateljskih zračnih napadaja sa talijanskih uzletišta, pa ćete se tako i vi moći obraniti i spriječiti u buduće te napadaje. Za te nove zrakoplove potrebna su velika uzletišta. Ja ću vam staviti na raspolaganje stručnjake za gradnju jednog takvog uzletišta. Što se tiče drugih novih oružja, ne ću s njima moći doseći Ameriku, ali ako ću biti prisiljen da ih upotriebim, Engleska će biti u kratko vrijeme potpuno uništena. „V1“ je igračka prema onome što će u tom slučaju biti stavljeno u akciju. Pred dva dana stavljen je u akciju „V2“, čiji je potencijal mnogo veći od onoga „V1“, nu uza sve, nije ništa prema onome što će doći. Nu ja se još uvijek nadam, da će čovječanstvo biti pošteđeno tog uništenja i da će Engleska shvatiti u posljednji čas svu pogriješku svog saveza sa Rusijom. Nažalost, Churchill je obsjednut osobnom mržnjom, a Roosevelt je vodjen po kapitalizmu i židovskom mržnjom i osvetom. Nikada nisam htio rat protiv Engleske, a još manje proti Amerike.“ (Ostavština PAVELIĆ (dalje: OP), Madrid, *Doživljaji IV.*, u rukopisu, 179.)

Washingtonom i Londonom, a druga strana je takve pokušaje u zametku blokirala.¹¹⁴ Osim toga, treba imati u vidu da je Pavelić ipak bio pragmatik, te je na putu prema svom glavnom političkom cilju pristajao i na ne manje teške ustupke negoli je promjena ratnog saveznika.¹¹⁵

Pavelićev stav također treba promatrati u onodobnoj atmosferi podosta raširenog vjerovanja u animozitet između Angloamerikanca i Rusa. Kako smo vidjeli to je bio jedan od glavnih *leitmotiva* u analizama i komentarima tiska u prvoj polovici 1944., a kako ćemo vidjeti tako će biti i kasnije. Uz podsjetnik kako se rat „približava našim granicama“ govorilo se o „podjeli svieta na interesne sfere“, odnosno na „podpuno omeđena područja, koja bi trebala doći pod utjecaj točno određenih činbenika svjetske politke.“ Što se tiče hrvatskog područja, tu su još uvijek „ukrštena koplja (...) anglosasko-sovjetske igre“.¹¹⁶ Također, „znademo i za prednosti našeg smještaja uz zapadni rub granice europskog iztoka i zapada.“¹¹⁷ Zbog položaja „Grčke i Hrvatske, dakle dvaju zemalja, koje razpolazu osobito razvedenim dielom obale Sredozemnog mora, sigurno je, da bi Englezi nerado gledali, da se tamo učvrste Sovjeti.“¹¹⁸ Logičan zaključak takve analize bio je „ako ne želimo, da nas iztriebe i raziđu naše kosti po svjetskim bojištima, preostaje nam jedino ono, čim smo i do sada izazivali ne samilost nego respekt, a to je zagriženi oružani odpor.“¹¹⁹

Osim spomenutih pokušaja hrvatskih državnih vlasti i sam zagrebački nadbiskup Stepinac obratio se 7. ožujka 1944. pismom Osborneu, veleposlaniku Velike Britanije pri Sv. Stolici. Nadbiskup navodi da s predstavnicima Velike Britanije “zakoniti i autorizirani predstavnici hrvatskoga naroda ne mogu doći u vezu“, te ističe kako razaranjem Hrvatske Saveznici razaraju svijet “na koji Vaša zemlja može ubuduće računati”. Osim toga, hrvatski narod „u svojoj cijelosti nije odgovoran za ovo što se sada događa na njegovom teritoriju.“ Nadbiskup upozorava da ako se razaranja nastave, Hrvatima prijeti „nestanak koga bi Vaša zemlja mogla požaliti u buduće.“ Stepincu nije odgovoreno, jer nema „potrebe“, te je na njegovo pismo dodana primjedba: “Hrvatska je neprijateljski teritorij”.¹²⁰ Stepinčev tajnik

¹¹⁴ Vidi bilj. 42.

¹¹⁵ „U vanjskoj politici držao se je Pavelić načela: ne zamjeri se jačem, ali ga iskoristi. Jednom zgodom je rekao: „Nisam ni italofil, ni germanofil, ni anglofil; jedino što sam tj. hrvatofil“. Drugom zgodom kazao je, da neće nikada početi s ilojalnim činima prema saveznicima NDH te se lojalno držati podpisanim ugovorima, ali samo tako dugo, dok se i one držbe utanačenjima.“ (HDA, RSUP SRH, SDS, 013.0/4., dossier Ante Pavelić, Zapisnik saslušanja Ivana Perčevića od 16. ožujka 1947., 907.)

¹¹⁶ I dalje se govori o vijestima „koje govore o anglosaskim izkrcavanjima bilo na hrvatskim obalama bilo u Albaniji?“ („Životvornost naše države“ (Ur.), *Spremnost*, br. 138, 8. listopada 1944., 1.)

¹¹⁷ Ivo Bogdan „Bitka za Hrvatsku“, *HN*, br. 1150, 1. listopada 1944., 2.

¹¹⁸ *HN*, br. 1144, 24. rujna 1944., 1.

¹¹⁹ *HN*, br. 1148, 29. rujna 1944., 1.

¹²⁰ Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska...*, knj. II., 344.-346.

Lacković prilikom posjeta Vatikanu razgovarao je s američkim i engleskim veleposlanikom, te s njujorškim nadbiskupom Spellmanom. Sva tri sugovornika su izrazili mišljenje da je savez Rusije i Zapada strateška nužda koja će kad-tad prestati. Navodno je u razgovoru sa Sv. Ocem Lacković dobio obećanje da će se sve učiniti za „katolički hrvatski narod.“¹²¹ Treba spomenuti i izvješće američke obavještajne službe od 15. srpnja 1944. u kojem se navodi da Saveznici trebaju okupirati Hrvatsku, kako bi se spriječila osveta Srba nad Hrvatima.¹²²

Diplomacija NDH raspolagala je s istim informacijama i analizama kao i tisak. „Vanjsko-politički pregled“ ministarstva vanjskih poslova NDH od 20. rujna 1944. navodi kako je „spor Angloamerikanaca i Rusa sve veći te to spriječava njihovo složno nastupanje.“ „Rusija ostvaruje svoje planove, protiv čega Englezi ne mogu ništa poduzeti.“ Naglašava se kako su „Angloamerikanci nemoćni spram boljševizma čak u Francuzkoj, Italiji ili sjevernoj Africi, da i ne govorimo o Finskoj, Rumunjskoj, Poljskoj i sada Bugarskoj.“ I dalje se ističe kako se „ruski imperijalizam“ priprema za „konačni obračun s angloameričkim imperijalizmom.“ U optimističnom tonu se zaključuje kako se „nalazimo u predvečerje najvećeg političkog obrata, te da predstoji rasplet i izlaz iz gordijskog čvora. Izgledi Hrvatske u čitavom tom zbivanju unatoč vanjskog nepovoljnog privida, nipošto nisu loši nego su obratno vrlo povoljni.“¹²³

Da pisanje tiska i diplomatske analize u bitnome nisu odstupale od razmišljanja i procjena vodstva NDH potvrđuje i tadašnji ministar vanjskih poslova Mehmed Alajbegović u svom iskazu komunističkim istražiteljima: „NDH pod ustaškim rukovodstvom, u takvom vojno-političkom položaju, u svijetu nije mogla očekivati promjenu stava saveznika prema sebi, premda Angloamerikancima, a naročito Englezima nije moglo ići u račun da oslobodilački pokret pod vodstvom KPJ oslobodi zemlju i time dovede SSSR-a u poziciju da mu se interesna sfera rasprostire do Mediterana. Tu se je u NDH nazrijevala ujedno i pukotina saveza između Angloamerikanaca i SSSR...“¹²⁴

U situaciji u kojoj Saveznici ne žele čuti ne samo za ustaški režim nego ni hrvatsku državu kao takvu, a pregovori oko ulaska HSS-a u vladu ne daju željene rezultate¹²⁵, uistinu

¹²¹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, NDH, SUP – Zagreb, MF-4., nav. prema: B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 235-236. bilj. 48.

¹²² Vladimir DEDIJER, *Interesne sfere*, Prosveta, Beograd 1980., 382.

¹²³ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 163.-166.

¹²⁴ Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković. Ministar urotnik*, Golden marketing, Zagreb 1998., 362.

¹²⁵ „Mačekovski su predstavnici postavljali uvjete koji se nisu mogli prihvatiti, jer nisu ovisili samo o volji hrvatske strane (poput zahtjeva za odstranjivanjem njemačkog utjecaja), ili uvjete koje Pavelić nije htio

nema puno manevarskog prostora. Na koncu je pretpostavka da demokratski zapad, valjda iz ideoloških uvjerenja, neće dopustiti širenje sovjetskog utjecaja do Mediterana, bila jedina karta na koju je Pavelić mogao zaigrati. Naizgled paradoks: ustaše s jedne strane žestoko prozivaju Saveznike jer podupiru partizane i ne priznaju Hrvatima pravo na samoodređenje, a u konačnici su opet osuđeni nadati se pomoći tih istih Saveznika.

Česte su bile njegove javne izjave o konačnoj pobjedi u savezništvu s Njemačkom. Međutim, jedno su dogovori i nalozi najbližim suradnicima, a drugo izjave za javnost. Osim toga, koji bi šef države bio on demokrat ili diktator, u kriznoj situaciji, držao defetističke govore? Važnu ulogu imala je i promidžba koja je stvarala i održavala mitsku sliku o Paveliću tijekom čitavog razdoblja NDH:

„Bez obzira na sve ono, što donose potrebe svakodnevne političke prakse, široki hrvatski slojevi gledaju u Poglavniku simbol hrvatske otpornosti, hrvatske odlučnosti i neslomivog nastojanja, da tekovinu hrvatske narodne borbe, hrvatsku državu, očuva i jača, ma što se dogodilo i ma kakve nam opasnosti prietile. Mit Poglavnika sastoji se u tome, što hrvatski čovjek osjeća, da je Poglavnikovo biće nerazrješivo vezano uz podpuno samostalnu hrvatsku državu na čitavom hrvatskom poviestnom i narodnom području, te uz odgovarajući položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici.“¹²⁶

U tom kontekstu razumljiva je poruka kako svi „koji šire panične vijesti o tome, kako su rješana ova ili ona pitanja u svezi s našom sudbinom, čine težak zločin na svojem narodu, jer ubijaju njegovu borbenu snagu.“¹²⁷

Njemački izvještaj za mjesec rujan 1944 navodi: „Kod *Ustaškog pokreta* i jednog dijela hrvatskih građanskih krugova sve više prevladava uvjerenje da se od neprijateljskih sila neće moći postići održanje hrvatske državnosti nego, u najboljem slučaju, pravno vrlo skućena Hrvatska u federativnoj Jugoslaviji ili nekoj balkanskoj konfederaciji. Zbog takvog prosuđivanja ne postoji za Hrvate drugi izlaz nego da ustraju na strani Njemačke sve dotle dok postoje izgledi za njenu pobjedu i da iskoriste njenu podršku u najvećoj mjeri.“¹²⁸

Nade u „novo oružje“ nisu nestajale. „Vanjsko-politički pregled br. 10“ od 23. listopada 1944. o vojnoj situaciji zaključuje: „Borba Njemačke vodi se sada u glavnom radi

prihvatiti, smatrajući da se njime ne ide za spašavanjem države (poput političke eliminacije Ustaškog pokreta).“ (T. JONJIĆ, „Nezavisna Država Hrvatska“, 258.)

¹²⁶ *Spremnost*, br. 126, 16. srpnja 1944., 1.

¹²⁷ „Životvornost naše države“ (Ur.), *Spremnost*, br. 138, 8. listopada 1944., 1.

¹²⁸ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 176.

održanja položaja, a u svrhu dobivanja vremena, kako se u viestima iz njemačkog izvora naglasuje, zbog mogućnosti izradbe novog oružja u dovoljnim količinama, kako bi se pomoću njih izveo preokret na bojištima.“ Analizirajući odnose među saveznicima „Pregled“ na tragu prijašnjih vlastitih procjena naglašava „konture spora koji može jednom izbiti, ali to se za sada ne smije precijenjivati.“¹²⁹

Pošto je prema kraju 1944. situacija na europskom bojištu iz dana u dan bila sve nepovoljnija za NDH, vršile su se pripreme za završetak rata. Za vladu NDH od iznimne važnosti bilo je usklađivanje vlastitog povlačenja sa povlačenjem njemačkih postrojbi.¹³⁰ Zbog toga, vlada je zamolila njemačkog poslanika Kaschea da, u slučaju povlačenja „njemačke trupe, ostvare dalekosežnu suradnju s hrvatskim organima i da prije svega poglavnik bude s njemačke strane obaviješten o namjeravanim mjerama.“ Važnost koordinacije naglasio je i hrvatski poslanik u Berlinu Košak u svom susretu sa zamjenikom von Ribbentropa, baronom Steengrachtom krajem listopada 1944.: „Vlada u Zagrebu polaže najveću važnost na usku suradnju u ovom trenutku iz psiholoških razloga i, prije svega, da isključe po mogućnosti uznemirenost u redovima stanovništva.“ Vlada ocjenjuje da „stanovništvo mora pri svim mjerama koje se donose osjećati kako se radi o izrazito tehničkim mjerama koje nameće rat. Mora se, međutim, pošto-poto izbjeći da narod uzima te mjere kao neki neprijateljski čin, pa da ga to navede na držanje koje ne bi bilo od koristi ni trupama što vode operacije ni njemačkoj ni hrvatskoj vladi.“ Steengracht je naglasio Košaku da su to pitanja „vojne prirode koja su uvjetovana vođenjem rata“, te na kraju preporučuje „usku međusobnu suradnju i obavještavanje poglavnika.“ Kasche u svom brzojavu Ribbentropu od 28. listopada 1944. upozorava da je u trenutnoj situaciji potrebno održati „akciono sposobnu i za akciju spremnu hrvatsku vojsku na podlozi hrvatske državne ideje ustaša. Svaki drugi eksperiment škodio bi njemačkom vođenju rata.“¹³¹

„Vanjsko-politički pregled br.11“ početkom studenog 1944. objašnjava kako je nepovoljna situacija na ratištima, gubitak Francuske, Rumunjske i Bugarske, dovela „do prodora Crvene armije na Balkan.“ Atentat na Hitlera od 20. srpnja 1944. nazvan je unutarnjom krizom u Njemačkoj, te se „može reći da je do danas ta kriza već posve

¹²⁹ Isto, 182.

¹³⁰ Nijemci su početkom rujna 1944. razmatrali iseljavanje *Njemačke narodne skupine* iz NDH ako bi „postojala neposredna opasnost da bi zemlja mogla pasti u ruke boljševika.“ (Isto, 145.) Ubrzo potom je najveći broj Volksdeutschera evakuiran na područje Reicha.

¹³¹ Isto, 182-184.

izliječena.¹³² Iščitavajući komentare stanja u Rumunjskoj, Bugarskoj i Finskoj, između redaka možemo iščitati i službeni odgovor na domaći slučaj Lorković-Vokić:

„Zaboravili su na to, da kad bi čak bila istina i podpuna sigurnost, da će sutra Njemačka dakle i njihova država, izgubiti ovaj rat, da oni ipak ne mogu izdati stvar svoga naroda i države, nego se moraju i dalje boriti, jer samo tako mogu spasiti bar ono posljednje što se još može spasiti. Kapitulacija ne dolazi u obzir ponajprije zbog toga, jer se njome ne dobiva mir, nego se narod sili na daljnju borbu – ovaj put protiv svog dojučerašnjeg saveznika – i jer se njome može dovesti ne samo do državne, nego čak i do narodne propasti (koja je sad, najočitiije, zaprijetila Bugarskoj). Nadalje okolnost, da će možda sutra Njemačka izgubiti rat nije nipošto razlog na pr. za Rumunjsku, Bugarsku ili Finsku da kapituliraju, jer se te zemlje u prvom redu imadu boriti za svoje vlastite državne i narodne interese, pa preuranjenom odustajom od te borbe daje samo pravo neprijateljskoj promičbi, da se tu doista radi o nekakovim „satelitima“, koji se ustvari ne bore za vlastitu pravednu stvar, nego su samo njemačke prirepine koje se bore za njemačku stvar.“¹³³

Naravno i dalje se naglašava „kao važan čimbenik okolnost sve težih odnosa između t. zv. saveznika t. j. između Angloamerikanaca s jedne strane te Rusa s druge strane.“ Što se tiče njemačkog novog oružja, prvenstveno „bi trebali biti upotrebljeni novi lovci, jer je skršenje neprijateljske zračne premoći preduvjet za sve drugo.“ Prema tome to su „temelji koji opravdavaju tvrdnju i shvaćanje da Njemačka nikako ne će izgubiti ovaj rat nego da će naprotiv pobijediti što znači prisiliti oba neprijateljska tabora na povoljan mir.“ Predviđa se „da Hrvatska možda ne će postati poprište većih ratnih podhvata (bar ne do idućeg proljeća), nego da će događaji prohujati mimo nje, tim prije kad u očima neprijatelja njena sudbina i onako ovisi o uspjehu na drugim, glavnim, bojištima.“ U slučaju „da Hrvatska bude napadnuta, pa čak da privremeno bude i zaposjednuta od neprijatelja“ ipak će „nakon predviđenog uspješnog završetka ovog rata, Hrvatska opet biti uzpostavljena sa svim svojim pravima i u punoj cjelovitosti, a to je baš ono za čim teži i zašto se bori hrvatski nacionalizam oličen u ustaštvu.“ Glavni zadaci su „unutrašnje sređivanje zemlje i borba spram unutrašnjih neprijatelja te napose spram partizanstva kao i srbstva, kao najaktivnijih sila koje se sada

¹³² Isto, 184-185.

¹³³ Isto, 186.

okomljuju na hrvatsku državu i narod.“ Zaključuje se kako je Njemačka „jedina svjetska sila koja priznaje pravedne hrvatske narodne i državne zahtjeve.“¹³⁴

Kasche u telegramu Ribbentropu od 8. studenog, o stanju na bojišnici navodi kako je izgubljeno područje „sjeverno od Zadra do Kotora“, a neprijatelj je u oštrom „nadiranju oko Drniša i Knina“. Govoreći o četničkim jedinicama ističe kako su one „u Hercegovini gotovo kompletno protiv Nijemaca“, a one u „srednjoj Dalmaciji još su dosad držali njemačku stranu“. Vlada NDH strahuje „da će Anglo-Amerikanci i Tito na obali provesti razgranatu prisilnu mobilizaciju i obrambeni front ubrzo moći napasti nadmoćnim snagama“.¹³⁵ Kasche iznosi svoju zabrinutost zbog približavanja sovjetskih snaga. Međutim, iako su saveznički zračni napadi u porastu Kasche tvrdi da „stanovništvo ne pokazuje nikakvo panično raspoloženje, ali je zato vrlo labilno.“ Smatra da vladu NDH treba „bezuvjetno održati na političkoj liniji. Njeno shvaćanje položaja više je fatalističko nego optimističko. Postoji odlučna riješenost da založi svoje snage uvijek u borbi i radu“.¹³⁶

Kasche ističe da je s njemačke strane potrebna materijalna pomoć, „jer neizvjesnost u naoružanju raspoloživih regruta nepovoljno djeluje na raspoloženje naroda i trupa.“ Naglašava „opasnost (...) pri nastavljanju suradnje s Mihailovićevim četnicima u istočnoj Bosni i Hercegovini“, koja proizvodi dvostruku štetu. Hrvatsku stranu „izvanredno opterećuje a njemačkoj strani šteti zbog pojačanih velikosrpskih zahtjeva za vlašću“. Zbog toga Kasche „preporučuje da pomažu srpsku nacionalnu borbu u *srpskom* prostoru“.¹³⁷

Poslije svog razgovora s Pavelićem, Kasche je 11. studenog 1944. javio u Berlin da je Pavelić „ozbiljno zabrinut“, jer se boji nove štete „ustašama i hrvatskom oružništvu zbog dodatne regrutacije s njemačke strane“. Osim toga, Pavelić ističe da je *Handžar* SS divizija „formirana i protiv njegova prijedloga, kao i protivno zajedničkom ugovoru“.¹³⁸ Dosadašnje

¹³⁴ Isto, 186-188. „Unutrašnjo-politički pregled“ ministarstva vanjskih poslova od 4. studenoga 1944., tumači kako Hrvati ne mogu prihvatiti zajednicu s drugim narodima jer ih povjesno iskustvo uči da je to „izvor opasnosti za njihov opstanak“. Prema tome ni jedan Hrvat ne može zastupati takve ideje jer to znači „izdaju onih ideala, za koje su se Hrvati stoljećima borili, a istovremeno odricanje od ideje državnosti i samostalnosti.“ Pregled zaključuje kako u biti nema razlike za nesrpske narode između partizanske i četničke Jugoslavije, jer će u jednoj i u drugoj varijanti Srbija imati najveći utjecaj. (Isto, 188.)

¹³⁵ „Borbeni položaj u Srijemu i na Drini ovdje manje uznemiruje, iako je vlada zbog gubitka najvažnijih prehrambenih područja zabrinuta za opskrbu stanovništva. (...) Brigu za snabdijevanje smanjuje ispadanje dalmatinskih obalnih krajeva gdje sad Anglo-Amerikanci i Tito nose pred stanovništvom odgovornost za to.“ (Isto, 189.)

¹³⁶ Isto, 189.

¹³⁷ „Tito sâm želi, kako se čini, da vlastito trajanje – što se moglo i očekivati – osloni na Sovjete, ali ne želi da se odrekne ni podrške Engleske.“ (Isto, 190-191.)

¹³⁸ „Imenovanje jednog SS-Führera kao nasljednika Glaise Horstenaua (opunomoćenog njemačkog generala u Zagrebu, op.a.) izazvalo bi kod poglavnika i njegove vlade bojazni da će se sada pojačano nastaviti takve

savezništvo s Njemačkom, unatoč međusobnim prijeporima, održao je zahvaljujući „posebnom političkom povjerenju što ga uživa poslanstvo (Kasche)“, dok sada „moraju sačuvati to povjerenje neograničeno da bi uzmgli osigurati hrvatski doprinos na njemačkoj strani“.¹³⁹

S obzirom na stanje na bojištima ministarstvo vanjskih poslova NDH uputilo je vladi Reicha memorandum od 15. studenog 1944. „o modalitetima povlačenja vlade“. Naravno, „samo u krajnjoj nuždi“. U uvodu je istaknuta „povezanost njemačkog i hrvatskog naroda“ koja nije slučajna, „nego je po svojoj suštini uvjetovana činjenica: ona je logički rezultat geografskih, geopolitičkih, povijesnih političko-privredno-kulturnih neotklonjivosti.“ Ističe se pripadnost zajedničkom kulturnom krugu i „vojni savez protiv napada s Istoka“, a obje države su „posljednji vjerni branitelji Evrope.“ S druge strane neprijatelji Evrope su američki imperijalizam na zapadu i boljševički internacionalizam na Istoku, a on je „dokazano smrtni neprijatelj svih nacionalnih država i zakleti uništitelj etičkih temelja i svih duhovnih i materijalnih dobara evropske kulture.“ Uzrok nastanka memoranduma proizlazi iz činjenice „da je hrvatska vlada prisiljena primiti i koristiti se gostoprimstvom“ vlade Reicha.¹⁴⁰ Prema njemačkom geslu „vjernost za vjernost!“ vlada NDH moli vladu Reicha da se „ni jedno hrvatsko selo bez najhitnije nužde ne bi prepustilo neprijatelju.“ S druge će pak strane, HOS NDH „poduzeti sve kako bi spriječile neprijatelju prodor (...) u južnu granicu Velikonjemačkog Reicha.“ Vlada NDH će samo u slučaju vojne nužde prihvatiti „gostoprimstvo da tako izvuče određene kategorije osoba koje bi inače bile bezuvjetno izložene uništenju kao eksponirani zagovaratelji hrvatske ideologije o nezavisnoj državi“.¹⁴¹

U memorandumu se traži potpuna sloboda djelovanja za vladu NDH, državnog poglavara, hrvatsku vojsku, članove hrvatskog Sabora, Duglavničkog vijeća i hrvatskog Državnog vijeća. Također se zahtjeva slobodno raspolaganje „na području Reicha sa cjelokupnom hrvatskom državnom imovinom i imovinom hrvatske *Državne banke*“, od strane

kritizirane metode. Hrvati vide u tome štetu za zajedničko vođenje rata i životnu opasnost za vlastitu državu.“ (Isto, 192.)

¹³⁹ Isto, 193.

¹⁴⁰ Isto, 197.

¹⁴¹ „Povlačenje u Velikonjemački Reich bilo bi u skladu s načelom održanja hrvatske narodne i državne srčike dopušteno, odnosno naređeno osobama iz ovih kategorija: hrvatskim ratnim invalidima, pripadnicima hrvatskih vojnih i s njima izjednačenih odreda, hrvatskoj omladini, hrvatskim nacionalnim stvaraocima i intelektualcima, pripadnicima *Ustaškog pokreta* (uključujući i hrvatsku omladinu), članovima hrvatske državne vlade, višim činovnicima hrvatske državne uprave i njihovim nužno potrebnim suradnicima, bivšim visokim hrvatskim državnim upravnim funkcionarima, osobama koje hrvatska vlada smatra potrebnim da ih posebno zaštićuje, stranim diplomatskim i konzularnim predstavnicima akreditiranim pri hrvatskoj vladi i obiteljima naprijed spomenutih osoba.“ (B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 198.)

vlade NDH.¹⁴² Sve troškove smještaja navedenih grupa iz ovog memoranduma snosit će vlada NDH. Na kraju se ističe kako će obje vlade raditi na tome da „boravak u Reichu bude što kraći“.¹⁴³ Ministar vanjskih poslova M. Alajbegović brzojavio je poslanstvu NDH u Berlinu, sredinom studenoga vezano za broj „iztaknutih nacionalnih radnika i mladeži računajte najviše sa 50.000 sklonjenika za Reich i uzmite to prema zaključku Vlade kao osnovu za pregovore.“¹⁴⁴ Božidar Kavran zadužen je za provođenje mjera preseljenja “nacionalnih radnika”.¹⁴⁵

Zapovjednik Jugoistoka feldmaršal Weichs u svom izvještaju od 16. studenog razlažući vojno-političku situaciju navodi kako se u vladinim krugovima očekuje pomoć njemačke strane s obzirom na dolazak Crvene armije na granice Hrvatske, te se osobito vjeruje „da će se otkloniti rusko nadiranje uz pomoć Anglo-Amerikanaca i crkve, čije su ambicije usmerene na jednu nacionalnu Hrvatsku i katoličku religiju.“¹⁴⁶ Partizanske postrojbe prema Weichsu jačaju i djeluju „prema zahtevima saveznika“, tako da im se prema izvještajima MINORS-a „ni pri najboljoj volji ne može više parirati“.¹⁴⁷ Weichs ističe problematičnu suradnju i odnose hrvatske i njemačke strane na polju vojne suradnje. Smatra bitnim osigurati široku potporu „eksponiranog ustaškog kursa“ i nastojati „da se u vojnom rukovodstvu obimno infiltriraju pogodni ustaše i oficiri prijateljski raspoloženi prema Nemcima“. Pojednostavljeno kazano, tko s njemačke strane stane protiv ustaškog pokreta i Pavelića, taj je „više ili manje, propao, ko priđe – taj ima u džepu nužno osiguranje za najbližu budućnost“. Potrebno je izbjegavati „sve što bi moglo da navuče bez sumnje postojeće, možda čak opravdano, nepoverenje“ s hrvatske strane. Upozorava na neophodnost djelatne podrške i „prijateljskog kursa prema ustašama“, jer će suprotno stanje „voditi jednoj neprijateljskoj reakciji“.¹⁴⁸

¹⁴² „To pravo raspolaganja je isključivo, neograničeno i ne podliježe nikakvim njemačkim propisima.“ (B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 199.)

¹⁴³ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 200.

¹⁴⁴ „Želja je vlade da se u Reich odpreme najprije iztaknuti nacionalni radnici, mladež, ranjenici i žene i djeca, a vlada sa svojim štabom suradnika i viši državni dužnostnici posljednji. Za te sklonjenike treba nam odmah dostaviti oznake mjesta smještavanja u Reichu da se sa evakuacijom može početi.“ (B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 200).

¹⁴⁵ Nikica BARIĆ, „Mjere vlasti NDH za pripremu i provedbu evakuacije Slavonije i Srijema“, *Scrinia Slavonica*, 13/2013. 163.

¹⁴⁶ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 201.

¹⁴⁷ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 201.

¹⁴⁸ Isto, 201-202.

„Vanjsko-politički pregled br. 13“ ministarstva vanjskih poslova NDH od 24. studenog, na tragu prijašnjih analiza navodi kako nema dvojbe „da se odnosi između te Rusije, te englezko-američkog bloka i dalje pogoršavaju“, a „iz geopolitičkih razloga Rusija, svejedno kakova, te britansko carstvo, nikad ne mogu biti pravi saveznici nego uvijek moraju biti rivali.“¹⁴⁹

Do kraja 1944. jugoslavenski partizani osvojili su, uz pomoć Crvene Armije, dio Srbije, Makedoniju i Crnu Goru. Na području NDH, uz prethodno kontrolirana područja, osvojili su Dalmaciju i južne dijelove Bosne i Hercegovine¹⁵⁰, pri čemu su imali na raspolaganju zrakoplovnu podršku zapadnih saveznika kao i njihovu obilnu pomoć u naoružanju.¹⁵¹

Napredovanjem partizanskih jedinica dio lokalnog stanovništva se zajedno s oružanim snagama NDH povlačilo prema Zagrebu. Dugo vremena u historiografiji je prevladavala interpretacija kako se radilo o bijegu poraženih fašističkih ostataka i domaćih izdajnika, pa je ona kasnije zamijenjena „blažom“ verzijom prema kojoj su ustaški dužnosnici i vojska povukli za sobom civile kao štit u bijegu, a „flagrantno stvarana atmosfera straha od komunističke odmazde doprinijela je masovnom egzodusu hrvatskih građana u svibnju 1945.“¹⁵² Međutim, kada odstranimo ideologizirane interpretacije, ostaje činjenica da je civilno stanovništvo napuštalo svoje domove i povlačilo se prema Zagrebu zbog realnog straha, jer su (i bez državne propagande) već bile jako dobro poznate metode partizanskih jedinica koje su po zauzimanju gradova i sela vršile likvidacije osoba „narodnih izdajnika“.

Saveznička konferencija u Jalti od 4. do 11. veljače 1945. još jednom je potvrdila savezničke planove u smjeru obnove jugoslavenske države, a nasuprot volji hrvatskog naroda kojoj su prethodnih godina svjedočili i zabilježili je i sami diplomatski predstavnici zapadnih zemalja. Protiv zaključaka donesenih u Jalti nije prosvjedovala samo hrvatska državna vlada,

¹⁴⁹ „Kako se daleko križaju englezki i ruski planovi vidi se na pr. u slučaju dr. Otona Habsburškog kojeg su Englezi nedavno izvukli iz muzeja kao i planovi o nekevoj Podunavskoj federaciji ili konfederaciji, makar su baš saveznici sami nakon prvog svjetskog rata dozvolili i omogućili uništenje Dvojne monarhije. S ovakvim politički nerealnim planovima hoće se sada s njihove strane postaviti brana sovjetskom nadiranju.“ (B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 204.)

¹⁵⁰ Anđelko MIJATOVIĆ, „Politički i vojnički kraj NDH“, *ČSP*, 23/1995., br. 3, 498.; ISTI, „Operativno povlačenje oružanih snaga i pučanstva Nezavisne Države Hrvatske prema Austriji u svibnju 1945.“, u: *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, ur: Tomislav Jonjić i Zlatko Matijević, Zagreb 2009., 320.; ISTI, *Bleiburška tragedija i križni put hrvatskoga naroda godine 1945.*, Zagreb 2007., 10.

¹⁵¹ „The Special Operations Branch had introduced by air 8,660 tons of stores, and had evacuated 16,121 persons from the country, the majority of these persons being partisans wounded...“ (TNA: PRO, FO 371/59562, 28.)

¹⁵² Alan LABUS: „Propaganda in the press and the formation of public opinion: Political and wartime goals of the Ustasha government and the Third Reich in the press of the Independent State of Croatia at the end of World War 2“, *Informatologia*, 47 (2014), 2-3; 100-114.

Doglavničko vijeće, rektor zagrebačkog sveučilišta, Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora i Matica hrvatska, nego je i nadbiskup Stepinac u propovijedi od 18. ožujka 1945., istupio protiv nametanja komunističke Jugoslavije hrvatskom narodu, istaknuvši da je temeljni zahtjev pravednog i časnog mira „osiguranje prava na život i nezavisnost svih naroda, velikih i malih, jakih i slabih“.¹⁵³

Tjedan dana kasnije slični stavovi izraženi su i u poslanici hrvatskoga katoličkog episkopata od 24. ožujka 1945. u kojoj su hrvatski biskupi pod predsjedavanjem nadbiskupa Stepinca jasno odgovorili na zaključke iz Jalte. Biskupi su naglasili da je miroljubivost „osnovna crta hrvatske duše“ posebno u razdoblju od 1918., ali postupci hrvatskih neprijatelja su „onemogućivali hrvatski pacifizam i tjerali Hrvatski narod u sve veći nemir i nezadovoljstvo“. Kad je riječ o ratnom razdoblju, biskupi ističu da „dok još Hrvati nisu imali niti jedne puške u svojim rukama, već su neodgovorni neprijatelji izvršili pokolje nad hrvatskim pučanstvom“. Međutim, nakon toga „našli su se nažalost i među Hrvatima ljudi, koji su prihvatili borbu istim načinom.“ Biskupi podsjećaju da su oni „pojedinačno i skupno, na pr. na Biskupskim Konferencijama 1941. digli svoj glas protiv prekoračivanja nužдне samoobrane i protiv nasilnika“. Kad je riječ o hrvatskoj državi, koja je u vrijeme nastanka ove poslanice proživljavala svoje posljednje dane, biskupi ističu da „poviest svjedoči, da Hrvatski Narod kroz cielu svoju tisućtristogodišnju prošlost nije nikada prestao plebiscitarno naglašavati, da se ne odriče svoga prava na slobodu i nezavisnost, koju on od srдца želi i svakom drugom narodu“. Odnosno, „kad je u drugom svjetskom ratu ta misao još jače naglašena i oživotvorena u vlastitoj Državi, hrvatski su katolički biskupi poštivali volju hrvatskoga naroda“. Radi toga nitko „nema pravo obtuživati bilo kojega građanina Hrvatske Države, pa ni hrvatske biskupe, zato što poštivaju tu neodstupnu volju Hrvatskoga Naroda, kad on na to ima pravo i po Božjim i po ljudskim zakonima“.¹⁵⁴

Početakom 1945. godine Tito je ustrojio Prvu, Drugu i Treću armiju NOVJ-a, a u ožujku 1945. godine i Četvrtu armiju. Navedene armije djelovat će zajedno sa ostalim partizanskim formacijama. Istodobno je početkom ožujka 1945. NOVJ promijenila naziv u Jugoslavenska armija (JA). Četvrta armija počela je s operacijama iz Sjeverne Dalmacije i Like i „probila je njemačko-hrvatsku obranu Bihać – Gospić – Karlobag“. Druga armija

¹⁵³ Alojzije STEPINAC: *Propovijedi, govori, poruke 1941.-1946.*, priredili J. Batelja i C. Tomić, Zagreb, 1996. 260.

¹⁵⁴ *Katolički list*, br. 12.-13. od 29. 3. 1945., 93-95. nav. prema: B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich II.*, 261-262.

započela je sa završnim vojnim djelovanjima u Bosni i Hercegovini, te su se pred njoj početkom travnja povlačile njemačke i postrojbe NDH. Prva armija Jugoslavenske armije zauzela je istočnu Posavinu i sjeveroistočnu Bosnu te položaje između Save i Vrbanje. Treća armija svojim je djelovanjem ugrozila Srijemsku bojišnicu koju su njemačke i postrojbe HOS-a napustile 12. travnja, a armija je nastavila u pravcu „Đakovo – Našice – Virovitica – Varaždin.“¹⁵⁵

Kad je riječ o Hrvatskim oružanim snagama, Vjekoslav Vrančić i general Fedor Dragojlov navode da je krajem 1944. broj „Hrvata u kopnenim snagama“, kako onih pod hrvatskim tako i pod njemačkim zapovjedništvom, sveukupno iznosio 258.100 ljudi.¹⁵⁶ Sredinom studenog 1944. uvedeno je iznimno stanje u istočnim područjima NDH, a 4. prosinca Pavelić je preuzeo zapovjedništvo nad oružanim snagama.¹⁵⁷ Vlada NDH proglasila je u prosincu 1944. godine opću mobilizaciju, a od ožujka 1945. godine HOS se nalazio pod zapovjedništvom generala Alexandra Löhra, zapovjednika Skupine armija „E“ i Jugoistoka. Potrebno je napomenuti kako je od početka 1945. u oružanim snagama NDH vladala nestašica streljiva.

Pregovorima s ljubljanskim biskupom Rožmanom i generalom Rupnikom u travnju 1945. oko stvaranja zajedničke antikomunističke koalicije, u koju bi ušli i crnogorski četnici pod vodstvom Pavla Đurišića, pokušavalo se povećati šanse u nastupu kod Saveznika ili dobiti na vremenu, dok se Saveznici ne sukobe.¹⁵⁸ Nedugo zatim na temelju britanskog vojnoobavještajnog izvješća iz Slovenije u Foreign Officeu su zaključili da „ne bi bilo loše, ako bi se događaji razvijali tako da ustaške i bjelogardijske snage svojim otporom privremeno zadrže Tita, npr. oko Ljubljane i Zagreba, a u međuvremenu bi savezničke snage iz Italije lako okupirale Julijsku krajinu i Korušku.“¹⁵⁹

¹⁵⁵ A. MIJATOVIĆ, *Bleiburška tragedija i Križni put hrvatskoga naroda godine 1945.*, Zagreb 2007. 11.-13.

¹⁵⁶ Opš. Vjekoslav VRANČIĆ, „Postrojenje i brojčano stanje Hrvatskih oružanih snaga u godinama 1941. – 1945.“, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana* (Buenos Aires 1953.), 141.-169.; V. VRANČIĆ, *U službi domovine*, Buenos Aires 1977., 311.-345. i Fedor DRAGOJLOV, „Rat od 1941. – 1945. na području Nezavisne Države Hrvatske“, *Hrvatska*, Buenos Aires, god X (1956.), br. 18 (210) – 24 (216), 26. rujna 1956-22. prosinca 1956.

¹⁵⁷ Z. DIZDAR, „Brojtni pokazatelji...“, 184.

¹⁵⁸ Opš. B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, II, 281.- 288. Četnici pod Đurišićevim zapovjedništvom, namjeravali su se prebaciti preko NDH u Sloveniju, pa su u tu svrhu i sklopili sporazum o slobodnom prolazu kroz NDH. U konačnici su ih, sjeverno od Banja Luke, napale i porazile ustaške postrojbe (bitka na Lijeveča polju). (J. TOMAŠEVIĆ, *Četnici...*, 394.-396.)

¹⁵⁹ TNA: PRO, FO 371/48812, R 7247/6/92. nav. prema: Dušan BIBER, „Britansko-jugoslavenski nesporazumi okrog Koroške 1944.-1945.“, *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 1978., 4. 479.

Na isto područje aspirirao je i Sovjetski Savez, s naglaskom na zaposjedanje Trsta. Pavelić tvrdi da je sovjetsku ponudu¹⁶⁰, o slobodnom prolazu do Jadrana, odbio, a u još neobjavljenom dijelu „Doživljaja“ pod naslovom „Boljševičke ponude“ o tome je zapisao: „Medjutim, iako su se sovjetske trupe već nalazile u Madjarskoj i vršile pritisak na našu sjevernu granicu, nije nam ni glavom prolazila misao da stupimo u bilo kakove odnošaje s boljševicima.“¹⁶¹ Beskompromisno odbijanje sovjetske ponude je dodatni pokazatelj da se s velikom sigurnošću računalo da unatoč svemu Zapad neće dopustiti sovjetski prodor na Mediteran čemu je, kako se govorilo, NDH predstavljala branu. Međutim, o sovjetskoj ponudi ne možemo ozbiljnije govoriti dok se ne istraže dokumenti sovjetske strane.

Postavlja se pitanje kakvo je bilo Pavelićevo predviđanje situacije. Prema svjedočenju generala Moškova, poslije savezničkog iskrcavanja u Italiji Pavelić je tvrdio da će rat završiti primirjem koje će „prisiliti“ Njemačku i Italiju da se vrate u svoje predratne granice, te da je najvažnije imati „dobru vojsku“ u trenutku zaključivanja mira. Na Moškovljev prijedlog „da bi trebalo napasti i razoružati Nijemce“, Pavelić je odgovorio da to nije potrebno jer „i bez toga zna čitav svijet a i anglo-amerikanci vrlo dobro da smo se mi borili i da se borimo za Hrvatsku a ne za Njemačku.“ Dodao je kako se oko povlačenja ne treba bojati jer će sve biti u redu. Vojnici će u zarobljeničke logore, ali problem je s civilnim stanovništvom jer su „mnogi odlučili ići kuda ide i vojska“.¹⁶² Na sastanku s vojnim zapovjednicima krajem travnja Pavelić je ustvrdio da će se „povući do one crte gdje ćemo moći pod časnim uvjetima položiti oružje i sačekati daljnji razvitak događaja.“¹⁶³

U travnju i svibnju 1945. savezničke trupe ušle su u Beč, Veneciju, Munchen i naposljetku Berlin 2. svibnja.¹⁶⁴ Ovakav rasplet ratnih događaja u Europi svakim danom je sve više ugrožavao opstanak NDH. Granica bojišnice u ožujku 1945. bila je - Drava - Dunav - Bosut - ušće Drine - Bijeljina - Brčko - Doboj - Sarajevo - Banja Luka – Bosanski Novi - Bihać - Gospić - Karlobag.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Opš. o sovjetskim dodirima s Pavelićem: Jere JAREB, „Sovjetski dodiri s dr. Antom Pavelićem od rujna 1944. do veljače 1945.“, ČSP 27/1995., br. 1., 7.-31.

¹⁶¹ OP, „Doživljaji IV.“, „Boljševičke ponude“, rukopis.

¹⁶² B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, II, 299-300.

¹⁶³ Pavelić je izjavio da „ne može dozvoliti daljnu samostalnu borbu, ako bi se njemačke trupe izvukle, jer bi to značilo uzaludno prolijevanje krvi i razaranje samoga grada Zagreba“. (B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, II., 309.)

¹⁶⁴ „svjetski rat, drugi“, *Enciklopedija*, sv. XIX., ur. Antun Vujić, Zagreb 2007., 87.-90.

¹⁶⁵ N. BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, 383.

Po Pavelićevu nalogu, Vladimir Košak poslanik NDH u Berlinu uzaludno je pokušao stupiti u pregovore Nijemaca sa zapadnim saveznicima, te zastupati interese NDH. Na noćnoj sjednici 3./4. svibnja, vlada NDH odlučila je poslati Memorandum zapadnim saveznicima u Caserti „s pozivom da savezničke snage uđu u Hrvatsku radi zaštite više stotina tisuća izbjeglica pred nastupajućim partizansko-komunističkim snagama“ i ističući pravo svakog naroda na nezavisnost i slobodu.¹⁶⁶ U slučaju pozitivnog savezničkog odgovora na memorandum, računalo se i sa stvaranjem koalicijske vlade s HSS-om, što se i ranije nastojalo postići. Ministar Vjekoslav Vrančić trebao je uručiti spomenuti memorandum vlade NDH savezničkom zapovjedništvu za Sredozemlje Caserti. Moškov je čuo da je s Vrančićem u Italiju „trebao letjeti (...) i tajnik papinog legata“. Kako za to „nije bilo mogućnosti“ legat Marcone je poslao svoje „šifrirano pismo“ u Vatikan.¹⁶⁷ U zaključku vladinog memoranduma stoji:

„Vlada hrvatske države želi i moli da što prije uputite vojnu misiju u Hrvatsku kako bi se u potpunosti upoznala sa stanjem stvari. Ujedno molimo da pošaljete Vaše oružane snage na teritorij naše države da biste olakšali ovo teško stanje. Na taj se način hrvatski narod u hrvatskoj državi stavlja pod Vašu moćnu zaštitu.“¹⁶⁸

Međutim, Vrančićeva misija kao i svi raniji pokušaji, opet iz istih razloga završila je neuspjehom.¹⁶⁹ Zaključno o memorandumu nedvojbeno možemo zaključiti da je vlada NDH bila „na posve istoj liniji“ s Mačekom i nadbiskupom Stepincem „o tome, da Hrvatska treba posve pristati uz evropski kršćanski Zapad“, te da je među njima postojalo suglasje o „temeljnim mislima“ iz vladinog memoranduma.¹⁷⁰

Pavelić je „na predzadnjem sastanku Glavnog Stana pitao nazočne generale, jesu li za to da se obnovi Krbavska bitka.“¹⁷¹ Osobno je očekivao ratni sukob Zapada i Sovjetskog Saveza u kojem bi se hrvatska država stavila na stranu Zapada kamo kulturološki i civilizacijski pripada. Neki sudionici sastanka zastupali su mišljenje da se treba povući u

¹⁶⁶ A. MIJATOVIĆ, *Bleiburška tragedija...*, 15.

¹⁶⁷ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, knj. II., 302.

¹⁶⁸ Vjekoslav VRANČIĆ, *U službi domovine*, HB press-Washington, D.C., 2007. 285.-288. i B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, knj. II., 289.-294.

¹⁶⁹ Svoju misiju V. Vrančić je opisao u: Vjekoslav VRANČIĆ, *S bielom zastavom preko Alpa*, Buenos Aires 1953.

¹⁷⁰ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, knj. II., 311-312. bilj. 64.

¹⁷¹ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, Globus, Zagreb, 1986., 62. bilj. 22.

šumu i tamo pružiti otpor. Njemački poslanik Kasche svjedoči da je Pavelić dvojio između napuštanja zemlje i započinjanja gerilske borbe, te je od njemačke strane „tražio oružja i municiju koju mu nismo mogli dati jer nam je trebala za vlastitu vojsku.“¹⁷² Stav generala Dragojlova i Gruića bio je da bi u takvim okolnostima bitka do zadnje kapi krvi dovela narod u još teži položaj, pa se odlučilo vojsci od oko 200.000 vojnika spasiti život i evakuacijom spasiti narod od pokolja kakvi su se dogodili u Bugarskoj i Rumunjskoj.¹⁷³

Na koncu je na sjednici vlade 5. svibnja donesena odluka o povlačenju. Vlada NDH, drugi visoki dužnosnici, V. Maček, većina hrvatskih oružanih snaga zajedno s civilnim stanovništvom na povlačenje iz Zagreba krenuli su 6. svibnja. Istoga dana u poslijepodnevnim satima krenuo je Glavni stožer HOS-a, Ministarstvo oružanih snaga, „neke postrojbe oružništva, opskrbne ustanove i sam poglavnik sa svojom pratnjom i osiguranjem“.¹⁷⁴

Autori bliski Paveliću, slom NDH i bleiburšku tragediju vezivali su prije svega uz tadašnju međunarodnu konstelaciju snaga „koja je za nas u tom času sa vojničkog i političkog gledišta bila nepovoljna. I SLOVAČKE je nestalo uostalom, koju su bile priznale i zapadne demokracije i u njoj nije bilo partizana, a armija generala VLASOVA doživjela je tragediju, a da Vlasov nije potpisao nikakvih Rimskih Ugovora. Mi smo doživjeli tragediju, jer ju je zahtjevala LEX YALTA (ist. u izv.), najmračniji zakon u povijesti čovječanstva.“¹⁷⁵

Zaključno ću se poslužiti riječima kolege Tomislava Jonjića koji je kratko i jezgrovito opisao sudbinu NDH: „Zbog neprijateljstva Saveznika za Hrvatsku savez s Njemačkom objektivno nije imao alternative. Taj je savez nažalost istodobno bio kamen o vratu mlade hrvatske države. Nju osim Hrvata nitko nije želio ni prihvaćao, a njezin će skori slom dovesti do pokolja nezapamćena u povijesti.“¹⁷⁶

¹⁷² B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, knj. II., 309.

¹⁷³ *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, 156. B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, knj. II., 329-330.

¹⁷⁴ A. MIJATOVIĆ, *Bleiburška tragedija...*, 16-17.

¹⁷⁵ Marko SINOVIĆ, *N.D.H. u svjetlu dokumenata*, Zagreb, 1998. 339.

¹⁷⁶ T. JONJIĆ, „Granice hrvatske države nakon pada Italije“, *Politički zatvorenik*, god. XIII., br. 133., travanj 2003., 23.

3. PONOVO U EMIGRACIJI

3.1 Skrivanje Ante Pavelića u Austriji 1945.-1946.¹⁷⁷

U historiografiji je danas uglavnom poznata sudbina oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske i još većeg broja civilnog stanovništva koji su se na kraju ratu, početkom svibnja 1945., u strahu pred komunističkim snagama, povlačili prema Austriji s ciljem da se predaju zapadnim saveznicima. Potonji su ih izručili Jugoslavenskoj armiji uz obrazloženje da će ona s njima postupati u skladu sa međunarodnim ratnim pravom. Kako je poznato, to „postupanje“ jedno je od najtragičnijih epizoda u povijesti hrvatskog naroda, poznato pod nazivom Bleiburg i križni put.¹⁷⁸ Onaj dio izbjeglica koji je izmakao takvoj sudbini završio je u savezničkim izbjegličkim logorima u najvećem dijelu u Italiji, Austriji i Njemačkoj.¹⁷⁹ No, i u logorima je, uz ostale nedaće, trebalo izbjeći potraživanjima Jugoslavije za izručenjem „ratnih zločinaca“¹⁸⁰, te bi oni najsretniji završavali u prekomorskim zemljama ili su ostajali u zapadnoj Europi.

Međutim, što se tiče kretanja i skrivanja poglavnika NDH Ante Pavelića poslije njegova napuštanja Hrvatske, u historiografiji još uvijek postoji mnoštvo nepoznanica. Kod toga je nužno odgovoriti i na pitanje o ulozi zapadnih obavještajnih službi u Pavelićevu skrivanju nakon napuštanja Hrvatske.¹⁸¹ Naravno da je sve potrebno smjestiti i u kontekst poslijeratnih pogoršanih odnosa Jugoslavije sa Zapadom.¹⁸²

¹⁷⁷ Dio istraživanja iz ovog poglavlja u djelomično izmijenjenom obliku prethodno je objavljen u: Ante DELIĆ, „On the Concealment of Ante Pavelić in Austria 1945-1946“, *Review of Croatian History*, vol. VII., no. 1., 2011., 293.-313.

¹⁷⁸ Usp. Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i Križni put u historiografiji, publicistici i memoarskoj literaturi*, Magistarski rad, Odsjek za povijest filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2006., 3.-9. i tamo navedeni izvori i literatura. Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i Križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2009.

¹⁷⁹ Opš. Berislav JANDRIĆ, „Saveznički izbjeglički logori. Počeci otpora hrvatske političke emigracije komunističkom režimu u domovini (logor Fermo)“, 1945. - *Razdjelnica hrvatske povijesti, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 5. i 6. svibnja 2005.*, Zagreb 2006., 305.-322. i ISTI, „Prijeponi saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945. - 1947.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 38/2, Zagreb 2006., 457.-498.

¹⁸⁰ Još na Moskovskoj konferenciji Roosevelt, Churchill i Staljin zaključili su kako će se sve one „koji stupe u redove krivaca (...) progoniti do na kraj sveta i izručiti ih njihovim tužiocima da bi se pravda izvršila.“ („Ratni zločinci u službi imperijalista“, *Trideset dana*, Zagreb, januar 1948., 67.) Isti zaključci ponovljeni su na Jalti i u Potsdamu.

¹⁸¹ „Sa sigurnošću se može zaključiti samo to da su Amerikanci nastojali iskoristiti ustašku emigraciju za dobivanje korisnih vojnih informacija, a ustaško je vodstvo nastojalo zajednički protukomunizam i strah od

Dakle, u ovom poglavlju nastojat ću doprinijeti rasvjetljavanju nekih kontroverzi o skrivanju Ante Pavelića u Austriji, na temelju dostupnih američkih i britanskih dokumenata kao i do sada nekorištene Pavelićeve ostavštine, koja se u vrijeme moga istraživanja nalazila u posjedu njegove pok. kćeri Višnje u Madridu. Komparativnom analizom navedenih izvora pokušat ću rekonstruirati Pavelićevo kretanje i boravak u Austriji, te koliko su bile relevantne informacije o Pavelićevom kretanju kojima je raspolagao Zapad.

3.2 Pavelićevo napuštanje Zagreba i dolazak u Austriju

Po napuštanju Zagreba, u Pavelićevoj najužoj pratnji nalazili su se, osim njegova sina poručnika Velimira Pavelića, Ivan Ico Kirin, zapovjednik *Sigurnostne službe* Poglavnikovog tjelesnog sdruga (PTS) i Erih Lisak, bivši glavni ravnatelj *Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost*. Zajedno s novopridošlim visokim časnicima, članovima *Glavnog stana*, te postrojbom PTS-a, Pavelić je u ponedjeljak navečer 7. svibnja napustio Nove Dvore i nastavio prema Austriji. Navečer u 21 sat stigao je u Rogašku Slatinu, a sutradan „prije podne održana je u Rogaškoj Slatini posljednja sjednica Glavnog Stana Poglavnika.“¹⁸³

Prema Lisakovoj izjavi u poslijeratnoj istrazi, sjednica je „održana povodom obavjesti, koja je stigla njemačkom generalu, da će njemačka oružana snaga protivno svim očekivanjima kapitulirati i na istočnom bojištu, tj. pred Rusima, a što za nas znači, da će se njemačke snage, koje još borave u Sloveniji predati partizanima s naoružanjem. Obzirom na to što su naše

širenja zone utjecaja SSSR-a iskoristiti za obnovu NDH i rušenje Jugoslavije.“ (Zdenko RADELIC, *Križari-gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Dom i svijet, Zagreb, 2002., 51.)

¹⁸² Unatoč nizu incidenata (obaranje dvaju američkih zrakoplova i potapanje britanskih razarača 1946., tršćanska kriza itd.) ministar vanjskih poslova Ernest Bevin smatrao je da odnose s Jugoslavijom treba postaviti na „čvrste temelje“. Kad je riječ o jugoslavenskim ratnim zločincima i jedna i druga strana imala je dobre razloge za svoje postupanje: „Sve uključene strane gajile su nerazumjevanja i sve su odgovorne za neuspjehe u izvršenju pravde.“ (LANE J. Ann, „Putting Britain Right with Tito: The Displaced Persons Question in Anglo-Yugoslav Relations 1946-7“, *European History Quarterly*, vol. 22., London, Newbury Park and New Delhi 1992. 219.-220. i opš. Katarina SPEHNJAK, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.*, Zagreb, 2006., 146.-152.)

¹⁸³ Jere JAREB, „Sudbina posljednje hrvatske državne vlade i hrvatskih ministara iz Drugog svjetskog rata“ (Prilog za studiju o hrvatskoj državnoj vladi), *Hrvatska revija*, München-Barcelona, lipanj 1978, god. XXVIII, sv.2. (110), 222. Doadmiral Nikola Steinfel koji je krenuo na povlačenje s Glavnim Stanom poglavnika u istrazi je posvjedočio: „Bila je pretpostavka da će se Njemačka i dalje držati i namjeravalo se dati otpor prema istoku, a prema zapadu pustiti da se razvijaju događaji sami po sebi. Bilo je uvjerenja, da će se pomoću zapadnih saveznika Anglo-Amerikanaca postići sa Sovjetskim savezom neki sporazum u pogledu rješavanja vanjsko-političkih pitanja. Tu su tezu u glavnom podržavali Nijemci. Vjerovalo se u sukob između saveznika i na tome se izgrađivalo čitav plan.“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 133-134.)

snage pri povlačenju u Sloveniju računale i sa njemačkom vojskom i sa njihovim naoružanjem, naše su se jedinice našle u vrlo teškom položaju. (...) Poglavnik bijaše vidno zabrinut – navodi Lisak – za sudbinu ljudstva, koliko vojnika, toliko i civila, koji su se dobrovoljno sa vojskom uputili iz zemlje. On je to nekoliko puta naglašavao.¹⁸⁴

Njemački poslanik Kasche je, u poslijeratnoj istrazi, izjavio kako je general Juppe u Rogaškoj Slatini 8. svibnja uspostavio vezu s generalom Löhrom¹⁸⁵, zapovjednikom Jugoistoka i njemačke grupe armija E u povlačenju s Balkana, i saznao za njemačku kapitulaciju. Na pitanje o sudbini oružanih snaga NDH pod Löhrovim zapovjedništvom, Pavelić je Kascheu odgovorio „da nema nikakove veze sa svojim jedinicama, ali da se slaže s time da njegove jedinice kapituliraju kao i njemačke, dok će o svojoj osobi on sam odlučiti“.¹⁸⁶

Sjednica u Rogaškoj Slatini bila je „prekidana dramatičnim ispadima od strane nekih hrvatskih oficira“, te je odlučeno da NDH bezuvjetno kapitulira pred zapadnim saveznicima, a njezine vojne snage „ima da se povlače ka sjeverozapadu u pravcu Ljubljane, kako bi se izbeglo da budu zarobljene od strane Ruskih ili Titovih snaga i ima da se predaju Britanskim ili Američkim trupama“.¹⁸⁷ Nakon što je general Lohr predao zapovjedništvo nad oružanim snagama NDH Paveliću, on je idućeg dana za zapovjednika hrvatskih snaga u povlačenju imenovao generala Vjekoslava Luburića.¹⁸⁸

Perčević je u istrazi izjavio, da je nakon Löhrove objave kapitulacije, Pavelić bio „bijesan, te hoće osobno sa Lohrom govoriti i pitati, što je utanačeno sa Njemcima, da brane zajedno sa hrvatskom vojskom liniju Samobor-Ludbreg, dok Anglo-Amerikanci dolaze iza leđa, da bi zajedno mogli kapitulirati. Kasnije sam saznao od jednog drugog časnika, da je Lohr odklonio osobno govoriti sa Poglavnikom i da mu je poručio, neka se hrvatske jedinice povuku na sjevernu obalu Drave, na području Austrije, ako neće da kapituliraju pred *Narodno-oslobodilačkom vojskom* (ist. u izv.).“¹⁸⁹

¹⁸⁴ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 13.

¹⁸⁵ U zasad neobjavljenom četvrtom svesku „Doživljaja“, napisanima poslije rata, Pavelić je o Lohru zapisao: „Nu, taj general, umjesto prijateljem pokazao se kao naš neprijatelj, osobito kao neprijatelj režima i Ustaškog pokreta.“ (OP, „Doživljaji IV.“, poglavlje „Urota proti NDH-Sastanak s Hitlerom-Put na iztočno bojište“, rukopis, 2.)

¹⁸⁶ B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, II, 338.

¹⁸⁷ Isto, 340.

¹⁸⁸ Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, pretisak, Zagreb 1995, 116., bilj 156.

¹⁸⁹ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 32. Pavelićev sin Velimir zapisao je kako mu je otac „u Rogaškoj Slatini poslije sjednice glavnog stožera (...) rekao doslovno: „Zamisli što mi je Lohr poručio: Ja kapituliram pred partizanima, a vi radite kak hoćete.“ (OP, fascikl s bilješkama Velimira Pavelića)

O navedenoj sjednici u Rogaškoj Slatini, govorio je u istrazi Božidar Kavran koji je o tome razgovarao s Pavelićem nakon njihova prvog susreta u Austriji. Pavelić mu je pričao da je na posljednjoj sjednici Glavnog Stana general Grujić optužio njemačke časnike da su „varali i lagali i da su već prije povlačenja znali da će doći do kapitulacije, ali su se bojali da će biti razoružani, te su to tajili.“ Pavelić je sjednicu ocijenio dramatičnom dodavši da je „svaka izjava Grujićeva bila na mjestu“. Nakon saznanja o kapitulaciji Pavelić je smatrao da je „bespredmetno (...) ići dalje na put“, te da bi bilo „najpametnije vratiti se natrag.“ Međutim, kako s časnicima koji su zapovijedali postrojbama nije mogao uspostaviti vezu, u sporazumu s generalima Grujićem i Steinfelom nastavili su prema Salzburgu „jer su čuli da će tamo biti Englezi ili Amerikanci.“¹⁹⁰

Pavelić je pokazivao iznenađenje i čuđenje cijelim epilogom povlačenja. O izručenjima jugoslavenskim vlastima od strane Britanaca, rekao je da je to „novum u historiji ratova.“ Za kapitulaciju je rekao „da se on čudi da je ta stvar tako svršila.“ Smatrao je „da će se rat ra(s)tegnuti i da će doći do separatnog mira s Anglo-amerikancima i nastaviti se rat samo sa Sovjetskim Savezom.“ Prema njemu je ovakav kraj rata nepotpuno rješenje, te postoje „dvije mogućnosti: ili će se dići sve što je protiv Sovjeta ili će doći do boljševizacije čitavog svijeta.“ Ovo polovično stanje ne može dugo trajati, a kako će dugo trajati to ovisi o raznim drugim faktorima.¹⁹¹ To mišljenje Pavelić je zadržao još godinama nakon rata.

Po završetku sastanka u Rogaškoj Slatini „8. svibnja krenula je Poglavnikova kolona preko Maribora s ciljem, da stigne u Wolfsberg i Klagenfurt u Koruškoj.“¹⁹² Uz povremeno i kratkotrajno puškanje s partizanima, nastavili su prema granici s Austrijom.¹⁹³ Nakon prelaska u Austriju, Pavelić se presvukao u građansko odijelo te se s još jednim automobilom

¹⁹⁰ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 37. U Rogaškoj Slatini Moškov je razgovarao s generalom Grujićem „glede održavanja veze sa Glavnim stanom, a on (Grujić, op.a.) mi je rekao da on nema na raspolaganju nikakvih sredstava te da uopće ne zna ni gdje je radio - postaja koja je trebala ići s njim.“ (B. KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, II, 328.)

¹⁹¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 36.

¹⁹² J. JAREB, „Sudbina posljednje hrvatske državne vlade...“, 222.

¹⁹³ „Ujutro, 8. svibnja krenuli smo dalje, prema Rogaškoj Slatini. Nakon nekog je vremena došla vijest, da prema nama nadiru kozačke čete. Narod se uznemirio i kolona je krenula natrag, ali se ubrzo zaustavila. Tada je Poglavnik iziшаo iz automobila i obratio se ljudima, koji su se okupili oko njega. Kazao je, kako je očito da će Njemačka kapitulirati. Budući da nam prijeti opasnost da nas Kozaci i partizani uhvate u kliješta i tako onemogućće našu predaju Anglo-amerikancima, a time i očekivani skori povratak u Domovinu, najbolje je da napustimo cestu i krenemo kroz šumu. Veliki je broj ljudi prihvatio taj prijedlog i krenuo uzbrdo. S obzirom da nije bilo puta, po logici su se stvari formirale skupine, koje su se razpršile.“ (*Razgovor s Dolores Bracanović*, razgovarao Tomislav Jonjić, *Politički zatvorenik*, svibanj 1997., br. 62. 11.)

odvojio od ostatka pratnje.¹⁹⁴ Lisak svjedoči da je Pavelićeva skupina dalje krenula prema Judenburgu, međutim „kada smo tamo stigli, čuli smo da nema više nikakve anglo-američke komisije, nego da je ta premještena u Salzburg“.¹⁹⁵ Na puta prema Salzburgu, ispred Triebena, saznali su da se u tom mjestu nalaze sovjetske postrojbe, odnosno da iste napreduju i iz pravca Judenburga.¹⁹⁶ Napustili su automobile, podijelili se u dvije skupine, te se s naprtnjačama uputili u šumu. S Pavelićem su tada ostali E. Lisak, I. Kirin, Pavelićev sin Velimir, Viktor Rebernišak i Dolores Bracanović.¹⁹⁷

Lisak tvrdi da im je za određivanje puta prema Salzburgu pomogla vojna karta koju je kod sebe imao Velimir. (Znači li to da su na put krenuli bez zemljovida? Op.a.) Kretali su se „uglavnom kroz šumu, izbjegavajući veća naselja, jer nismo znali da li ima već u tim mjestima što od ruske posade. Noćili smo u osamljenim seljačkim kućama i to u većini slučajeva na sijenu praveći se navikli takvom putovanju, da izbjegnemo svakoj sumnji u naš identitet. Prehranjivali smo se mijenjajući hranu za cigarete, koje su seljaci osobito rado primali.“¹⁹⁸ Od prolaznika su se informirali „o zonama, koje su ustanovljene između Anglo-Amerikanaca i Rusa. Doznali smo tako da nam je najbliži prelaz u anglo-američku zonu preko rijeke Enns i to kod mjesta Untergrinning, gdje smo faktično – nakon odprilike 6 dnevnog kretanja po ruskoj zoni¹⁹⁹ prešli u anglo-amerikansku zonu. (...) Nalazeći se već jednom u anglo-američkom području kretali smo se dalje glavnom cestom. Za slučaj legitimiranja od strane Anglo-amerikanaca imali smo svaki osobne iskaznice sa građanskim zanimanjem. To je bilo za moment dovoljno, jer su nadzorni organi vodili uglavnom brigu oko vojnih osoba i

¹⁹⁴ Prema Lisaku, to se dogodilo u Spielfeldu, a prema Krenu u Leibnitzu. (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 13.-14.) Do različitih svjedočenja možda je došlo jer su ta dva grada međusobno udaljeni svega 10-ak kilometara.

¹⁹⁵ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 14.

¹⁹⁶ Pod nadnevkom 10. svibnja, D. Bracanović je zapisala: „Stižemo u 5 sati ujutro u Judenburg i tu se namjeravamo predati Amerikancima. Dolazi nagla zapovijed za pokret: Amerikanci se povlače iz Judenburga, a ulaze Rusi. Žurimo se prema Trieben-u. (...) Rusi su u Trieben-u. Nalazimo se u klopi! S jedne i druge strane, iz Judenburga i Trieben-a dolaze prema nama Rusi. (...) Poglavnik predlaže šumu.“ Prelazak Taurskih Apli Bracanović datira u 12. svibnja. (Dolores BRACANOVIĆ, “S Poglavnikom na povlačenju”, *Hrvatska – Spomen* izdanje u počast nezaboravnog Poglavnika, god. XIII, br. 4-7 (291-294) Buenos Aires 10. travnja 1960. 18.)

¹⁹⁷ „Dakle, dogovoreno je da se ta oveća skupina razdvoji, da na jednu stranu odu civili, a na drugu vojne osobe. (...) Svi smo još uvijek bili uvjereni, kako je naše povlačenje samo privremeno.“ (*Razgovor s Dolores Bracanović*, 11.) Kirin svjedoči kako su po prelasku Alpi naišli na „grupicu izbjeglica sa kojima je bio i ing Kludije Fiedler, namještenik poglavnog županstva. Njega je zadržao poglavnik, da ide dalje s nama, budući je imao na sebi lovačko odijelo, a osim toga govori njemački u dijalektu, da nam pomogne kod prehranjivanja, traženja prenoćišta kao i snalaženja. Tako se naša grupa povećala na sedam...“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 20.)

¹⁹⁸ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 20.

¹⁹⁹ Ovdje se radilo samo o trenutnom prisustvu sovjetskih postrojbi na tom području. Naime, podjela Austrije na savezničke zone izvršena je početkom srpnja 1945. a sovjetska zona pokrivala je područje sjevero-istoka zemlje.

to tražeći i loveći ponajviše pripadnika biv. SS-postrojbi. Tako opet ceste su bile pune raznih civila, koji su se kao radnici vraćali iz Njemačke, odnosno Austrije, te smo i mi tako bez svraćanja naročite pozornosti na našu grupu nesmetano mogli ići.“²⁰⁰

Nakon prelaska preko Alpi američka straža ih je, kako kaže Kirin, „legitimirala i propustila“.²⁰¹ Ovo ne treba čuditi jer je sasvim izvjesno da američki stražari vjerojatno nisu ni znali tko je Ante Pavelić, a kamoli kako izgleda. Našavši se u američkoj zoni na putu prema Radstadtu našli su ostatak Pavelićeve obitelji koji su boravili u mjestu Leingreith.²⁰²

Naime, prema Višnji Pavelić, ona, njena majka i sestra napustili su Zagreb 12. prosinca 1944. te se zaputili u Semmering kod Beča. Organizaciju smještaja „vodili su Niemci, dužnostnici Ministarstva vanjskih poslova Reicha, za sve prebačene osobe iz Hrvatske i ostalih zemalja. Bilo je raznih narodnosti, Bugari, Rumunji, makedonski Bugari, Magjari itd. Prema tome kako se boljševička vojska približavala njemačkom teritoriju premještalili su nas u unutrašnjost Austrije.“ O tome kako je Pavelić uspio pronaći obitelj Višnja Pavelić svjedoči da su uspjeli „u zadnji čas, pred kapitulacijom Njemačkog Reicha, zadnjim kurirom poručiti u Zagreb, da se nalazimo smješteni u okolici Salzburga u predjelu nazvanim obćim imenom – Langreith – Hintersee.“²⁰² Zajedno sa obitelji Pavelić u istoj kući u Leingreithu „bile su smještene i osobe koje su došle s nama u Austriju: gospodja Balen, supruga ministra ing. Josipa Balena, gospodja Dora Werner, kćerka gradonačelnika Zagreba Ivana Wenera, Merica Pavelić, kćerka ing. Ante Pavelića, dvie kućne pomoćnice koje su još u Italiji bile kod nas u emigraciji od 1931. godine, jedan vozač Štef Babić iz Županstva, svečanostnik kapetan b.b. (bojnog broda, op.a.) Crisomali i dr. Vladimir Vranjković“. Odmah po dolasku „prijavili smo se svi poimence, osobno, određenim oblastima. Prvi posjet u Langreithu američkog vojnog CIC-a, (Protuobavještajna

²⁰⁰ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 20.-21.

²⁰¹ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 20. D. Bracanović zapisala je i drukčija iskustva o prolascima kraj američkih punktova. „13. svibnja – (...) Napokon ugledamo most, i Amerikance kako dolaze Rusima. Taj smo moment izkoristili, da predjemo most.“ Za 16. svibanj 1945. navodi: „Opet nam je Bog pomagao. Straža je na čas ostavila svoj položaj i ušla u kućicu, koja je tamo stajala, a dotle smo mi brzo prošli.“ Dana „17. svibnja- Ponovno smo prošli jednu američku stražu, koja je sve legitimirala osim Poglavnika i mene, jer smo mi bili zadnji u grupi.“ (D. BRACANOVIĆ, „S Poglavnikom na povlačenju“, 18)

²⁰² „Prešavši rijeku Enns našli smo se u američkoj zoni i tako krenuli nešto sigurnije prema Radstadtu (...) U taj čas naišle su dvije žene, poglavnik se digao, pristupio k njima i nešto razgovarao. Kada se vratio rekao nam je, da je pitao da li ima u blizini kakvih hrvatskih izbjeglica, i da je saznao, da od prilike 2 km. prema natrag, od mjesta gdje smo se nalazili, nalazi se jedna lovačka kuća u kojoj živi jedna bolja hrvatska obitelj. Na to je poglavnik poslao sina i Lisaka, da izvide tko živi u tom lovačkom dvorcu. Nakon kratkog vremena vratio se Lisak sa viješću, da tu živi obitelj poglavnika, tj. gospođa sa kćerkama, (Višnjom i Mirjanom) kao i supruga ministra dr Balena sa malim nećakom.“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 20.)

služba/Counter Intelligence Corps, op.a.) učinio je američki *captain* (ist. V.P.), imenom Messing. Zadržao se s nama u dugom razgovoru.²⁰³

Bracanović dolazak Pavelićeve grupe u Leingreith datira u 18. svibanj. Navodi kako su 20. svibnja general Moškov i bojnik Šarić došli „po upute“, te da je Pavelić „po Moškovu poslao poruku dru Mačeku, da poradi za hrvatsku stvar.“ Pavelić se 1. lipnja „prijavio američkim vlastima.“²⁰⁴ Slavko Kvaternik je u poslijeratnoj istrazi izjavio kako mu je Crisomali rekao da je „on sve ukućane uključivo dr. Pavelića, prijavio pismeno sa svim podacima američkim vlastima“.²⁰⁵ Dakle, Pavelić je prvi put prijavljen pod pravim imenom, međutim to je potrajalo svega nekoliko dana.

Nakon što su 6. lipnja „preko krugovala“ čuli vijest o izručenju dijela vlade NDH²⁰⁶ „nije nam preostalo drugo nego razmišljati kako i kuda udaljiti Poglavnika i naći mu drugo boravište. Na sreću, prijatelj domaćih Austrijanaca, Springet, (...) razumio je stvar i ponudio pronaći po okolišnim brdima drugo boravište za Poglavnika“.²⁰⁷ I Krizman potvrđuje da se Pavelić nakon što „su Englezi izručili jugoslavenskim vlastima dio ustaške vlade“ smatrao „neposredno ugroženim“, te je „sredinom lipnja 1945. iz Leingreitha-nestao. S razvijenim smislom za konspiraciju Paveliću se izgubio svaki trag.“²⁰⁸

²⁰³ „Mi smo dobili kao prvi smještaj iza Semmeringa, Altausee – Badausee – Salzkammergut, a zatim u okolici Salzburga, na jednoj sporednoj cesti prema Salzburgu, u predjelu Langreith – Hintersee u jednu osamljenu lovačku kuću u šumi, gdje su bile smještene austrijske izbjegličke obitelji, stradale od savezničkog bombardiranja grada Salzburga. (...) Vlastnik lovačke kuće u šumi, gdje su bile smještene izbjegličke obitelji iz grada Salzburga i tada ciela naša grupa, kako smo kasnije saznali bio je grof Nostiz, Čeh...“ (OP, tekst Višnje Pavelić naslovljen „Austrija I.“, 1-3.)

²⁰⁴ D. BRACANOVIĆ, „S Poglavnikom na povlačenju“, 19. „Dok je još bio u početku Poglavnik u Langreithu preko uzpostavljene veze, došao je Moškov iz englezke zone sa svojim „povjerljivim“ čovjekom, častnikom, Šarićem. Tom susretu blizu jezera Hintersee kod Langreitha, bila je jedino prisutna naša sestra.“ Višnja Pavelić prijavu svih novopridošlih „američkim vojnim oblastima“ datira na „drugi dan njihovog dolazka.“ Ako pretpostavimo da je to točno onda bi, prema datumu dolaska grupe koji navodi D. Bracanović, to bio 19. svibnja. (OP, tekst Višnje Pavelić naslovljen „Austrija I.“)

²⁰⁵ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 125.

²⁰⁶ Pavelić se nije povlačio zajedno s vladom NDH koja se povlačila preko Krapine, Rogaške Slatine, Maribora i Klagenfurta do Turracher Höhe, gdje je prema dogovoru s Nijemcima bio osiguran smještaj u tri hotela za predsjednika vlade Mandića, članove vlade s „njihovim obiteljima, višim činovnicima i pomoćnim osobljem“. Dana 14. svibnja članovi vlade koji su bili na Turracher Höhe prijavili su se u zapovjedništvo britanske vojske koja ih je nekoliko dana kasnije zatočila i predala jugoslavenskim partizanima. Većina je početkom lipnja osuđena na smrt. (Opš. B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 23.-26. bilj. 22-23. i J. JAREB, *Zlato i novac NDH*, 249.-250. bilj. 1)

²⁰⁷ OP, tekst Višnje Pavelić naslovljen „Austrija I.“ 3. Prema D. Bracanović, Pavelić je 7. lipnja „rano ujutro otišao“ iz Langreitha. (D. BRACANOVIĆ, „S Poglavnikom na povlačenju“, 19.)

²⁰⁸ Krizman piše o Pavelićevu bijegu iz Langreitha na način svojstven historiografiji svoga vremena, spominjući Pavelićevu povezanost „s nekolicinom svećenika i redovnika“, skrivanje „po pojedinim austrijskim samostanima“, a osim toga Pavelić je „po potrebi navlačio i redovničke halje da djeluje uvjerljivo kao „pobožni redovnik“. Za ove tvrdnje Krizman ne navodi nikakav izvor. (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 146.)

Pavelić je na put prema drugom skrovištu išao automobilom „s prijateljem Austrijancem²⁰⁹ i našom vjernom Angelinom“ (kućna pomoćnica još iz vremena „prve“ emigracije u Italiji op.a.). Na putu ih je zaustavila „američka MP patrola“ (military police - vojna policija op.a.), te privela radi ispitivanja. Nakon što su im pregledali dokumente, koji su bili krivotvoreni²¹⁰, zaplijenili su im „samovoz“ i pustili ih. Trojac je nastavio putovanje kroz šumu do Tiefbrunnau „do kuće jednog seljaka gdje se otac i smjestio.“²¹¹

Inače, kad je riječ o Pavelićevim krivotvorenim dokumentima za vrijeme skrivanja u Austriji, treba spomenuti da se u njegovoj ostavštini nalazi krivotvorena putovnica kojom se tada koristio, a u kojoj je Pavelić potpisan drugim imenom. Navedeno je da je izdana u Bratislavi 20. travnja 1945., dakle - antidatirana je. Činjenica da ju je potpisao Branko Krmpotić, koji je za vrijeme NDH bio na diplomatskoj službi u Pragu i Bratislavi²¹², govori nam da je Pavelić kao iskusni konspirativac znao da se krivotvorene putovnice ne potpisuju imenom nepostojećega konzularnog službenika, jer bi se to u slučaju legitimacije ustanovilo. Naime, obavještajne službe raspolažu popisom zaposlenika diplomatsko-konzularnih predstavništava, pa bi bilo besmisleno upustiti se u takav rizik. Zbog toga je putovnicu potpisao Krmpotić, tako da izgleda autentično. Uzevši u obzir sve navedeno, možemo s priličnom sigurnošću zaključiti da je Krmpotić vjerojatno potpisao praznu putovnicu, tj. nije znao tko će se njome koristiti.

Za vrijeme boravka u Austriji i Pavelić i njegova supruga bili su odjeveni kao tipični Austrijanci. Obitelj je redovito održavala vezu s Pavelićem u njegovu novom boravištu, Višnja i njena sestra pješačile su „po okolišnim brdima za tamo i natrag oko 6-7 sati.“ U Tiefbrunnau Pavelić je ostao „sve do mjeseca rujna.“ Za to njegovo boravište „znala je samo obitelj i pok. prof. Dolores Bracanović“.²¹³

²⁰⁹ Mlađa Pavelićeva kćer Mirjana izjavila je: „Naišli smo na jednog Austrijanca koji je tatu spasio. Za novce.“ („Ante Pavelić potpuno je uspio!“, *Globus*, 22. svibnja 1992. br. 76., 32.)

²¹⁰ „Općina St. Gilgen dobila je kamion našeg poslanstva iz Beča i konzulata u Grazu, a imali su i sve potrebno za pravljenje dokumenata što smo i mi izkoristili za razna imena u izbjeglištvu.“ (OP, tekst Višnje Pavelić naslovljen „Austrija I.“ 8.) Nije se moglo raditi o „poslanstvu“ u Beču, jer (vele)poslanstvo mora biti tamo gdje je sjedište državnog poglavara odnosno vlade. Izvanredne prilike (kao što je proljeće 1945. u Berlinu) dovele su do njegova faktičkog izmještanja, ali formalno je hrvatsko poslanstvo u Trećem Reichu bilo i ostalo u Berlinu. U Beču je postojao konzulat NDH.

U memorandum „Djelatnost ustaša u pokrajini Salzburg“ (Ustasha Activity in Land Salzburg) kojeg su početkom listopada 1945. sastavili američki kontraobavještajci navodi se kako krivotvorene dokumente i dozvole za putovanje izdaje Hrvatski Crveni Križ. (NARA, Ustasha Project, RG319, Box 62, 9.)

²¹¹ OP, tekst Višnje Pavelić naslovljen „Nekoliko podataka iz '45.“, 1.

²¹² Vladimir LONČAREVIĆ, „Senjski (i) književni panoptikum Branka Krmpotića“, *Glas koncila*, br. 41. 11. listopada 2015. 21.

²¹³ OP, tekst Višnje Pavelić naslovljen „Nekoliko podataka iz '45.“, 1. i *Razgovor s Dolores Bracanović*, 13.

Nekoliko dana nakon što je Pavelić napustio Langreith, „došlo je iz Salzburga vojno izaslanstvo, među kojima je bio i jedan Srbin u američkoj vojničkoj odori, te su preslušavanjem obitelji i ostalih prisutnih, pravili pritisak da im otkrijemo mjesto Poglavnikova boravišta.“²¹⁴

S obzirom da se vlasnik kuće u kojoj je do tada stanovala Pavelićeva obitelj, vratio i zahtijevao da sve izbjeglice napuste kuću, satnik Messing odredio je premještaj obitelji „u mjesto St. Gilgen²¹⁵ na Wolfgangseeu i to u jedan penzion imenom Vila Helene²¹⁶ – vlastnice gospodje Ellmauer koji se nalazio dvie kuće udaljen od samog sjedišta američke vojne policije CIC-a, a sve to očito radi toga da nas mogu bolje kontrolirati.“ Nakon premještaja u St. Gilgen obitelj je „dobila“ i novog satnika CIC-a – Johnsona.²¹⁷ U prvom razgovoru „upitao je, da li imamo jednu fotografiju otca“, a nakon što je „dobro pogledao rekao je: „Pa tog čovjeka bi ja mogao brzo i lako prepoznati!“²¹⁸ Međutim, Pavelić će prema vlastitoj tvrdnji prilikom promjene skrovišta proći pokraj zgrade CIC-a, očito neopažen i neprepoznat.

3.3 Potraga zapadnih i jugoslavenskih službi za Pavelićem

U literaturi je, kako domaćoj tako i stranoj, već dulje vrijeme prisutna teza o Pavelićevim dogovorima i kombinacijama s kako britanskim, tako i s američkim

²¹⁴ OP, tekst Višnje Pavelić naslovljen „Austrija I.“ 6. i D. BRACANOVIĆ, “S Poglavnikom na povlačenju“ 19.

²¹⁵ Slavko Kvaternik je čuo da je obitelj Pavelića smještena u „hotelu na jezeru u mjestu St. Gilgen i da je tamo po američkim vlastima u mjestu internirana, ali da se smije slobodno kretati.“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 126.)

²¹⁶ „U jednoj prizemnoj sobi bila je smještena gospodja Turina sa kćerkom, dok je ministar dr. Turina ležao bolestan u bolnici.“ (OP, tekst Višnje Pavelić naslovljen „Austrija I.“ 7.)

²¹⁷ Stanoviti časnik Johnson se spominje i u literaturi ali kao potpukovnik. (Guy WALTERS, *Lov na zločince*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2009., 118.) Nisam mogao ustanoviti radi li se o istoj osobi, odnosno je li Višnja Pavelić imala krive informacije o Johnsonovom činu.

²¹⁸ OP, tekst Višnje Pavelić naslovljen „Austrija I.“ 7.

obavještajnim službama.²¹⁹ Međutim, konkretniji dokazi od svjedočenja pojedinaca²²⁰ i obavještajnih dokumenata upitne vjerodostojnosti, do sada nisu pronađeni.²²¹

Prema obitelji Pavelić časnik CIC-a satnik Messing bio je „pristojan, za razliku od divljeg ponašanja vojske, koja je dolazila pljačkati gdje god je stigla.“²²² Međutim: „Amerikanci su znali boravište Pavelićeve kćeri jer je ona tvrdila da su im se ona i njezina obitelj redovito morali javljati. Ako su Amerikanci željeli otkriti gdje se skrivao Pavelić, mogli su jednostavno pratiti njegovu kćer u brojnim prigodama kad ga je posjećivala u šumama pokraj Saint Gilgena.“ Po istom autoru to „sugerira da su vjerojatno već znali za njegovu lokaciju i da su ga ostavljali na miru.“²²³

Jugoslavenska strana nije imala točne podatke „o Paveliću i njegovu kretanju po Austriji“, osim u onoj mjeri „koliko je to bilo od koristi restitucionoj delegaciji da lakše ustanovi gdje se nalazi sakrivena imovina (blago) koju je Pavelić prilikom bijega odvuкао sa sobom preko granice u Austriju.“ Saznali su „da se Pavelić sa svojom pratnjom zadržava u američkoj zoni i to u blizini jednog rudnika soli.“²²⁴

Prema jednom svjedočenju, sredinom svibnja „nastupila je nenadana promjena u držanju britanskih štabova. Očigledno je tako glasilo naređenje pretpostavljenih. Ne samo da

²¹⁹ Najpoznatija su dva publicistička naslova: Mark AARONS – John LOFTUS, *Unholy Trinity. The Vatican, the Nazis, and the Swiss Banks*, New York 1998.; Uki GONI, *The real Odessa. How Peron Brought the Nazi War Criminals to Argentina*, London i New York, 2002.

²²⁰ Moškov je čuo „da Pavelić ima veze sa Amerikancima i da k njemu stalno dolazi jedan američki major.“ Kad je o tome upitao Pavelića on se „nasmijao i rekao mi da je upravo malo prije – misleći na Amerikanca – otišao.“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 120.) Slavko Kvaternik također je čuo „da u to doba prije nestanka Pavelića, nisu dolazili u dvorac kakovi uniformirani Amerikanci, nego samo jedan civilist, koga on nije poznao i koji je govorio samo engleski, a napadno je, da je taj civilist posjetio Pavelića dan prije njegovog nestanka.“ Isto, 125.)

²²¹ „Pavelićevi odnosi s Britancima bili su predmetom mnogih teorija urote, od kojih bi poneka mogla biti i istinita. Svakako, Rusi, Jugoslaveni i Amerikanci vjerovali su da je Pavelić sklopio neki dogovor s Britancima koji mu je omogućio slobodu ili su ga potajno držali kao zatvorenika.“ (Guy WALTERS, *Lov na zločince*, 116.-117.)

²²² „Tako je došla u St. Gilgen gospodji Košak koja, kako mi je rekao njihov zapovjednik, ih je uputila k nama s riječima: 'Ođite kod Pavelićevih, pa ćete više naći nego kod nas!' Zaista je došlo dvadesetak američkih divljaka sa svojim zapovjednikom i pretresli su garažu lovačke kuće, gdje su svi stanovnici – izbjeglice – imali svoje kofere ili bilo što drugo, i počeli pljačkati sve do čega su došli. (...) Ođnieli su jedan samovoz, *pour souvenir* (ist. u izv.) – za sjećanje, kako su to govorili, a najviše su ih zanimali fotoaparati, krugovali, lovačke puške i neke stvari vlasništva samog vlasnika kuće. Ođnieli su i dva krugovala i moj fotografski aparat Leica.“ (OP, tekst Višnje Pavelić naslovljen „Austrija I.“ 6)

²²³ Guy WALTERS, *Lov na zločince*, 119.

²²⁴ Krizman prenosi svjedočenje Ivana Krefta koji je bio šef „naše restitucione delegacije u sastavu Misije a kasnije Predstavništva“, te navodi: „Nešto kasnije, pošto je Pavelić pobjegao iz Austrije u Italiju, Amerikanci (major Weber) pozvali su Krefta i zatražili da zajedno s njima utvrde da li je imovina pohranjena u dvanaest velikih putnih kovčaga jugoslavenskog porijekla. Ti su se kovčegi nalazili sakriveni u jednom od rovova napuštnog rudnika soli kod Salzburga. Amerikanci su dobro znali da se radi o dijelu Pavelićeva prtljage, ali su ga prijavili tek nekoliko mjeseci pošto je Pavelić već bio napustio Austriju i sklonio se u Italiju, i to zato – navodi Kreft – da bi naše istražitelje odveli na pogrešan trag. Međutim, naša Komisija puk. Kovačevića dobro je znala da se Pavelić od listopada 1946. god. više ne nalazi u Austriji.“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 146-147.)

nam nisu više htjeli izručivati kvislinge nego su stali vršiti pritisak na nas na sve moguće načine i pozivati da napustimo Korušku.²²⁵ Zaključak kako „su se glavnina ustaša i ustaško vodstvo s Pavelićem na čelu u svibnju 1945. povukli u britansku okupacionu zonu“ također pokazuje kako točnim podacima o Pavelićevu skrovištu jugoslavenska strana nije raspolagala, jer je on nekoliko dana po dolasku u Austriju prešao u američku zonu.²²⁶

Za to vrijeme jugoslavenska strana vršila je pritisak na London i Washington radi Pavelićeva izručenja. Britanski je veleposlanik u Beogradu, Ralph Skrine Stevenson u brzojavu Foreign Officeu 20. lipnja 1945. predložio da „svi Jugoslaveni koje drže Saveznici“, a protiv kojih postoji nedvojben dokaz o krivnji, budu predani što prije. Napisao je da prvu listu zahtjeva još nije dobio, ali i naglasio kako nema sumnje da adekvatni, nedvojbeni dokazi postoje protiv Nedića, Pavelića, Aćimovića, Ljotića, Rupnika, Đujića. Prema Stevensonu, „i mi sami imamo već dovoljno dokaza protiv tih ljudi, da daljnje pripremanje dokaza jugoslavenske vlade i nije potrebno kako bi nas uvjerali da je njihovo traženje ispravno. Odlaganje s naše strane proizvest će najdublje sumnje o našim motivima“. Kao „sigurne prednosti njihovog izručenja sada u odnosu na kasnije“ između ostalog navodi kako će „takav potez biti dobro primljen u Jugoslaviji“ te će „odvratiti javnu pozornost barem privremeno od Mihajlovića i Mačeka“.²²⁷

Početak srpnja 1945. jugoslavenski veleposlanik u Londonu dr. Ljubo Leontić izvijestio je Foreign Office da su Pavelića zatočile „postrojbe feldmaršala Alexandra, i da se on sada nalazi u dijelu Austrije pod nadzorom britanske vojske“. Jugoslavenska vlada „moli Foreign Office da poduzme nužne korake kako bi vojni predstavnici u Austriji mogli izručiti Dr. Pavelića jugoslavenskim vlastima što prije je moguće.“²²⁸ Na tom tragu Foreign Office je 12. srpnja poslao upit svom političkom predstavniku u Caserti, Philipu Broadu, treba li

²²⁵ „To je bio kraj suradnje. Svakim danom je pritisak postajao sve jači i mi smo se našli u teškom položaju. Britanci su se stali ponašati agresivno i bezobzirno.“ (Isto, 148.)

²²⁶ „Ipak, nije teško zaključiti da je britanska obavještajna služba bila u toku, da je pri tome imala svoje interese, a vjerojatno i kombinacije s pojedincima. (...) Na austrijskom području sukobljavali su se interesi saveznika iz antihitlerovske koalicije. Austrija, a posebno Beč, bili su poprišta na kojima su intenzivno djelovale njihove obavještajne službe, kao i druge. Upadi i protuupadi, dvostruki agenti, provokacije, otmice, ubojstva i slični 'prijemi' cvali su kao nigdje drugdje u tom trenutku.“ (Isto, 148.)

²²⁷ The National Archive: Public Record Office /dalje: TNA: PRO/, London, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906-1966/dalje: FO 371/ 48890, R 10676., 1.

²²⁸ TNA: PRO, FO 371/48890, R 11462. Veleposlanik Stevenson 7. srpnja javlja kako je „u današnjim novinama“ objavljen zahtjev Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, u kojem se na prvom mjestu traži izručenje Pavelića, te se tvrdi „da je Pavelić u rukama saveznika“. (TNA: PRO, FO 371/48890, R 11586). Stevenson je također 2. srpnja obavijestio London o 46 smrtnih presuda vojnog suda u Zagrebu od kojih su 33 osobe bili pripadnici ustaškog pokreta, 7 katolički svećenici, a 6 svećenici Hrvatske pravoslavne crkve. (TNA: PRO, FO 371/48890, R 11688)

Pavelića i Rupnika „smatrati uhićenima i/ili zatočenima od strane savezničkih (britansko-američkih) snaga ili samo britanskih snaga“.²²⁹ Veleposlaniku Leontiću odgovoreno je 9. listopada: „Poduzimamo sve napore kako bismo otkrili trenutno boravište Dr. Pavelića“.²³⁰ I američke službe su početkom srpnja tražile „bilo kakvu informaciju“ o Pavelićevom boravištu.²³¹

O istim zahtjevima mišljenje je dao i State Department. Britanski veleposlanik u Washingtonu, Edward Frederick Lindley Wood, 16. srpnja 1945. javlja Foreign Officeu kako u State Departmentu „kažu da do sada nisu primili nikakve informacije iz Caserte, koje bi ukazivale na to da saveznici drže ijednu od osoba navedenih u noti jugoslavenske vlade.“²³² Nadalje, State Department je dao upute svojim predstavnicima u Caserti „da, ako ijedna od ovih osoba padne u savezničke ruke, one ne smiju (ponavljam ne) trenutno biti predane jugoslavenskoj vladi iako State Department smatra da će ih naposljetku morati predati. Prije nego bi pristali na ovo, State Department bi želio (a) znati na čemu su utemeljene optužbe jugoslavenske vlade i (b) biti siguran da će optuženi dobiti prilično pošteno suđenje. State Department bi želio i dalje izmjenjivati s vama poglede o ovoj temi ako i kada bilo koja od osoba navedenih u noti jugoslavenske vlade, padne u savezničke ruke.“²³³ Iz Foreign Officea su 22. srpnja 1945. odgovorili da nemaju vijesti o Paveliću, ali se slažu sa zahtjevom jugoslavenske vlade da u slučaju Pavelića i Nedića postoje „nedvojbeni dokazi“ za njihovo izručenje. Ističe se da su oni bili „pravi suradnici neprijatelja i njihov slučaj je drukčije naravi od Mihajlovićeva.“²³⁴

Međutim, i Britancima je bilo jasno kakvo će suđenje u Jugoslaviji imati izručeni, te su što se toga tiče zauzeli pragmatičan stav. State Departmentu su odgovorili: „Zapravo, nije vjerojatno da bi se ikoje jugoslavensko suđenje moglo smatrati zadovoljavajućim po britanskim i američkim standardima, i čak ako bi se to verbalno zajamčilo pod općim

²²⁹ „Naravno, u svakom slučaju, mi se konzultiramo sa američkom vladom o postupcima koje namjeravamo poduzeti, ali također želimo znati trebamo li sami poduzeti možebitni odgovor jugoslavenskoj vladi ili zajedno s Amerikancima.“ (TNA: PRO, FO 371/48890)

²³⁰ TNA: PRO, FO 371/48892, R 16234.

²³¹ National Archives and Records Administration (dalje: NARA), RG 319, Entry 134 B, box 173, dossier no. XE001109 A. Pavelic, Apprehension of Croat Quislings, 5. srpnja 1945. (Za ustupanje ovih dokumenata dugujem zahvalnost dr. sc. Juri Krišti, te navodim signature koje sam od njega dobio.) Bivši američki obavještajni časnik ustvrdio je: „Američke obavještajne službe u Austriji nisu se bavile hvatanjem jugoslavenskih ratnih zločinaca. Njihov posao bio je sakupljanje trenutnih podataka o sovjetskoj vojsci, ne izvršavanje odmazde za prošle zločine.“ (James V. MILANO – Patrick BROGAN, *Soldiers, Spies and the Rat Line. America's Undeclared War Against Soviets*, Washington-London, 1995. 53.)

²³² TNA: PRO, FO 371/ 48891, R 12114. From Washington to Foreign Office.

²³³ Isto.

²³⁴ TNA: PRO, FO 371/ 48891, R 1214. From Foreign Office to Washington, 2.

uvjetima, nije vjerojatno da bi to mnogo vrijedilo. Svaki pokušaj našeg postavljanja zahtjeva koji se tiču suđenja naići će na jake zamjerke i čini nam se da je vjerojatno mudrije ništa takvo ne pokušavati.²³⁵

Prema izvještaju Mariona H. Scotta, zamjenika načelnika Regionalne javne sigurnosti pri Savezničkoj vojnoj upravi, od 29. srpnja, boravište Ante Pavelića je poznato, međutim ne navodi se točna lokacija.²³⁶ S druge strane izvješće od 5. studenog 1945. navodi: „Vjerujemo da se osoba nalazi u pritvoru u američkoj zoni, ali je njegova točna lokacija nepoznata.“²³⁷

Agent Scott u svom drugom izvještaju od 26. srpnja predložio je da on ili neki drugi saveznički časnik surađuju s Titovim predstavnikom u lociranju bjegunaca, posebno Pavelića. Tim više zbog toga što Tito misli da „zapadni Saveznici“ nemaju interesa za njegove neprijatelje“. On i agentica Stern posebno će vršiti istragu u salzburškoj zoni jer tu postoje tragovi koji ih najviše zanimaju vezano za istraživanje.²³⁸

Viši agent iz Savezničkoga zapovjedništva Područje Rima, Gono Moreno, 8. kolovoza 1945. poslao je upit CIC-u da ispituju je li Pavelić u Rimu i je li možda u Zavodu sv. Jeronima. Ako jest, naredio je njegovo uhićenje.²³⁹ Iz CIC-a su odgovorili 25. kolovoza 1945., te poslali i novinski članak u kojem stoji da je Pavelić dan ranije uhićen u Austriji, te da čeka izručenje Jugoslaviji. U skladu s time preporučeno je da se slučaj Pavelić smatra zatvorenim.²⁴⁰

Neprovjerene informacije i druge glasine i dalje su bili jedini tragovi.²⁴¹ Tako je veleposlanik Stevenson 27. kolovoza 1945. pitao Foreign Office na temelju čega je BBC

²³⁵ „Nema sumnje da su sve tri marionetske administracije u Jugoslaviji – srpska vlada, hrvatska vlada i pokrajinska uprava Ljubljane – dugo bile aktivni pomagači neprijateljevih ratnih napora tijekom dugo vremena, te smatramo da svakog ministra ili vodeću osobu tih vlada jugoslavenska vlada s pravom smatra izdajicom jugoslavenske države. Zato ćemo razmotriti slučaj svakog pojedinca koji je sudjelovao u bilo kojoj od te tri uprave, a koji je u našim rukama i za kojega postoje nedvojbeni dokazi“. (Isto.)

²³⁶ NARA, Ustasha Project, RG319, Box 62, Marion H. Scott AFHQ, 26. srpnja 1945.

²³⁷ NARA, Ustasha Project, 134B, Box173-1947.

²³⁸ NARA, Ustasha Project, RG319, Box 62, 1946. O traganju ovog obavještajnog dvojca za Pavelićem vidi: J. KRIŠTO, „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića“, 55.-72.

²³⁹ NARA, 319, Entry 134 B, box 173.

²⁴⁰ NARA, 319, Entry 134 B, box 173, 26. kolovoza 1945. i memorandum „Pavelić, Ante“ od 25. kolovoza 1945.

²⁴¹ „Sami CIC-jevi agenti također su znali na iznimno neprofesionalni način prikupljati informacije. Richard West, pripadnik Britanskih obavještajnih jedinica u Trstu 1949., sjeća se da je sreo agenta CIC-a koji bi bio otpušten jer su njegovi nadređeni znali kako je obavljao svoj posao. „Dočepao se nekih albanskih novina“, rekao je West, „i dao ih nekom Albancu koji je preveo neko apsolutno baljezganje. Prijevod je proturio kao da mu je to dao 'njegov' čovjek iz Tirane. Tada sam shvatio koliko je smiješna većina obavještajnih službi.“ (Guy WALTERS, *Lov na zločinca*, 118.); „...a danas znamo da ni savezničke službe nisu imale mnogo bolje dokaze o njihovim skrovištima, pa su nasjedale različitim glasinama i neprovjerenim podacima.“ (J. KRIŠTO, *Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića*, 60.)

izvjestio „da je saveznička uprava u Austriji odlučila predati Pavelića jugoslavenskim vlastima“, te „je li Pavelić pao u ruke Sovjetima?“²⁴² Iz Londona su 31. kolovoza odgovorili kako je „taj izvještaj bio emitiran 22. kolovoza na radio Berlinu koji kontroliraju Rusi i naveden na BBC-u 23. kolovoza.“ U slučaju da „Pavelić još nije pronađen na teritoriju pod zapovjedništvom savezničkih snaga, predlažem da veleposlanik Njegova Veličanstva u Moskvi ispita je li on pod sovjetskom zaštitom.“²⁴³ Na taj upit veleposlanik u Moskvi Clark Kerr 14. prosinca odgovorio je niječno.²⁴⁴

Zahtjev za izručenjem Pavelića jugoslavenski veleposlanik ponovno je uputio 30. kolovoza, tvrdeći da ga Britanci drže kao zatvorenika u Klagenfurtu.²⁴⁵ Ni savezničko zapovjedništvo u Caserti nije uspijevalo u svojoj potrazi. Tako su 9. rujna 1945. javili Foreign Officeu kako „do sada nema traga Paveliću na ovom području.“²⁴⁶ Iz Londona su im 12. rujna odgovorili da provjere najnovije glasine: „Među jugoslavenskim monarhističkim časnicima zatočenima u Njemačkoj, trenutno se priča da je Pavelić prerušen u redovnika u samostanu u Klagenfurtu. Razumljivo je da bi to moglo biti vrijedno istraživanja.“²⁴⁷

Veleposlanik Halifax 22. rujna javio je: „Američka vlada smatra da je jugoslavenska vlada iznijela nedvojbene dokaze (ist. u izv.) u slučaju protiv Pavelića.“ Osim toga „anglo-američke vlasti nastavljaju napore da bi ustanovili trenutno boravište Pavelića.,“²⁴⁸ Zapovjedništvo u Caserti je na ponovni upit Foreign Officea o „hrvatskim kvislinzima“ odgovorilo 1. listopada 1945. kako savezničke snage „još nisu uspjele u pronalasku tih ljudi.“²⁴⁹ Treba imati na umu da se prema tadašnjim obavještajnim podacima, od kolovoza 1945. do siječnja 1946., dakle u vrijeme u koje se i Pavelić skrivao u Austriji, broj raseljenih osoba (Displaced persons/DP) u Austriji kretao od preko 400.000 do neznatno ispod 300.000.²⁵⁰

²⁴² TNA: PRO, FO 371/ 48892, R 14477.

²⁴³ „Imamo pravo pitati jer jugoslavenska vlada vjeruje da je on pod našom zaštitom i zatražila je njegovo izručenje.“ (TNA: PRO, FO 371/ 48892, R 14477.) Izvještaj BBC-a u Foreign Officeu su ocijenili „netočnim“, navodeći da „još uvijek čekamo mišljenje State Departmenta o Paveliću“. (TNA: PRO, FO 371/ 48868, R 14297, 26. VIII. 1945. Rukopisna bilješka na omotu spisa.)

²⁴⁴ TNA: PRO, FO 371/ 48894, R 21039.

²⁴⁵ TNA: PRO, FO 371/48892, R 14839.

²⁴⁶ TNA: PRO, FO 371/ 48892, R 14477.

²⁴⁷ Isto.

²⁴⁸ TNA: PRO, FO 371/48892, R 16234.

²⁴⁹ TNA: PRO, FO 371/ 48891, R 12813.

²⁵⁰ „Problem raseljenih osoba u Austriji je mnogo kompliciraniji. Preko četiri-petina raseljenih osoba u Austriji su u američkoj zoni, i većinu čine njemačke manjine iz jugoistočne Europe.“ (*Intelligence review*, br.1., 14 veljače 1946., Military intelligence division, War Department, Washington, D.C. 53. i tablica na 54.)

3.4 Pavelić prelazi u britansku okupacijsku zonu

U svom novom boravištu u mjestu Tiefbrunnau u srpnju 1945., Pavelić je napisao nenaslovljen članak s naznakom „samo za uporabu kod američkih okupacionih oblasti u Austriji“. Navedena naznaka postaje jasnija kada se pročita sadržaj teksta.

Naime, Pavelić donosi kratki pregled hrvatske povijesti do 1918. godine, te opisuje položaj hrvatskog naroda u Jugoslaviji i osnutak Ustaškog pokreta. Između ostalog, naglašava kako su za vrijeme trajanja NDH, Njemačka i Italija djelovale suprotno njenim interesima „kako bi se i jednoga dana na taj način pružilo opravdanje za okupaciju Hrvatske i za odstranjenje ustaškog režima proti kome su te obje vojske posve otvoreno i djelotvorno nastupale. (...) Uz najveće materialne poteškoće bilo je teško stvarati tu vojsku, jer su sa strane Italije i Njemačke tome stavljene najveće zapreke.“ Pavelić ističe kako ustaške postrojbe „nigdje i nikada nisu bile upotrebljene proti Savezničkim vojskama (anglo-američkim).“ Navodi kako je 1943. godine hrvatskim postrojbama izdao zapovjed „da u slučaju izkrcavanja savezničkih vojski, nemaju dati nikakva odpora. (...) Ustaški Pokret je kao politički pokret samonikao iz čisto unutarnjih hrvatskih razloga u borbi za državnu samostalnost (...) Uzpostava Nezavisne Države Hrvatske nije djelo Njemačke niti nacional-socializma, nego je djelo hrvatskog naroda, koji je vjekovima radio i borio se za svoju državnu samostalnost.“ Pavelić zaključuje: „U interesu Zapada, u interesu mira, napredka i slobode u ovom dielu Europe, potrebno je, da se opet uzpostavi Nezavisna Država Hrvatska, u kojoj će narod svojom slobodnom voljom i u slobodnim izborima odlučiti o svojoj sudbini i o zakonima, koji će osigurati slobodu čovjeka. Svako drugo rješenje je neprirodno i nepravedno.“ Po njemu samo „samostalna Srbija i samostalna Hrvatska mogu sretno jedna kraj druge živjeti, dok spajanje obiju u Jugoslaviju znači za jednu i drugu nesreća i smrt. Jugoslavenski narod ne postoji, to je samo geografski pojam. Postoji hrvatski i srbski narod.“²⁵¹

Na ovom mjestu neću se upuštati u analizu Pavelićevih riječi kad je riječ o ratnom razdoblju, no treba spomenuti da ovaj Pavelićev tekst namijenjen Amerikancima, između

²⁵¹ OP, fascikl Austrija, 5-7.

ostallog, pokazuje uglavnom nepromijenjen stav nekadašnjeg vodstva NDH prema Zapadu. Bez ikakve sumnje takav stav nije bio samo odraz trenutnog političkog pragmatizma koji je nastao kao posljedica sloma 1945. - niti se on javlja u ljeto 1944. kako se uobičajilo tvrditi - već je on starijeg datuma, ali prostor nam ne dopušta detaljniju analizu.

Pavelić je opisao i svoj boravak u mjestu Tiefbrunnau. Američke su postrojbe u Salzburgu i okolici „dnevno prolazile sa svojim jeepovima“, međutim „nisu mnogo marile za identificiranje izbjeglica, što su se nalazile u selu i to u dosta velikom broju. Bili su to većinom Volksdeutscheri izbjegli iz Rumunjske. Samo su jednom upitali u susjednoj kući, da li se u selu nalaze i hrvatske izbjeglice, na što su Volksdeutscheri odgovorili niečno neznajući za mene, jer sam bio smatran Austrijancem.“ Nedugo zatim „kada je bilo dozvoljeno austrijskim oblastima nanovo organizirati njihovu žandarmeriju, dolazili su vrlo često u selo austrijski žandari“. Tako je jednom prilikom „žandarski vodnik iz Faistenaua“ ispitivao Pavelićeva „kućevlastnika seljaka, tko sam ja i od kuda sam?“. Pavelić je nakon toga promjenio boravište.²⁵²

Prema vlastitoj tvrdnji, prolazio je po tračnicama pruge „Bad Ischl-Salzburg pa i pred kućom u kojoj je bila smještena lokalna američka tajna vojna policija CIC, i stigao u obližnje mjesto AICH, gdje je bila smještena jedna poznata makedonska obitelj – imenom Zilev.“²⁵³ Komentirajući svoj bijeg iz Tiefbrunnaua Pavelić kaže da je razmišljao „dok će austrijski žandari ustanoviti, da li sam ja Austrijanac ili Hrvat i to već uhićen, biti ću već deset puta identificiran po jugoslavenskim komunističkim uhodama, koji su se bili razišli po cijeloj austrijskoj zemlji, ugrabljen i odveden u Titov raj, sve pred očima austrijskih žandara i američke vojne policije. U čast stare latinske poslovice: *periculum in mora, salvus in fuga* (ist. u izv.), otišao sam prije nego bi se povratio onaj austrijski žandar...“. S obitelji Zilev proboravio je „nekoliko tjedana, dok mi je jedan austrijski prijatelj pribavio novu izkaznicu na

²⁵² „Jednoga dana dođe žandarski vodnik iz Faistenaua i upita kućevlastnika seljaka, tko sam ja i od kuda sam? On mu odgovori da sam Austrijanac iz Linza. Žandarskog vodnika nije taj odgovor zadovoljavao jer on je želio sa mnom osobno razgovarati. Ja sam se u tom času nalazio izvan kuće i šetao se uz potočić ... (...) Približio sam se kući (...) nu ja sam čekao gledajući iz bliza, kako dugo će žandar imati strpljenja čekati – i mene dočekati. Kada je prošao oko jedan sat, žandar se osvjedočio, da je njegovo čekanje bilo uzaludno. Konačno se odlučih približiti i tada udjoh u kuću. Tu sam saznao od vlasnika – seljaka, da je žandar htio znati, tko sam i što ja radim u selu, ali kako nije mogao dulje čekati poručio je da poslije podne dodjem u Faistenau - mjesto udaljeno nekoliko kilometara, gdje se nalazila žandarska vojarna. Nisam ni na čas pomislio tamo otići nego skupio nekoliko svojih stvari, stavio u *rucksack* (ist. u izv.) i rekao seljaku da idem u Faistenau. Međutim umjesto u pravcu Faistenau (...) uputio sam se kroz šumu (...) u mjesto St. Gilgen na St. Wolfgang jezeru.“ (OP, „Austrija - svibanj 1945. - srpanj 1946.“ 1.)

²⁵³ „Zilev, bugarsko-makedonski političar, član VMRO-a, stari suradnik u prvoj emigraciji. Svi smo bili smješteni u austrijskom predjelu i okolici Wolfgangseea i imali zajedničke kontakte. Zilev je poginuo na povlačenju iz Makedonije.“ (OP, „Austrija - svibanj 1945.-srpanj 1946.“ 2., bilješka Višnje Pavelić.)

drugo ime i mogućnost boravka u jednom drugom mjestu. Ovo drugo mjesto zvalo se Obertrum, malo i ugodno selo blizu obale prekrasnog jezera Mattsee, u istoj provinciji, udaljenog oko 20 kilometara od grada Salzburga. Selo je imalo oko tridesetak kuća, udaljenih jedne od druge između petsto i tisuću metara, sve sami seljački posjedi.“ I u ovom mjestu nastanio se:

„u kući seljaka, oko kilometar udaljenoj od sela, i gdje sam mirno boravio sve do mjeseca travnja sljedeće godine (1946.). Pomagao sam seljaku u njegovom radu osobito u njegovoj radionici u kojoj je imao električnu kružnu pilu i sav stolarski alat i radionu za posao kovača, kakovu imaju svi austrijski seljaci za popravke svojih poljoprivrednih strojeva. S vremenom upoznao sam skoro sve seljake s kojima sam se susretao na njihovim poljima i osobito svaku nedjelju u župnoj crkvi. Slovio sam kao specijalizirani radnik, koji je dugo vremena boravio u Trstu, i koji se vratio u Austriju – usljed nastalih novih situacija nakon svršetka rata.“²⁵⁴

Potruga zapadnih službi za Pavelićem i jugoslavenski zahtjevi nastavili su se. Američko izvješće od 2. listopada 1945. tvrdi da je „znatna grupa ustaša još uvijek (...) na slobodi na području St. Gilgena i trenutno su pod istragom“. Pretpostavlja se da su u kontaktu sa ustašama u britanskoj zoni u Spitalu, Klagenfurtu i Villachu.²⁵⁵

Krajem listopada potvrđen je dogovor State Departmenta s Foreign Officeom da Pavelić „treba biti izručen Jugoslavenima.“²⁵⁶ Veleposlanik Leontić je 10. prosinca 1945. pisao i britanskom ministru vanjskih poslova Ernestu Bevinu o pogrešnom tumačenju postupka oko izručenja ratnih zločinaca²⁵⁷, na što mu je 19. prosinca odgovoreno kako su poslane „dodatne upute britanskim predstavnicima u Italiji i u britanskim zonama u Njemačkoj i Austriji, kako bi se osigurala provedba svih mogućih mjera u otkrivanju boravišta tih izdajica“. Na kraju je veleposlaniku „skrenuta pažnja“ na „vodeći članak objavljen u *Borbi* 14. prosinca, koji navodi da savezničke vlade nisu uspjele izručiti Nedića i Pavelića jugoslavenskim vlastima unatoč činjenici da su jugoslavenske vlasti dale precizne podatke o gradu i ulici u kojima (kojoj) ovi ljudi žive.“ Leontiću je odgovoreno kako je „svaki navod u vezi boravišta ove dvojice pažljivo istražen“, međutim, svi su se pokazali „u

²⁵⁴ OP, „Austrija - svibanj 1945.-srpanj 1946.“ 2.

²⁵⁵ National Archives, Washington, DC, Ustasha Project, RG319, Box 62 1946. 2.

²⁵⁶ TNA: PRO, WO 204/2194, 31. i 41A.

²⁵⁷ TNA: PRO, FO 371/ 48894, R 20950.

potpunosti neutemeljenima.“ Britanska vlada će „rado slijediti bilo koje nove tragove koji bi u stvarnosti mogli dovesti do uhićenja“.²⁵⁸

U Foreign Officeu su 17. prosinca, kao odgovor na sve informacije s jugoslavenske strane, konstatirali kako „Pavelić nije (1) prerušen u redovnika u samostanu u blizini Klagenfurta, (2) ne živi u vili kod Klagenfurta i (3) nije u sovjetskim rukama. Rekli smo Jugoslavenima da mi iznimno želimo predati ga njima kad ga nađemo, i da vojni predstavnici u Austriji moraju nastaviti svoju potragu. (...) Ovdje je sada pismo iz Beča, u kojem stoji da ga se ne može naći.“²⁵⁹

Koliko je jugoslavensko veleposlanstvo revno i uporno slalo upite o Paveliću govori i komentar službenika Foreign Officea: „Pošto nas jugoslavensko veleposlanstvo bombardira notama o Paveliću itd., predlažem malo protugranatiranja (a little counter-battery work).“ Krajem prosinca 1945. zabilježili su: „Mnogo puta smo rekli Jugoslavenima da kod nas nisu ni Pavelić ni Nedić, ali oni ne mogu izbiti iz svojih glava ideju da ih mi skrivamo iz nekih prikrivenih, vlastitih reakcionarnih razloga“.²⁶⁰ Nakon svega, vjerojatno zato što nisu mogli uvjeriti Beograd da nemaju ništa sa Pavelićevim skrivanjem²⁶¹, u Foreign Officeu su 24. prosinca konstatirali kako se Pavelić i Nedić „vjerojatno skrivaju u francuskoj i američkoj zoni u Austriji“.²⁶² Kad je riječ o informiranosti savezničkih dužnosnika na terenu, zanimljiv je i sljedeći podatak: „Politički upravitelj u Koruškoj, kojeg smo pitali je li Pavelić bio u Klagenfuru, nije znao tko je Pavelić!“²⁶³

Prema svjedočenju Dinka Šakića, on i Jakov Džal pripremili su sljedeće skrovište za Pavelića. Radilo se o mjestima Wolfnitz i Pustriz u Koruškoj (britanska okupacijska zona). Unajmili su sobu u selu Pustriz, a Pavelića predstavili kao tasta koji je u Beču.²⁶⁴ Nakon

²⁵⁸ TNA: PRO, FO 371/ 48894, R 20967. Isti navodi iz *Politike* preneseni su u: „Belgrade seeks puppets“, *The New York Times*, 16. prosinac 1945. 2.

²⁵⁹ Stevenson je izvjestio kako Beogradska *Borba* od 15. prosinca ponovno u „žestokom članku zahtjeva izručenje ratnih zločinaca“, a „opravdanje kako britanske vlasti ne mogu utvrditi boravište Pavelića i Nedića unatoč točnim podacima“, ocijenjeno je „potpuno neuvjerljivim.“ (TNA: PRO, FO 371/ 48894, R 21039. i FO 371/ 48894, R 21193.)

²⁶⁰ U Foreign Officeu su 20. prosinca 1945. nakon što ih je posjetio jugoslavenski veleposlanik te u prvom redu spomenuo slučaj izručenja Pavelića i Nedića, između ostalog, odgovorili kako će u Jugoslaviji „jednom morati prevladati politika pomirenja“. (TNA: PRO, FO 371/ 48894, R 21443.)

²⁶¹ I sam Staljin je optužio Churchilla, poslije njegova govora o „željeznoj zavjesi“, da Pavelića i Mihailovića želi ponovno dovesti na vlast u Jugoslaviji: „Churchill nas želi uvjeriti da će ta gospoda koja dolaze iz fašističkih krugova, uspostaviti i jamčiti potpunu demokraciju. Takva je Churchillova demokracija.“ („Stalin Brands Churchill Warmonger and Liar“, *Los Angeles Times*, 14. ožujka 1946., 1.)

²⁶² TNA: PRO, FO 371/ 48894, R 21409.

²⁶³ TNA: PRO, FO 371/55252, Confidential – Report of the Labour members of the parliamentary delegation to Austria January 8th – 18th 1946. 7.

²⁶⁴ Dinko ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, Split 2001., 80.-81.

Pavelićeva dolaska, u ožujku 1946. godine, Šakić se prebacio u Pustriz, a Džal i Pavelić su stanovali u Wolfnitzu.²⁶⁵ Kao pričuveno boravište za Pavelića, Šakić je u općini Granitztal kod obitelji Baumgartner dogovorio sobu i prijavio poglavnika pod imenom Petar Andoš. Ovim boravištem se Pavelić navodno služio nakon što bi ga neko posjetio i ako bi bilo ugroženo njegovo prvo boravište.²⁶⁶ Prema istom izvoru, Pavelić se u Wolfnitzu zadržao šest mjeseci. Nakon što se pojačalo „češljanje“ područja u Štajerskoj, a potom i u Koruškoj od strane jugoslavenskih agenata „uz engleski blagoslov i praćeni austrijskim lokalnim činovnicima“, počele su pripreme za Pavelićevo prebacivanje u Italiju.²⁶⁷

Naime, dr. Franc Hočevar²⁶⁸ opisuje djelovanje Vojne misije FNRJ u kojoj je bio „zadužen za političku koordinaciju svih jugoslavenskih misija koje su tada djelovale u Austriji.“ Unatoč ometanjima od strane „američke vojne policije“ koja je „povrijedila diplomatski imunitet našega predstavništva i blokirala prostorije vojne misije“, ostvarili su „prilično dobar pregled stanja i djelovanja emigracije.“²⁶⁹ Što se tiče potrage za Pavelićem Hočevar navodi:

„U kasno proljeće 1946. godine ti su drugovi stekli dobar pregled nad ustaškim kurirskim vezama, naročito onima što su održavale kontakte između ustaša u britanskoj i američkoj okupacijskoj zoni. (...) Ustanovili smo da se Pavelić skriva u samostanima i župnim uredima te da često mijenja skrovišta. Neposredno oko sebe nije imao pratnju, a sa svojim je suradnicima održavao vezu preko kurira. Odvojeno od njega živjela je njegova obitelj, u to doba također u američkoj okupacijskoj zoni. (...) Naposljetku smo uspjeli pouzdano odrediti Pavelićevo trenutno skrovište. Bile su obavljene i posljednje pripreme, bio je određen i dan za njegovo hapšenje. No nakon svega ustanovili smo da je

²⁶⁵ Prema Višnji Pavelić radilo se o „seljačkoj kući vlasnika imenom Kanika (ne u nikakvoj Šakićevoj kući kako se on hvalio i pisao među svojim lažima), a u kojoj je prije mog oca boravio hrvatski ministar Dr. Lovro Sušić.“ („Put mog oca Ante Pavelića od Austrije i Italije do Argentine i Španjolske“, *Hrvatski list*, 25. prosinca 2008, 27.-28.) Radelić navodi kako je Pavelić „u ožujku 1946., sudeći prema tvrdnjama Udbe, uz pomoć američkih obavještajnih časnika prebacio se u englesku zonu. Stanovao je kod pukovnika Jakova Džala...“ (Z. RADELJIĆ, *Križari...*, 48.).

²⁶⁶ Opš. Dinko ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, Split, 2001., 78.-105.

²⁶⁷ D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 95.

²⁶⁸ „U Austriji je u prvo vrijeme savezničke okupacije djelovala naša Vojna misija sa sjedištem u Beču kojoj je na čelu stajao pukovnik Vladimir Vodopivec, imajući uza se dra Franceta Hočevara kao političkog savjetnika...“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 146.)

²⁶⁹ „Taj ispad američke vojne policije, do kojega je došlo zbog toga što smo navodno pogodili interese američke tajne policije među ustašama, bio je za nas samo dokaz više da postoje određene podzemne veze, zbog kojih moramo biti još budniji, a i prodorniji.“ (Isto, 148.-149.)

Pavelić u posljednjem trenutku izmakao hapšenje, promijenio skrovište i ubrzo zatim napustio Austriju.²⁷⁰

Jugoslavija je imala izaslanstvo u britanskoj okupacijskoj zoni, ali pod uvjetom da istražuje samo nejugoslavene.²⁷¹ Međutim, bilo bi naivno vjerovati da se jugoslavenska strana u potpunosti držala toga dogovora. Sredinom svibnja 1946. Amerikanci su izjavili kako nemaju nikakvih primjedaba na to da jugoslavenska strana vrši potragu za Pavelićem i u američkoj okupacijskoj zoni u Austriji.²⁷² No, Pavelić tada više nije boravio u američkoj nego u britanskoj zoni.

Američka protuobavještajna služba zabilježila je 21. svibnja 1946. podatke iz povjerljivog izvora koji je navodno u hotelu u St. Gilgenu čuo da je Pavelić “dobro”, a „Pavelićeva žena i kćer također žive u St. Gilgenu.“²⁷³ S druge strane, također u svibnju 1946. širile su se glasine kako se Pavelić nalazi u Rimu pod zaštitom Vatikana i da „često tajno razgovara s msgr. Montinijem“.²⁷⁴

Iako se u mnogim radovima o Pavelićevom skrivanju u Austriji sugerira kako su presudnu ulogu u Pavelićevu spašavanju imali Katolička crkva ili zapadne obavještajne službe, činjenica je da je velika većina tih tekstova motivirana političkim razlozima, dok analiza izvornoga gradiva pokazuje da se nijedna od tih teza ne može dokazati. Štoviše, najvjerojatnijom se čini teza da je Pavelić, sa svojim bogatim konspirativnim iskustvom još iz vremena međuratnog emigrantskog djelovanja u Italiji, vješto iskoristio postojeći kaos nakon okončanja rata, i da se uspio skrivati u Austriji bez ikakve ozbiljnije pomoći kako Katoličke crkve, tako i zapadnih službi.

²⁷⁰ „To je učinio u takvoj žurbi da je svoju obitelj ostavio ondje gdje je boravila dotad, a nije dospio ponijeti ni svoju prtljagu. Nju su nam poslije predali Amerikanci. (...) Ne mogu se sa sigurnošću ustanoviti uzroci zbog kojih nije uspjela akcija za hapšenje Pavelića. Način njegova nagloga bijega iz skrovišta te njegovo napuštanje Austrije ipak pokazuju da je morao biti upozoren da smo mu na tragu i da Austrija više nije sigurna za njega.“ (Isto, 149.)

²⁷¹ TNA: PRO, FO 945/342.

²⁷² TNA: PRO, FO 945/342; From Washington to Foreign Office.

²⁷³ NARA, Ustasha Project, RG 319, Box 62 1946. Ustasha activities in St. Gilgen, Vienna City, 21. svibnja 1946.

²⁷⁴ NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173, Pro-memoria, 10. svibnja 1946. Giovanni Battista Montini je u to vrijeme bio visoki dužnosnik u Državnom tajništvu, a kasnije je postao papa Pavao VI.

4. O ULOZI ANTE PAVELIĆA U PLANIRANJU, PRIPREMI I PROVEDBI „AKCIJE 10. TRAVANJ“ ILI „KAVRANOVE AKCIJE“

4.1 Uvodne napomene

Poslijeratni otpor novouspostavljenom jugoslavenskom komunističkom režimu u literaturi nije nepoznanica. Veći broj radova bavi se sudbinama glavnih aktera tog otpora, odnosno sudbinama pojedinih skupina i samih organiziranih pothvata. Jedan od najpoznatijih organiziranih oružanih pothvata protiv komunističkog režima nesumnjivo je onaj poznat pod nazivima: „Akcija 10. travanj“ ili „Kavranova akcija“, u jugoslavenskoj publicistici „Operacija Gvardijan“, a u manjoj mjeri i kao „Akcija Hrvatskog državnog vodstva“.

Međutim, još uvijek ne postoji znanstvena monografija u kojoj bi ta tema bila cjelovito obrađena. Sukladno tome postoje brojna otvorena pitanja vezana za samu akciju na koje još uvijek nema znanstveno utemeljenih odgovora, te se nemali dio spoznaja crpi uglavnom iz objavljenih svjedočanstava njezinih preživjelih sudionika kao i dokumenata OZN-e. Dosad jedina monografija koja govori o poslijeratnom križarskom pokretu, a unutar koje se u najosnovnijim crtama obrađuje i „Akcija 10. travanj“, temeljno je i nezaobilazno djelo za daljnja istraživanja, međutim „bez ambicije da se bitno pređu okviri koje je postavila dosadašnja literatura.“²⁷⁵

Namjera ovog rada je, koristeći se dostupnom literaturom, kao i do sada poznatom i nepoznatom građom pokušati rasvijetliti ulogu Ante Pavelića u vezi s priprema, organizacijom i provedbom akcije. Odnosno, pokušati odgovoriti na pitanje kakav je bio Pavelićev stav prema takvoj akciji i na koji način je on utjecao ili mogao utjecati (s obzirom na objektivne okolnosti) na planiranje i provedbu iste, te jesu li i koliku autonomiju u svom djelovanju imali Božidar Kavran²⁷⁶, Lovro Sušić²⁷⁷ i Mate Frković²⁷⁸, za koje se obično (s pravom) smatra da su vodeći trojac navedene akcije.

²⁷⁵ Zdenko RADELIĆ, *Križari...*, 115.

²⁷⁶ Božidar Kavran, (Zagreb, 1913. – Zagreb, ?), ustaški dužnosnik. Član domovinskog ustaškog pokreta od 1937. Za vrijeme NDH obnašao razne dužnosti u ustaškoj organizaciji: stožernik Ustaškog stožera za Zagreb, zamjenik postrojnika i upravni zapovjednik Ustaškog pokreta. Na kraju rata povlači se u Austriju. Britanske vojne vlasti ga uhićuju, te završava u logoru San Gertraud odakle bježi. Ostaje u Austriji i angažira se na

Unatoč tragičnom završetku države i režima kojemu je bio na čelu, ne treba dvojiti o veličina Pavelićeva autoriteta i snazi njegova imena među velikim dijelom hrvatskih izbjeglica u prvim poslijeratnim godinama. U tom dijelu emigranata ime bivšeg državnog poglavara bilo je *conditio sine qua non* i snažna personifikacije borbe za državnu nezavisnost i nacionalnu slobodu, pa samim time bilo kakvo i bilo čije političko djelovanje u hrvatskoj političkoj emigraciji, bilo da je riječ o njegovim dojučerašnjim bliskim suradnicima ili političkim protivnicima, nije moglo olako mimoći osobu Pavelića. Ne treba posebno pojašnjavati da nisu svi koji su se kitili njegovim imenom i pozivali na njegova ovlaštenja i punomoći radi legitimacije vlastitog djelovanja, uistinu i imali njegovo puno povjerenje i podršku.

Kako je već spomenuto, o ovoj temi se uglavnom zaključuje na temelju objavljenih svjedočanstava²⁷⁹, koja uz uobičajene nedostatke svojstvene memoaristici, kada je riječ o Pavelićevoj ulozi nisu u suglasju.²⁸⁰ Ravnajući se prema onoj kako „pobjeda ima stotinu očeva, a poraz je siročić“, razumljiva je potreba nekih sudionika akcije za umanjivanjem

protujugoslavenskoj djelatnosti s ciljem podizanja ustanka u zemlji. Prilikom prelaska u domovinu 1948., uhićen od strane UDB-e, te iste godine osuđen na smrt. (Opš. *Tko je tko u NDH*, Hrvatska 1941. – 1945., Darko STUPARIĆ (ur.) et.al., Zagreb 1997. 185-186.)

²⁷⁷ Lovro Sušić, (Mrkopalj, 1891. – Caracas, 1972.), odvjetnik i političar. Doktorirao pravo u Zagrebu. Brani političke protivnike jugoslavenskog kraljevskog režima. Izabran za narodnog zastupnika na listi HSS-a na izborima 1935. i 1938. Istupio protiv sporazuma Cvetković-Maček. Prvi ministar narodnog gospodarstva u vladi NDH, zatim ministar udružbe, te ministar postrojnik. Događnik i nositelj naslova viteza. Povlači se u Austriju gdje je vrlo aktivan u protujugoslavenskom radu. Godinu dana poslije propasti tzv. Kavranove akcije prelazi u Italiju, zatim u Španjolsku i na koncu 1951. u Venezuelu. (Opš. *Tko je tko u NDH*, 372.)

²⁷⁸ Mate Frković, (Lički Novi kraj Gospića, 1901. – Buenos Aires, 1987.), liječnik i političar. Za vrijeme kraljevske Jugoslavije progonjen zbog političkog djelovanja. Obnašao razne dužnosti nakon proglašenja NDH: ustaški povjerenik za Varaždin, stožernik Velike župe Zagorje, doglavnik i ministar unutarnjih poslova. Povlači se u Austriju gdje se angažira na organizaciji protujugoslavenskog otpora. Odvaja se od Pavelića i pristupa Jelićevom HNO-u 1950. Poslije raslojavanja u HNO-u 1960-ih prelazi u Argentinu. (Opš. *Tko je tko u NDH*, 122.)

²⁷⁹ Nikola ČOLAK, *Akcija deseti travanj u svijetlu krunskog svjedočanstva Ivana Prusca i dokumentacije*, Padova 1989., Srećko ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, Zagreb, 1995., Dinko ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, Split, 2001., Mate FRKOVIĆ, „Nepoznate stranice iz poslijeratnog djelovanja“, *Hrvatska revija*, rujan 1971., sv. 2-3., ISTI, „Svaki sa svojom dramom: jedno svjedočanstvo. Iz mojih političkih doživljaja.“, *Hrvatska revija*, 1984. sv. 3., Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Pred vratima domovine II*. Zagreb, 1995. i Miroslav AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010.

²⁸⁰ Treba spomenuti kako jedan od uzroka tomu zasigurno treba tražiti i u motivima nastanka njihovih sjećanja. Naime, kada govorimo o Roverovim memoarima objavljenima tek 1995. godine, njih između ostalog, treba tumačiti i kao odgovor Paveliću s obzirom da je Rover sredinom 50-ih godina prošlog stoljeća otpao od političkog pokreta koji je u emigraciji vodio Pavelić, a do čega je došlo zbog javne rasprave o Roverovoj ulozi u Akciji 10. travanj. Taj *leitmotiv* jasno je vidljiv u Roverovoj knjizi. Iako on sam kaže da „ne bi želio, ni pod koju cijenu vrednovati ovaj svoj prikaz o akciji HDV na temeljima neke svoje osobne odbrane, a ni optužbe, nego isključivo na činjenicama koje su mi poznate ili za koje sam nakon tragično završene operacije doznao i zapisao.“ (S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 171.) Također je potreban dodatan oprez kad govorimo o svjedočanstvima Mate Frkovića i Krunoslava Draganovića. Naime, njih dvojica također su se u emigraciji udaljili od Pavelića i njegove politike. Ovime naravno ne želim reći da nam otpadništvo (ili pak sljedbeništvo) govore o pouzdanosti svjedočanstva.

vlastite i povećavanjem tuđe odgovornosti nakon propasti akcije. Pavelićeva uloga u akciji javno je problematizirana u emigrantskom tisku sredinom 50-ih godina prošlog stoljeća i on je tada nijekao da je prebacivanje ljudi u domovinu provođeno po njegovom nalogu. Dodatan problem istraživačima predstavlja i nedostupnost građe same akcije.²⁸¹ Znakovita je i činjenica da nitko iz vodstva akcije, osim M. Frkovića, nije o njoj objavio ni slova. Uz poseban oprez potreban prema takvoj vrsti građe, od posebne je važnosti i istražni zapisnik UDB-ina saslušanja Božidara Kavrana. Zanimljivo je da taj zapisnik, koji sadrži mnoštvo podataka i izvan ovog pitanja - gotovo uopće nije korišten odnosno kritički analiziran. Naime, on sadrži najopsežnije podatke o samoj akciji, što je samo po sebi razumljivo jer je Kavran bio najupućenija osoba vezano za pripremu, planiranje i provedbu same akcije. Njegov iskaz je nezaobilazno gradivo koje treba podvrgnuti kritičkoj analizi i usporediti ga s ostalim izvorima. Treba napomenuti da se ne radi o klasičnom istražnom zapisniku, jer Kavranovi odgovori na pojedina pitanja sadrže i više od šest stranica, pa je vjerojatno prethodno dobio sva pitanja na koje je trebao odgovoriti, te su istražitelji naknadno povezali njegove odgovore u veće smislene cjeline, ili je pak na prethodno dobivena pitanja mogao pismeno odgovarati bez ograničenja opsega.

Na dnu svake stranice je Kavranov potpis, što je inače uobičajena praksa kod ove vrste dokumenata, no ona nam sama po sebi ništa ne govori o autentičnosti sadržaja zapisnika.

Namjera je ovog rada kritički analizirati postojeća svjedočanstva, odnosno ukazati na brojne nelogičnosti koje postoje u literaturi vezano za ovu temu, te na temelju izvornog gradiva, pokušati odgovoriti na neka sporna pitanja kao i postaviti nova na koje tek treba odgovoriti u pravcu rasvijetljavanja Pavelićeve uloge. Međutim, da bismo dobili odgovore na gornja pitanja potrebno je prije svega analizirati i prikazati međusobne odnose onih visokih vojnih i političkih dužnostnika NDH - kojima je uspjelo izbjeći izručenje jugoslavenskim vlastima - a koji su imali udjela u poslijeratnom okupljanju i organiziranju. Prikaz i analiza njihovih međusobnih odnosa nužni su kod odgovora na pitanje o Pavelićevom poslijeratnom odnosu i stavu prema njima i samim time prema njihovom djelovanju.

²⁸¹ Mate Frković navodi kako mu je dio arhiva Kavranove akcije ukraden u emigraciji od strane jugoslavenske tajne službe. (Vinko NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine II.*, München, 1967. 178.-183.)

4.2 Sve su oči (ponovno) uprte u Vladka Mačeka

Nakon napuštanja Hrvatske u svibnju 1945. i dolaska u Austriju, Pavelić se prvo sklonio kod svoje obitelji 20. svibnja u mjestu Langreith²⁸² „očekujući daljnji razvoj događaja.“²⁸³ Kako u tom trenutku osobno nije mogao utjecati na trenutno stanje i promijeniti razvoj događaja, preostalo mu je čekati i nadati se da će se situacija odvijati u pravcu njegovih nadanja i očekivanja. Dva dana nakon dolaska kod obitelji u Austriju, poslao je 22. svibnja 1945. prvu političku poruku bliskim suradnicima. Odnosno, „preko jedne uzpostavljene veze, bio je došao Moškov iz englezke vojne okupacione zone sa svojim „povjerljivim“ čovjekom, častnikom Šarićem, na razgovor s ocem.“²⁸⁴ Dolores Bracanović svjedoči da su Moškov i Šarić došli „po upute“, te da je Pavelić preko Moškova poslao poruku Mačeku, „da poradi za hrvatsku stvar.“²⁸⁵

Sušić u svom izvješću o državnoj imovini iz lipnja 1949. navodi kako je generala Moškova u Austriji prvi puta susreo 29. svibnja 1945., i čuo da su Moškov i Šarić bili kod Pavelića. Na Sušićev upit je li „imadu kakovih poruka, kazali su, da nemaju.“²⁸⁶ Prema ovome bi značilo da Moškov u tom trenutku nije govorio istinu Sušiću. Iako je poruka bila namjenjena Mačeku postavlja se pitanje zbog čega je Moškov u tom trenutku nije želio podijeliti sa Sušićem, već ju je još neko vrijeme zadržao za sebe.²⁸⁷

Sušić (i ne samo on) u tom trenutku nije imao nikakvih saznanja o Pavelićevim promišljanjima, a kamoli o tome gdje se on nalazi. Pavelićeve misli i poruke Moškov mu je

²⁸² Opš. Ante DELIĆ, „On the Concealment of Ante Pavelić in Austria 1945.-1946.“, *Review of Croatian History*, 7/2011., 293.-300.

²⁸³ Dolores BRACANOVIĆ, „S Poglavnikom na povlačenju“, *Hrvatska – Spomen* izdanje u počast nezaboravnog Poglavnika, god. XIII, br. 4-7 (291-294) Buenos Aires 10. travnja 1960. 19.

²⁸⁴ OP, tekst Višnje Pavelić naslovljen „Austrija I.“ 6. Tom razgovoru kod Langreitha (Hintersee) prisustvovala je i Pavelićeva kći Mirjana. (Isto.)

²⁸⁵ D. BRACANOVIĆ, „S Poglavnikom na povlačenju“, 19. Vinko Nikolić je u svojim dnevničkim bilješkama na 15. studeni 1945. zapisao izjavu stanovitog Božidara Bečarevića: „Poglavnik je inače dao izjavu, da se on odriče svake političke djelatnosti, i poziva sve, da podpomognu dra Mačeka. – Hrvatski se okupljaju na vanstranačkoj bazi...“ (Vinko NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju...*, II. 1985. 34.)

²⁸⁶ Jere JAREB, *Zlato i novac NDH izneseni u inozemstvo 1944. i 1945.*, Zagreb, 1997., 312.-313.

²⁸⁷ Sušić navodi kako je Moškov „često sa naročitom simpatijom spominjao dra. Mačeka i žalio, što nije s njime otišao u Pariz. Napominjem, da je Moškov u to doba bio češće u društvu sa ing. Blažom Vučkovićem, koji ga je uvjeravao, kako dr. Maček Moškova visoko cieni“ (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 317., Svjedočanstvo dr. Lovre Sušića od 20. lipnja 1949.) Vučković je „rekao da se je general Moškov stavio na raspolaganje dr. Mačeku, odnosno HSS-u.“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 143.-144.) Vjekoslav Luburić, govoreći o Mačekovu zatočeništvu za vrijeme rata, tvrdi: „Namjerno smo puštali sve vijesti, koje su neki „konspirativno“ slali dru Mačeku. General Moškov je, k tome bio u rodu sa Blažom Vučkovićem, koji je bio zastupnik ili kandidat za zastupnika u Boki, pa smo nastojali da Bažo dostavi što više vijesti Mačeku.“ (*Maček u Luburićevu zatočeništvu*, prir. Ivan MUŽIĆ, Split, 1999. 85.)

prenio tek dva mjeseca kasnije. Naime, prema Kavranu iz prvih se razgovora s Moškovom u srpnju 1945.²⁸⁸ dalo zaključiti „da on znade gdje je poglavnik te da s njime dolazi u kontakt“, pa mu je stoga postavljeno pitanje o Pavelićevim stavovima i savjetima vezano za trenutnu situaciju. Moškov je izjavio da je Pavelićevo mišljenje „da je čitavu političku borbu za sada preuzeo dr. Maček na sebe i da dr. Mačeku ne treba samo dati slobodne ruke u tome, nego ga treba i pomoći.“²⁸⁹

Međutim, Moškov je nakon prvog susreta s Pavelićem u svibnju do ovog razgovora s drugim bivšim dužnosnicima u srpnju opet razgovarao s Pavelićem koji je svoju prvu poruku nadopunio. Nakon katastrofičnog razvoja događaja koji nitko nije očekivao (ovdje se prije svega misli na tragične događaje koji su poznati pod nazivom Bleiburška tragedija i križni put), Pavelić bitno dopunjuje svoju poruku. Moškov je prenio kako se bivšim dužnosnicima vlade, ustaškog pokreta i vojske, poručuje da se „za sada ne primaju javnog posla, nego neka se sklanjaju“, te da je i on sâm (Pavelić) učinio isto nakon što je čuo za izručenje dijela vlade NDH Jugoslaviji. U tom duhu Moškov, Kavran i Sušić su kod pohrane državne imovine u Austriji sredinom srpnja 1945. (o čemu ću govoriti kasnije) zaključili: „Ako Poglavnik ne bude iz bilo kojih razloga više u mogućnosti, da radi i vodi narodne poslove, a dr. Maček preuzme vodstvo narodne stvari u pravcu uzpostave hr. države, kako se to od njega očekuje, onda će se morati sva pohranjena imovina staviti njemu na raspolaganje.“²⁹⁰ Nade u promjenu Mačekova političkog smjera, između ostalog, dodatno su podgrijavale i izjave njegovih suradnika poput pukovnika Hrvatske seljačke zaštite Milana Pribanića koji je dogovario suradnju s Kavranom i Sušićem, te izjavio kako mu je „sa sigurnošću poznato da Maček stoji na stanovištu NDH.“²⁹¹

²⁸⁸ Kavran navodi da su Moškova pitali za Pavelića prilikom pohrane državne imovine, a prema Sušiću to je bilo u noći s 13. na 14. srpnja 1945. (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 328.)

²⁸⁹ „U toku razgovora nabačeno je da je ta poglavnikova poruka rezultat Mačekovih i poglavnikovih pregovora u Zagrebu, gdje je zaključeno da Maček polazi u inozemstvo gdje će nastaviti borbu za NDH. Dalje je nabačeno da u slučaju ako Maček otpočne djelovanje da mu treba staviti na raspolaganje ljude. Jednom zgodom u emigraciji Sušić mi je kazao da je Maček prije polaska u Zagrebu dobio za svoje potrebe 1.000 zlatnika, tj. da u inozemstvu imade materijalnih sredstava.“ (HR-HDA-1561. Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske (SDS RSUP SRH), „Terorističke grupe i organizacije na području FNRJ 015.7/11.“, Dosje Božidara Kavrana, 15.-16.)

²⁹⁰ „Pohranjena imovina trebat će služiti prvenstveno za obće narodne svrhe a napose za vojno-politički rad, kad za to dođe vrijeme. Mi još ne znamo, kako će se prilike razvijati.“ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 314.

²⁹¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 24. O drukčijim tumačenjima Pribanićevog političkog djelovanja u emigraciji vidi: Željko KARAULA, „Elaborat pukovnika Hrvatske seljačke zaštite Milana Pribanića o Hrvatskoj seljačkoj i građanskoj zaštiti iz 1948. u Hrvatskom državnom arhivu“, *Arhivski vjesnik* 55/2012., Zagreb, 207.-208.

Pavelićeve poruke nam pokazuju i njegova politička promišljanja u tim – za njega – više nego nepovoljnim okolnostima. Nakon propasti države, Bleiburške tragedije i neizvjesnog budućeg razvoja događaja, potpuno razumljivo računao je da će Mačekovo ime i ugled na Zapadu koristiti više od njegova vlastitog.²⁹² Dakle, tu potencijalno obećavajuću kartu valjalo je iskoristiti. S obzirom na nepomirljive političke stavove vlasti NDH i Mačeka za vrijeme rata, kada je riječ o vođenju nacionalne politike, zasigurno je u ovom Pavelićevom poslijeratnom stavu do izraza došao i njegov pragmatizam. Međutim, poruka Mačeku, kao i općenito Pavelićevo djelovanje nakon povlačenja, ne mogu se u potpunosti razumjeti ako nemamo u vidu činjenicu da je vodstvo NDH neposredno prije povlačenja iz Hrvatske, među ostalim računalo i s Mačekom zalaganjem za hrvatske nacionalne interese kod zapadnih saveznika nakon što on napusti zemlju.²⁹³ Dakle, poruka Mačeku rezultat je i prethodnih dogovora.

Naime, njemački general A. Lühr obavijestio je Pavelića 2. svibnja da „obrana Zagreba više neće biti mogućom“ te da se njemačke jedinice povlače prema Sloveniji.²⁹⁴ Mačekov sin svjedoči da je istu večer general Moškov doveo Stepinca koji je „bio prvi čovjek od početka rata koji je razgovarao s tatom bez prisustva ustaša.“²⁹⁵ Nadalje, 4. svibnja došao je k Mačeku i sâm Moškov i zadržao se s njim u razgovoru dva sata. Moškov ga je izvjestio da je Vlada donijela odluku o povlačenju i zamolio ga da „napusti zemlju“, jer je u njegovim rukama „sada spas Hrvatske i hrvatskog naroda“.²⁹⁶ Moškov je tvrdio da je „jedini svjedok za neke razgovore sa Stepincem“ kao i onih između Pavelića i Mačeka prije napuštanja zemlje.²⁹⁷

Pavelićev bliski suradnik Erih Lisak komunističkim istražiteljima je na pitanje kako je zamišljao „uspostavu ranijeg stanja „NDH“, odgovorio da je vjerovao „u uspješnu akciju

²⁹² Iako ne spada u okvire ove teme, potrebno je zabilježiti kako u povijesti njihovog odnosa ovo nije prvi puta da Pavelić nudi i priznaje predsjedniku HSS-a prvenstvo u nacionalnom i političkom smislu. Naravno, uvijek samo i jedino uz uvjet „da poradi za hrvatsku stvar.“ No, razvoj događaja ponovno će pokazati da su njihovi međusobni pogledi i dalje - unatoč dramatičnim događajima po hrvatski narod - različiti.

²⁹³ Radelić navodi kako je i UDB-a imala saznanja da je Pavelić prepustio Mačeku političko vodstvo nakon povlačenja. (Z. RADELIC, *Križari...*, 46.)

²⁹⁴ Ernest BAUER, „General Lohr i kapitulacija njemačke vojske pred Bleiburgom“, *Hrvatska revija*, br. 4. München, 1970., 752.

²⁹⁵ Andrej MAČEK, Nino ŠKRABE, *Maček izbliza*, Disput, Zagreb, 1999. 110.

²⁹⁶ *Maček u Luburićevu zatočeništvu*, 53. General Ante Moškov navodno je izjavio o Mačeku: „On se istina nije nikada izjasnio točno kakav je njegov konačni politički cilj ali je rekao da ide van i da će raditi za hrvatsku i za hrvatski narod.“ (Ivica HRASTOVIĆ, „Ante Moškov-Uloga u stvaranju i propasti NDH“, *Časopis za suvremenu povijest*, 31/1999. br.1. Zagreb, 138.)

²⁹⁷ I. HRASTOVIĆ, „Ante Moškov...“, 137. Moškov je „iz svega mogao zaključiti da je Maček računao s vojskom kod Engleza kao jednom vojničkom snagom za ostvarenje svojih političkih ciljeva. (Isto, 138.)

Mačeka u inozemstvu“.²⁹⁸ Nema dvojbe da su se međusobni razgovori Pavelića, Mačeka i Stepinca neposredno prije samog povlačenja vodili i oko budućeg djelovanja s obzirom na tadašnje okolnosti, odnosno neizvjesnu i prijelomnu situaciju. Da se s Mačekom ozbiljno računalo pokazuje i financijska i logistička potpora koju su vlasti NDH, nedvojbeno uz Pavelićevo odobrenje, pružile Mačeku.²⁹⁹

Britanski politički predstavnik u savezničkom stožeru u Francuskoj javio je Foreign Officeu o dolasku Mačeka i razgovoru s njime. U kojoj mjeri je britanska politika, u to vrijeme ali i ranije, računala s Mačekom govori i Churchillov zahtjev iz svibnja 1945. – pošto je obaviješten da je Maček stigao do prvih jedinica zapadnih saveznika - da ga se „obavijesti o Mačeku“ jer nije pratio njegovo djelovanje za vrijeme rata.³⁰⁰ Ministar Eden je u odgovoru premijeru iznio vlastito mišljenje prema kojem „nema govora o izručenju Mačeka Titu“³⁰¹, dok su Mačekovi prvi zahtjevi bili razgovor sa Šubašićem u Velikoj Britaniji i spremnost za suradnjom s Titom na „slobodnoj osnovi“. Svjestan okolnosti i sam Maček je savezničkom predstavniku izjavio kako ga „njegova dobra demokratska prošlost čini prihvatljivim Sjedinjenim Državama.“³⁰²

Navodeći Pavelićevu odluku da prepusti Mačeku političko vodstvo nakon povlačenja, Radelić tvrdi da je Pavelićevo „stvarno djelovanje, a još više djelovanje njegovih najbližih sljedbenika u izbjeglištvu, zapravo negacija takve deklarativne odluke, i to već od početaka ponovne emigracije ustaškog pokreta.“³⁰³ Međutim, je li uistinu tako? Kako bismo dobili odgovor na ovo pitanje i odredili se prema gornjoj tvrdnji, prije svega je potrebno prikazati djelovanje Pavelića i njegovih suradnika od početka ponovne tj. druge emigracije, te na temelju toga pokazati u kojoj je mjeri Pavelić osporavao ili ograničavao Mačekovo prvenstvo.

²⁹⁸ Milan STANIĆ (ur.), *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šalicu i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, Zagreb, 1946., 43.

²⁹⁹ Mačekov sin svjedoči kako je očev suradnik Branko Pešelj „zatražio od vlasti dozvolu za kupnju stanovitog broja zlatnika po službenom kursu“ koji je „bio smiješan“. „To nije bila samo dozvola za kupovinu zlatnika, nego i putne isprave, dva automobila sa šoferima (...) te kamion-teretnjak za druge prvake HSS-a.“ (A. MAČEK, N. ŠKRABE, *Maček izbliza*, 114.) Mačekov tajnik, za razliku od Mačekova sina, ne spominje zlatnike. Vidi: Branko PEŠELJ, „S predsjednikom Mačkom u emigraciju“, *Hrvatska revija*, br. 4. München, 1970., 765.-766.

³⁰⁰ The National Archive: Public Record Office /dalje: TNA: PRO/, London, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906-1966/dalje: FO/ 371/48816, Prime minister personal minute, 16. svibnja 1945.

³⁰¹ TNA, PRO, FO 371/48816, R 8658 rukopisna bilješka na omotu spisa od 18. svibnja 1945.

³⁰² TNA, PRO, FO 371/48816, From SHAEF to Foreign Office, 17. svibanj, 1945. Maček je istaknuo kako se ne smatra neprijateljem „sadašnje jugoslavenske vlade“ ni političkim izbjeglicom. (Opš: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v05/d984>, pristup ostvaren 22.12.2015.)

³⁰³ Z. RADELIĆ, *Križari...*, 46.

4.3 Odlazak Lisaka, a zatim i Moškova u Hrvatsku

Prema generalu Vjekoslavu Luburiću, Pavelić je, neposredno prije povlačenja, vjerovao „da će Amerika obnoviti Hrvatsku i pomoći naše Oružane snage.“³⁰⁴ Nesporno je da je vlada NDH zajedno s Pavelićem, kod donošenja odluke o povlačenju, od zapadnih sila očekivala u najmanju ruku zakonit odnos prema ratnim zarobljenicima, odnosno standardno ponašanje u smislu međunarodnog prava napose u smislu tzv. Martensove klauzule. Smije se pretpostaviti da se u protivnome ne bi donijela odluka o povlačenju na Zapad. Prema svemu sudeći ni sam Maček nije dvojio da će Englezi prihvatiti civilno stanovništvo i oružane snage NDH.

Luburić u svom poslijeratnom svjedočenju navodi kako je 6. svibnja razgovarao s Pavelićem od kojeg je dobio nalog da Hrvatske oružane snage pod njegovim zapovjedništvom napuste područje NDH, iako se Luburić, navodno s tim nije slagao. Međutim, obavijestio je Pavelića da će nakon izvršenja te zapovijedi „otići u šume“ i „sakupiti sve zalutale ili one koji se odbiju predati.“³⁰⁵ Nakon povratka u Hrvatsku povezo se s ostalima koji su „prema svojim mogućnostima, željeli nastaviti rat protiv komunista“.³⁰⁶

Nedvojbeno je jedna od glavnih pretpostavki u poslijeratnom organiziranju bivših visokih dužnosnika NDH protiv jugoslavenske države bilo postojanje nesuglasica među zapadnim saveznicima.³⁰⁷ Bez toga su svi eventualni planovi bili unaprijed osuđeni na propast. Ništa manje važno, a oko čega su svi bili suglasni, bilo je saznati točnu situaciju u zemlji, jer se bez toga nije moglo ništa ozbiljno planirati. Ovome treba dodati i činjenicu da su se nakon povlačenja - u Italiji i Austriji - među izbjeglicama širile vijesti o djelovanju V.

³⁰⁴ Giuseppe MASUCCI, *Misija u hrvatskoj*, Madrid, 1967., 269.

³⁰⁵ „Složili smo se da ja sebe moram smatrati zapovjednikom Oružanih snaga koje će ostati na hrvatskome tlu sve dok opća predaja ne bude izvršena u Austriji. Ja ću onda morati djelovati onako kako mi se bude činilo najboljim u danim prilikama.“ Pavelić ga je navodno upitao što misli hoće li i general Boban poći u šumu, na što je Luburić odgovorio: „možda“. (John Ivan PRCELA, Dražen ŽIVIĆ, *Hrvatski holokaust – dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*, HDPZ, Zagreb 2001., 56.)

³⁰⁶ Inače, Luburićevo svjedočanstvo pati od sindroma naknadne pameti. Naime, pretpostavku da će se Zapad po završetku rata suprostaviti širenju komunizma u srednjoj i istočnoj Europi Luburić naziva „pogrešnom“ i „iluzornom“. (J. Ivan PRCELA, *Hrvatski holokaust...*, 63.) Istu ocjenu nalazimo i u memoarima njegovog suradnika Šakića. (D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 106.-107.)

³⁰⁷ „Tinjajući sukob u protufašističkoj koaliciji između SAD-a i Velike Britanije, s jedne strane, i SSSR-a, s druge strane, budio je ustašku nadu. (...) Zajednički protukomunizam trebao je biti temelj za novo savezništvo. Na tome je vodstvo NDH gradilo svoj optimizam.“ (Z. RADELIĆ, *Križari...*, 63. Vidi i: Katarina SPEHNJAK, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.*, Zagreb, 2006.)

Luburića, Rafaela Bobana, Delka Bogdanića, Franje Sudara i drugih visokih časnika u domovini „koji raspolažu s jakim snagama“.³⁰⁸ U takvom ozračju sredinom 1945. bilo je više prelazaka manjih skupina i pojedinaca koji su na svoju ruku prelazili u Hrvatsku i nisu imali nikakvih dodira s bivšim vodstvom NDH, a kamoli njegov nalog za prebacivanje. Treba spomenuti da nisu svi ti prelasci bili motivirani vojno-političkim poticajima. Bilo je nedvojbeno i onih koji su htjeli doznati sudbinu vlastite obitelji, neki su bili demoralizirani, većina je bila gladna itd.

S druge strane, Zdenko Radelić pozivajući se samo i jedino na tvrdnju Ljube Miloša u istrazi, navodi kako je „prema svemu sudeći“ sredinom 1945. došlo do intenzivnije djelatnosti Pavelića, Lisaka i Moškova „na povezivanju emigracije s križarima i na ubacivanju ustaških časnika u Hrvatsku“. Također, pošto se „tada razgovaralo s engleskim časnicima o mogućoj pomoći, to je potaknulo vodstvo da već u ljeto 1945. pošalju nekoliko istaknutijih časnika. (...) Svaka skupina išla je neovisno i zasebno.“³⁰⁹ Najviši po činu, te Paveliću najbližiji, bili su između ostalih predvodnika skupina - Lisak³¹⁰ i Moškov.

Nema sumnje da iskaz Ljube Miloša spada među posebno dvojbeno i nepouzdana svjedočanstva dana komunističkim istražiteljima³¹¹, pa bismo prema njegovim iskazima trebali biti iznimno kritični.³¹² Prije nego se posebno osvrnem na slučaj Lisaka i Moškova, potrebno je nešto reći o vremenu kada je navodno započela spomenuta intenzivna djelatnost. Naime, početak intenzivnije djelatnosti pretpostavlja prethodno potrebnu međusobnu kakvu-takvu organiziranost i povezanost. Prije govora o tome gdje se Pavelić nalazio sredinom 1945. i s kim se susretao, potrebno je spomenuti svjedočenje, nakon povlačenja jednog od najaktivnijih visokih dužnosnika, Božidara Kavrana koji je u lipnju 1945., dakle sredinom godine, tek saznao da se „jedan dio vlade koji nije bio izručen jugoslavenskim vlastima nalazi

³⁰⁸ Z. RADELIĆ, *Križari...*, 83.-84. „Mnogi su pojedinci u malim grupama, od 2-3-4 čovjeka odlazili u Hrvatsku, ali to nije bilo organizirano nego spontano, bez određenog plana.“ (D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 166.) i Vinko NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju...*, II. Barcelona-Munchen 1985., 35.

³⁰⁹ Z. RADELIĆ, *Križari...*, 83.

³¹⁰ Lisak je uhićen u Zagrebu 2. listopada 1945. (Nikola MILOVANOVIĆ, *Kroz tajni arhiv Udbe I.*, Beograd, Sloboda, 1988. 131. i Z. RADELIĆ, *Križari...*, 87.), a dva tjedna kasnije to je i objavljeno u tisku (*Vjesnik* 17.10.1945.) Iduće godine postupak protiv njega spojen je zajedno s postupkom protiv nadbiskupa Stepinca kako bi se time osnažio pokušaj kompromitacije Katoličke crkve. Osuđen je na smrtnu kaznu.

³¹¹ Opš. Franjo TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1989., 321.-326. i Z. RADELIĆ, *Križari...*, 82.

³¹² Na idućoj stranici Radelić navodi kako je Luburiću „Pavelić namijenio vodstvo HNO-a držeći da je on najpogodnija osoba za vođu pokreta otpora.“ Kao i prethodno, jedini izvor za ovu tvrdnju je izjava Lj. Miloša u istrazi. Problem nekritičnog preuzimanja Miloševih tvrdnji tu ne završava. Naime, očito smatrajući Miloša vjerodostojnim, autor polemizira s njegovom tvrdnjom, naravno ne u kondicionalu: „Začuđuje takva odluka s obzirom na to da je Luburić bio jedan od najradikalnijih ustaša...“ (Z. RADELIĆ, *Križari...*, 84.)

u Spitalu.³¹³ Idući mjesec, sredinom srpnja, prvi put se susreo sa Sušićem nakon povlačenja.³¹⁴ Toliko o organiziranosti i povezanosti.

S obzirom da nije bilo nikakvih pouzdanih podataka - dok je glasina bilo pregršt³¹⁵ - o tome kakvo je stanje u zemlji, koji se visoki časnici nalaze u zemlji i s kojim postrojbama raspolažu, ta su pitanja zanimala kako obične vojnike tako i visoke časnike i druge visoke dužnosnike. Prvi od visokih dužnosnika koji su se odlučili vratiti u Hrvatsku bili su Ante Moškov i Erih Lisak. Međutim, u historiografiji još uvijek ne postoje istraživanja o tome jesu li to učinili na Pavelićev nalog ili svojevóljno.

Pavelić je ispočetka smatrao da se na povratak u Hrvatsku neće dugo čekati.³¹⁶ O njegovim razmišljanjima pomoći će nam izjave njegovih bliskih suradnika i na povlačenju njegovih najužih pratitelja, Eriha Lisaka i Ivana Kirina. Njih dvojica napustili su Leingreith prije Pavelića, dakle prije 7. lipnja, s namjerom da se vrate u Hrvatsku. Lisak je komunističkim istražiteljima naveo da je o povratku prethodno razgovarao s Pavelićem koji je bio mišljenja „da se treba jedno vrijeme strpiti i počekati, da se vidi kako će se prilike razvijati.“³¹⁷ Sukladno tomu nije postojao nikakav plan „dok nisam imao uvid u prilike u Hrvatskoj“ osim „da se osobno informiram o stanju, pa prema tome kakva je situacija da se odredi daljnji rad.“³¹⁸ O tome više nije razgovarao s Pavelićem, ali je „odlučio na vlastitu odgovornost prvom zgodom uputiti se u domovinu u svrhu djelovanja prema ustaškim načelima.“³¹⁹ U istom tonu i Kirin je u istrazi izjavio da je Pavelić Lisaka „odgovarao predočivši mu opasnosti, koje ga čekaju“. Smatra kako Lisak „nije sigurno niti dobio bilo

³¹³ HR-HDA 1561. SDS RSUP-a SRH. Dosje Božidara Kavrana, 12.

³¹⁴ U lipnju je Krunoslav Draganović boravio u Austriji i „odnio popise naših ljudi smještenih u razne logore u Italiji, a putovao je Austrijom kako bi načinio isto takve popise.“ Upozorio je da opasnost od izručenja ne prijete samo za „istaknutije ustaše“ nego „za sve javne radnike koji su bilo na kom području za vrijeme NDH djelovali. Nakon tog upozorenja većina je počela razmišljati o tome kako će se skloniti van logora u Austriji ili prebaciti u Italiju.“ (HR-HDA 1561. SDS RSUP-a SRH. Dosje Božidara Kavrana 12. i 14.)

³¹⁵ V. Nikolić 13. siječnja 1946.: „Jutro nas dočeka viješću: - Sinoć su stigli, odnosno dopremljeni neki zarobljenici iz Graza, i ovi pripovijedaju: - Čitali smo u koruškim novinama u Klagenfurtu (Kärtner Zeitung), da se u Hrvatskoj vode borbe, tako da je bila jedna velika bitka u okolini Ogulina, u kojoj je poginulo oko 5000 partizana i 200 ustaša. Naši se, navodno, bore kao križari, bijela vojska. I to, što je najvažnije, te novine pišu, da borbe vodi osobno sâm Poglavnik. Te novine pišu bivši Poglavnik.“ (V. NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju...*, II., 1985., 181.)

³¹⁶ „Svi smo još uvijek bili uvjereni, kako je naše povlačenje samo privremeno.“ (*Razgovor sa Dolores Bracanović*, razgovarao Tomislav Jonjić, *Politički zatvorenik*, svibanj 1997., br. 62., 11.)

³¹⁷ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 21.

³¹⁸ *Suđenje Lisaku, Stepincu*, 35. „Pa sada, nisam se ja smatrao dužnim da stanem na čelo tih grupica, ali sam smatrao dužnim i potrebnim da u smislu ustaškog djelovanja nastojim organizirati te grupice u tu svrhu da, dok se ne vidi kojim će putem prilike krenuti i kako će se situacija razviti, nitko na svoju ruku ništa ne poduzima.“ (Isto, 35.)

³¹⁹ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 21.

kakav zadatak jer uslijed opće neobavještenosti nije ni Poglavnik mogao poznavati situaciju, niti vanjsku, a još manje u zemlji, pa vjerujem da s tih razloga nije niti Lisak mogao dobiti neku posebnu misiju.³²⁰ S obzirom da su Lisak i Moškov u zemlju išli posebno, tako ćemo ovdje njihove slučajeve posebno i prikazati.

O odlasku Lisaka u zemlju autori bliski Udbi slažu se s Miloševim tvrdnjama kako je Pavelić sredinom 1945. odlučio poslati Lisaka u zemlju, „sa zadaćom da organizira obavještajnu mrežu, da oživi stare i stvori nove ustaške skupine, koje bi sabotazama i diverzijama te promidžbom stvorile povoljno ozračje za podizanje ustanka protiv komunističke vlasti i Jugoslavije.“³²¹ Pavelić je navodno bio uznemiren jer je Moškov na svoju ruku otišao u zemlju, pa je poslao Lisaka kako bi očuvao svoj autoritet.

Da su svi bili svjesni koliko je i tada značila Pavelićeva riječ, potvrđuje i Lisak u istrazi kada kaže da je netom prije odlaska u zemlju kazao Kirinu da ide s Pavelićevom dozvolom jer „da ne bi tko od ustaša mislio da sam krenuo sam na svoju ruku, bez dozvole poglavnika.“³²² U kolovozu 1945.g. Lisak je u Austriji među izbjeglicama govorio o svojoj namjeri prelaska u zemlju. Kad je za to saznao, Kavran ga je potražio i s njim dva dana pretresao aktualna i nedavna zbivanja. Lisak mu je pričao o svom povlačenju s Pavelićem³²³ i rekao da pošto vojnici ne žele, da se on odlučio vratiti u zemlju „jer želi ispitati kakve su u zemlji prilike“.³²⁴ Ovaj dio o vojnicima prema Kavranovom mišljenju odnosio se na Moškova. Na Kavranov upit je li Pavelićeva opća preporuka da se ljudi prebacuju u domovinu, Lisak je kazao „da nije i da će on sam pokušati ići.“³²⁵ Zanimljivo je da se Lisak žalio na materijalna sredstva potrebna za prebacivanje, pa mu je Kavran ponudio dati (na

³²⁰ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 125.

³²¹ N. MILOVANOVIĆ, *Kroz tajni arhiv Udbe...*, 126.

³²² Vojni arhiv Srbije (VAS), fond NDH, kut. 85., Zapisnik saslušanja Erika Lisaka. Navedeno prema: http://www.academia.edu/7232870/Zapisnik_saslu%C5%A1anja_kod_OZNE_24._sije%C4%8Dnja_1946._ravnatelja_GRAVSIGUR-a_Eriha_Lisaka, 33. „Od svih koji su prošli kroz naše zatvore samo nam Erih Lisak nije rekao sve što je znao. Iako mu je zapisnik iznosio tridesetak stranica, u njemu nije bilo sve. Svi ostali kazali su ono što su znali.“ (Goran VUKOVIĆ, *Klopka za koljače*, Spomen područje Jasenovac, 1985., 33.)

³²³ Lisak je Kavranu pričao o tome „da je sve do nedavno živio u američkoj zoni s Pavelićem, da se s Pavelićem povlačio, da je Pavelić svojim suradnicima koji su boravili zajedno s njime kazao da se moraju razići, jer da je previše pogibeljno da se toliko poznatijih ljudi nalazi na okupu.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 20.)

³²⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 20. Lisak se „s emigracijom ne zanaša, jer njemu je dosta bilo još prije rata 12 godina emigracije.“ (Isto, 20.)

³²⁵ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 20. U kasnijem susretu, pred sam odlazak, Lisak je tvrdio da su ljudi po logorima „sa simpatijom primili njegovo gledište za povratak u zemlju, te da je u svojoj odluci sada još čvršći.“ Također da je čuo „pripovijedati da se ljudi iz Jugoslavije prebacuju u Italiju, te da bi se tim istim kanalima lako moglo prebaciti u zemlju.“ (Isto, 20.-21.)

kraju i dao) svoja vlastita. Nemoguće je ne zapitati se: ako je Lisaka u zemlju slao Pavelić, kako pojedini autori sugeriraju, kako to da mu nije osigurao sredstva za put?

Kad je riječ o generalu Moškovu, njegov odnos s Pavelićem je puno složeniji nego Lisakov. Moškov se s Pavelićem sastao najmanje dvaput u Austriji. Navodno je htio na vlastitu inicijativu razgovarati s Pavelićem vezano za izručenja hrvatskih civila i vojnika.³²⁶ Međutim, nije znao gdje se Pavelić nalazi dok ga Frane Šarić nije odveo k njemu. Kako sam prethodno spomenuo, taj prvi susret, na kojem je poslao i poruku za Mačeka bio je 22. svibnja 1945. u Langreithu. Na Moškovljevo pitanje o izručenjima, Pavelić je rekao da mu je to poznato „ali da je to morao sigurno napraviti koji zapovjednik engleski na svoju ruku.“³²⁷ Za izručenje dijela vlade NDH uporno je tvrdio da ih nisu predali Englezi, nego su vjerojatno „upali u ruke partizana“.³²⁸

Na drugi susret s Pavelićem Moškov i Šarić su također otišli zajedno. Nisu se sreli u kući kao prvi put, „već u jednoj obližnjoj šumici gdje je Pavelić došao sam.“³²⁹ Tom prilikom Moškov ga je navodno optužio „da je hrvatska stvar od početka bila loše vođena, da je upropašten veliki kapital kojega je on imao od prvog dana u svojim rukama i da je on radi toga osobno odgovoran.“³³⁰ Prema Jeri Jarebu ovaj drugi i posljednji poslijeratni razgovor Moškova s Pavelićem dogodio se nekoliko dana iza 24. srpnja 1945.³³¹

Moškov je u istrazi govorio o Pavelićevom mišljenju „da Jugoslavija onakva kakova je bila sigurno ne će više biti uspostavljena. (...) Prošla emigracija trajala je 12 godina, ako ova

³²⁶ „Frane Šarić mi je saopćio da se Pavelić nalazi kod svoje obitelji u jednoj vili između Salzburga i St. Gilgena jer da je on već par puta bio kod njega. Trebao je ići opet istog dana kad sam ja došao ili sutradan. Ja sam mu rekao neka kaže Paveliću da bi želio s njim svakako razgovarati.“ (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 302.)

³²⁷ J. JAREB, *Zlato i novac*, 302.

³²⁸ J. JAREB, *Zlato i novac*, 302. Moškovu je Sušić „ispričao i prve utiske dodira sa Englezima. I on je išao osobno sa još nekima od vlade i sa tumačem Englezima te kod njih intervenirao glede smještaja ljudi i opskrbe istih u blizini Celovca. Pričao mi je da su se legitimirali sa diplomatskim putnicama kao ministri. Bio je jako utučen i na moje pitanje kako to da nisu prihvatili vojsku i da su izručivali neke iako je Pavelić rekao da će sve biti u redu i da će Englezi sigurno prihvatiti vojsku i izbjeglice, rekao mi je „ja ne znam, ja ne znam, strašno, strašno“. Tada mi je dalje pričao kako je i on mislio u početku osobito nakon što je bio kod Engleza intervenirati da je sve u redu, ali kasnije da je odmah vidio da stvar stoji sasvim drugačije i da se odmah povukao.“ (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 304.) Pavelićeva kći Mirjana posvjedočila je o raspoloženju nakon vijesti o izručenjima: „Nije nam bilo lako otići iz Europe. Tata se još u Austriji, u samom početku, mislio prijaviti američkim vlastima. Smatrao ih je demokratima. Pogodilo ga je kad je čuo za Bleiburg i izručenje cijele Vlade. Smatrao je da se tu radi o agresiji protiv svega što je hrvatsko, o jakoj vezi saveznika s komunizmom. Zato je otišao. Uvijek je govorio da bi pred jednim međunarodnim forumom branio našu borbu. No, u Amerikance i Engleze bio je duboko razočaran.“ („Ante Pavelić potpuno je uspio!“ *Globus*, 22. svibnja 1992. br. 76., 32.)

³²⁹ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 306. Bracanović susret smješta u Wolfsberg. (*Razgovor sa Dolores Bracanović*, 12.)

³³⁰ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 306-307.

³³¹ J. JAREB, *Zlato i novac...*, bilj. 36., 306.

bude trajala 12 mjeseci biti će mnogo.“³³² Što se tiče povratka u zemlju, Pavelić je izrazio spremnost vratiti se, ali „svaka stvar mora imati 'glavu i rep'“.³³³

Kavran tvrdi da mu je Pavelić pričao o Moškovljevim i Šarićevim prijedlozima kako je potrebno da se on (Pavelić) s njima vrati u zemlju. Iznijeli su mu prijedlog da naoružaju skupinu časnika i kamionima se „zalete preko granice“³³⁴. Nakon toga će se negdje smjestiti i početi djelovati. Uvjeravali su ga „da granica uopće nije osigurana, da nema još nikakve organizirane vlasti u zemlji, da je raspoloženje protiv partizana kod naroda veliko i da je situacija zrela za povratak.“ Pavelić se suprotstavio tom prijedlogu, jer „se na taj način ne ide u zemlju, te da je potrebno najprije (da) netko ode i izvidi situaciju u zemlji, a kada se vrati onda se može ne(š)to poduzeti.“³³⁵ Moškov mu je rekao da će tako učiniti, ali ga kasnije nije o ničem obavijestio. O tome je Pavelić krajem ožujka 1946. pričao i Sušiću, na što ga je Sušić obavijestio da je bio s Moškovom koji mu je pričao da je bio u zemlji, a potom otišao u Italiju.³³⁶ Dakle, Pavelić do ovog razgovora sa Sušićem, do proljeća 1946., nije znao ništa o Moškovljevu putu i rezultatima.

Pavelićeve riječi o Moškovljevom načinu prebacivanja potvrđuje i Lisak u istrazi. Razgovarao je s Moškovom i rekao mu da je potrebno što prije vratiti se u zemlju. Međutim, nisu se mogli složiti oko načina i puta prebacivanja. Lisak je smatrao da treba ići „najviše sa još jednim čovjekom tiho i neprimjetno“, a Moškov je govorio da se „najzgodnije prebaciti sa barem jednim vodom naoružanih ustaša“, jer tako bi se „mogli i silom probiti ako bi naišli na zapreke na putu, dok bi u protivnom slučaju kod najmanje zapreke morali zastati.“³³⁷ Dakle, Moškovljev iskaz o Pavelićevom stavu vezano za povratak u Hrvatsku, sukladan je Lisakovom i Kirinovom svjedočenju, kao i onome što je Kavran čuo od Pavelića.

Početak rujna 1945. Sušić je Kavranu rekao kako je Moškov „sa svojim društvom“ otišao na put. Sušić mu je govorio „zasada neka ne idu u domovinu, dok se točno ne sazna

³³² „Govorili smo još o tome kako su oni (Glavni stan) bez ikakove veze bilo s kim otišli. On (Pavelić, op.a.) mi je rekao da više nije bilo smisla čekati radi približavanja Rusa.“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 120.)

³³³ Isto, 123. Moškov navodi kako su se među izbjeglicama u Austriji širile „vijesti da se čitava područja nalaze u borbi protiv partizana.“ (Isto, 126.-127.)

³³⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 38.

³³⁵ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 38. Nakon izručenja dijela vlade NDH „smo shvatili da su se izjalovile naše nade u skori povratak u Domovinu.“ (*Razgovor sa Dolores Bracanović*, 12.)

³³⁶ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 38.

³³⁷ „Dogovorili smo se još da se prije prelaza u Hrvatsku još jednom sastanemo radi konačne odluke. Do toga sastanka nije kasnije došlo iz razloga, što smo obadvojica morali da promijenimo boravište.“ (Zapisnik saslušanja Erika Lisaka, 22-23.)

situacija.³³⁸ Nakon što se Moškov vratio i susreo sa Sušićem, potonji je Kavranu ispričao da je Moškov bio u zemlji i „uspio urediti da iz zemlje od jednog objektivnog faktora će dobivati podatke i informacije, kako bi se trebalo prebacivati preko granice.“³³⁹ Zatim će se na osnovi tih podataka moći planirati buduće djelovanje. Podaci će dolaziti u Trst i zbog toga Moškov mora u Italiju. O situaciji u zemlji Moškov je rekao da je „zrela za akciju i da će razoružanje sadašnje vojske u zemlji biti šala prema razoružanju bivše jugoslavenske vojske“.³⁴⁰ Zbog ovoga Sušić nije ozbiljno shvaćao Moškovljevu djelatnost pa je čak i dvojio u njegov boravak u zemlji. Moškov je naknadno tvrdio da su podaci iz zemlje uredno stizali u Trst, „ali sve mu je pokvario Lisakov slučaj i njegovo hapšenje.“³⁴¹ Kavran smatra da su Amerikanci u početku prihvatili suradnju s Moškovom, ali su zbog američkog priznanja jugoslavenske vlade morali otkazati službene dodire.³⁴² Postoji i verzija koja se temelji na Moškovljevom poslijeratnom iskazu istražiteljima, kako se on vratio u Austriju nakon što je „i iz novinskih vijesti vidio da su sve vijesti o borbama, područjima i sl. bile neistinite“, te se 30. rujna 1945. sastao s Kavranom i Sušićem.³⁴³

Pavelić i Moškov nisu se razilazili samo oko vremena i načina povratka u zemlju, već i zbog Moškovljeva otkazivanja poslušnosti Paveliću vezano za raspolaganje državnom imovinom iznesenom iz Hrvatske u svibnju 1945., a o čemu će biti više riječi kasnije.³⁴⁴ Zbog

³³⁸ „Oni su međutim ostali kod svoje odluke i dne 2.IX. odputovali.“ (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 318.)

³³⁹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 21.

³⁴⁰ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 21.-22. i J. JAREB, *Zlato i novac...*, 318.

³⁴¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 22. Moškov je tvrdio „da se u Italiji povezao sa Draganovićem, Oršanićem, Žankom i drugima.“ (*Isto*, 22.)

³⁴² SAD su priznale Jugoslaviju 22. prosinca 1945. (Tvrtko JAKOVINA, *Američki komunistički saveznik*, Zagreb, 2003. 54.) V. Nikolić u Dnevniku bilježi pisanje vatikanskog dnevnika *L'Osservatore Romano* od 28. 12. 1945.: „Sa svoje strane 'Washington Post' primjećuje, da je Amerika priznala jugoslavensku vladu otprilike onako, kako priznaje argentinsku i španjolsku, bez oduševljenja i bez odobravanja diktatorskih režima, jer ne priznati je, moglo bi imati ozbiljnih posljedica, a vjeruje, da će u bliskoj budućnosti biti promjena na bolje. 'New York World Telegram', govoreći o istom argumentu, bilježi: 'To je učinjeno, iako se ovo priznanje protiv osnovnim principima Atlatske karte i organizacije UNA, a protiv se također i obavezama preuzetim od Staljina u Jalti'“. (V. NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju...*, II., 1985., 136.-137.)

³⁴³ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 120., Z. RADELIĆ, *Križari...*, 89., i J. JAREB, *Zlato i novac...*, 308.

³⁴⁴ Istražujući gradivo koje je objavio u zbirci dokumenata, J. Jareb je ustanovio da je 7. svibnja 1945. godine iz *Hrvatske državne banke* odvezeno oko 290 kg zlata, veća količina stranih valuta, velika filatelistička zbirka *Ravnateljstva pošta* i manja količina dragulja u dva kamiona i automobilu ministra Mirka Puka. Sudbina kamiona sa 18 sanduka filatelističke zbirke, nakon što je ostavljen na cesti u Austriji, je nepoznata. Pukov automobil sa 2 sanduka zlata i većom količinom strane valute, napali su partizani koji su vjerojatno dragocjenosti zaplijenili. Međutim, u drugom kamionu bilo je 12 sanduka zlata, strane valute i manja količina dragulja. Jedan sanduk zlata podijelili su ustaše međusobno, a ostatak je pohranjen u franjevački samostan u Wolfsbergu. U srpnju je dva sanduka zlata uzeo svećenik dr. Krunoslav Draganović i odnio u Rim, a ostatak je prebačen i zakopan u okolici Radstadta. S tim su bili upoznati Božidar Kavran i Lovro Sušić, dok je zlatu skrbio Frane Šarić koji ga je zajedno s Moškovom i bojnikom Markom Čavićem skrio na drugo mjesto u okolici Radstadta, te su

potonjeg će uvelike biti otežano djelovanje emigrantskog vodstva, kako zbog financija - koje su bile *conditio sine qua non* bilo kakvog ozbiljnijeg rada - tako i zbog toga jer se radilo o prvom ozbiljnijem suprotstavljanju Pavelićevu autoritetu nakon rata, odnosno o prvom primjeru otvorenog svojevornog djelovanja nekog bivšeg visokog dužnosnika NDH. To je osobito važno imati na umu kad se govori o Pavelićevim odnosima s visokim dužnosnicima vlade i vojske u prvim mjesecima emigrantskog života, odnosno o atmosferi koja je među njima vladala.³⁴⁵ Ne samo da su vrijedile stare podjele između „ustaša, HSS-ovaca, i klerikalaca“³⁴⁶, već i one unutar svake od tih skupina. Dapače, bile su još otvorenije što je i logično s obzirom da Pavelić više nije ni približno bio u poziciji moći kao za vrijeme NDH, odnosno s priličnom se sigurnošću moglo pretpostaviti da je Pavelić svoju kartu odigrao.

Ako na trenutak zanemarimo pitanje jesu li se Lisak i Moškov vratili u dogovoru s Pavelićem ili ne, činjenica je da je prvi korak u organiziranju otpora jugoslavenskom komunističkom režimu bilo prikupljanje podataka o stanju u zemlji, jer se tek nakon takvih saznanja moglo pristupiti planiranju nekakvog rada u domovini. Naime, zanimljivo je da se kod govora o Pavelićevoj ulozi u Kavranovoj akciji redovito previđaju dvije faze samog djelovanja, iako načelno oko njihovog postojanja nitko ne dvoji. Prva ili pripremna faza koja je uključivala prikupljanje relevantnih saznanja o stanju u zemlji kroz uspostavljanje stabilne i sigurne veze sa zemljom. Dakle, možemo ju nazvati obavještajno-logističkom fazom. Druga faza je operativna, ona podrazumjeva djelovanje u domovini, ali jedino ako se kroz prvu fazu ustanovi da u domovini postoje preduvjeti rada. U tom smislu je potrebno istraživati i promatrati Pavelićevu ulogu. Naime, teško je povjerovati da Pavelić nije bio za djelovanje u okviru prve faze, no znači li to da je samim time *a priori* bio i za drugu fazu? Ako jest, u kojem trenutku je zauzeo taj stav?

Svi autori slažu se oko činjenice da je glavna legitimacija bilo čijeg rada bila Pavelićeva dozvola, pa se ona nerijetko potencira i tamo gdje nema ozbiljnijih dokaza. U svakom slučaju, to bi značilo da su i oni pojedinci koji su htjeli djelovati svojevornj bili

odbili zlato predati Paveliću. Poznato je da je Moškov na Pavelićev zahtjev Kavranu predao 1.037 zlatnika, međutim sudbina ostalog zlata nije do danas utvrđena. (J. JAREB, *Zlato i novac NDH ...*, 348.-356.).

³⁴⁵ Sušić navodi kako je čuo da je kod predaje imovine konzulata NDH u Beču „posredovao Moškov posluživši se autoritetom Poglavnikovim (bez obzira na otvorena neslaganja s Pavelićem, isplatilo se služiti snagom njegova imena op.a.) (...) glavni iznosi bili dani.. Hrv. Crvenom Križu, koji je vodio preč. Cecelja, a koji je novac doista podijeljen izbjeglicama, nadalje Moškovu i Frani Šariću te konačno ing. Baži Vučković za prvake HSS (dr. Pernar, dr. Torbar i dr. Reberski).“ (J. JAREB, *Zlato i novac*, 326-327.)

³⁴⁶ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 27.

svjesni da to djelovanje, na više ili manje uvjerljiv način, moraju prikazati sukladnim Pavelićevim stavovima i odlukama.

Zbog svega navedenog i prema trenutno dostupnoj građi ne može se tvrditi da su Moškov i Lisak išli u domovinu na Pavelićevu zapovijed.

4.4 Prva okupljanja bivših članova hrvatske državne vlade i visokih ustaških dužnosnika nakon sloma

Nakon što su Britanci izručili dio vlade NDH jugoslavenskim vlastima Pavelić mijenja boravište i prelazi u mjesto Tiefbrunnau. Prema svjedočenju obitelji, u tome mu je pomogao „prijatelj domaćih Austrijanaca, Springet“.³⁴⁷ Kavran navodi da mu je Pavelić pričao da se u američkoj zoni „upoznao sa Pepi (Š)pringetom, Austrijancem, koji je bio u američkoj obavještajnoj službi.“³⁴⁸ Također, Springet je Paveliću i obitelji „učinio velikih usluga“ te se Pavelić „preko Pepia smještavao na više raznih mjesta u američkoj zoni i svoj boravak uvijek je preko njega mjenjao.“³⁴⁹ Nadalje, Paveliću su u američkoj zoni dolazili „američki časnici s kojima je diskutirao o političkoj situaciji.“ Nevjerojatno zvuči navod kako je jedan od njih ponudio Paveliću da otputuju u Washington, što je on odbio.³⁵⁰

³⁴⁷ Ostavština Pavelić, (dalje: OP), tekst Višnje Pavelić naslovljen „Austrija I.“ 3. i D. BRACANOVIĆ, “S Poglavnikom na povlačenju”, 19. Krizman navodi da je Pavelić „sredinom lipnja 1945. iz Langreitha-nestao. S razvijenim smislom za konspiraciju Paveliću se izgubio svaki trag.“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 146.) Osim obitelji, za tu promjenu boravišta znala je i Dolores Bracanović.

³⁴⁸ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 55. Slavko Kvaternik u Austriji je „od podvornika Pavelića“ čuo „da u to doba prije nestanka Pavelića (iz Leingreitha op. a.), nisu dolazili u dvorac kakovi uniformirani Amerikanci, nego samo jedan civilist, koga on (podvornik op.a.) nije poznavao i koji je govorio samo engleski, a napadno je, da je taj civilist posjetio Pavelića dan prije njegovog nestanka.“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 125.)

³⁴⁹ „Pepi je imao automobil kojim je sam upravljao. Kada su Pavelić i njegova obitelj prešli u englesku zonu Pepi je deponirao njihovu imovinu na više mjesta, a jednom prilikom Marija Pavelić pismom ga je pozvala da dodje u Velden. On je došao svojim automobilom i tom prilikom donio je dva kovčega sa stvarima. (...) Jednom prilikom poslao me Pavelić Pepiu u Sulzau, te sam i ja od njega donio neke predmete.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 55.) Kavranovo pričanje o vezi Pavelića i Springeta čuo je i Prusac. (N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 183.)

³⁵⁰ „On (Pavelić op.a.) im je tumačio stvari koje su njih zanimale i pisao im o važnijim problemima. Naročito ga je posjećivao jedan američki potpukovnik i taj potpukovnik pokazivao je specijalni interes za stvari koje mu je izlagao Pavelić, te su znali po čitave sate razgovarati. Jednog dana taj potpukovnik je došao i kazao da je premješten u Ministarstvo vanjskih poslova u Vašington, te je pozvao Pavelića sa otputuje s njime u Vašington kako bi na licu mjesta mogao govoriti o svojim stvarima. Pavelić je to odbio, jer je računao da nije potrebno da putuje čak u Vašington i da će moći djelovati u Austriji na javan način. Za tog potpukovnika napisao je jedan članak o važnijim problemima i ovaj je članak odnio sa sobom u Vašington. Kasnije smo mi taj članak

Postavlja se pitanje zbog čega je Springet pomagao Paveliću? Pavelićeva kći Mirjana navodi da je to činio „za novce“.³⁵¹ Ako je Springet radio za američku obavještajnu službu, to nedvojbeno znači da je Pavelić tu činjenicu vješto iskoristio tj. platio kako bi se što uspješnije skrivao. Naime, prema dosadašnjim istraživanjima, Springetovo pomaganje Paveliću nije bilo u skladu s politikom zapadnih saveznika koji su tada tragali za Pavelićem.

Dok se Pavelić skrivao u pokrajini Salzburg, u drugom dijelu Austrije u Spittalu (Koruška), nakon što su se oporavili od šoka koji je uslijedio nakon povlačenja i saznanja o izručenjima hrvatskih civila i vojnika jugoslavenskim komunističkim vlastima, te u stalnoj neizvjesnosti zbog vlastitih sudbina, sastali su se 20. rujna 1945. godine u Spittalu (na Dravi) bivši članovi hrvatske državne vlade³⁵²: dr. Džafer Kulenović, ing. Ivica Frković i njegov brat dr. Mate Frković, dr. Joso Balen, dr. Jozo Dumandžić, dr. Lovro Sušić i Božidar Kavran, Sušićev zamjenik za vrijeme NDH.³⁵³ Važno je napomenuti da u tom trenutku nitko od navedenih nije znao gdje se nalazi Pavelić.

Na početku Sušić je rekao da su se „sastali zahvaljujući božjoj providnosti koja nam je spasila živote, da se sada moramo pribрати i vidjeti što se može učiniti za hrvatsku stvar.“³⁵⁴ Uslijedila je analiza povlačenja i pitanje državne imovine, te je Sušić prenio kolegama Pavelićeve poruke koje je čuo od Moškova. Na sastanku je istaknuto kako je potrebno poduzeti sve kako bi se uspostavila veza bivših dužnosnika i izbjeglica iz Austrije s onima u Italiji, te da je potrebno znati gdje se tko nalazi. Osim toga, donesena je odluka da će se ministri razdvojiti i napustiti logore, te da bi stoga bilo potrebno imenovati nekoga među njima tko bi ih s vremena na vrijeme pozivao na sastanke i bio glavni za provođenje odluka koje su donesene na sastancima kao i za sve ono što sâm smatra potrebnim učiniti. Prvi kandidat oko kojega su se svi prisutni složili bio je Džaferbeg Kulenović, bivši

umnožavali i raspačavali među svoje ljude, a dali smo mu naslov 'Hrvatska Stvarnost'“. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 37.-38.) Višnja Pavelić kaže da je moguće da je neki američki časnik sugerirao Paveliću da napiše takav rad kako bi se američke vojne vlasti u Austriji bolje upoznale s hrvatskim problemima. Tako je došlo do Pavelićeva teksta koji je kasnije u Italiji objavljen pod naslovom „Hrvatska stvarnost“, međutim, u objavljenoj verziji su, prema Višnjoj Pavelić, dodani dijelovi kojih u prvobitnoj verziji nije bilo. (Višnja Pavelić u razgovoru s autorom, 7. listopada 2014.)

³⁵¹ „Ante Pavelić potpuno je uspio!“, *Globus*, br. 76., 22. svibnja, Zagreb, 1992., 32.

³⁵² Kavran tvrdi da je on tek „sredinom ili koncem kolovoza 1945.“ doznao imena ministara koji se nalaze u Spittalu te je „početkom rujna“ o tom obavijestio Sušića. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 16.)

³⁵³ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 318. Prema Kavranu, na sastanku su „prisustvovali osim Sušića i mene ministri: Dumandžić, Artuković, Ivica Frković, Mate Frković, Džaferbeg Kulenović, Osmanbeg Kulenović i Balen. Nisam siguran, ali mislim da je bio prisutan i Bešlagić.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 17.)

³⁵⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 17.

podpredsjednik vlade NDH. Međutim, on je to odbio jer „da je krug njegovog poznanstva veoma malen i predložio je Sušića kao najzgodnijeg jer da ovaj imade najširi krug poznanstava i prijatelje.“³⁵⁵ Kulenovićev prijedlog je prihvaćen pa „od sada sve poslove ispred ostatka vlade može Sušić voditi s punim ovlaštenjem, a s time da se od vremena na vrijeme nadje s pojedinim ministrima i s njima da se posavjetuje.“ Dakle, Sušić je od tada „smatran najstarijim od ministara i čovjekom oko kojega se svi poslovi imaju kretati.“³⁵⁶ Ovdje moramo primijetiti kako prilikom izbora „najstarijeg“ ministra nitko od prisutnih nije smatrao potrebnim spomenuti kako bi bilo dobro (ili potrebno) uspostaviti vezu i zatražiti Pavelićevo mišljenje odnosno potvrdu izabranog ministra. No, ministri su s pravom mogli pretpostaviti Pavelićevu suglasnost kad je riječ o izboru Sušića za „najstarijeg“. Svakako da ovaj sastanak bivših ministara moramo promatrati i u kontekstu Lisakova i Moškovičeva odlaska u zemlju.

Nedugo nakon sastanka ministara u Spittalu, general Vilko Pečnikar došao je u Austriju u listopadu 1945.,³⁵⁷ kako bi obišao izbjegličke logore. Nakon toga razgovarao je s „najstarijim“ Sušićem, te s Kavranom. Pečnikar je tvrdio da su uvjeti za emigrantsko političko djelovanje povoljniji u Italiji nego u Austriji, pa bi u skladu s time bilo potrebno „sve važnije ljude prebaciti u Italiju, kako bi se otpočela akcija na širokoj bazi.“ Pod time je, među ostalim, razumijevao promidžbenu djelatnost - kako prema izbjeglicama iz Hrvatske, tako i prema diplomatskim predstavništvima - karitativnu djelatnost, prebacivanje ljudi kamionima u Italiju i organiziranje obavještajne službe „za dobivanje podataka iz zemlje i slanje promidžbenog materijala u zemlju“.³⁵⁸ Ovo bi mogla biti prva jasno formulirana ideja o obavještajno-propagandom djelovanju. Sušić se složio s Pečnikarovim prijedlozima i bio iznimno zadovoljan zbog takvih mogućnosti u Italiji izjavivši da bi bilo najbolje u Italiji odmah

³⁵⁵ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 18.

³⁵⁶ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 18. Ne baš minuciozni Mate Frković, navodi da je na sjednici vlade krajem 1945., dogovoreno da bivše članove vlade zastupaju uz njega, Sušić i Kavran. (M. FRKOVIĆ, „Svaki sa svojom dramom: jedno svjedočanstvo. Iz mojih političkih doživljaja.“, *Hrvatska revija*, 1984. sv. 3. 478.) Inače, Lovro Sušić za života nije javno objavio ni retka o Kavranovoj akciji, dok je M. Frković spomenuti članak objavio nakon Sušićeve smrti, odnosno četiri desetljeća nakon spornih događaja. Osim ovog članka, Frković je 1971. objavio još jedan kratki prikaz o dodirima s američkom obavještajnom službom vezano za Kavranovu akciju. (M. FRKOVIĆ, „Nepoznate stranice...“.)

³⁵⁷ Prema Sušićevim bilješkama taj susret je bio 12. studenog 1945. (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 335.)

³⁵⁸ Kavran navodi kako je Pečnikar „pripovijedao da je njega Drago Žubrinić, koji je za vrijeme NDH bio veliki župan u Senju, povezo sa Trstom i Rimom. Na ovu istu vezu Žubrinić je kasnije ukopčao i Moškova, a to se radilo o američkoj obavještajnoj službi“, odnosno o časnicima „Donovanu i Peri-u, samo s tom razlikom što se Moškov s tim ljudima neposredno povezo“. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 29.) Pečnikar je kao olakotnu okolnost spomenuo i kako još iz vremena prve emigracije poznaje neke talijanske fašiste koji „svugdje na položajima u državnom aparatu i vojsci imaju svoje ljude, jer nakon proglašenja republike nitko nije smijenjen.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 29.)

započeti s radom.³⁵⁹ Međutim, je li ovaj dogovor Pečnikara i Sušića u koliziji s Pavelićevom preporukom da se viši dužnosnici sklanjaju?

Pečnikar je pitao Kavrana i Sušića imaju li vezu s Pavelićem, na što su oni odgovorili da trenutno (listopad 1945. op.a.) nemaju vezu, ali da će vezu „nastojati uspostaviti“ i „Pavelića o čitavom našem dogovoru izvjestiti“.³⁶⁰ Pečnikar je smatrao potrebnim da se i „Pavelić prebaci u Italiju“.³⁶¹ Dakle, iako pet mjeseci nisu ni čuli ni vidjeli Pavelića, osim što im je Moškov prenio njegovu poruku da je sada sve u Mačkovim rukama i da se viši dužnosnici sklanjaju, ipak Pečnikar ne pita Kavrana i Sušića što misle hoće li se Pavelić složiti i odobriti njihov dogovor o budućem djelovanju. Također, ni Sušić ni Kavran ne kažu da je potrebno Pavelićevo odobrenje njihovih dogovora, već da će Pavelića - „izvijestiti“. Da je svakako postojala razlika između onoga o čemu treba „izvijestiti“ Pavelića i onoga za što treba tražiti odobrenje, potvrđuje sam Kavran kada opisuje kako je dan nakon njihovog susreta Pečnikar otišao u Klagenfurt, a nakon toga sa Sušićem u Graz kod F. Šarića „nešto detaljnije doznati o Paveliću“ i „ujedno tražiti dozvolu za podizanje izvjesne količine spremljenog zlata.“³⁶² Međutim, nisu uspjeli ništa saznati o Paveliću. Sušić je rekao Pečnikaru da - kada se vrati u Italiju - pozove sve važnije dužnosnike i prenese im sve o čemu su razgovarali.³⁶³ Međutim, Pečnikar do dogovora sa Sušićem nije previše držao niti je priznavao njegov i Pavelićev autoritet (jednako kao ni Moškov), a o njegovoj djelatnosti Sušić i Kavran kasnije su čuli „po pripovijedanju pojedinih ljudi koji su iz Italije dolazili“.³⁶⁴

³⁵⁹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 28. Sušić je posebno „podvukao važnost organiziranja prevoza ljudi iz Austrije u Italiju.“ Za vođenje čitave djelatnosti u Italiji, Pečnikar je kao najsposobniju osobu predložio Ivana Oršanića koji se tada nalazio u izbjegličkom logoru Fermo. Sušić se s time složio i dodao da bi glavni odbor na čelu s Oršanićem o radu izvještavao „vodstvo u Austriji preko Sušića.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 28.-29).

³⁶⁰ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 30.

³⁶¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 30.

³⁶² HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 30. Sušić u „Izvjješću o državnoj imovini“ od 20. lipnja 1949. navodi da je bio u Grazu kod Šarića 11. studenog 1945. (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 318.)

³⁶³ Tj. da im prenese „službeni stav prema HSS-u, zatim o rezultatima sastanka ministara u Spitalu, o predavanju zlata na čuvanje Moškovu i Šariću, te o putu Lisaka i Moškova u zemlju (...) a što se tiče HSS-a treba se povezivati, pomagati ih u radu, a najidealnije bi bilo da se sve zajednički radi.“ Sušić mu je rekao i da je potrebno osnovati odbor, u kojem bi i Pečnikar bio član, koji će zajedno s Draganovićem upravljati sa zlatom koje se nalazi kod Draganovića. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 29.-30.)

³⁶⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 31. Sušić je kasnije zapisao kako se Pečnikar „nije držao našeg dogovora već se samovlastno domogao cijele imovine, koja se još nalazila kod dra. Draganovića (koji je dotle bio raspoložio, kako mi je javio, tek kojih 10%). Uzprkos mom protestiranju Pečnikar nije htio te imovine povratiti prof. Draganoviću a niti poslati obračuna, već je sa celom imovinom raspoložio posve na svoju ruku. (...) Prema gornjemu odgovornost za tu imovinu nosi sam Pečnikar, koji je tu na svoju ruku dapače nasilno postupao.“ (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 326.)

Na ovom mjestu potrebno se posebno, barem u kratkim crtama, osvrnuti na sjećanja jednog od preživjelih sudionika Kavranove akcije, Srećka Rovera. Naime, Rover i Prusac jedini su od preživjelih koji su ostavili svoja sjećanja o Kavranovoj akciji. Međutim, Pruščeva sjećanja uglavnom govore o torturama koje su prolazili u komunističkim tamnicama oni koji su uhvaćeni po prelasku u Hrvatsku. S druge strane, Roverova sjećanja pretendiraju pružiti sveobuhvatan prikaz same akcije od pripreme do tragičnog kraja, uključujući i tumačenja mnogih do danas spornih pitanja, jer Rover piše da bi sa sebe skinuo sumnju. Upravo zbog toga njihova sjećanja koriste se u svim radovima koji se bave Kavranovom akcijom. Međutim, kao i kod bilo kojeg drugog *svjedočanstva i sjećanja*, problem nastaje kada se osobna sjećanja koriste kao glavni i jedini izvor u objašnjavanju spornih i nedovoljno istraženih prošlih događaja. Najgore je kada autori i radovi koji pretendiraju na ozbiljnost, nekritički preuzimaju tvrdnje iznesene u sjećanjima, u ovom slučaju Roverovim. No, o tome nešto kasnije, dok se ovdje prije svega želim osvrnuti na onaj dio Roverovih sjećanja koja tematski i kronološki odgovaraju sadržaju ovog poglavlja.

Naime, Rover je pratio Pečnikara na put u Austriju i navodi da je Pečnikar htio raspolagati zlatom koje se nalazilo kod Draganovića, te je išao u Austriju kako bi dobio pismenu dozvolu o tome. Međutim, dozvola koju je Pečnikar prije puta u Austriju očekivao, prema Roverovim riječima, trebala je biti „pismeni nalog od dr. Pavelića“³⁶⁵, jer Pečnikaru je bilo „poznato“ da je Kavran „jedini koji me može dovesti u izravni dodir s Poglavnikom. Poglavnik ima veliko povjerenje u Lovru Sušića i Kavrana.“³⁶⁶ (istaknuo S.R.) Prilikom susreta u Austriji, nastavlja Rover, Kavran je Pečnikaru rekao „da će ga (Pavelića op.a.) odmah posjetiti i o svemu ga obavijestiti.“ No, par dana kasnije Pavelić je po navodnom Kavranovom posjetu „iz svojih razloga života u Austriji odbio primiti osobno Pečnikara, nego je kazao da Pečnikar posjeti dr. Sušića, koji u tu svrhu ima sve ovlasti.“³⁶⁷ Tako je došlo do prethodno opisanog susreta sa Sušićem. Dakle, ne samo da Rover tvrdi da je Kavran još u listopadu 1945. imao pouzdana saznanja o tome gdje se Pavelić nalazi, već i da je bio s Pavelićem u redovitoj vezi. Međutim, nasuprot cijele Roverove priče stoji samo jedna činjenica: o Kavranovim redovitim dodirima s Pavelićem u jesen 1945. do sada nije pronađen

³⁶⁵ S tim nalogom u rukama, Pečnikar bi „imao pravo pregledati riznično poslovanje prof. Draganovića s Hrvatskom državnom imovinom te promijeniti poslovanje sa tom imovinom, koja se nalazila isključivo pod Draganovićevim nadzorom.“ (S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 121.)

³⁶⁶ S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 114.

³⁶⁷ „Otvoreno govorim. Tu nema nikakvih tajna. Potrebno je znati istinu i kroz istinu učiti.“ (S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 121.)

ni najmanji dokaz. S druge strane, postoje brojni dokazi koji opovrgavaju Roverove tvrdnje. Naime, na istoj stranici tvrdi i da su Sušić i Kavran u ljeto 1945. prilikom Draganovićeve posjeta Austriji dva sanduka sa zlatom, koji su se nalazili u Wolfsbergu s ostalom državnom imovinom, „predali prof. Krunoslav Draganoviću, jedino i isključivo na temelju odluke dr. Ante Pavelića.“ Svoje konfabuliranje zaključuje riječima: „To je samo moja pretpostavka.“³⁶⁸ Tvrdnju da su oni predali Draganoviću³⁶⁹ dva sanduka zlata, opovrgavaju sami Kavran i Sušić u svojim svjedočenjima, ali Roveru je osobito važan drugi dio gornje tvrdnje/pretpostavke (izgleda da su obje riječi kod Rovera istoznačnice) na kojoj višekratno ustraje.

Dakle, da zanemarimo ostale slične primjere iz Roverove knjige o kojima više kasnije, činjenica je da njegove konfabulacije imaju jedan logičan zajednički nazivnik - koji kako sam u uvodu naveo imaju svoj korijen u razlogu nastanka njegovih sjećanja – prikazati sve događaje oko Kavranove akcije u direktnoj povezanosti s Pavelićem tj. „jedino i isključivo na temelju odluke dr. Ante Pavelića“, od samoga početka (dakle još od jeseni 1945.) pa do njenog tragičnog završetka. Pri tome Rover spremno i izmišlja događaje, odnosno koristi vlastite pretpostavke kao sigurne činjenice, zbog nedostatka činjenica koji bi išle u prilog njegovih tezama. U pozadini svega je i vidljiva tendencija umanjivanja vlastite uloge - samim time i odgovornosti - međutim pomnijim iščitavanjem njegovih sjećanja, čak i bez usporedbe s drugim izvorima, postaje očita kontradiktornost u koju sam Rover upada.³⁷⁰ Sâm Kavran o

³⁶⁸ „Kavran ne bi nikada u to vrijeme, kao ni Sušić, donio takvu odluku bez izričite suglasnosti s Pavelićem. A u to vrijeme Pavelić je bio u Austriji, i nije bilo teško ni Sušiću ni Kavranu o tom Draganovićevom prijedlogu porazgovoriti s Poglavnikom.“ (S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 121.)

³⁶⁹ Draganović navodi da je „koncem svibnja 1945. bio pošao u sjevernu Italiju i Korušku“. U Koruškoj je od istaknutijih izbjeglica doznao gdje je pohranjena državna imovina. „Svaki od spomenutih „jedinih, koji tu tajnu znaju“, molio me je, da spasim barem nešto od toga, ako ne sve, i upotrijebim to na spasavanje emigracije. Jasno mi je bilo da će ta nemala vrijednost apsolutno propasti (Englezima u ruke ili tolikim gramzivim Hrvatima, pojedincima) te sam odlučio, iza dulje borbe za samim sobom, nešto učiniti.“ Raspolaganje zlatom „ne znam po kojoj liniji ili kompetenciji, imao je ministar dr. Sušić.“ Tvrdi da je dio zlata uzeo i sa Sušićevom „privolom“. (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 104. i 109.-110.) Međutim, prema Sušićevim dnevničkim bilješkama, Kavran ga je 13. srpnja obavijestio o pohranjenom zlatu i o tome da je Draganović uzeo dio. (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 313.) Kavran o Draganovićevom preuzimanju dijela zlata zna ono što mu je „pričao dr. Vlado Milas“, da je Draganović došao u Austriju „navodno radi obilaska logora. No meni se sada čini da je Draganović došao u Austriju ustvari radi zlata“. (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 297.)

³⁷⁰ Naime, na više mjesta Rover tvrdi kako on sâm nije imao nikakvih saznanja o brojnim pitanjima vezanima uz Kavranovu akciju, jer je on bio „pick siebner“, uključen u akciju tek pri samom kraju, dakle 1948. S druge strane, sâm piše o tome kako je pratio Pečnikara na putu u Austriju u jesen 1945. te mu je o razgovorima i dogovorima u Austriji „pričao Pečnikar“. Dakle, „pick siebner“, je od samog početka, od jeseni 1945., upoznat s glavnim akterima organiziranja otpora. Tvrdi kako je sve gore navedeno znao, čuo ili pretpostavljao, ali ipak nije znao čime se Kavran bavi sve do 1948., iako je bio „stari i dugogodišnji suradnik s Kavranom u UHRO-i i poslije u NDH.“ (S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 120. i Srećko ROVER, „Akcija Hrvatskog državnog odbora 1946.-1948.“, *Hrvatska revija*, 1968. sv.2. 237. i 239.)

ovoj epizodi, od cijele Roverove priče, potvrđuje samo to da je Rover bio dio Pečnikarove pratnje.³⁷¹

U primjeni navedene metodologije Roveru ide na ruku činjenica da je mnoge aktere spornih događaja poznao i da kod pisanja uglavnom ne pravi razliku između onoga što je osobno vidio ili doživio i onoga o čemu je naknadno pročitao ili čuo, pa tako njegova priča biva uvjerljivija. No, nakon podvrgavanja detaljnoj kritičkoj analizi i usporedbi s ostalim dostupnim izvorima, Roverova sjećanja postaju jako problematičan i nepouzdan izvor.

Kad je riječ o djelovanju Pečnikara nakon povratka u Italiju, u okviru ove teme potrebno je spomenuti da je krajem 1945. ili početkom 1946. „u ime tog Pečnikarovog odbora“ Papa Pio XII. primio prof. Dušana Žanka i prof. Stjepana Horvata bivšeg rektora zagrebačkog sveučilišta. Papi su predali memorandum u kojem ga mole da „svojim autoritetom spriječi izručivanje jugoslavenskim vlastima svih osoba koje su se bilo na koji način borile za NDH.“ Papa je navodno odgovorio da zna za „borbu hrvatskog naroda i da vjeruje, obzirom na ispravne težnje hrvatskog naroda u toj borbi, da će njegovim težnjama biti udovoljeno. Rekao je da će on sa svoje strane pomoći tu borbu.“³⁷²

Krunoslav Draganović je u svom iskazu jugoslavenskim istražiteljima bio rječitiji o ovom memorandumu Papi. Navodi da su Hrvati smješteni u izbjegličkim logorima u Italiji, nakon što su čuli da se traži izručenje Pavelića kao ratnog zločinca, „plakali i vršili pritisak na Žanka (tada predsjednika logora u Fermu, op.a.) tražeći da se ide kod pape“ tražiti zaštitu.³⁷³ Horvat i Žanko osobno su napisali i predali memorandum Papi Piu XII. o Paveliću, dok Draganović nije htio imati nikakvog udjela u tome kako ne bi ugrozio svoj tadašnji položaj oko skrbi za izbjeglice. Horvatu i Žanku nije mogao „otvoreno reći“ što misli već im je rekao: „ono što bih ja kazao to možete i vi reći“.³⁷⁴ Papin odgovor navodno je glasio: „Tu je jako teško nešto učiniti. Eto, ja se molim Bogu da se stvar nakako reši. Meni je rečeno, mislim Markone, da je Pavelić ipak bio katolik“.³⁷⁵ Što se tiče sadržaja navedenog memoranduma, o

³⁷¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 30.

³⁷² HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 31.-32. „O toj audijenciji mnogo se pričalo u emigraciji i općenito uzevši ljudi su sticali uvjerenje da nije sve skrahiralo i da nisu potpuno odbačeni kada papa, koji još uvijek važi kao autoritet, izjavljuje da će naša borba dovesti do uspjeha i ta audijencija smatrala se značajnim događajem.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 32.)

³⁷³ M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 147-148.

³⁷⁴ M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 145. „Slušajte, ja preko sebe imam emigraciju a to je stvar koja ite kako ima političku podlogu i ja zbog toga mogu „izgoreti“ i kasnije nikom ne mogu pomoći.“ (Isto, 145.) „...a zapravo je Sveti Otac jedini naš безусловni prijatelj i zaštitnik.“ (Draganović u pismu od 25. srpnja 1946. u J. JAREB, *Zlato i novac...*, 339.)

³⁷⁵ Isto, 145.

njemu zasada možemo govoriti samo na temelju već spomenutog Draganovićevog i Kavranovog iskaza. Prema prvom, u memorandumu je, između ostalog, stajalo „da treba praviti razlike između tzv. političke krivice i ratne krivice ili ljutske ili genocidne“³⁷⁶. Papa se složio da „razlike postoje, ali one se u jednoj istoj osobi mogu i sastati. Primate na znanje da o Paveliću postoji jako loše mišljenje. Ja lično mislim da je on bio hrišćanin. Tako mi je rečeno, ali takvo mišljenje postoji. Ako mene bude neko nešto pitao ja ću reći šta mislim. Koliko se to može braniti, kako je to sa time stalo ne znam. Na svaki način ako budem mogao da učinim nešto dobro ja ću to učiniti“³⁷⁷. Prema K. Mirthu, audijencija je bila 1946., a poslije nje je Horvata i Žanka zajedno s Draganovićem „primio“ državni tajnik Montini, kasniji papa Pavao VI.³⁷⁸

U listopadu 1945., nakon susreta s Pečnikarom, Sušić i Kavran složili su se o nužnosti uspostave veze s Pavelićem kako bi ga izvijestili o razgovorima s Pečnikarom i o pohrani zlata.³⁷⁹ Sušić je razgovarao s Dumandžićem čija je sestra boravila u St. Gilgenu, pa mu je bilo poznato da u blizini St. Gilgena živi Pavelićeva obitelj.³⁸⁰ Zatim je Kavran, sredinom studenoga, sa časnikom PTS-a, poslan na put u američki zonu kako bi pronašao Pavelića i pitao ga „tko bi i gdje mogao s njime o pojedinim pitanjima porazgovarati.“ Ovaj pokušaj pronalaska Pavelića je propao jer su u američkoj zoni Kavran i njegov suputnik uhićeni „po američkoj vojnoj policiji, pošto nismo imali nikakvih isprava za američku zonu.“³⁸¹ Nakon mjesec i pol dana Kavran je pušten iz zatvora i vraćen u britansku zonu na Staru godinu 1945. Sušić je u međuvremenu promjenio mjesto boravka pa ga je pronašao u Pustritzu „na Peningu kod Džala“ gdje su još stanovali: Džalova žena, te Dinko Šakić i njegova žena.³⁸²

Nedugo po Kavranovom povratku on i Sušić sastali su se sa braćom Frković u Sauerbrunnu gdje su isti boravili i ostali s njima desetak dana, a glavna tema razgovora bilo je pitanje državne imovine. Ubrzo zatim Kavran i Sušić susreli su se s Dumandžićem. Naime, osim zlata, u tom trenutku jednako važno pitanje i dalje je bilo uspostavljanje veze s

³⁷⁶ Isto, 145.

³⁷⁷ Isto, 145. Draganović Papin stav tumači na sljedeći način: „Papa lično ostavljajući po strani zločine, ne gleda loše na Pavelića. Drugo, opat Markone iz Zagreba po mom dubokom uverenju i ne ide za tim da prevari papu, naseo je Pavelićevim pričama. (...) Dakle, na svaki način može se reći da papa, po mom mišljenju, nije prozreo ličnost Pavelića.“ (Isto, 146.)

³⁷⁸ K. MIRTH, *Život u emigraciji*, 34.

³⁷⁹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 33.

³⁸⁰ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 33.

³⁸¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 33.

³⁸² HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 33. i V. PAVELIĆ, „Put mog oca Ante Pavelića od Austrije i Italije do Argentine i Španjolske“, *Hrvatski list*, 25. prosinca 2008. 27.

Pavelićem. Ovdje treba istaknuti Kavranov navod da su Sušić i Dumandžić razgovarali nasamo, dok je Sušić Kavranu sutradan ispričao sadržaj tog razgovora. Naime, poslije Kavranova neuspjeha Dumandžić je otišao u američku zonu, te je preko svoje sestre koja je tamo živjela doznao za Pavelićevu obitelj i razgovarao s Pavelićevom ženom koju je zanimalo može li se naći u engleskoj zoni smještaj za njenog muža koji bi htio biti „smješten s nekim iz Hrvatske“.³⁸³ S druge strane, Višnja Pavelić svjedoči da je njen otac tada pristao na prelazak u englesku zonu nakon Sušićevog i Dumandžićevog inzistiranja, jer je i sâm pritom računao u skoroj budućnosti prebaciti se u Italiju - gdje mu je već bio sin Velimir – a na ruku mu je išla činjenica da je granica engleske zone jednim dijelom bila i talijansko-austrijska granica. Naravno da Pavelić o detaljima svojih budućih poteza nije ništa govorio Sušiću i Kavranu.³⁸⁴

Dumandžić je Pavelićevu ženu obavijestio da je Sušić „izabran za najstarijeg među ministrima“ i da mora s njim razgovarati pa će joj se javiti.³⁸⁵ Ovdje je potrebno istaknuti dvije stvari. Prvo, ako Dumandžić obavještava Pavelićevu ženu da je Sušić izabran „za najstarijeg među ministrima“, onda je to još jedna potvrda da se taj izbor dogodio bez Pavelićeva znanja, a samim time i eventualne potvrde, tim više što do sada ministri ne samo da nisu imali vezu s Pavelićem, nego nisu znali ni gdje se nalazi. U suprotnom bi Marija to znala, jer je obitelj s Pavelićem održavala redovitu vezu, pa je sasvim logično pretpostaviti da bi Pavelić ako je znao, Mariji rekao da je Sušić izabran za „najstarijeg“ jer u takvim prilično nepovoljnim okolnostima, posve je razumljivo da ona znade tko joj je prvi do muža.

Drugo, postavlja se pitanje zašto Kavran nije bio prisutan navedenom razgovoru Sušića i Dumandžića o pronalasku Pavelića, odnosno njegove obitelji. Činjenica je, s obzirom da se radi o susretu ministara, da Kavranu već po tom ključu tu nije bilo mjesto. Nije teško shvatiti zašto sâm Kavran ne problematizira to pitanje, jer ni u prilično nepovoljnim okolnostima poslijeratne istrage kojoj je bio podvrgnut, Kavran nije bio sklon umanjivanju vlastite uloge. Dakle, dolazimo do pitanja o Kavranovom položaju među bivšim ministrima, odnosno o njegovom odnosu sa Sušićem koji mu je u tom trenutku bio najbliži suradnik.

³⁸³ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 35. Dinko Šakić tvrdi kako se sastao s Lisakom prije njegova odlaska u domovinu (krajem ljeta 1945.) i kako je namjeravao prebaciti se s njime, ali da mu je dan prije polaska Džal rekao da trebaju pripremiti „uporište kamo će Poglavnik uskoro doći.“ Zbog toga navodno nije išao s Lisakom. (D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 78.) Ta bi tvrdnja odgovarala istini jedino ako su Džal i Šakić gotovo pola godine prije Dumandžića saznali gdje se Pavelić nalazi i znali za njegovu želju promjene boravišta, odnosno bili s njim u (ne)posrednom dodiru. Međutim, kako o tome za sada nema ni najmanje indicije, a kamoli dokaza, moramo tu tvrdnju svrstati među jasne primjere Šakićeva predimenzioniranja vlastite uloge.

³⁸⁴ Višnja Pavelić u razgovoru s autorom, 7. listopada 2014.

³⁸⁵ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 35.

Treba imati na umu da je Kavran za vrijeme rata, između ostalog, bio Sušićev zamjenik, pa je logično da se ta hijerarhija zadržala i u emigraciji. Ne treba zanemariti ni razliku u godinama. Kavran je u ranim tridesetima prema ostalima bio daleko najmlađi. U tom smislu prilično je logično da sada glavni među ministrima - Sušić, kao i Dumandžić koji je inače bio Sušićev prethodnik na mjestu ministra udružbe za vrijeme rata, u tom trenutku nisu smatrali pretjerano važnim da Kavran prisustvuje njihovom razgovoru o uspostavljanju prvih veza s Pavelićem od napuštanja zemlje, pa je Sušić Kavrana o tome obavijestio sutradan.

U pravcu provedbe plana Pavelićeva premještaja Sušić je Kavrana poslao k Mariji Pavelić da joj prenese da je Dumandžić razgovarao s Džalom koji je „ponudio svoj stan na raspolaganje.“ Ona je odgovorila da ne može sama odlučiti, te da će za 10 dana imati Pavelićev odgovor.³⁸⁶ Kod idućeg susreta Kavran je dobio odgovor da je Pavelić pristao prebaciti se k Džalu, ali prvo treba nabaviti potrebne dokumente za englesku zonu. U drugoj polovici ožujka 1946. Kavranu je Marija Pavelić rekla da je Pavelić spreman i uputila ga do mjesta gdje se sutradan s njim susreo.³⁸⁷ Pavelić je iz sigurnosnih razloga odbio Kavranov prijedlog da se prebace tijekom noći, pa su u englesku zonu prešli sutradan ujutro i vlakom se iz Steinachirdinga na sjeverozapadu Štajerske, zaputili prema Pustritzu i Pölingu.³⁸⁸

Prema Sušićevom dnevniku Pavelić je stigao u Korušku (britanska okupacijska zona) u Wolfnitz zaselak Pustritz, 21. ožujka 1946.³⁸⁹ Prema Šakiću, on i Jakov Džal pripremili su sljedeće skrovište za Pavelića. Unajmili su sobu u selu Pustritz, te se Šakić nakon Pavelićeva

³⁸⁶ „Marija Pavelić stanovala je u vili Helena sa svojim kćerkama Višnjom i Mirjanom. Sin Želimir nije bio tamo, jer je otišao u Italiju sa Herenčićem.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 35.) Inače, u Kavranovom istražnom zapisniku Pavelićev sin Velimir redovito se navodi kao Želimir, osim na jednom mjestu. Nema sumnje da je Kavran znao točno ime Pavelićeva sina, a zašto je ono pogrešno navedeno - možemo samo nagađati.

³⁸⁷ Marija Pavelić Kavrana je uputila „vlakom do četvrte postaje prema Salzburgu, a zatim desno cestom pješice i na tom ću putu nakon jednog sata hoda sresti Pavelića.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 36.) Pavelić je tada boravio u Obertrumu, dvadesetak kilometara sjeverno od Salzburga (A. DELIĆ, „On the Concealment...“ 307.). „Bio je obučen u zeleno tirolsko odijelo, imao je zeleni šešir, te štap u ruci. Njegovo je bilo mišljenje da odmah krenemo dalje, ali je kazao da ćemo putovati autom. Za pola sata došao je kamion u kojem su bili Ivica Perčević, nećak generala Perčevića (Višnja Pavelić izjavila mi je da I. Perčević nije bio prisutan, te da je ona s ocem čekala Kavrana op.a.) i šofer Hrvat, koji se zaposlio kod jedne američke vojne jedinice i imao dozvolu za vožnju po američkoj zoni. Kamionom smo putovali do Mautendorfa (Mauterndorf, op.a.) i tu smo prenoćili u jednoj gostioni.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 36.) Mauterndorf se nalazi stotinjak kilometara južnije od Salzburga u blizini granice američko-britanske zone. (Vidi: TNA, PRO, FO371/48816, Karta okupirane Austrije na dan 15. svibanj 1945.)

³⁸⁸ „Nakon par dana Perčević se vratio u St. Gilgen da obavijesti Mariju Pavelić o sretnom prebacivanju.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 37.)

³⁸⁹ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 320., bilj 53.

dolaska prebacio na drugo mjesto u Pustritzu, dok se Sušić zadržao s Džalom i Pavelićem.³⁹⁰ Pavelić je zamolio Kavrana da ode u američku zonu k njegovoj ženi s porukom da ga ona odjavi iz tamošnjeg mjesta stanovanja, jer „postoji mogućnost da se s odjavnicom prijavi i legalizira u sadašnjem mjestu boravka“.³⁹¹

4.5 Moškov svojevrijedno raspoložbe državnom imovinom ili o „žutoj groznici“

Pitanje hrvatske državne imovine iznesene iz NDH desetljećima je bila jedna od omiljenih tema jugoslavenske komunističke propagande. Također, brojni inozemni autori u svojim protukatoličkim pamfletima ispisali su na tisuće stranice o ovoj temi prvenstveno radi kompromitacije Katoličke crkve. Unatoč poznatim i dostupnim činjenicama, te protivno svakoj logici.³⁹² Nakon pada komunističkog režima, toj je temi znanstveno pristupio jedino dr. Jere Jareb, te su rezultati njegovih istraživanja o toj temi još uvijek jedini temelj za sve buduće radove o iznesenoj hrvatskoj državnoj imovini. Na ovom mjestu potrebno je prikazati ulogu i stav Ante Pavelića prema toj imovini. Pod imovinom ovdje mislimo na 8 sanduka (180 kg) zlata i jednu kasetu dragulja što je, prema istraživanju J. Jareba, preostalo nakon što su Moškov i Šarić s Pavelićevom dozvolom smjestili zlato na sigurno u Austriji u srpnju 1945.³⁹³

Kavran navodi kako je nakon skrivanja državne imovine u Austriji, Šarić zadužen „da obavijesti o tome Pavelića, koji neka odredi tko će i kako raspolagati s ovim zlatom. Do tada je rečeno da se isto ne smije dirati.“ Kada je Šarić „u rano proljeće 1946. g.“ upitan što mu je Pavelić rekao o raspolaganju zlatom, ovaj je odgovorio da Pavelića nije o tome obavijestio

³⁹⁰ Dinko ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 80.-82. Pavelićeva kćer tvrdi da se radilo o „seljačkoj kući vlasnika imenom Kanika (ne u nikakvoj Šakićevoj kući kako se on hvalio i pisao među svojim lažima), a u kojoj je prije mog oca boravio hrvatski ministar Dr. Lovro Sušić.“ (V. PAVELIĆ, „Put mog oca...“, 27.-28.) Pavelić se „u ožujku 1946., sudeći prema tvrdnjama Udbe, uz pomoć američkih obavještajnih časnika prebacio se u englesku zonu.“ (Z. RADELIĆ, *Križari...*, 48.).

³⁹¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 39. Ovdje je najvjerojatnije riječ o pokušaju prijave u engleskoj zoni s krivotvorenim dokumentima.

³⁹² Npr. strogo povjerljivo izvješće američkih službi o britanskom potpukovniku Johnsonu koji je tobože s dva kamiona puna ustaškog blaga i brojnim svećenicima u pratnji otišao u Italiju, dok se u drugom američkom izvješću tvrdi da su Britanci na austrijsko-švicarskoj granici zaplijenili 150 milijuna švicarskih franaka, koji su bili u ustaškom vlasništvu, ali su dopustili da se 200 milijuna švicarskih franaka prosljedi u Vatikan. (U. GONI, *The Real Odessa*, 210.)

³⁹³ Opš. J. JAREB, *Zlato i novac NDH ...*, 348.-356.

niti mu je dio zlata uručio. Sušićev zahtjev da njemu preda dio zlata, Šarić je odbio. Potom je Kavran sa suradnicima otišao do mjesta gdje je zlato bilo pohranjeno, te su ustanovili da da je na mjestu gdje je bilo zakopano zlato ostala „samo prazna bačva.“³⁹⁴ Zaključili su da je zlato, u dogovoru s Moškovom, „Šarić otuđio i na neko drugo mjesto sakrio.“³⁹⁵ Naime, nakon početne Pavelićeve dozvole da imovinu prenesu na sigurnije mjesto, Šarić i Moškov su je nekoliko dana poslije 14. srpnja 1945. (to je Sušić naknadno shvatio op.a.), premjestili na mjesto samo njima poznato, a nakon toga počeli su Moškov i Šarić „sve više i više govoriti o Poglavniku a napose je sve otvorenije počeo napadati gospođu Poglavnikovu.“³⁹⁶

U stanju nakon sloma države i potpune neizvjesnosti, državna imovina bila je vrlo važna poluga i imati je u svojim rukama značilo je mogućnost neovisnog djelovanja. Toga su nesumnjivo bili svjesni svi akteri, pa i sam Moškov koji je vjerojatno smatrao da će mu zlato u rukama biti veliki ulog kod planiranih razgovora i kombinacija s Mačekom. Pri tome je, prema svemu sudeći, mislio isključivo u kategorijama nastavka borbe, a ne osiguranja kasnije egzistencije. Još uvijek je „otvoreno pitanje, kako je daleko u toj svojoj namjeri došao.“³⁹⁷ Moškov je pokazao Sušiću koncept memoranduma za Mačeka koji polazi od toga da je Maček „jedini sada u stanju povesti hrv. stvar pred vanjskim svietom.“³⁹⁸ Ako oko ničeg drugog, izgleda da su oko Mačekove uloge svi bili složni, osim Mačeka samog.

Sredinom 1946. Moškov je došao u Austriju jer „da s poglavnikom želi o važnim stvarima govoriti“, a htio bi s Kavranom i Sušićem riješiti pitanje zlata „jer da se već po Italiji pričaju kojekakve stvari u vezi toga.“³⁹⁹ Sušić se s Moškovom sastao 15. i 24. srpnja.⁴⁰⁰ Moškov je govorio o stanju u Italiji, vezama s Amerikancima⁴⁰¹ i podacima koje navodno

³⁹⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 34-35. i J. JAREB, *Zlato i novac*, 319. Prema Kavranovom iskazu, to se odvijalo od početka do sredine veljače. Međutim, smatramo pouzdanijim osloniti se na Sušićevu dataciju, jer je nastala na temelju njegovih dnevnčkih zapisa, za razliku od Kavrana koji u istrazi govori prema sjećanju.

³⁹⁵ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 297. O polarizaciji u ustaškim redovima svjedoči i Draganović: „Sve je to netragom propalo. (...) Bile (su) tu zapravo dvije protivne struje. (...) Kad su se rano ujutro članovi jedne struje bili podigli, da iskopaju zlato i odnesu, našli su, da su oni drugi bili brži, iskopali i odnijeli blago.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 111.-112.)

³⁹⁶ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 317.

³⁹⁷ Sušić primjećuje: „Napadna je međutim šutnja prvaka HSS o drž. imovini, dok inače ne propuštaju niti daleko neznatnije stvari pa i izmišljene, da najžešće napadaju na ustaše.“ (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 323.)

³⁹⁸ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 318.

³⁹⁹ „Mato Frković na više strana izjavljivao je da su Moškov i Šarić pokrali zlato. To se pričalo i širilo a prodrlo je i u Italiju.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 42.)

⁴⁰⁰ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 320.

⁴⁰¹ „Znam sigurno da je major Perry neobično cijenio generala Antu Moškova te je poslije i meni govorio (kada smo se upoznali) o sposobnostima i političkoj vidovitosti Ante Moškova. (...) Perry je pripadao ne samo

dobiva iz zemlje, međutim rekao je da o nekim stvarima može govoriti samo s Pavelićem.⁴⁰² Osim što je ovo još jedan pokazatelj obostranog (ne)povjerenja, Moškov se vjerojatno htio i opravdati pred Pavelićem i predstaviti svoj dotadašnji rad i veze o kojima je govorio. Na pitanje zašto je zlatom raspolagao na svoju ruku naveo je dva razloga: prvi je sigurnosni, a drugi jer je vidio da je Sušić „neoprezan“.⁴⁰³ Obećao je zajedno s Kavranom otići u američku zonu i dati dvije tisuće zlatnika, a nakon toga će razgovarati s Pavelićem. Moškov je tada navodno i pisao Paveliću vezano za državnu imovinu. To bi značilo da ni tada još nije došlo do potpunog prekida kontakata unatoč nesuglasju i optužbama koje je Moškov izricao na račun Pavelića.

Moškov je tražio dio imovine za svoj rad u Italiji, pa je zaključeno da „uzme, koliko mu je za rad potrebno time, da i ovdje predstoje stanovite akcije i postoji potreba, da se nešto novaca podigne.“ Dogovorili su se na koji način riješiti sporna pitanja oko državne imovine i „razstali se najprijateljskije.“⁴⁰⁴

Moškov je odugovlačio, jer navodno još nema potrebne dokumente za put u američku zonu (gdje se prema njegovim tvrdnjama nalazilo zlato op.a.), pa mu je Pavelić poručio da će s njim razgovarati kada preda zlato.⁴⁰⁵ Konačno su Kavran, Moškov, Šarić i stanovita prof. Anka Modrijan, krajem srpnja 1946. krenuli na put prema mjestu gdje se, kako je tvrdio Moškov, nalazi zlato. Negdje kod Radstata Moškov je htio prije vidjeti Pavelićevo pismo, koje je bilo potpuno isto kao i gornja Pavelićeva poruka, pa je bio „ljut i uvrijedjen“ i nakon dodatnih izgovora dao „samo hiljadu zlatnika.“⁴⁰⁶ Sušić je nakon svega bio uvjeren „da od

posebnoj službi unutar ureda OSS – OFFICE STRATEGIC SERVICES, nego je nedvojbeno imao i posebne dužnosti u odnosu na Jugoslaviju.“ (S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 137.-138.)

⁴⁰² HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 42-43. Izgleda da Moškov ipak nije prelomio da li se vratiti u Hrvatsku odmah, kako je svojedobno nagovarao Pavelića, ili „kad dođe vrijeme“: „Između ostalog Moškov je iznio mišljenje „da se jedan dio zlata upotrebi za kupnju brodova koji bi saobraćali između Amerike i Evrope i usput prevozili izbjeglice iz Hrvatske u Ameriku. On misli da je to najbolji plan, jer će ljudi u Americi biti na okupu i kada dodje vrijeme da ih se stavi pod oružje, to će se lako učiniti. (...) tim više što USA stoji na stanovištu NDH, i što se od nje može očekivati najveća podrška.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 43.)

⁴⁰³ Moškov je izjavio da se „osobno uvjerio prilikom jednog legitimiranja po austrijskoj policiji da je Sušić neoprezan i to je dalo razloga bojazni da kada bi Sušić eventualno bio hapšen da bi lako odao gdje je zlato spremljeno.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 43.)

⁴⁰⁴ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 320.

⁴⁰⁵ Pavelić mu je poručio da će s njim razgovarati „samo u tom slučaju ako izvrši nalog tj. kad čitavo zlato preda Sušiću ili Sušićevom opunomoćeniku, koji će zlato staviti na uvid i pregled jednom povjereničtvu (sic!) (Toliko o pismenosti zapisničara koji su vjerno prepisivali i korijenski. op.a.) i da ne može biti da o toj stvari odlučuje Moškov sam.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 44.)

⁴⁰⁶ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 44-45. Pavelić je 25. srpnja napisao pismo koje je „uručio Boži time, da se njime posluži, ako se budu (Moškov i Šarić op.a.) uztrućavali prema našem dogovoru postupati.“ (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 320.) Moškov se uvrijedio „napose radi nepovjerenja“ (Opš. J.

svog zlata nema više ništa“, a Pavelić je čuvši priču „šutio i zatim je rekao Sušiću da preuzme zlatnike i formira povjereništvo“. ⁴⁰⁷ Također je rekao da čitavi spor s Moškovom ne treba skrivati, nego otvoreno reći da je predao samo tisuću zlatnika jer „tvrdi da je sve ostalo potrebno njemu za rad u Italiji.“ ⁴⁰⁸

Na prijedlog da uzme dobivene zlatnike, jer su „dio onih 2000 komada, koji su bili prvobitno određeni za nj (za njegove potrebe i event. rad)“, Pavelić je izjavio „da on toga novca neće uzimati za sebe, već neka služi onoj svrsi, kako smo to bili prvobitno dogovorili uobće za svu pohranjenu imovinu.“ ⁴⁰⁹ Odnosno, imovina treba „služiti prvenstveno za obće narodne svrhe a napose za vojno-politički rad, kad za to dođe vrijeme. Mi još ne znamo, kako će se prilike razvijati.“ ⁴¹⁰ Vidljiv je kontinuitet u Pavelićevom stavu, od njegova dolaska u Austriju do ovog razgovora početkom rujna 1946. (otprilike tjedan dana kasnije će se prebaciti u Italiju i od idućeg mjeseca više neće vidjeti ni Kavrana ni Sušića). Dakle, za vrijeme svog skrivanja u Austriji smatrao je da još nije nastupilo pogodno vrijeme „za vojno-politički rad“.

4.6 „Pavelićeve sugestije“

Pavelić je nakon prelaska u englesku zonu bio u blizini i na adresi poznatoj Sušiću i Kavranu. Tako su oni poslije prvih razgovora s njim nakon sloma, otišli do braće Frković, gdje su zatekli i Džaferbega Kulenovića. Prenijeli su im sadržaj razgovora s Pavelićem i „Pavelićeve sugestije“ da dužnosnici ne budu na okupu, već zasebno smješteni i na oprezu. Zanimljiva je Kavranova napomena, kako su se on i Sušić dogovorili da će Kavran bivšim ministrima reći da je on (Kavran op.a.) „uspio doći do Pavelića“ i razgovarati s njim, te da je

JAREB, *Zlato i novac NDH...*, 348.-356.) „Dne 1. IX. (1946. op.a.) Božo se povratio i izpričao (...) kako je dobio od Moškova 1037 zlatnika“. Odnosno 14 od ukupno 180 kg. (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 320-321. i 354.). Moškov je nedugo nakon predaje dijela imovine odputovao u Italiju i „u listopadu 1946. britanske su ga vojne vlasti uhitile u Veneciji“, te je u travnju 1947. izručen Jugoslaviji. (*Tko je tko u NDH*, 283.)

⁴⁰⁷ „Kad se Sušić nećkao Pavelić mu je savjetovao neka razgovara s Džaferbegom Kulenovićem ili Ivicom Frkovićem, te neka netko od njih preuzme.“ No, Frković i Kulenović također nisu htjeli „preuzeti brigu nad zlatom i zamolili su Sušića da on zlato preuzme“ dok će mu oni biti „savjetodavci“. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 45.) event i J. JAREB, *Zlato i novac...*,

⁴⁰⁸ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 46.

⁴⁰⁹ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 324.

⁴¹⁰ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 314.

Pavelić tobože odustao od prebacivanja iz američke u englesku zonu. Kavran i Sušić isto su rekli i Dumandžiću. Osim toga Kavran je Frkovićima i Kulenoviću izjavio da će se prethodno opet susresti prije Kavranova ponovnog odlaska k Paveliću. No, i to je bila varka, jer je k Paveliću otišao poslije par dana.⁴¹¹ Nesporno je da se i radi Pavelićeva uspješnog skrivanja trebala tajiti promjena njegova boravišta. Međutim, gornji navod nam govori i o međusobnim odnosima bivših ministara kod kojih se (a nakon njih i kod dužnosnika nižega ranga) pokušavalo stvoriti dojam uske Kavranove povezanosti s Pavelićem, uz Sušićev pristanak. To je s jedne strane logično, ali je važno imati to na umu, tim više jer taj navod iz Kavranovog iskaza do sada uopće nije istaknut. A i najmanje upućenom je jasno da je svaka djelatnost dobivala sasvim drukčije značenje i težinu ako ju se moglo legitimirati i usko vezati uz Pavelićevo ime, tj. Pavelićev blagoslov.

Kod idućeg susreta Pavelić je Kavranu objašnjavao da bivši dužnosnici ne smiju „za sada preuzimati na sebe niti jedan posao javne prirode“⁴¹², a s obzirom na izgublenu glavninu zlata treba pohraniti zlato koje je kod Pečnikara „da se ima sredstava za djelatnost“.⁴¹³ Također, treba se povezati s emigrantima u drugim zemljama „kako bi se dobio pregled gdje se tko nalazi.“ Ovdje Pavelić ponavlja priču iz srpnja 1945. o nepreuzimanju javnih poslova. Pavelić se nije slagao s Pečnikarovim planom oko prebacivanja ljudi u Italiju, jer nije dobro „sve ljude koncentrirati na jednom mjestu.“ Što se tiče djelovanja prema zemlji, ponovno je naglasio da je prvenstveno „potrebno doći do podataka iz zemlje kako bi se imala barem nekakva slika o prilikama tamo.“⁴¹⁴ S Lisakom se rastao jer nije bilo pametno „da zajedno budu u istom mjestu“, a što se tiče Lisakova odlaska u domovinu „da mu je to izričito zabranio.“⁴¹⁵

Kada je u travnju 1946. Kavran dobio podatke o Pečnikarovom radu u Italiji, otišao je zajedno sa Sušićem⁴¹⁶ u Pustritz obavijestiti Pavelića koji je čuvši od Kavrana najnovije

⁴¹¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 38.

⁴¹² „Svaki može suradjivati, ali se njegovo ime ne smije u javnosti spominjati. Za vođenje javnih poslova treba naći ljude koji nisu poznati i kompromitirani.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 39.)

⁴¹³ „Kazao je da mjesečne nagrade koje je uveo Pečnikar za pojedine ljude koji rade na promidžbi treba ukinuti.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 39.)

⁴¹⁴ „Kazao je da nema nikakvog smisla to što rade pojedinci tj. odlaze na svoju ruku u zemlju i vraćaju se a da ništa nisu obavili. S time da treba rukovoditi iz jednog centra i tražiti da ti ljudi prikupe određene podatke.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 39.)

⁴¹⁵ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 39.

⁴¹⁶ Sušić je tada živio u Pöllingu, mjestu blizu Pustritza. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 39.)

obavijesti negodovao zbog Pečnikarovog javnog djelovanja. Štoviše, izjavio je kako treba „naći mogućnosti da se Pečnikara udalji od te djelatnosti“, jer on „nikakvom radu ne može koristiti, već samo škoditi.“ Kavran je iznio da Pečnikar po Italiji priča „da radi s punomoću poglavnika“ (izgleda je to kod viših dužnosnika već bila raširena praksa op.a.) i da on (Kavran) kad bi otišao u Italiju ne bi mogao na njega utjecati, pa je za to predložio ministra Matu Frkovića.⁴¹⁷ Prema dogovoru njih trojice, Sušić je o prijedlogu obavijestio Frkovića koji je pristao, a kako se tada kod Frkovića zatekao i ministar Balen i on je htio pridružiti se Frkoviću „obzirom na svoje dobre veze sa crkvenim krugovima i profesorskim krugovima u Italiji.“⁴¹⁸

Kavran i Sušić dogovorili su s braćom Frković i Kulenovićem da je potrebno prije odlaska M. Frkovića u Italiju, pitati Pavelića ima li on i dalje isti stav prema HSS-u, što misli o prebacivanju ljudi u Italiju, te o Moškovu i Draganoviću. Postavlja se pitanje zašto su Kavran i Sušić vjerovali ili očekivali bi Pavelić mogao promijeniti mišljenje o gore navedenim pitanjima, a o kojima im je Pavelić do tada više puta govorio u istom tonu.

Pavelićeve sugestije bile su da se Frković u Italiji može otvoreno predstaviti kao njegov opunomoćenik i u tom smislu smatrati se nadležnim za rješavanje svih spornih pitanja. Potrebno je da Frković u Austriju donese izvještaj o dosadašnjem radu u Italiji, kao i procjene o budućem djelovanju i rezultatima rada. Dakle, Pavelić tada nije smatrao da središte djelovanja nedvojbeno treba biti u Austriji. Također je sugerirao da treba pronaći Moškova i nastojati da preda zlato. Stav prema HSS-u nije promijenjen, treba im se u potpunosti staviti na raspolaganje. Kad je riječ o prebacivanju ljudi u Italiju, to „ne treba forsirati“, ali tko „želi u Italiju može“.⁴¹⁹ I ovaj stav nam govori o tome da tada nije postojao nikakav razrađen plan o protujugoslavenskom gerilskom djelovanju. Draganovićeve veze treba održavati i pomoći mu u svakom smislu.⁴²⁰

⁴¹⁷ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 39.

⁴¹⁸ Sušić je za Balena izjavio da je „odličan gospodarski stručnjak i mogao bi praviti elaborate i statističke preglede o bogatstvu Hrvatske i preko tih elaborata uvjeravala bi se razna strana predstavništva u mogućnost opstojnosti samostalne države Hrvatske.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 39.-40.) Balen je imao „uza se izvrsnu preporuku od nadbiskupa dr. A. Stepinca i ona mu je imala prokrciti put u Vatikan, a onda prema prilikama i mogućnostima dalje.“ (M. FRKOVIĆ, „Nepoznate stranice...“, 294.-295.)

⁴¹⁹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 41.

⁴²⁰ „Sve veze koje su uspostavljene treba držati i proširivati. Za Draganovićevu vezu s Trumanovim uredom sugestija je bila da tu vezu apsolutno treba održati, te ako su Draganoviću potrebni ljudi i sredstva da mu treba to staviti na raspolaganje. Opća je sugestija bila da treba prelaziti preko svih osobnih trzavica u interesu uspješnije djelatnosti.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 41.)

Frković i Balen krenuli su u Italiju 7. lipnja 1946., a odmah po prelasku granice su uhićeni i zatvoreni. Kad su izašli iz zatvora Moškov i Šarić bili su opet u Austriji.⁴²¹ Propašću misije Frkovića i Balena propao je još jedan pokušaj rješavanja pitanja državne imovine.

Neuspjeh Frkovićeve misije također treba uzeti u obzir i kod odgonetavanja Pavelićeva stava prema suradnicima u Austriji. Naime, teško je povjerovati da mu je neuspjeh Frkovića i Balena bio nepoznat, te je i to svakako utjecalo na njegov stupanj povjerenja i pouzdanja prema radu njegovih bivših i sadašnjih suradnika. To se ne smije gubiti iz vida i kada kasnije budemo govorili o njihovom odnosu poslije Pavelićeva prelaska u Italiju.

Pošto je Balen, vjerojatno razočaran svime, odlučio „prvom prilikom nekud iseliti“, Frković je zajedno s bivšim državnim tajnikom Mimom Rosandićem krenuo natrag u Austriju.⁴²² Frković se iz Italije vratio početkom srpnja 1947.⁴²³ Dakle, iz Austrije je izbivao 13 mjeseci, a samim time mu dosta toga nije bilo poznato, a kako smo vidjeli, i dok je prethodno bio u Austriji, Kavran i Sušić nisu ga potanko obavještavali. Ta praksa će se, kako ćemo kasnije vidjeti - nastaviti.

U posjedu manjeg broja zlatnika (1037 komada) koje je predao Moškov, a koje je Pavelić odbio uzeti, Sušić je 2. rujna 1946. godine potpisao „Pravilnik povjerenstva za raspodjelu drž. imovinom“. S obzirom da se u to vrijeme - a i ranije dok je „Pravilnik“ nastajao - Pavelić još uvijek nalazio u Austriji u Sušićevoj blizini, gotovo je nemoguće da nije bio upoznat sa sadržajem pravilnika i odobrio ga. Tim više jer njegov sadržaj odgovara Pavelićevom stavu o raspolaganju državnim imovinom. U pravilniku se navodi kako s državnim imovinom treba postupati „najsavjestnije i najštedljivije“, o tome „sačuvati najveću tajnost“, a o prihodima i rashodima „voditi točan popis“.⁴²⁴ U točki 3. stoji da imovina treba prije svega poslužiti „u obće narodne svrhe t.j. za vojno-pol. rad na uzpostavi hrv. države što koliko neposredno: za nabavu sredstava borbe (oružja, opreme, promičbenog tvoriva i sl.) kao

⁴²¹ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 319. Kavran navodi da su se Frković i Balen „na putu (...) izgubili“. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 42.) I Draganović zna za Frkovićevo ulogu oko zlata: „Dr. Mato Frković vodio je o tomu oficijelnu istragu, koja nije stvari dovela do kraja.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 112.) Frković navodi različite razloge odlaska u Italiju. Jednom je to zbog rješenja državne imovine, dok kasnije neuvjerljivo tvrdi da su on i Balen u proljeće 1946. krenuli u Italiju, „jer je jedna naša veća skupina živjela u Fermu i mi smo je trebali posjetiti.“ (Usp. M. FRKOVIĆ, „Svaki sa svojom dramom...“, 480. i M. FRKOVIĆ, „Nepoznate stranice iz poslijeratnog djelovanja“, 294.)

⁴²² M. FRKOVIĆ, „Nepoznate stranice...“, 295.

⁴²³ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 322.

⁴²⁴ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 327.

i za održavanje veze između domovine i emigracije te za prebacivanje vojn. i pol. boraca, toliko i posredno: za nužno uzdržavanje onih, koji će biti gornjim radom zaposleni.“⁴²⁵

Dvije godine kasnije Sušić će zaključiti: „A bilo je, nažalost, i takvih, koji su se okužili „žutom groznicom“ i unijeli taj razorni otrov u široke izbjegličke redove te, ostavši bez poštenja i časti, pokušali i sami i dali povoda drugim neupućenima, da se nabacuju blatom na obraz najboljih, a da se o neizmjernej neposrednoj šteti po narodnu stvar i ne govori.“⁴²⁶

4.7 Drugi prelazak Ante Vrbana u Hrvatsku

Ustaški bojnič Ante Vrban prvi put se u Hrvatsku vratio u ljeto 1945. Navodno je stigao „nadomak Zagreba“, ali križare nije našao iako je putem čuo o njihovom postojanju i brojnosti. Prema nekim mišljenjima, Vrban je tada išao „u Hrvatsku s obavještajnim zadaćama“.⁴²⁷

Događaj na koji treba posebno obratiti pažnju, kada govorimo o Pavelićevoj ulozi u poslijeratnom organiziranju protukomunističkog otpora, je drugi odlazak bojnika Vrbana u Hrvatsku 1946. Iako u literaturi postoji niz krajnje upitnih tvrdnji o tom pitanju,⁴²⁸ nesporno je da je Vrban trebao utvrditi „stanje i jakost oružanih skupina po šumama“, te nalaze li se u zemlji Luburić i Boban.⁴²⁹

⁴²⁵ J. JAREB, *Zlato i novac...*, 328. „Izuzetno se može pružiti najnuždnija pomoć i onim osobama, koje – ostavši vjerne hrv. stvari – ne mogu radi svog bivšeg izstaknutog položaja kao i rada živjeti u logorima, a napose onima, čiji su životi ugroženi.“ (*Isto*, 328.)

⁴²⁶ N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 76.

⁴²⁷ Z. RADELIĆ, *Križari...*, 89.-90.

⁴²⁸ Naime, osim izostavljanja Moškova, Radelić prenosi Pruščeve nepotkrijepljene tvrdnje o začetku Vrbane misije. Prusac tvrdi kako je Pavelić „odlučio da se stanje u domovini još jednom temeljito ispita, jer izgleda da nije bio zadovoljan izvještajem generala Moškova, koji mu je samo djelomično te prilike prikazao. Stoga se je obratio Kavranu i od njega zatražio detaljan izvještaj o stanju u domovini“ (...) „U ime Poglavnika Kavran se obratio pukovniku Đalu...“ (Usp. N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 108. i Z. RADELIĆ, *Križari...*, 93.) Radelić se poziva na objavljena sjećanja Rovera, Šakića i Prusca. Međutim, ta svjedočenja u mnogome nisu sukladna. Između ostalog i kad je riječ o Vrbanoj misiji. Kao u Šakićevom i Roverovom slučaju, tako i kod Prusca treba s oprezom i kritički odvojiti ono o čemu je sam svjedočio od onoga što je čuo ili što pretpostavlja. Najčešće su ti stupnjevi saznanja u navedenim sjećanjima pomiješani, pa istraživače mogu lako navesti na preuzimanje netočnih i pogrešnih zaključaka. Zbog toga je nužno, osim potrebne doze kritičnosti, usporediti što više dostupnih izvora.

⁴²⁹ Z. RADELIĆ, *Križari...*, 93.

Prema Pavelićevom nalogu Šakić i Džal su poslali Vrbana „da pronađe Maksa i donese izvještaj o stvarnom stanju u domovini.“⁴³⁰ Zdravko Jovanović, koji je putovao zajedno s Vrbanom iz Italije u Austriju, navodi da je u Italiju stigao Džalov poziv u kojem je stajalo da je potrebno pronaći Vrbana i s njim doći u Austriju.⁴³¹ Džal je prvotno za taj zadatak odredio Lj. Miloša, ali on se nije smatrao dovoljno sposobnim pa je predložio Vrbana. U Modeni je, početkom 1946., Miloš predao Pruscu pismo za Vrbana u kojem ga se poziva u Austriju.⁴³²

Ako je točno da je Vrban dobio poruku početkom 1946. da dođe iz Italije u Austriju, nije do kraja jasno po čijoj odluci mu je ta poruka poslana. Naime, početkom 1946. ni Kavran ni Džal, a pogotovo Miloš, nisu znali gdje se nalazi Pavelić, niti su ga nakon sloma do tada vidjeli. Dakle, ako je Pavelić naložio da se nekoga pošalje u zemlju s određenim zadacima, pa se je izbor pao na Vrbana - kako tvrde Prusac i Šakić, a Radelić preuzima – postavlja se pitanje kada i preko koga je tu svoju odluku Pavelić proveo. S obzirom da je Vrban početkom 1946. primio poruku da se javi u Austriju, taj datum mora biti *terminus ante quem* za Pavelićevu zapovijed koja je morala biti izdana ranije. Zbog toga i prema onome što do sada znamo, ne postoje dokazi o Pavelićevoj naredbi na temelju koje su njegovi suradnici početkom 1946. tražili podobnu osobu tj. Vrbana za odlazak u zemlju. Drugo je pak pitanje, je li Pavelić, nakon što se prvi put nakon povlačenja susreo s Kavranom, Sušićem i Džalom u drugoj polovici ožujka 1946.,⁴³³ bio od njih obaviješten da je Vrban, prije Pavelićeva dolaska, pozvan u Austriju, gdje se i sada nalazi, sa zadatkom odlaska u zemlju. Mislim da o tome nema nikakve dvojbe. Ne samo da je Pavelić po dolasku u englesku zonu obaviješten o

⁴³⁰ D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 177. Pavelić se navodno radi toga prvo obratio na Šakića: „Ti imadeš ugovoreni znak i znadeš kako se može uspostaviti veza s Maksom. Nađi pouzdana čovjeka pa ćemo ga poslati k njemu da nam on poruči kakvo je stvarno stanje i na temelju njegovog izvješća vidjet ćemo što trebamo učiniti. (...) U dogovoru s Džalom uputili smo u Hrvatsku našeg bojnika Antu Vrbana, jednog od najsposobnijih terenskih častnika u Obrambenim združenjima.“ (D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 91.)

⁴³¹ „Nakon nekoliko dana Vrban je stigao u Modenu, te smo svi skupa krenuli za Austriju.“ (svjedočenje Z. Jovanovića u: N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 346-347.) Ni iz Jovanovićevog svjedočenja nije jasno kada je Vrban pozvan iz Italije.

⁴³² „Već sutradan napustio je vojnik Vrban logor Fermo i uputio se u pravcu Modene. Tamo ga je dočekaio vojnik Miloš s časnicima Nikolom Peharom i Matom Vasiljom, te su svi zajedno nakon nekoliko dana krenuli ilegalno u Austriju. Odmah po dolasku Miloš je obavijestio pukovnika Đala, da je pronašao sigurne ljude...“ (N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 108.-109.) Isto je Vrban pričao Pruscu dok su u jugoslavenskom zatvoru bili zajedno u ćeliji. Početkom 1946. godine stigla je poruka „od pukovnika Jakova Đala da smjesta napustim Italiju i doputujem u Austriju, jer da on ima za mene specijalni zadatak.“ U Austriji se upoznao i s Kavranom koji mu je rekao „da što prije netko od nas mora otputovati u domovinu i preispitati cjelokupnu situaciju, nastalu nakon dolaska partizana na vlast.“ (N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 218.)

⁴³³ J. Jareb na temelju Sušićevog dnevnika navodi da je Pavelić stigao u Korušku u Wolfnitz zaselak Pustritz, 21. ožujka 1946. (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 320., bilj 53.)

Vrbanu, već se i zasigurno složio s tim, jer je i njemu bilo potpuno jasno da se bez realne slike stanja u zemlji ne može planirati ni razvijati ozbiljna protujugoslavenska djelatnost. Dakle, iako nije potpuno jasno kada je i čijom odlukom Vrban pozvan u Austriju⁴³⁴, nesporno je da se njegov drugi prelazak u zemlju dogodio kad je Pavelić bio u Pustritzu, odnosno s Pavelićevim znanjem i privolom.

Iz ovog razdoblja Pavelića skrivanja u Austriji u literaturi se navodi da je Pavelić na prijedlog Džala u srpnju 1946. godine napisao nepotpisan letak *NDH u šumama dne 10. travnja 1946. g.*⁴³⁵ Međutim, koliko je do danas poznato, navodni letak nije sačuvan niti se igdje citira njegov sadržaj. Također, u Pavelićevoj ostavštini spomenutog letka – nema.

Potrebno je istaknuti da Kavranova uloga u Vrbanovoj misiji zahtjeva dodatna istraživanja.⁴³⁶ Vrban se po dolasku iz Italije upoznao s Kavranom u Lind ob Veldenu i pričao mu o svom prebacivanju u domovinu. Kavran mu je rekao da se može prebaciti, „a kada se vrati neka o učinjenom izvjesti onoga koji ga je slao.“⁴³⁷ Na temelju ovoga moramo se zapitati: Zašto je Kavran nezainteresiran prema Vrbanovom putu i *a priori* odbija potencijalne informacije koje mu ovaj može donijeti ako se uspije vratiti u Austriju? Zar prikupljanje podataka o stanju u domovini nije bio tada najvažniji posao? Odgovori na ova pitanja tim više su važni ako znamo da je i Pavelić znao i odobrio Vrbanov odlazak u domovinu.

Nakon što je sudjelovao u Pavelićevom prebacivanju u Italiju, Kavran se u jesen 1946. vratio iz Italije i rekao Sušiću da mu je u Italiji Rosandić pričao da je „Vrban od nekoga u Austriji pozvan s time da se prebaci u zemlju“. Sušić ga je obavijestio „da je Džal pokušao otpremiti u zemlju nekoliko grupa, da je te pokušaje činio još i prije dolaska Pavelića u englesku zonu, a po njegovom dolasku i kada je ovaj naglašavao veliku važnost takvog rada, Džal je na tim pokušajima insistirao.“⁴³⁸ Ako usporedimo ovu izjavu s gornjom, to bi značilo da je Kavran nakon susreta s Vrbanom u proljeće 1946. znao da ovaj ide u zemlju, ali ne po pozivu i nalogu nekoga iz Austrije. Odnosno, dok nije kasnije (u jesen) razgovarao s Rosandićem, mislio je da Vrbanov odlazak nema nikakve veze sa Sušićem, Džalom i

⁴³⁴ Govoreći o Vrbanovom odlasku, Sušić je „rekao da je Džal pokušao otpremiti u zemlju nekoliko grupa, da je te pokušaje činio još i prije dolaska Pavelića u englesku zonu“. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 61.)

⁴³⁵ Opš. HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 59. i Z. RADELIĆ, *Križari...*, 65.

⁴³⁶ Radelić navodi da se Pavelić obratio Kavranu koji je „preko Džala i Miloša angažirao Vrbana, koji je bio u logoru Fermo.“ (Z. RADELIĆ, *Križari...*, 93.) Međutim, svjedočenje samog Kavrana u koliziji je s gornjom tvrdnjom o njegovoj ulozi.

⁴³⁷ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 61.

⁴³⁸ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 61.

Pavelićem. Ako je tome tako, nužno se postavlja pitanje zašto mu to pravovremeno nisu rekli? Kavran u svom iskazu ne navodi da je to ikada bila tema razgovora s Pavelićem.

U cilju rasvjetljenja gornjih pitanja, ne može se zaobići ni pitanje međusobnog odnosa Džala i Kavrana, o čemu se naslućuje iz Kavranovog iskaza.⁴³⁹ Navodno o Vrbanovoj misiji nisu bili upoznati ni Sušić ni Kavran dok im to Pavelić nije kasnije rekao, pa su nastavili „planirani rad na području domovine ne obazirući se na ono što će eventualno bojnici Vrban izvijestiti.“ Štoviše, Kavran se uvrijedio jer ga Pavelić nije odmah obavijestio o Vrbanu „pa je iz toga zaključivao da Poglavnik nije vjerovao izvješćima koja mu je on donosio.“⁴⁴⁰

Jedno od takvih izvješća potjecalo je od Srećka Rovera. Kavran ga je, u drugoj polovici travnja 1946. g., predao Paveliću, a sadržavalo je podatke „o brojčanom stanju snaga odpora, koje su djelovale pod imenom *Križari i mladi muslimani* na cijelom području domovine.“⁴⁴¹ Kavran je Paveliću predstavio izvješće kao pouzdano, a donio ga je iz Trsta S. Rover „osoba njegova povjerenja.“⁴⁴² Pavelić je pročitavši izvješće navodno prokomentirao: „Božo (Kavran op.a.) je ustaša. Veliki je rodoljub i vjeran je. Nu, sve te njegove odlike nisu dovoljne za ovu vrst djelatnosti. Na prvi pogled vidi se da je izvješće namješteno.“⁴⁴³

Vratimo se na Vrbana. On je krenuo iz Austrije 12. travnja 1946. godine. Prošao je Zagorjem, Podravinom i Slavonijom do Bosne i Hercegovine. Vrban je navodno u Hrvatskoj uspostavio vezu s Luburićem koji je „dalekozorom gledao Vrbana iz prilične udaljenosti, prepoznao ga je, a i znak raspoznavanja bio je korektan, nu ustaljene mjere opreza i sigurnosti

⁴³⁹ „On (Džal op.a.) je pokušavao slati pretežno časnike ustaške obrane, ali većina njih nisu uspjeli prodrijeti u zemlju, jer su ljudi bili neoprezni i neozbiljni na putu. Kazao mi je (Sušić op.a.) da se sa jednom grupom petorice prebacivao i Vrban i od cijele grupe u zemlju se uspio probiti samo Vrban i Čavar, dok su se ostali vratili.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 61.) S druge strane, tvrdnje da su Džal i Kavran bili bliski suradnici, ničim nisu potkrijepljene. (N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 96.)

⁴⁴⁰ D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 179. i 181.

⁴⁴¹ „Osim brojčanog stanja ljudi, izvješće je imalo uredan i precizan opis količine i modela raznovrsnog oružja, a posebno je naglašeno da imaju velike količine strjeljiva. Govorilo se o visokom moralu i borbenosti vojnika, ali je posebno naglašeno pomanjkanje viših časnika i zapovjednika i političkih predvodnika, posebno onih sposobnih za promičbu.“ (D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 90.)

⁴⁴² D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 90. Rover opisuje da je u proljeće 1946., prema Pečnikarovim uputama, bio u Trstu gdje je pisao i uspoređivao izvješća o stanju u Hrvatskoj gdje je prethodno bio i donio „male filmove“ koje je u Trstu predao američkom obavještajnom časniku Perryu uz molbu da o tome obavijesti nadležne u Washingtonu. (Opš. S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 147-149.) Navodi kako posjeduje „neke nacрте koje sam pisao u Trstu. I to na izvornom papiru, kako sam neke stvari zapisivao.“ Njegovo objašnjenje kako „prostor ove knjige ne će mi dopustiti objaviti“ ne zvuči uvjerljivo, jer je u knjizi objavio manje važne dokumente kao i one već poznate i dostupne. (S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 149.)

⁴⁴³ Pavelić je navodno dodao: „Božo misli da se trebamo vratiti u domovinu i nastaviti borbu. Vjeruje na temelju jednog izvješća da su prilike za to pogodne, nu, ja nisam tog mišljenja.“ (D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 90.) Ovo ili slična izvješća, iz vremena Pavelićeva skrivanja u engleskoj zoni, Kavran u svom iskazu ne spominje.

nisu mi dopustile osobni dodir.“⁴⁴⁴ Luburićeva poruka je bila „da nema nikakvih preduvjeta niti se može misliti o bilo kakvom oružanom djelovanju na području domovine, jer se komunistička vlast ustaljuje“.⁴⁴⁵ Vrban je trebao napamet naučiti pitanja za Luburića, jer se nije htjelo „ništa slati napismeno i na isti način trebao je donijeti odgovor.“⁴⁴⁶

Vrban se vratio u Austriju 26. listopada 1946. i izvijestio da je naišao na postojeće zdruge u Slavoniji i Hercegovini, odnosno da ih je sâm osnovao, te da nije uspio pronaći Luburića i Bobana.⁴⁴⁷

Treba napomenuti da je za naše istraživanje važnije znati kako su u Austriji tumačili Vrbanov izvještaj, negoli što je uistinu pisalo u njemu. Naime, u javnoj „Obavijesti“ od 20. srpnja 1948. (dakle, netom nakon propasti akcije) Sušić je slanje ljudi u zemlju objašnjavao nužnošću „sustavnog povezivanja i jedinstvenog vojnog-političkog organiziranja spomenutih grupa u svhu vođenja Hrvatskog Narodnog Odpora“, a to je pokrenula skupina „mlađih hrvatskih časnika i političkih dužnostnika“ koji su iz emigracije pošli „u domovinu.“⁴⁴⁸ Govoreći o Vrbanu koji je prvi „donio vijesti iz šume“, ustvrdio da je Vrban našao „posvuda manje ili veće grupe hrvatske vojske“ koje su bile nepovezane i u nedostatku viših časnika.⁴⁴⁹ Međutim, u pismu Luburiću iz prethodnog mjeseca (19. lipnja), dok je još mislio da akcija nije otkrivena, Sušić iznosi prilično drugačiju sliku: „Njegovo (Vrbanovo op.a.) je izvješće bilo porazno, barem prema onome, što smo mi zamišljali. Tek dvie donekle jače skupine i to u

⁴⁴⁴ D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 177.

⁴⁴⁵ Zbog toga je prema Luburiću „potrebno prijeći u pasivni odpor, spašavati ljude infiltracijom u njihove komunističke redove, u vojsci, partiji i svim državnim ustanovama, dobro se prikriti u pokrajinama gdje su nepoznati, spasiti glave i čekati kad dođe čas pa tek onda, s položaja koje bi s vremenom postigli, mogu biti korisni svom narodu.“ (D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 178.)

⁴⁴⁶ D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 91. Ovo nije u potpunosti točno jer je Vrban donio izvještaje slavonskog i hercegovačkog zdruha. Možda je to vrijedilo za Vrbanov vlastiti izvještaj koji je napisan tek po povratku u Austriju. Treba napomenuti da Luburića jugoslavenske vlasti u zemlji nisu uhvatile, a u suprotnom bi to u emigraciji bilo poznato kao u slučaju Lisaka i drugih. Kako u Austriji nisu imali nikakvih pouzdanih vijesti o Luburiću, logično se pretpostavljalo da je uspostava veze s Luburićem, ako je isti u zemlji, samim time i odgovor na pitanje o stanju u zemlji i poduzimanju daljnjih koraka.

⁴⁴⁷ Z. RADELIĆ, *Križari...*, 93. O Vrbanovom izvješću opš. u Z. RADELIĆ, *Križari...*, 99.-104., a o drugim izvješćima koje je Vrban donio: Z. RADELIĆ, *Križari...*, 105.-109.

⁴⁴⁸ „Njihova je namjera osim gornjega bila još napose: spriečavati neodgovorne ispade pojedinih grupa i time izazivane represalije na pučanstvu, dakle spriečavati nepotrebno proljevanje krvi, te spremati organizirani narodni odpor za onaj čas, kad obće prilike u svietu dozore za obći narodni ustanak.“ (N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 87.)

⁴⁴⁹ „Sa šumom nismo imali nikakve veze. Mnogi su, istina, dolazili, nu njihove viesti bile su puke bablje priče ili fantazija.“ (N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 437-438.) „Da se dođe do pouzdanih viesti o stanju u hrvatskim šumama, (...) dobrovoljno je otišao u domovinu koncem travnja 1946. bojnik Ante Vrban sa jednim svojim pratiocem. On se je povratio koncem mjeseca listopada iste godine donesavši sa sobom nekoliko pismenih izvješća pojedinih zapovjednika jačih skupina i davši svoje vlastito izvješće o nađenome i viđenome.“ (N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 87.)

Slavoniji i Hercegovini. Inače sve raztepeno u posve male skupinice po desetak dvadesetak ljudi, svaka prepuštena sama sebi, nepovezana sa najbližom skupinom, skoro nigdje kod njih častnika a često ni dočastnika, većinom nedisciplinirane, mnoge skoro prave pljačkaške bande, dešperateri, što spašavaju glave... (Točke u izvorniku)⁴⁵⁰ Nema dvojbe da nam potonje Sušićevo svjedočenje u privatnom pismu za vrijeme trajanja akcije, vjernije prikazuje kako se tumačilo Vrbanovo izvješće nakon njegova povratka, negoli Sušićeve riječi napisane za javnost nakon saznanja o propasti. Odgovor na pitanje zašto Sušić u „Obavijesti“ piše drukčije, treba tražiti i u činjenici da se naknadnim javnim uvećanjem i tumačenjem Vrbanova izvješća uglavnom s pozitivnim predznakom, istovremeno umanjuju logična propitivanja o odgovornosti vodećih osoba pa tako i Sušića, nakon saznanja o propasti akcije.⁴⁵¹

D. Bracanović susrela se s Kavranom u Linzu na Uskrs 1946. Te godine Uskrs je bio 21. travnja⁴⁵² i po tome je susret bio nakon odlaska Vrbana. Kavran ju je pronašao preko Pavelićeve obitelji. Kavran je tražio od Pavelića „suglasnost za provedbu akcije slanja dragovoljaca u Domovinu.“ Međutim, rekao joj je da je Pavelić „izričito protiv takve akcije“ i „upozorio je Kavrana, da prilike ni u Domovini ni u svijetu nisu takve, da bi pružale ikakve izgleda za uspjeh akcije“.⁴⁵³

Početak studenog 1946., nakon što se vratio iz Italije gdje je otpratio Pavelića (o čemu ću govoriti kasnije), Kavran je upitao Sušića je li dobio „plan 10. travnja“ o čemu je njemu u Italiji govorio Mime Rosandić.⁴⁵⁴ Naime, prilikom susreta u Italiji (u ranu jesen 1946.), Rosandića je zanimalo prihvaća li se plan koji je on napravio sa suradnicima u logoru Fermo i svojedobno poslao Sušiću u Austriju. Očito, shvativši da Kavran nema pojma o tome, tj. o kakvom planu je riječ, Rosandić mu je pojasnio kako plan, između ostalog, sadrži „upravnu, političku i vojničku podjelu NDH“, te predlaže na koji način bi trebalo voditi

⁴⁵⁰ N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 437. Krupniji previd dogodio se Radeliću koji ove Sušićeve riječi iz pisma Luburiću navodi kao Pruščeve, s uvodnim riječima: „Ivan Prusac svjedoči o tome kako su u emigraciji primili Vrbanovo izvješće o stanju u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.“ Ne treba posebno pojašnjavati, da se radi o bitnoj razlici i o implikacijama koje iz toga proizlaze. (Vidi: Z. RADELIĆ, *Križari...*, 93-94.) Isto je i u drugom izdanju: Z. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Zagreb, Alfa-Hrvatski instiut za povijest, 2011., 121.

⁴⁵¹ Slučajno ili ne, na isti su način *post festum* kao i Sušić u „Obavijesti“, Vrbanovo izvješće tumačili Kavran (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 62.) i Frković (koji je za vrijeme Vrbanova povratka u Austriju bio u Italiji), tvrdnjom da je Vrban „poslao dosta povoljne rezultate“. (M. FRKOVIĆ, „Nepoznate stranice iz poslijeratnog djelovanja...“, 294.)

⁴⁵² Prema: <http://www.timeanddate.com/calendar/custom.html?year=1946&country=28&hol=4195097&df=1>

⁴⁵³ „...iako je Boži bilo krivo zbog takvoga Poglavnikova stanovišta, nije se dao zaustaviti. Želja za borbom za oslobođenje Domovine bila je jača.“ (*Razgovor sa Dolores Bracanović*, 13.)

⁴⁵⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 61.

protukomunistički otpor u domovini. Nazvan je „Plan 10.travnja“. Kako Kavran o tome nije imao pojma do ovog trenutka, obećao je Rosandiću iz Austrije odgovoriti prihvaća li se plan.⁴⁵⁵

Vidjevši da je Kavran čuo za plan, Sušić je rekao da ga je primio i pročitao, a sada ga je dao Kavranu da se upozna s njegovim sadržajem. Kavran je iznio neke primjedbe koje nisu bile suštinske naravi. Sušić je tada, u studenom 1946., „stvar smatrao preuranjenom i kazao je da najprije treba nastojati zadobiti u zemlji izvjestan teritorij“, a tek potom se može dalje razgovarati.⁴⁵⁶ Obavijestio je Kavrana da je s planom upoznat i Pavelić dok je još bio u Austriji i da je izjavio „da mu se sviđa da se ljudi bave tim pitanjima i da se može javiti u Italiju da je stvar dobro zamišljena, ali dok se ne vide prilike u zemlji ne može se ništa poduzimati, jer treba vidjeti da li je moguće plan primjeniti na prilike u zemlji.“⁴⁵⁷ Međutim, Kavran je u tom trenutku „sve svoje nade polagao u akciju koju je otpočeo Drago Jilek“ te je samo čekao Jilekov povratak iz Italije u Austriju.⁴⁵⁸ Naime, u ljeto 1946.g. kada je u Austriju iz Italije došao i Moškov⁴⁵⁹, došao je i Drago Jilek, navodno „nezavisno od Moškova i bez veze s njime“.⁴⁶⁰ Sastali su se kod Kavrana u Villachu, a po izlasku iz kuće bili su uhićeni.⁴⁶¹ Nakon pregleda isprava Jilek je pušten, a Kavran kažnjen novčanom globom, jer mu „austrijski papiri nisu bili potpuno u redu.“ U razgovoru prije uhićenja Jilek je iznio da je uspostavio vezu s američkom obavještajnom službom u Trstu preko časnika Perryja, kod kojeg istovremeno rade, između ostalih, Pečnikar i Moškov. Jilek je zatražio od Kavrana

⁴⁵⁵ S Rosandićem je Kavran dogovorio dopisivanje „na taj način, što će se u Italiji sva pošta za nas u Austriji davati Draganoviću i ovaj će je slati preko Zeca (tajnik vrhbosanskog nadbiskupa Ivana Šarića koji se nalazio u Austriji. op.a.). U Austriji će se pošta davati Zecu, a dobivat će se u Italiji preko Draganovića.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 53.)

⁴⁵⁶ Kavran se nije složio s „prijedlogom da se uvede kao službeno ikavsko narječje, isto tako da sam protiv političkih povjerenika, jer smatram da je to samo smetnja pravilnog vršenja funkcije zapovjednika i da je bolje da časnici budu spremniji ljudi, kojima se može dati puno povjerenje.“ Također, nije mu se „svidjalo da pojedine osobe automatski ulaze u Sabor zahvaljujući samo svojim funkcijama i zaduženjima.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 62.)

⁴⁵⁷ Paveliću je nedvojbeno bilo poznato Kavranovo mišljenje (i obrnuto) o tome u kojem pravcu i kojim metodama bi trebalo voditi protujugoslavensku djelatnost. Uzevši to u obzir, postavlja se pitanje zašto su Pavelić i Sušić odlučili prešutjeti Kavranu primljenom i predloženi plan? (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 61.)

⁴⁵⁸ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 62.

⁴⁵⁹ Sušić navodi da se s Moškovom sastao 15. srpnja 1946. (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 319.)

⁴⁶⁰ S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 150.

⁴⁶¹ Bio je to „prvi susret između Jileka i njegova starog prijatelja Kavrana, otkada smo napustili Hrvatsku. Bilo je to početkom mjeseca kolovoza 1946. Kavran je predložio da odemo malo na šetnju te se tako sami u miru možemo porazgovoriti. Nakon otprilike jedan kilometar, Božo je rekao da bi možda taj mali puteljak mogao biti najzgodniji za naš prvi razgovor. Očito je da ni Kavran, a mi još manje, nismo znali da je to neka ograničena britanska vojna zona. I dok smo razgovarali, naišlo je vozilo FSS.-a (Field Security Service) i odmah su iskočili iz samovoza neki britanski vojnici.“ (S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 151.)

upute „da li bi on prema tome produljio rad sa Peri-em ili Pećnikar, Moškov i Žubrinić imaju tu dužnost i u tom slučaju on bi Peri-u kazao da ne bi htio smetati i da se radi i kod ostalih o istoj stvari.“ (Logično je da naspram dvojice generala, Jilek nije mogao potpuno slobodno i neovisno raditi, op.a.) Amerikanac je tražio da se međusobno dogovore „tako da oni znadu s kim mogu razgovarati i tko je zaista od vodstva ovlašten da radi s njima.“⁴⁶² (Drugim riječima, i Amerikancu je suparništvo bilo vidljivo, op.a.) Jilek je tvrdio da je Perryjev nadređeni „jedan visoki američki obavještajni časnik u Rimu, a koji je podređen izravno Vašingtonu, i da je taj časnik najutjecajnija američka osoba u Italiji.“ Također je naglasio Perryju „da je najvažnije uspostaviti vezu sa zemljom“, a tek nakon toga se može o drugim stvarima govoriti.⁴⁶³

Kavran se o Jilekovom izlaganju konzultirao sa Sušićem koji je rekao da će razgovarati s Pavelićem, a za to vrijeme idućih dana Kavran je s Jilekom opširnije razgovarao u Villachu. Jilek je isticao važnost uspostave veze sa zemljom, jer samo onaj tko uspije uspostaviti vezu sa zemljom „moći će sa uspjehom istupati pred Anglo-amerikancima.“ Poslije Sušićevog razgovora s Pavelićem, Kavran je zajedno sa Sušićem otišao do Pavelića koji je u potpunosti odobrio Jilekova nastojanja i rekao da je uspostava veze s domovinom „jedini naš realni posao“ i tek nakon toga može se „misliti i na sve druge poslove.“ Pavelić je nastavio da Jilek održi vezu s Perryjem i kaže mu da će tek nakon uspostavljanja veze s domovinom „konkretno raditi s njime.“ Istaknuo je da Jilek upozori Perryja „da niti on, a niti drugi ne rade ispred ikakve organizacije ili foruma, već da rade u svoje ime, te dok se ne uspostavi veza sa zemljom da nitko nema i neće imati pravo govoriti u ime neke organizacije

⁴⁶² „Peri je Jileku naglasio da bi on najradje radio preko njega, tj. preko Jileka i da smatra da bi s njime mogao da najviše napravi. (...) Žubrinić, Moškov i Pećnikar donášali su Peri-u razne podatke o Hrvatskoj, a Jilek mu je otvoreno rekao da on nema nikakve veze sa zemljom za sada i da mu nije u stanju ništa donijeti, a osim toga da njemu nije poznato da li i ovi drugi imaju kakvu vezu.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 58.) Jilek očito ne zna za Roverova izvješća iz Trsta koja su slana Kavranu, ili ih ne drži pouzdanima.

⁴⁶³ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 58. Za Roverovu verziju priče o Jileku i Perryju, vidi: S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 159-160.

ili foruma.⁴⁶⁴ To je stav „vodećih ljudi u Austriji koji realno gledaju na stvar i koji ništa ne žele uveličavati.“⁴⁶⁵

Jileku je čuo Pavelićeve poruke od Kavrana koji mu je rekao „da je to službeni stav a on je znao da sam ja razgovarao sa Sušićem.“ Iako je prethodno planirao zadržati se u Austriji mjesec dana, ostao je dulje i vratio se u Italiju nakon Kavranova povratka iz Italije, odnosno nakon što je otpratio Pavelića.⁴⁶⁶

Kavran otprilike navodi da je u prosincu 1946.g. „u Jesuiten kaserni“⁴⁶⁷ od stanovitog Penavića čuo „da je iz zemlje došao Vrban sa još jednim križarom“ i pričao „veoma povoljne vijesti iz zemlje“, a sada se nalaze kod Džala. Sušić mu je „ispripovijedao da se Vrban iz zemlje vratio sa križarom, kojem sam zaboravio ime (sic!), da je Vrban obišao gotovo čitavu Hrvatsku i svuda naišao na križare, kojih da imade skoro iz svakog sela.“ Svoje dojmove i zapažanja Vrban „već nekoliko dana“ iznosi kod Džala s kojim se Sušić dogovorio da se sve pretoči u pismeni izvještaj. Potom je Kavran „po poslu otišao u Lind ob Velden i Villach.“ Tek poslije „po prilici 10 dana vratio sam se Sušiću, a zatim smo otišli k Džalu i tamo sam u detalje čuo Vrbanovo izlaganje.“⁴⁶⁸ Između ostalih, tim razgovorima su bili prisutni osim

⁴⁶⁴ Ovdje je Pavelić preporučio stav koji je i sam zauzeo kada je 1927. prvi put razgovarao s važnijim talijanskim predstavnikom Robertom Forgesom Davanzatijem, ravnateljem rimskoga dnevnog lista *Tribuna*. Pavelić mu je naglasio, „ako bi bilo tko došao u ime naše stranke i zatražio bilo kakovu materialnu korist od toga, samim tim činom je desavouirao, jer to nije u suglasnosti s našim principielnim postupkom“. (Ante PAVELIĆ, *Doživljaji*, II., Zagreb, 1998., 142-143., A. PAVELIĆ, *Putem hrvatskog državnog prava*, 194-197. i Jere JAREB, „Šest dokumenata o prvom dodiru dra Ante Pavelića s talijanskom vladom 1927.“, *Hrvatska revija*, god. XX., sv. 4 (80), prosinac 1970., 1165-1168.)

⁴⁶⁵ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 58-59. Sušić navodi da su od 1037 zlatnika koje je predao Moškov, određeni „iznosi, (...) dani Dragi Jileku.“ (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 325.) S obzirom da je Moškov dio zlatnika predao dok je Pavelić bio u Austriji, mogli bismo zaključiti i da je Pavelić odobrio dio zlatnika za Jileka, koje spominje Sušić. Samim time su Jilekovi razgovori s Amerikancima mogli biti postavljeni na neovisnije temelje. Naime, „Peri“ je Jileku nudio „novaca, ali je Jilek to odbio s time da ne traži ništa dok nema konkretnih rezultata.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 59.)

⁴⁶⁶ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 59.

⁴⁶⁷ „U središtu Klagenfurta nalazila se Jezuitkasarna (...) prihvatnica za sve moguće izbjeglice. (...) Preko puta te kasarne nalazila se 'Fanika', gostionica... Ta gostionica bijaše izvor svih mogućih vijesti. (...) U nju su dolazili prebjeci iz Jugoslavije, 'prebjegli zbog nesnošljiva stanja'. K njima su dolazili ratni prognanici slušati najnovije vijesti. Od njih se čulo kako je narod nezadovoljan, po šumama ima vojske što se bori protiv partizana. Velik je otpor u šumi zbog nezadovoljstva. (...) Borci brojčano rastu i vojno uspijevaju. (...) Ti prebjeci, Oznini agenti, govorili su što im je Ozna pripremila i predložila. Jer, pod izlikom promjene logora odlazili bi oni iz Klagenfurta širiti iste te glasine po drugim logorima, odakle bi i izvješćivali Oznu o svom uspjehu. To i mnogo tomu slična čuo sam navraćajući povremeno u tu gostionicu.“ (svjedočenje Ljudevita Konye čiji je brat Franjo bio radiotelegrafist u akciji. Prema: Fra Martin PLANINIĆ, *Uz Kavranov zlatni jubilej*, Veljaci, 1998., 47.)

⁴⁶⁸ „Vrban je iznosio da gotovo svagdje u zemlji imade križarskih grupa, govorio je o slavonskom i hercegovačkom križarskom zdrugu, koji da broje po nekoliko stotina ljudi, tužio se da je između križara nepovezanost, da je veliko pomanjkanje časnika, a ljudi ne znaju što bi radili tj. nisu dovoljno orijentirani. (...) Napominjem, da je Vrban donio i dva izvješća, jedno od zapovjednika križara u Slavoniji, a jedno od zapovjednika križara u Hercegovini.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 62. i 63.)

Kavrana i Sušić, Džal, Miloš, Vrban, „Čović Stipe i onaj križar koji je došao s Vrbanom (sic!).“⁴⁶⁹

4.8 Pripreme za Pavelićev prelazak u Italiju

Kako sam već spomenuo, prema svjedočenju njegove kćeri, Pavelić je još kod prelaska u britansku zonu računao u skoroj budućnosti prebaciti se u Italiju gdje mu se već nalazio sin Velimir koji je došao u Austriju iz Rima početkom travnja 1946. razgovarati s ocem. Kavrana je pronašao preko vodiča Franje Radoša, koji je Velimira u lipnju prošle godine zajedno s generalom Herenčićem prebacio u Italiju.⁴⁷⁰ Rekao je Kavranu da želi govoriti s ocem o stvarima koje se događaju u Italiji. Pri tome je mislio na Pečnikarov nastup u Italiji „u ime poglavnika“ (sic!) i „autoritativno“.⁴⁷¹ Za Draganovića je rekao da se povezao sa stranim diplomatima u Rimu, te da je uspio „uspostaviti vezu sa Trumanovim uredom“. Kavran je odveo Velimira k ocu gdje je ostao oko 10 dana, nakon čega je otišao u Italiju s porukama da stiže Frković, koji je mjerodavan za rješavanje svih pitanja u Italiji, te da Pečnikar nema pravo govoriti u Pavelićevo ime.⁴⁷² Razgovor sa sinom Paveliću je svakako bio i pouzdana potvrda o (ne)skladnim međusobnim odnosima dojučerašnjih suradnika i u

Kavran ne navodi da je Vrban iznio da nije saznao ništa pouzdano o Luburiću, Bobanu i drugim visokim časnicima za koje se držalo da se nalaze u šumi.

⁴⁶⁹ Teško je povjerovati da se Kavran (s obzirom na važnost koja se pridavala Vrbanovom putu i izvještaju), ne može sjetiti imena križara koji se vratio zajedno s Vrbanom, dok se manje važnih imena u svom iskazu sjetio. Na drugom mjestu također kaže „onaj Vrbanov križar“. Ispada da je Vrbanova misija nešto sasvim suprotno od onoga čime se bavio Kavran. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 62. i 67.)

⁴⁷⁰ Kavran navodi kako su u to vrijeme „već imali sa Italijom organiziranu vezu pomoću punktova i kurira.“ Oni su bili u Lienzu, Villachu i Klagenfurtu, a u Italiji u Fermu veza je uspostavljena s Rosandićem, ali tada još „nisu slani ljudi iz Italije.“ U početku je F. Radoš iz Lienza „na svoju ruku organizirao grupu kurira koji su vodili ljude u Italiju, a to vođenje plaćali su Radošu.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 40.)

⁴⁷¹ „Redovito konferira s fašističkim prvacima, operira i nastupa u ime hrvatske šume, razbacuje se novcem i plaća skupe večere, a ako mu se prigovori onda izjavljuje da radi po instrukcijama Pavelića. Dalje je rekao da Pečnikar isključivo sam raspolaže sa zlatom i ima velike planove za izdavanje novina, brošura i biltena.“ Velimir je dodao i da „Moškov i Pečnikar svaki zasebno održavaju veze s Englezima i Amerikancima“, ali jedan drugome osporavaju djelovanje. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 40.)

⁴⁷² Radi toga je Pečnikar i tražio od Velimira „da se odvoji od Herenčića (s kojim je tada živio u Rimu op.a.) i predje k njemu“. Navodno je i sam Herenčić smatrao da je „ugrožen“ dok Velimir živi s njim. Pavelićeva uputa sinu bila je „neka se odvoji od Herenčića, te neka živi u svom vlastitom kućanstvu“. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 40-41.)

Italiji, što je bila bitna okolnost koja nije išla na ruku kod započinjanja bilo kakve organizirane djelatnosti.⁴⁷³

Osobito je važno spomenuti da je Velimir ocu donio afidavit Perua.⁴⁷⁴ Možda je ovo bila najvažnija svrha Velimirova posjeta koja bi nam mogla govoriti o tome da je Pavelić još tada planirao odlazak u Južnu Ameriku. Međutim, Kavranu i Sušiću (i ne samo njima) nije govorio što doista misli, te oni do posljednog trenutka nisu znali da ide u Italiju, a kamoli o planovima za Južnu Ameriku.⁴⁷⁵ Najosjetljivija pitanja rješavao je preko obitelji pa je u Italiju prvo prešao Velimir koji je zatim došao u Austriju oca izvijestiti o situaciji i mogućnostima u Italiji.⁴⁷⁶ Ista metoda bit će primijenjena i kasnije kod prelaska u Argentinu. Na povratku u Italiju Velimir je sa sobom poveo majku Mariju što je bio još jedan pokazatelj da će i sam Pavelić u skoro vrijeme krenuti za obitelji u Italiju.⁴⁷⁷

Kada se konačno prestao baviti Moškovom i pitanjem državne imovine krajem ljeta 1946. Sušić je Kavrana obavijestio o svom razgovoru s Džalom prema kojem Pavelić razmišlja o prebacivanju u Italiju u čemu bi mu pomogli Džal, Šakić i Miloš, te da općenito „medju njima vlada raspoloženje za odlazak u Italiju.“⁴⁷⁸ Iako je Pavelić nakon razgovora sa sinom donio konačnu odluku o prelasku u Italiju, s realizacijom je vjerojatno pričekao sve do

⁴⁷³ Pavao Tijan iz Rima u pismu fra Vendelinu Vasilju 20. srpnja 1946. piše: „Ovdje je nemoguće stvoriti Hrvatski odbor, pa treba da inicijativa potekne od Vas. Od onih u Austriji ne nadajte se ničemu. Oni ništa ne mogu, pa bi bila najveća ludorija tražiti njihova neka priznanja, koja oni uostalom nikada ne bi dali. Vodstva nema i ne treba te iluzije podržavati. (...) O ovdašnjim prilikama nemam što javiti. Na jednoj strani haesesovački nerad i neodlučnost s Pernarovim jugoslavenstvom i Bažinim *Slobodnim* glasom, a na drugoj strani rasovsko nepovjerenje svih prema svakomu i međusobno napadanje i razračunavanje.“ (Nedjeljka LUETIĆ-TIJAN, *Život Pavla Tijana*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2014. 294.)

⁴⁷⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 47. Afidavit je bio potreban i zbog „putovanja vlakom u Italiji, jer je trebalo imati barem nekakve isprave.“ (Višnja Pavelić u razgovoru s autorom, 7. listopada 2014.) U svom članku Višnja navodi da su dokumenti koje je Velimir donio „bili talijanski i paragvajski“. („Put mog oca...“, 28.)

⁴⁷⁵ „Osim toga posebno su se izbjeglice iz Austrije nadale kako bi se mogli spasiti ako bi im Crkva isposlovala transportaciju u Ameriku, odnosno Argentinu. Po ulicama Rima su se također mogli vidjeti, muževi i žene, starci i starice koji su govorili da su se zaputili u Argentinu. 'Tisuće i tisuće našeg naroda gleda u Argentinu kao spas'...“ (Arhiv Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, Balić Capursu, 26. X. 1945. Balić, Dopisi, 5/3 f. 416. nav. prema: Vicko KAPITANOVIĆ, „Fra Karlo Balić i hrvatsko iseljeničtvo“, 7. <http://public.carnet.hr/ofm/st/biobibl/balic/iseljenistvo.pdf> Pristup ostvaren 15.5.2012.)

⁴⁷⁶ „Velimir je odlučio prieći u Italiju, nakon prisilnog preseljenja obitelji iz LANGREITH-a u St. Gilgen, pošto je bio preslušan od austrijskog redarstva. Pogranične zone je prešao pješice zajedno s grupom generala Herenčića, koji se tada nalazio u istom kraju američke okupacijske zone oko Mondsee-a. U Italiji, točnije u Rimu, boravio je Velimir u jednom stanu zajedno s obitelji Herenčić: s gospodjom Verom, mladjom kćerkom Stipe Javora, s udovicom viteza Jure Francetića, njezinom sestrom i malim Jurom.“ (Put mog oca..., 28.)

⁴⁷⁷ „...uputio se Velimir iz Italije, pješice preko Alpa, u englezku okupacijsku zonu Austrije do otčevog boravišta, gdje je bila i pok. majka Marija nakon polazka iz St. Gilgena (američka zona) te nakon kratkog boravka, u jednom pansionu (kod izbjeglice iz Češke) u Klagenfurtu. U kući seljaka Kanika, Velimir je osobno predao ocu za njega priredjene dokumente, te istim putem pješice na povratku doveo na talijansko područje, u grad Firenze, majku Mariju.“ (Put mog oca..., 28.)

⁴⁷⁸ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 46.

kraja ljeta 1946. očekujući eventualni Vrbanov povratak odnosno izvještaj o situaciji u zemlji kako bi se moglo konkretnije promišljati o budućem djelovanju. Međutim, Vrban još nije bio stigao, a daljnje čekanje značilo je da put u Italiju, zbog vremenskih (ne)prilika, treba odgoditi barem do proljeća 1947.

Pavelićeva odluka zasigurno nije povoljno odjeknula kod Kavrana i Sušića. Iz njihove perspektive on ne napušta samo Austriju, već fizički napušta njih i ostale suradnike. Bili su svjesni da će se situacija iz temelja promijeniti, jer više neće biti u poziciji bez poteškoća s Pavelićem se konzultirati oko svega što su smatrali važnim. S druge strane, možda se iz toga može iščitavati Pavelićev stav prema Sušićevoj skupini i njenom dotadašnjem djelovanju. Naime, kako smo vidjeli iz Kavranova svjedočenja, Pavelić se prvo povjerava Džalu i s njim razrađuje plan svog prelaska u Italiju.

Nakon što je čuo za Pavelićev odlazak, Kavran je sa Sušićem otišao k Paveliću i „zamolio“ ga da mu kaže „u koliko može, što je na stvari.“⁴⁷⁹ Pavelić je odgovorio ono što su već čuli od Džala naglasivši sigurnosni razlog.⁴⁸⁰ Kavran kao da se opravdavao govoreći koliko je vremena izgubio oko Moškova i kako je sve učinio da to uredi, na što mu je Pavelić rekao da „vidi da sam ja htio sve dobro napraviti i da nisam u ničemu pogriješio.“⁴⁸¹ Nedvojbeno su Paveliću sigurnosni razlozi bili iznimno važni, no ako su oni bili presudni zašto nije jednostavno promjenio mjesto boravka preko Springeta i ostao i dalje u Austriji? Očito je tijekom boravka kod Džala u razgovorima sa Sušićem i Kavranom htio čuti njihova saznanja o trenutnoj situaciji u zemlji, o međunarodnim okolnostima, te razmijeniti mišljenja o budućem djelovanju i ne manje važno - pokušati riješiti pitanje državne imovine koju je prisvojio Moškov.⁴⁸² Nakon svega procijenio je da je odlazak u Italiju bolja opcija.

Kavran i Sušić su nasamo analizirali razgovor s Pavelićem i Sušić je smatrao da je Pavelić odlučio otići jer „previše ljudi znade za njega“, dok je Kavrana mučilo hoće li i kako održavati vezu s njime. Sušić je izjavio da on osobno nije za odlazak u Italiju. Zaključili su da će Sušić razgovarati s Pavelićem o tome kako će održavati vezu kad se ovaj prebaci.

⁴⁷⁹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 47.

⁴⁸⁰ „Pavelić je kazao da je kod sviju ovdje raspoloženje za Italiju, osim toga da mu je sin iznio situaciju u Italiji, te da zaključuje da je tamo zgodnije i sigurnije, a ovdje u malom mjestu da već previše ljudi znade za njega. On da je mislio da će ovdje biti samo s jednim čovjekom, ali se krug znatno proširio. Spomenuo je da neće ići na vrat na nos, već da će se čitava stvar postepeno urediti.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 47.)

⁴⁸¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 47.

⁴⁸² Pavelić je izjavio „da će se možda još jednom vidjeti na koji će on način po toj stvari razgovarati s Moškovom.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 47.)

Međutim, Sušić je Kavranu prenio da je Pavelić odlučio za 10 do 14 dana poći na put (dakle Pavelić je njih dvojicu obavijestio 20-ak dana prije odlaska, op.a.), ali mu nije rekao kako će uspostaviti vezu, jer „o tome će biti govora prije samog odlaska na put.“⁴⁸³

Unatoč svim dosadašnjim razgovorima Kavran je ponovno htio govoriti s Pavelićem o tome „kako je organizirano prebacivanje i tko čitav taj posao vodi.“⁴⁸⁴ Nakon 10 dana od prvog razgovora - kad im je rekao da „neće ići na vrat na nos“ - kaže da za 10-ak dana kreće i ima već plan puta. Dakle ipak im prvi put nije htio reći detalje. Sutradan ujutro Kavran i Sušić su ponovno otišli Paveliću i tom prilikom je Kavran iznio svoje primjedbe i neslaganja s Džalovim planom puta. Pavelić mu je ponovio da odlazi jer „previše ljudi zna za njega“ iako u početku nije mislio ići u Italiji, a organizaciju puta je preuzeo Džal koji je našao vodiča koji je već „prelazio granicu i vodio grupe i koji znade više puteva preko Alpa.“ Na Kavranov upit tko će ga pratiti na putu, Pavelić je odgovorio „pošto i ostali žele ići u Italiju“, da bi osim vodiča išao s Džalom, Šakićem i Milošem. Kavran je primjetio „da je to prilično velika grupa, da su ti ljudi poznati i da bi na putu lako mogli biti uočeni“, dok mu je Pavelić odgovorio „da ga Džal uvjerava da je put siguran, a vodič dobar“, a osim toga bolje je preko Alpa ići „sa više osoba, obzirom na sve teškoće puta, eventualnu malaksalost itd.“⁴⁸⁵ Nakon toga, vjerojatno vidjevši Kavranovo nepovjerenje prema planu puta Pavelić je pozvao Džala da Kavranu osobno iznese plan puta, no Kavran i dalje nije bio suglasan, te je i vodiča Luku Ruščića diskvalificirao.⁴⁸⁶ Pavelić je raspravu presjekao rekavši da mu je „jedino važno da dodje do Italije“, a tamo će se on „lako snaći.“⁴⁸⁷ Sa sinom je već dogovorio „da će na određenom mjestu u Italiji do izvjesnog datuma imati ostavljenu poruku, gdje će se moći naći sa svojom

⁴⁸³ Osim toga Pavelić je izrazio nezadovoljstvo „što je Frković u Italiji pao u zatvor, jer se nada da će preko Frkovića dobiti detaljan prikaz o mogućnostima djelovanja u Italiji.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 47.)

⁴⁸⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 47.

⁴⁸⁵ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 48.

⁴⁸⁶ Pavelić je zamolio Džala „da mi iznese kako put zamišlja. (...) Ja sam ga pitao od koga je dobio taj put, a on je odgovorio da je dobio od svog časnika Luke (Ruščić), koji je mnogo puta prelazio Alpe na putu za Italiju. Taj put da je posve nekompromitiran, jer je Luka samo nekoliko puta njime prelazio, a sam ga je pronašao. Ovaj put nešto je teži i dulji, ali zato je sigurniji. Pošto sam ja na karti vidio da se tri puta treba penjati na visinu od 2.000 m. i spuštati na 200 m. stavio sam u tom pogledu svoj prigovor, a obzirom na Luku kazao sam da je on po mom uvjerenju odgovoran što su Balen i Frković pali u zatvor, jer je on i njih vodio. Džal je stao na stanovište da Luka nije kriv i da su se Balen i Frković sami odvojili.“ Džal je također rekao da vodiču neće kazati da vodi Pavelića već „jednog njemačkog časnika.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 48.)

⁴⁸⁷ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 48.

obitelji i kuda treba da ide radi smještaja.⁴⁸⁸ Dakle, u svibnju 1946. sa sinom je dogovorio i datum do kojega će se prebaciti u Italiju, ali o tome do samog odlaska nije nikom govorio.

Kavran je kao i Sušić prethodno, postavio pitanje održavanja veze rekavši da zna kad god je on (Pavelić, op.a.) mijenjao mjesto boravka „da je uvijek sa svim osobama s kojima je do tada bio u vezi potpuno prekidao kontakt.“ Pavelić je rekao da „od tog pravila neće odstupati i da će s njima putovati samo do talijanskog područja, oni će se odvojiti za Fermo, a on da će ići svojim pravcem.“ Očito nezadovoljan odgovorom Kavran ga je ponovno upitao „kako ćemo mi s njime uspostaviti vezu, on je odgovorio da najprije mora vidjeti kuda će doći.“ Prethodno smo vidjeli da je znao kuda ide i da je to dogovorio sa sinom. Osim toga Kavran ga ovdje ne pita o savjetima za buduće djelovanje, niti se spominje predstojeća akcija. Iz svega može zaključiti da Kavran uopće nije bio zadovoljan kako sa samom činjenicom Pavelićeva odlaska u Italiju, tako i s organizacijskim dijelom toga puta. Potonje je osobito izraženo i zbog Kavranovih zategnutih odnosa s Džalom koji je put isplanirao. Na koncu, zbog toga je i izrazio želju da bude u Pavelićevoj pratnji, iako se s njime u samom početku nije računalo, uz uvjet „da bi do izvjesnog mjesta išao s njime, a kada mi on reče da dalje ne mogu, vratio bih se u Austriju.“⁴⁸⁹ Pavelić je taj prijedlog prihvatio i za dan polaska „odredio jedan datum za polovicu listopada 1946.g.“⁴⁹⁰

Kavran u zapisniku navodi još jedan njegov i Sušićev razgovor s Pavelićem „o razlozima njegova odlaska“ navodeći ih ovaj put detaljnije nego ranije. Očito ih je Pavelić teško uspio uvjeriti u ispravnost svoje odluke. Ovaj put Pavelić je naveo i kako „u Italiji ima mnogo više predstavništava raznih vlada kojima se mogu slati memorandumi i peticije“.⁴⁹¹

Ne treba zanemariti ni Pavelićevo (ne samo njegovo nego i njegove obitelji) dvanaestogodišnje iskustvo boravka u Italiji u međuratnom periodu i sve ono što je nužno s time povezano počevši od poznavanja jezika i gradova, do činjenice da je u tom razdoblju stekao brojne prijatelje i suradnike raznih profesija, a velika većina njih sada su bili među

⁴⁸⁸ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 48.

⁴⁸⁹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 48.

⁴⁹⁰ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 48. Točnije, prema Sušićevom dnevniku datum Pavelićeva odlaska je 12. rujna „iza pola noći.“ (J. JAREB, *Zlato i novac...*, 320, bilj. 53.)

⁴⁹¹ Osim njih naveo je i predstavnike emigracija, osobito ukrajinske, poljske, rumunjske, mađarske, bugarske, albanske i slovenske emigracije s kojima bi se moglo povezati i zajednički djelovati. Također, u Italiji ima „veći krug znanaca i prijatelja u crkvenim krugovima i među bivšim fašističkim funkcionerima. Sjećam se da je kod toga spomenuo prefekta jednog vjerskog zavoda u kojem su za vrijeme njegove prve emigracije njegove dvije kćerke svršavale školu (prema Višnji Pavelić radi se o školi u Firenzi, op.a.). Pošto se više točno ne sjećam, možda se radilo i o sinu, tj. da je on svršavao školu u tom zavodu. Pavelić je govorio da bi se htio naći i sa (Antom, op.a) Godinom, koji bi mu sigurno znao omogućiti financijska sredstva.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 50.)

živima, pa mu je sve to nesumnjivo pomoglo u njegovom uspješnom snalaženju i skrivanju po Italiji.

5. PAVELIĆ U ITALIJI

5.1 Zapadne obavještajne službe nastavljaju potragu

Pavelić, Džal, Šakić i Kavran krenuli su autobusom prema Klagenfurtu odakle su nastavili vlakom do Spittala, odnosno Lienza.⁴⁹² Prema dogovoru Miloš ih je čekao „dvije stanice prije Lienza“⁴⁹³, te ih odveo u Lienz gdje su se našli s vodičem. Zatim su zajedno nastavili planinarskim putevima i nakon tri dana prešli na talijansku stranu kod San Pietra ili St. Stefana di Cadore.⁴⁹⁴ Odatle su autobusom produžili do Beluna gdje su se Pavelić i Kavran odvojili od ostalih i taksijem otišli u Mestre gdje su prespavali u čekaonici na željezničkoj postaji i idući dan otišli u Veneciju.⁴⁹⁵ Prema prethodnom dogovoru sa sinom (o čemu Kavran očito nije ništa znao, op.a.), Pavelić je u Veneciji na pošti pretraživao telefonski imenik tražeći broj nekadašnjeg počasnog konzulata NDH u Firenci, jer je poznao kućevlasnika. Zatim su brzim vlakom otišli do Firenze gdje je Pavelić s kolodvora „Santa Maria Novella“ nazvao broj koji je u međuvremenu pronašao, a Kavran je iz njegovog razgovora shvatio „da je osoba s kojom je razgovarao u sve upućena“. Na kolodvoru su se našli s jednom gospođom i otišli do kuće u kojoj su ih čekali Velimir i Višnja Pavelić. Kavran i Pavelić tu su prenoćili i

⁴⁹² Zanimljiva je usporedba Kavranovog i Šakićevog svjedočenja. Iako su nastala u potpuno različitim okolnostima u njima se uočava međusobna (ne)trpeljivost. Makar i oko nevažnih pitanja. (Npr. usp. D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 100-102. i HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 50.)

⁴⁹³ „Tu smo napravili raspored, tako da su naprijed išli Džal i vodič, u odstojanju iza njih Pavelić i ja, a u odstojanju iza nas Šakić i Miloš.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 51.) Nakon dolaska u Lienz svi zajedno su „krenuli izvan grada, prema brdima. Bili smo obučeni u uobičajenu austrijsku neradnu planinsku odjeću s ruksacima na leđima, što je ondje običaj i ne izaziva nikakvu pažnju. Luki (vodič L. Ruščić, op.a.) smo rekli za Poglavnika da je to naš prijatelj, njemački pukovnik, koji je za vrijeme rata bio dugo vremena u Hrvatskoj.“ (D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 101-102.)

⁴⁹⁴ „Put je trajao tri dana, a prošao je bez incidenta. Vodič Luka bio je uvjeren da s nama putuje njemački časnik.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 51.) „Predvidjeni i izvršeni put otca u Italiju iz austrijsko - engleske okupacijske zone bio je: Pustritz - Klagenfurt - Villach - Lienz vlakom, zatim pješice po brdima: Lienz - Sperrzone - Griffen, na talijansko područje Pieve di Cadore.“ („Put mog oca...“, 28.)

⁴⁹⁵ Po dolasku u Belunu ustanovili su da „vlak za dalje“ imaju prekosutra, na što je Pavelić izjavio da ne mogu „ostati tako dugo vremena u tom malom mjestu“ i predložio da „nabavimo kofere, jer su naprtnjače u Italiji previše upadne. (...) Prilikom večere u hotelu (u Belunu op.a.) Pavelić i ja sjedili smo za jednim stolom, a svi ostali za drugim. Tokom večere pozvao nas hoteljer i kazao nam da neki engleski časnik od FSS-a želi vidjeti naše isprave, tj. identificirati isprave s nama. Mi smo otišli u kancelariju, svi osim Pavelića, a Pavelić se izgubio iz restauracije. Legitimiranje je prošlo u redu i ja sam pošao tražiti Pavelića. Našao sam ga nedaleko hotela (...) Tako smo se rastali od ostalih.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 51. i D. Šakić, *S poglavnikom u Alpama*, 104.) „Pošlo je za rukom jednim prolazećim seljačkim kolima doći do grada Belluno, dok je preko grada Tarvisio - Mestre (Venezia) - Bologna, put bio vlakom, što je bilo moguće imajući već potrebne dokumente zbog obće stroge kontrole u svim vlakovima u Italiji.“ Prema Višnji Pavelić, njezin otac i Kavran od ostalih su se odvojili u Bologni, a ne u Bellunu. („Put mog oca...“, 28.)

sutradan su premješteni. Pavelić je smješten „u drugi stan obiteljskog prijatelja imenom Renato Picchi, gdje ostaje mjesec dana, dok mu u Rimu nije priredjeno potrebno sklonište.“ Kretao se „slobodno po cijelom gradu Firenzi“, a dobro ju je poznavao još iz razdoblja svoje prve emigracije.⁴⁹⁶ Kavran je idući dan „doznao“ da je spomenuta gospođa koja ih je dočekala na kolodvoru bila počasni konzul NDH u Firenci.⁴⁹⁷ Radilo se o Olgi Zanoni.

Velimir je sutradan obavijestio Kavrana da je Pavelić „otišao na jedno drugo mjesto“, te da mu poručuje ako ima nešto za obaviti u Italiji da može. Kavran je rekao da se želi vidjeti s Rosandićem, na što mu je Pavelić preko sina poručio „da bi bilo dobro“ da se sastane i s D. Bracanović, „ali da ne želi da ja idem u Fermo, već neka na neki drugi način dogovorim sastanak sa Rosandićem i Dolores Bracanović.“⁴⁹⁸ Međutim, D. Bracanović svjedoči da od svog prelaska iz Austrije u Italiju više nikada nije vidjela Kavrana.⁴⁹⁹

Nakon nekoliko dana, Ilva (šogorica Jure Francetića, op.a.) je dovela Kavranu Rosandića i D. Bracanović. S Rosandićem je analizirao okolnosti u Italiji i Austriji. Rosandić mu je, između ostalog, govorio o djelovanju Pečnikara, Oršanića, Žanka, Draganovića, Moškova i grupe HSS-ovaca, naglašavajući kako u njihovom radu „dolaze do izražaja osobni rivaliteti i nadmudrivanja.“ Također, Rosandić ga je obavijestio da on u Fermu ima svoje suradnike, uglavnom bivše časnike i dužnosnike, koji smatraju „da se treba vratiti u zemlju i tamo povesti borbu.“⁵⁰⁰ Osim toga, oni rade na tome „da nekog prebace u Hrvatsku, kako bi dobili podatke o situaciji“, te „izradjuju planove za djelatnost u zemlji“.⁵⁰¹ U tom smjeru su već bili i poduzeti koraci, pa je Rosandić izvijestio Kavrana da je Vrban pozvan da dođe u Austriju, radi prelaska u Hrvatsku. Rosandić je smatrao da bi pitanje odlaska ljudi u zemlju

⁴⁹⁶ „Nakon očevoeg kratkog boravka, u mjestu Cava dei Tirreni (Salerno) (sic!), u samotnoj "Villa Gaetano", te nakon susreta na glavnom kolodvoru, gospođa Olga Zannoni, koja je bila stanodavka obitelji Pavelić u prvoj emigraciji u gradu Firenzi (*Via Pucinotti 62*), prati Poglavnika i Božu Kavrana pješice do ulice *Viale dei Mille*“ kuća „prijatelja, pokojnog Adolfa Morozzia.“ („Put mog oca...“, 28.)

⁴⁹⁷ Kavran navodi kako mu je Pavelićev sin „pričao da je još za vrijeme prve emigracije učinila Paveliću velikih usluga, radi čega je i bila imenovana za vrijeme NDH počasnim konzulom. Zove se Olga, a dok sam joj prezime zaboravio.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 51-52.)

⁴⁹⁸ „Odgovorio sam Želimiru (Velimiru op.a.) da ja nisam u stanju to izvršiti u koliko nemam nekoga tko vlada talijanskim jezikom. On je odgovorio da se šogorica od Jure Francetića (Ilva, op.a.) nalazi u Civita Vecchia i da će njoj brzojaviti da dolazi jedan njegov prijatelj da ga primi i uredi s njime sve što ju ovaj zamoli.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 52.) Višnja Pavelić tvrdi da je Kavran bio u Fermu prije povratka u Austriju. (Višnja Pavelić u razgovoru s autorom 7. listopada 2014.) Ako je vjerodostojna Pavelićeva poruka Kavranu da ne ide u Fermo, ona je vjerojatno motivirana konspirativnim razlozima kako se ne bi saznalo da je Pavelić prešao u Italiju.

⁴⁹⁹ *Razgovor s Dolores Bracanović*, 13.

⁵⁰⁰ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 52. „Od tog svog kruga spomenuo mi je ime admirala Vrkljana, pukovnika Štira, generala Rupčića i brace Tomljenovića.“ (Isto, 53.)

⁵⁰¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 52.

„trebalo preuzeti i voditi iz jednog centra“, te „da bi naš najvažniji posao trebao biti uspostavljanje veze sa zemljom.“⁵⁰² Kako sam već prethodno naveo, Rosandić je u ovom razgovoru pitao Kavrana prihvaća li se plan 10. travnja „kojeg je on izradio uz pomoć svog kruga ljudi u Fermu“ i poslao Sušiću u Austriju. Međutim, kako Kavran do ovog trenutka nije imao pojma o nikakvom planu koji je poslan Sušiću, obećao mu je iz Austrije odgovoriti prihvaća li se plan.⁵⁰³ Rosandić je također obavijestio Kavrana o tome koji Hrvati u Rimu rade za američku obavještajnu službu „u korist naše stvari“ i o vezama pukovnika Babića s Englezima za koje on izrađuje „plan o bivšoj i budućoj vojsci NDH (...) koliko bi ta vojska bila jaka i u slučaju sukoba sa Rusijom“.⁵⁰⁴ Kavran je Rosandiću i D. Bracanović, između ostalog, iznio Moškovljev slučaj, stav prema HSS-u i odluke ministara na sastanku u Spittalu. Za Jileka je kazao da „radi sa znanjem i odobrenjem vodstva u Austriji.“⁵⁰⁵ Kavran je s Rosandićem proveo tri dana, te se potom s Ilvom vratio u Firenzu gdje je isti dan došao Velimir kojeg je Kavran molio da prenese ocu da bi htio s njim razgovarati prije odlaska. Pavelić je došao sutradan, a Kavran ga je izvijestio o svojim razgovorima proteklih dana. Pavelić ga je zamolio da mu iz američke zone u Austriji prenese „tašku sa školskim svjedodžbama“ njegovih kćeri i sina, „kako bi se kćerke mogle upisati na muzičku akademiju, a sin na sveučilište.“ Kavran je i u ovom svom posljednjem razgovoru s Pavelićem, što tada naravno nije mogao znati, ustrajao na dogovoru s Pavelićem o tome na koji će način održavati vezu, na što mu je Pavelić odgovorio da mu „momentalno ne može reći, jer da se za sada samo provizorno smjestio i kazao mi je neka mu ostavim adresu na koju on može pisati i na koju će javiti kuda mi njemu možemo pisati.“⁵⁰⁶

Po povratku u Austriju Kavran je u Polingu osim Sušića zatekao „Džala i njegovu ženu i Ljubu Miloša, koji su se vratili iz Italije, jer im se nije sviđjalo u logoru Fermo.“⁵⁰⁷ Sušić mu je pričao kako se nakon njegovog odlaska u Italiju s Pavelićem proćulo da je on s nekim

⁵⁰² HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 53.

⁵⁰³ S Rosandićem je Kavran uredio dopisivanje tako da će „se u Italiji sva pošta za nas u Austriji davati Draganoviću i ovaj će je slati preko Zeca (tajnik nadb. Šarića, op.a.). U Austriji će se pošta davati Zecu, a dobivat će se u Italiji preko Draganovića.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 53.)

⁵⁰⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 53. i 54.

⁵⁰⁵ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 54.

⁵⁰⁶ „Ja sam mu dao adresu Miroslava Maka – Villach, Lindenweg 2. Kazao je da će o običnim stvarima pisati tintom, a važnije vodenim drukom.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 54-55.) Višnja Pavelić tvrdi da se Kavran i Pavelić, nakon što su prvu noć prespavali u Firenzi više nisu vidjeli, te da je Kavran „nakon nekoliko dana odmora, odputovao u drugom pravcu, u izbjeglički logor Fermo, a zatim se povratio u Austriju.“ („Put mog oca...“, 29.) Činjenica je da je molbu o „školskim svjedodžbama“ Pavelić mogao poslati Kavranu i preko sina.

⁵⁰⁷ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 55.

uhićen i izručen Jugoslaviji. Kavran je prisutnima pričao „neke pojedinosti o putu po Italiji, a detaljno sam pripovijedao i o djelatnosti onih koji stalno borave u Italiji“.⁵⁰⁸ Pavelićevu molbu, vezano za svjedodžbe, nije mogao ispuniti jer navodno nije uspijevao doći do dokumenata potrebnih za putovanje, a i vrijeme se pogoršalo, pa je uz Sušićevu suglasnost odustao.⁵⁰⁹

Uz pomoć odvjetnika iz Firenze, Piera Bruna Piccionia⁵¹⁰, Pavelić se sklonio u Rim „u stan jednog umirovljenog redarstvenog činovnika, u rimskom predjelu Monte Mario“.⁵¹¹ Odatle se, opet uz pomoć Piccionia, premjestio „u predio Trastevere u jednu zgradu koja je pripadala extra-teritorialnom području, (Vatikanska Država)“, gdje je bio smješten veći broj osoba, među kojima i bivši fašistički dužnosnici „koji su čekali na rješenja talijanskih sudova u političkim procesima.“⁵¹² S njima se Pavelić svakodnevno sastajao „u šetnji na terasama zgrade.“ Na tom mjestu se zadržao dok mu stanodavka nije izjavila, ‘da će svim vlastnicima stanova biti zabranjeno iznajmljivanje stanova i soba, te uzkracene krušne karte (tada još racioniranih živežnih namirnica), zbog pružanja smještaja tzv. „ratnim zločincima““. Najam takvih stanova i soba iznosio je „1000 lira dnevno.“⁵¹³

U poslijeratnoj istrazi i Draganović je govorio o mjestima na kojima se Pavelić skrivao u Italiji. Radilo se o 7-8 mjesta, od kojih Draganović točno zna za polovicu, a skrovišta „nisu

⁵⁰⁸ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 56.-57.

⁵⁰⁹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 55.

⁵¹⁰ Inače, Piccioni je za vrijeme rata bio fašistički dužnosnik, a kao časnika u Africi odlikovao ga je maršal Rommel. Održavao je vezu s „umjerenim“ partizanima, a krajem 1946. „sudjeluje u stvaranju Talijanskog socijalnog pokreta“. (Christophe DOLBEAU, „Ante Pavelić dans la clandestinité“, <http://euro-synergies.hautetfort.com/archive/2014/02/21/ante-paveli%C4%87-dans-la-clandestinite.html#more> pristup ostvaren 15. prosinca 2015.)

⁵¹¹ „Prijateljska obitelj u gradu Firenzi imala je veze s jednom skupinom talijanskih izbjegličkih predstavnika u Rimu, koja se brinula za smještaj svojih izbjeglica, i za one koji su čekali na rješenja sudova u novim političkim procesima i novonastalim problemima. Na čelu te skupine bio je poznati odvjetnik iz samog grada Firenze Bruno Piccioni koji se odmah zauzeo za rješavanje boravka moga oca u Rimu.“ („Put mog oca...“, 30.) Višnja Pavelić posebno naglašava kako ni ona ni njena obitelj nikada nisu bili u Zavodu sv. Jeronima, te kako ta institucija nije imala nikakve veze sa skrivanjem ni njene obitelji ni njenoga oca. Jednako kao ni Krunoslav Draganović.

⁵¹² Radi konteksta treba spomenuti prilike „u okupiranoj Italiji, napose u njezinom sjevernom dielu, gdje su od bezuvjetne kapitulacije Italije godine 1943. i nakon kratkotrajne Socialne Republike, vladali komunistički partizani te ubijali i vršili teror nad pučanstvom, (300.000 poginulih), tako da su sami Talijani, dobrim dielom, postali političke izbjeglice i sklonili se u srednji i južni dio svoje države. Tada je grad Rim bio glavno sjedište izbjeglica iz same sjeverne Italije i svih susjednih država (okupiranih po anglo-američkoj, francuskoj i boljševičkoj vojsci, te njihovim tajnim agentima CIC-a i CIA-e), takodjer i Titove komunističke Jugoslavije, a sve za vrieme vladanja koalicijskih vlada - demokršćana (katoličke vaticanske stranke, predsjednika De-Gasperia, i komunista P. Togliattia i drugih).“ („Put mog oca...“, 29-30.)

⁵¹³ „Put mog oca...“, 30.

bila sva crkvena.⁵¹⁴ Inozemni autori, kao i pri opisu Pavelićeva skrivanja u Austriji, nekritički preuzimaju podatke iz obavještajnih izvješća, donose iste zaključke i pri tome se međusobno pozivaju jedan na drugoga, pokušavajući valjda tako ostaviti dojam ozbiljnosti i utemeljenosti zaključaka svojih istraživanja.⁵¹⁵ Osim toga, navedene zapadne obavještajne dokumente o potrazi za Pavelićem interpretiraju izvan konteksta, a nerijetko u takvim uradcima donose zaključke potpuno identične zaključcima onodobnih obavještajaca, odnosno autora izvješća.

U Foreign Officeu se potom pojavilo nekoliko vijesti o tome da je Pavelić prerušen pobjegao iz Austrije.⁵¹⁶ Početkom 1947. godine izvor američkog veleposlanstva u Rimu siguran je da je Pavelić 15. prosinca 1946. bio u Zavodu sv. Jeronima, te da su moguća prezimena koja koristi "Brodic" i "Dasovic". Prema istom izvoru, Pavelić se podvrgnuo plastičnoj operaciji.⁵¹⁷

Agenti CIC-a u Rimu proveli su istragu i 17. siječnja 1947. izradili izvještaj povodom objave navodnog intervjua s Pavelićem u novinama *L'Illustré* iz Lausanne od 7. studenoga 1946. Kao autor intervjua navodi se Didier de Rousillion koji tvrdi da je avionom iz Rima otputovao u Graz gdje je intervjuirao Pavelića u jednom hotelu u Grazu u prisutnosti dvojice američkih časnika. Pavelić je tom prigodom izjavio „da je za sva savezništva protiv Rusije“, a prema mišljenju autora intervjua Pavelić je sada američki i britanski saveznik. Agenti su zaključili da je navedeni intervju izmišljen, da je njegova glavna svrha bila dokazati da se Amerikanci služe Pavelićem, a navedeni novinar ne postoji, odnosno riječ je o pseudonimu.⁵¹⁸

⁵¹⁴ „Bio je u samostanima, eksteritorijalno i bar na dva mesta kod lajičkih privatnih osoba.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 148.)

⁵¹⁵ Dostupni vojni i obavještajni dokumenti iz američkog nacionalnog arhiva svojedobno su bili postavljeni na više internetskih stranica, prije svega na: www.pavelicpapers.com koja je podnaslovljena kao „nezavisni projekt istraživanja povijesti ustaškog pokreta“. Međutim na toj stranici dokumenti se više ne mogu pregledavati, a cjelokupan materijal stranice dostupan je na: www.krajinaforce.com/dokumenti/pavelic-papers.pdf.

⁵¹⁶ I u radovima koji pretendiraju na ozbiljnost ne nedostaje konfabulacija. Tako su Amerikanci „zažmirili kad je ustaški vođa, Ante Pavelić, pobjegao u Rim gdje se skrio u franjevačkom samostanu pod zaštitom Vatikana. Prerušen kao franjevački redovnik, Pavelić je kasnije potajno umaknuo za Genovu i potom u Buenos Aires“. (A. LANE, „Putting Britain Right“, 229.)

⁵¹⁷ Navodi se i da je Pavelićev sin u Rimu pod lažnim imenom „Braco“. To mu je naime bio obiteljski nadimak. (NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173. Telegram od 7. siječnja 1947.)

⁵¹⁸ NARA, Ustasha Project, RG 319, Entry 134 B, box 173., George A. Zappala i William E. W. Gowen, memorandum "Ante Pavelić, Article in 'L'Illustré of Lausanne", 17. siječnja 1947. "Quelques minutes avec Ante Pavelic" (Nekoliko minuta s Antom Pavelićem). Agenti navode da je na temelju tog članka nastao i onaj od 20. studenoga objavljen u rimskom *La Tribuna del Popolo* pod naslovom "Ante Pavelić attende di marciare su Belgrado" („Ante Pavelić čeka marš na Beograd“). Amerikancima „nije palo na pamet da je članak možda podmetnula jugoslavenska Ozna.“ (J. KRIŠTO, „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića“, 67.)

Američki agent Gowen, koji je sudjelovao u izradi prethodnog izvještaja, pet dana kasnije napisao je opširniji memorandum svojim nadređenima o saznanjima prikupljenima iz vlastite istrage o Pavelićevu skrivanju. Naime, Gowen tvrdi da postoje brojne indicije da je Pavelić bio u Rimu „više puta od završetka rata i moguće je da se i sada nalazi u Rimu“. Pozivajući se na pouzdane izvore tvrdi da se Pavelić trenutno skriva na eksteritorijalnom području u kompleksu na lijevoj strani Tibera, u ulici Lungotevere Aventino. U tom kompleksu na Aventinskom brežuljku nalazi se pet vjerskih objekata.⁵¹⁹ Agent je istražio kompleks onoliko koliko mu legalne metode dopuštaju. Ako se Pavelić doista nalazi unutar kompleksa „onda se čini najvjerojatnijim“ da je u dominikanskom samostanu Santa Sabina. Agent zaključuje izvješće kako je „praktički nemoguće pridobiti Hrvate za rad protiv Pavelića“. Jedan od načina koji bi u konačnici doveo do otkrivanja Pavelićeva skrovišta je akcija protiv Pavelićevih veza poput K. Draganovića.⁵²⁰

Britanski politički predstavnik pri Savezničkom stožeru izvijestio je krajem 1946. godine kako prema nekim vijestima Vatikan pomaže u bijegu mnogim kvislinzima te priložio listu osoba koje su se hranile u Zavodu sv. Jeronima u Rimu i među kojima su bila mnoga imena poznata Foreign Officeu iz jugoslavenskih zahtjeva.⁵²¹ Foreign Office se Pavelićem, Krunoslavom Draganovićem te još nekim osobama za koje se pretpostavljalo da su u Austriji i Italiji, bavio i u siječnju 1947., ponavljajući svoje prijašnje stajalište: „Kao što je poznato, složili smo se da predamo sve ustaše jugoslavenskim vlastima bez odlaganja“.⁵²² Konstatirali su da se Pavelić ne nalazi u područjima britanske nadležnosti.

Gowenov kolega Robert Clayton Mudd u svom izvještaju osim navodnih mjesta na kojima se Pavelić skrivao ili se trenutno skriva, donosi i Pavelićevu biografiju. Naravno, i

⁵¹⁹ NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173, William E. W. Gowen, memorandum “Pavelic, dr. Ante”, 22. siječnja 1947. 1. U prilogu izvještaju nalazi se i Pavelićeva slika u vojničkoj odori iz razdoblja predratne emigracije u Italiji, s njegovim imenom napisanim na ćirilici. Prema Višnji Pavelić, njen otac se nalazio u tom području, ali na desnoj obali Tibera. („Put mog oca...“, 30.)

⁵²⁰ “Dok se doušnici u ovom slučaju smatraju pouzdanima, teško je procijeniti njihovu pouzdanost u odnosu na Pavelića koji se provlačio po Europi u vlastitoj režiji oko 15 godina. Sve informacije čine se uvjerljivima i prikazuju uvjerljivu sliku kad ih se sagleda u cjelini.“ NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173, William E. W. Gowen, memorandum “Pavelic, dr. Ante”, 22. siječanj 1947. 2.

⁵²¹ TNA: PRO, FO 371/ 67370, R 180, od 19. prosinca 1946. navedeno prema: K. SPEHNJAK, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 161.

⁵²² TNA: PRO, FO 371/ 67370, R 647, od 7. i 22. siječnja 1947. navedeno prema: K. SPEHNJAK, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 162.

jedan i drugi dio izvještaja obiluju netočnim podacima i pretpostavkama.⁵²³ Dok je prema nekim izvještajima upitno je li Pavelić uopće u Rimu⁵²⁴, s druge strane agent George A. Zappala sredinom ožujka 1947., piše da se Pavelić skriva u Rimu u koledžu "Pio Pontificio in Prati".⁵²⁵ Odred Kontra-obavještajne službe u Milanu 14. travnja 1947., bilježi da se Pavelić u proljeće prošle godine (sic!) skrivao u Rimu pod imenom Pedro Gonner, te da je imao španjolsku putovnicu. Prema kasnijim nepotvrđenim informacijama otišao je u Južnu Ameriku.⁵²⁶

Marion Scott⁵²⁷ i Heda Stern⁵²⁸ također su provodili intenzivnu potragu za Pavelićem. U izvještaju od 18. travnja 1947., Scott navodi da je zajedno s gđom Stern istražujući u Firenzi došao do saznanja o Pavelićevoj obitelji. Krajem kolovoza 1946. Pavelićeva supruga s djecom noć je provela u kući prijatelja u Firenzi, odakle je došla iz Austrije, a djeca iz Rima. Idući dan su otišli u Cecinu, gdje su odsjeli početkom rujna 1946. Međutim, Scott ne zna gdje se nakon dolaska u Cecinu, nalaze Pavelićeva supruga i sin.⁵²⁹ Višnja Pavelić tvrdi da su u ljeto njeni brat i sestra bili „na moru blizu Genove“, a majka u Firenzi.⁵³⁰ Scott navodi da su

⁵²³ Prema istom agentu centar ustaške organizacije u Italiji je, naravno, Zavod sv. Jeronima u Rimu. (NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173. "Present Whereabouts and Past Background of Ante PAVELIC, Croat Quisling", 30. siječanj 1947.)

⁵²⁴ NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173, od 25. veljače 1947.

⁵²⁵ Inače, Pavelićev sin Ivan (sic!) je u Švicarskoj (sic!) i „vodi sretan život.“ Agenti Ozne uskoro idu u Švicarsku uhvatiti ga i prebaciti u Jugoslaviju. Također, Ozna nudi „velike svote“ novca za podatke o Pavelićevom boravištu. O ozbiljnosti izvještaja ovog specijalnog agenta govori i navod da se Pavelić u Austriji skrivao u Koruškoj koja je u „američkoj okupacijskoj zoni.“ (NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173, 15. ožujka 1947.)

⁵²⁶ NARA, RG 319, box 173.

⁵²⁷ Satnik Marion H. Scott bio je zamjenik voditelja Regionalne javne sigurnosti pri Savezničkoj vojnoj upravi za područje Emilia u sjevernoj Italiji. (J. KRIŠTO, „Zagrebačka židovka Heda Stern...“, 60-61.)

⁵²⁸ Heda Stern bila je zagrebačka Židovka, supruga bogatog industrijalca i ustaška uznica koja je od listopada 1944. radila u Uredu za javnu sigurnost Savezničke vojne uprave u Italiji, a po završetku rata angažirala se u potrazi za Pavelićem. Imala je „mnogo prijatelja među vodećim ljudima u NDH, što će joj poslije olakšati obavještajni rad za Amerikance.“ Također, „bila je jedina civilna osoba i jedina žena među sudionicima sastanka“ američkih obavještajaca na kojem je bila riječ o traganju za Pavelićem. (J. KRIŠTO, „Zagrebačka židovka Heda Stern...“, 56-57. i 68.)

⁵²⁹ U izvještaju se navodi da je Pavelićeva supruga išla u Rim u Zavod sv. Jeronima, kako bi dobila krivotvorene isprave, ali „izgleda“ da u tome nije uspjela. (NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173, od 17. travnja 1947., 2.) Višnja Pavelić tvrdi da nijedan član obitelji nikada nije kročio u Zavod sv. Jeronima. Međutim, nije u potpunosti točno da je u svom prikazu „željela pošto-poto dokazati da njezinu ocu nije pomogao Draganović ili bilo koja crkvena osoba.“ (J. KRIŠTO, „Zagrebačka židovka Heda Stern...“, 68, bilj. 69.) Naime, ako oko ničeg drugog, Višnja Pavelić i Draganović slažu se i ističu da su bitnu ulogu u skrivanju njenoga oca imali isusovci. („Put mog oca...“, 33.)

⁵³⁰ Višnja Pavelić u razgovoru s autorom 7. listopada 2014. Kako u navedenim izvješćima glasina ne manjka, tako se „pouzđano“ navodi da je kći Višnja zaručena za Vilka Pečnikara, koji se vjerojatno nalazi u Modeni ili okolici, pa je moguće da je Pavelićeva supruga s djecom kod ili blizu Pečnikara. Također, se „pouzđano“ saznaje da su Pavelićeve kućne pomoćnice pričale jednom prijatelju, da svaki put kad bi saveznički dužnosnici trebali

Pavelić i supruga 1942. kupili vilu u mjestancu Fiesole kraj Firenze⁵³¹ i da se naknada za iznajmljivanje polaže na Marin račun. Pri kraju izvještaja Scott navodi kako je „najbolji i najvrijedniji izvor informacija“ osoba koja je dugo u prijateljskim odnosima s Pavelićem i njegovom obitelji i koja ima dovoljno povjerenja u gđu Stern i za koju „vjeruju“ da će ih u konačnici dovesti do Pavelića. Međutim, prema toj osobi je potrebna posebna pažnja jer ona ne smije posumnjati da je gđa Stern „zapravo na tragu Paveliću.“⁵³²

Satnik Morris iz središnjeg ureda za vezu 15. svibnja 1947., između ostalog izvijestio je da se Pavelić sprema brodom iz Genove otputovati u Španjolsku i za sada ne namjerava otići u Argentinu.⁵³³ Dakle, glasine i nagađanja i dalje su bile jedini izvor podataka.

Pavelićevo novo boravište bilo je u blizini prethodnog u „podrumski stan u obližnju zgradu, k jednom zidaru, čiji stan iako se nalazio na extrateritorialnom području nije ovisio o extrateritorialnoj upravi.“⁵³⁴ Tu se nije dugo zadržao te se opet uz pomoć prijatelja Piccionia preselio u Castelgandolfo pokraj Rima u kuću grofice Giustine Campello⁵³⁵. U toj kući Paveliću je operirano slijepo crijevo.⁵³⁶ Obavještajne službe su nastavile s nagađanjima kako se „Pavelić sakrio pod Draganovićevim okriljem u San Girolamu (...) pa čak i u samom Vatikanu“. Iako su se i na temelju takvih glasina radile daljnje analize, pojavili su se i zaključci: „Čini se da je Pavelić, kao i Kilroy, svugdje.“⁵³⁷

uhititi Pavelića, on bi se preselilo na sigurno uz pomoć drugih savezničkih dužnosnika kojima bi on zato svaki put obilno platio. (NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173, od 17. travnja 1947. 2.)

⁵³¹ Prema pričanju Višnje Pavelić, poslije uspostave NDH talijanski institut iz Milana objavio je novo izdanje Pavelićeve knjige *Strahote zabluda*, o čemu Pavelić navodno nije imao pojma dok ga nisu obavijestili o pripadajućem honoraru. Od dobivenog honorara Pavelići su kupili kuću u ili kod Firenze.

⁵³² Netočan je i podatak da se Pavelić tada, u travnju 1947., nalazi na području sjeverne Italije. (NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173, od 17. travnja 1947., 2-4.)

⁵³³ NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173, od 15. svibnja 1947.

⁵³⁴ „Za vrijeme boravka u ovom stanu posjetili smo oca, častnik HOS-a Ivica Krilić i ja.“ („Put mog oca...“, 31.)

⁵³⁵ U kući se istovremeno nalazio i „izbjegli rumunjski ministar Gregorie Manoilescu.“ Ministar Manoilescu kasnije se prvi ukrcao u Genovi put Argentine i tamo dočeka o brata Velimira i sestru Mirjanu po njihovom dolasku. (Živio je dugo u Argentini. Na povratku iz Argentine umro u Madridu, gdje je isto tako podržavao veze s obitelji Pavelić.) („Put mog oca...“, 31.) „On se također nalazio u Kastel Gandofu, tamo je i papina letnja rezidencija, ali u kući jednog italijanskog aristokrate – grofa koji ima tamo svoju vilu. Okolina je znala da se tamo nalazi neki mađjarski general.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 149.)

⁵³⁶ „Operaciju je izvršio u samoj vili grofice Campello, na jednom kućnom stolu, obitelji poznat talijanski kirurg i sveučilišni profesor dr. Egidio Tosatti, uz asistenciju svoje osobne bolničarke i moje sestre Mirjane. Operacija koja je izvršena u tako neobičnim okolnostima, prouzrokovala je obostranu upalu pluća. Kirurg je ostao uz oca tako dugo, dok je svaka opasnost po život minula. Otac se nakon tog kirurškog zahvata brzo i uspješno oporavio. Kirurg, sveučilišni profesor, bio je kasnije nadstojnik Sveučilišne klinike u gradu Sieni.“ („Put mog oca...“, 31.) Agenti Caniglia i Gowen izvijestili su da je Pavelić oko 1. rujna 1947. u Rimu imao tešku operaciju. (NARA, Ustasha Project, RG 319, box 62., br. 9.)

⁵³⁷ Navedeno prema: *Unholy trinity*, 80.

Dokument koji se uobičajilo koristiti kao glavni dokaz da su Pavelića u skrivanju štitile zapadne obavještajne službe je izvještaj agenata Gowena i Caniglie koji su izvijestili da se Pavelić krije kao bivši mađarski general „Giuseppe“ u Rimu „na crkvenom imanju pod zaštitom Vatikana“ u ulici Via Giacomo Venezian br. 17-C, na drugom katu zgrade u predjelu Trastevere.⁵³⁸ Na istoj adresi Pavelić živi zajedno „s poznatim bugarskim teroristom“ Vančom Mihajlovom „i još dvjema osobama“, a osim njih u „zgradi živi još dvanaestak osoba. Svi su ustaše i Pavelićevi tjelohranitelji.“ Maštovitost prikaza zajedno s njegovom tendencijom najbolje se očituje u sljedećem navodu: „Kada Pavelić izlazi, služi se autom s vatikanskim (SVC) tablicama.“⁵³⁹ Međutim, pošto je u izvještaju CIC-a od 7. srpnja 1947. naglašena želja „da se subjekt (Pavelić, op.a.) stavi u pritvor“, a tjedan dana kasnije na dno izvještaja rukopisno je dodano: „Nove upute „Ruke k sebi“⁵⁴⁰, uobičajilo se taj dodatak tumačiti kao „dokaz kako saveznici štite osobu čija je genocidalna prošlost odvratna kao i Hitlerova.“⁵⁴¹ Rijetki autori primjećuju da takva „uputa“ nije povezana isključivo s američkom politikom u hladnoratovskom kontekstu, nego i zbog „promjene politike prema onim raseljenim osobama (Displaced Persons, DP, op.a.) čije izručenje traže strane vlasti, koje pak nisu jamčile pravedno suđenje.“⁵⁴²

⁵³⁸ „...Pavelić se jedno vreme nalazio u jednoj vatikanskoj eksteritorijalnoj zgradi u Rimu. (...) Recimo tri meseca. (...) Ja nisam bio u njoj. Ta zgrada se nalazi u Traftegar (Trastevere, op.a.). (...) To je eksteritorijalno. Ne pripada Vatikanu, ali tamo nema pravo da ulazi italijanska policija. To bi predstavljalo povredu eksteritorijalnosti. Ja sam pozitivno znao da ga posećuje Krilić. (...) Da li je njegovo premeštanje u eksteritorijalnu zgradu usledilo na demarš pape to bi takodje trebalo videti. Ja mislim da nije.“ Draganović smatra da upravitelj zgrade „možda ne zna koga je primio“. (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 148.)

⁵³⁹ Agenti navode detaljne upute za pronalazak Pavelićeve sobe: „Nakon ulaska u tu zgradu ide se dugim i tamnim prolazom. Na kraju toga prolaza nalaze se dva stubišta, jedno vodi nalijevo, a jedno nadesno. Morate krenuti desnim. Nadesno su sobe označene brojevima 1,2,3 itd. Ako pokucate jedanput ili dvaput na vrata br.3 izaći će neka nevažna osoba. No ako pokucate tri puta na vrata broj 3, otvorit će se vrata br.2.“ Osim toga, poimence se navodi deset osoba koje Pavelića u tom skrovištu povremeno posjećuju, među ostalim i L. Sušić koji je „tajnik ustaškog pokreta u Italiji“, živi u Caserti, te često putuje na liniji Rim-Bologna-Trst. Međutim, Sušić od sloma NDH do kolovoza 1949. neće vidjeti Italiju. (NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173, od 9. lipnja 1947., „Subject: Ante Pavelić and other USTACHA personalities“ i Karlo MIRTH, „Dr. Lovro Sušić i Maček–Cvetkovićev sporazum. Dokumenti iz ostavštine Dra Lovre Sušića“, *Croatia Press*, New York, br.1–2/1973., 23.)

⁵⁴⁰ „Izvor JN Greene & potpukovnik Hartman, 14. srpnja 1947.“, NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173, 7. srpnja 1947.

⁵⁴¹ G. WALTERS, *Lov na zločince*, 122.

⁵⁴² Jure KRIŠTO, „Krunoslav Draganović i spašavanje hrvatskih izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata“, *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik koji je vjerovao u prisutnost Božju u Crkvi te duboko cijenio vjeru svojega naroda: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija o Krunoslavu Stjepanu Draganoviću povodom 110. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti održanom na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu od 8.-10. 11. 2013. godine*, ur: Darko Tomašević, Miroslav Akmadža, Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb: Glas Koncila 2014., 246.

Promjena politike, odnosno nadležnosti nad raseljenim osobama u Italiji, datira puno prije nastanka gornje „upute“. Naime, 1. lipnja 1946. prestala je saveznička vojna uprava u Italiji, a dan kasnije održani su opći izbori. U Foreign Officeu se posebno analizirao problem netalijanskih izbjeglica u Italiji, odnosno svih pitanja koja bi mogla nastati vezano za njih poslije tog datuma.⁵⁴³ Philip Broad iz ureda britanskog političkog savjetnika savezničkog zapovjednika u Caserti 31. svibnja 1946. obavijestio je Foreign Office da je pitanje izručenja Jugoslaviji „izdajica“ koji se nalaze u Italiji razmatrano na brojnim sastancima i s američkim kolegama, te da je jugoslavenska strana u više navrata obaviještena da zahtjeve za izručenjima pošalje diplomatskim putem. Naime, jugoslavenska strana „iscrpila je strpljenje“ savezničkih vojnih vlasti svojim „neprekidnim i često loše utemeljenim zahtjevima“. Osim toga, nakon što su se prošle jeseni uspjeli „riješiti“ svih jugoslavenskih misija u Italiji koje tragaju za ratnim zločincima (osim Savjetodavnog vijeća i misije kod zapovjedništva 13. korpusa), čvrsto su odlučili da neće dopustiti više ni jednoj jugoslavenskoj misiji da uđe u Italiju. Štoviše, „borit će se do kraja“ protiv njenog dolaska. Kad je riječ o izbjegličkim logorima Eboli i Fermo, Glavno zapovjedništvo savezničkih snaga u Italiji ne može jamčiti sigurnost nijednom predstavniku jugoslavenskog režima koji bi tamo došao radi istrage, te bi njegova prisutnost u logoru dovela do „masovnog egzodusa“.⁵⁴⁴ Pošto su se savezničke vojne vlasti povukle s većeg dijela talijanskog teritorija te ga povratile talijanskoj upravi, za uhićenje svih onih zločinaca koji se ne nalaze u savezničkim logorima sada su jedino nadležne talijanske vlasti. Dakle, smatra se da je „nastupilo vrijeme“ kada jugoslavenskoj strani treba reći da savezničke vlasti jednostavno više nemaju „načina da im pomognu u njihovoj potrazi za ratnim zločincima“.⁵⁴⁵

Dva tjedna nakon upute „ruke k sebi“, u skladu s gornjim mišljenjem američki politički savjetnik ponovio je stav State Departmenta da treba pomoći „talijanskoj vladi u njenom razmatranju zahtjeva za izručenjima“, te dati Talijanima sve dostupne podatke „kako bi oni u razmatranju svih slučajeva bili što objektivniji i pošteniji“. Jedina iznimka od ovog pravila su podaci o osobama s čijim se izručenjem State Department ne slaže. Kako bi se izbjegle moguće nejasnoće, američka strana se sutradan pismeno očitovala o konkretnom Pavelićevom slučaju, navodeći kako on ne spada među spomenute iznimke i da na njega treba

⁵⁴³ TNA: PRO, FO 371/60742, ZM 1619, „Non-italian refugees in Italy“, od 15. svibnja 1946.

⁵⁴⁴ TNA: PRO, FO 371/59411, R 9001. od 31. svibnja 1946. 2.

⁵⁴⁵ Sukladno obavijestima koje je dobio iz Caserte, Foreign Office je u istom tonu izvijestio jugoslavenskog veleposlanika u Londonu Ljubu Leontića: FO 371/59411, R 9001/58/92. 1-2.

primijeniti opći stav SAD-a da je „pitanje optuženih kvislinga izvan savezničke nadležnosti odgovornost talijanskih vlasti“, a na njegovom uhićenju izvan vatikanskog područja američke vojne službe trebaju surađivati s talijanskim vlastima, „u mjeri koja je potrebna i moguća u ovom slučaju“. ⁵⁴⁶ Britanski politički savjetnik istaknuo je da je njegova vlada „u potpunoj suglasnosti“ sa stavom američkog saveznika, te ističe zabrinutost, jer se „ne smije gubiti vrijeme u postavljanju plana“ za Pavelićevo privođenje. ⁵⁴⁷ Iznimke o kojima je američka strana prethodno govorila navedene su u memorandumu američkog političkog savjetnika koji je dodao da je talijanska vlada „neformalno obaviještena“ da iako bi „doslovno tumačenje uputa Združenih zapovjednika stožera zahtijevalo prisilna izručenja određenih skupina“ kao što su Hrvati koji su bili u postrojbama pod njemačkim zapovjedništvom (Plava divizija, itd.), „vlada SAD-a se ne slaže s prisilnom repatrijacijom osoba iz ove skupine samo zbog tog razloga“. ⁵⁴⁸ Na koncu je sutradan na zajedničkom sastanku savezničkih službi zaključeno da Pavelića treba uhititi kada bude izvan područja Vatikana. Radi se o „izuzetno zahtjevnoj operaciji“ u kojoj je potrebna „koordinacija između američkih, britanskih i talijanskih vlasti“ i zadržavanje apsolutne tajnosti. ⁵⁴⁹ Britanski general Airey u načelu se složio s tim prijedlogom. Sutradan ga je s američke strane odobrio i general Jaynes. ⁵⁵⁰

Američki vojnoobavještajni časnik na sastanku s britanskim kolegama, 11. kolovoza 1947., zaključio je da Pavelićevo uhićenje nije „u našem interesu jer mnoge Hrvate koristimo kao doušnike američkih obavještajnih službi. Za dio njih se zna da su odani Pavelićevom antikomunističkom djelovanju i katoličkom fanatizmu“. ⁵⁵¹ Osim toga dogovoreno je da će kad Pavelić napusti Vatikan britanske i američke službe pomoći talijanskoj policiji koje bi trebala uhititi Pavelića. Britanski agenti trebaju „napraviti plan Pavelićeva izvlačenja izvan Vatikana“. Međutim, poslije sastanka Britanci su javili da nisu u mogućnosti izvući Pavelića izvan Vatikana, dok je američka strana, između ostalog, konfabulirala o tome kako su Britanci dopustili Paveliću da pobjegne kada su vršili pretres u Genovi(sic!) radi privođenja

⁵⁴⁶ NARA, RG 319, box 173. Memorandum američkog političkog savjetnika Joseph N. Greena od 28. i 29. srpnja 1947. glavnom zapovjedniku savezničkih snaga na Mediteranu.

⁵⁴⁷ NARA, RG 319, box 173. „Office of the British Political Adviser to the Supreme Allied Commander, A. F. H. Q., C. M. F.“ od 2. kolovoza 1947.

⁵⁴⁸ NARA, RG 319, box 173. „Memorandum to: Acting Supreme Allied Commander“ od 6. kolovoza 1947.

⁵⁴⁹ NARA, RG 319, Entry 134 B, box 173, od 7. kolovoza 1947.

⁵⁵⁰ NARA, RG 319, box 173., 7. kolovoza 1947.

⁵⁵¹ NARA, RG 319, box 173. 8. studenoga 1947. 1-2.

„kvislinga“ koji su se spremali otploviti u Južnu Ameriku.⁵⁵² Dakle, i nakon nove upute („Ruke k sebi“) zapadne obavještajne službe nastavile su potragu za Pavelićem.

Dva izvještaja već spomenutih specijalnih agenata CIC-a Canigliae i Gowena od 29. kolovoza i 12. rujna 1947., koje je odobrio agent Gono Morena, nezaobilazni su u literaturi koja govori o Pavelićevu skrivanju u Italiji s naglaskom na ulogu Katoličke crkve. Treba spomenuti da ovaj izvještaj, za razliku od prethodnih, sadrži osjetno manju razinu maštovitosti. Pri tome je nužno spomenuti činjenicu da je otac agenta W. Gowena, Franklin Gowen bio pomoćnik Myrona Taylora posebnog izaslanika predsjednika SAD-a pri Sv. Stolici.⁵⁵³ Dakle, mlađi Gowen u izvještaju od 29. kolovoza navodi da Pavelić ima „zaštitu Vatikana“, jer je „u očima Vatikana Pavelić militantni katolik, čovjek koji je griješio, ali je griješio boreći se za katoličanstvo.“ U prilog takvom stavu Vatikana navode se i činjenica da su „izvještaji koje je nadbiskup Stepinac slao Svetoj Stolici, vezano za Pavelića sigurno bili povoljni“.⁵⁵⁴ Međutim, ni ovaj izvještaj nije bez tvrdnji, za koje se „vjeruje da su najbliže istini“, poput one da je hrvatska državna imovina iz britanske zone u Austriji dvama kamionima prevezena na nepoznato mjesto u Italiji u pratnji brojnih svećenika i britanskog časnika. Autori izvješća su „sigurni“ da je Pavelićeva obitelj pod „temeljitim nadzorom Britanaca“ u Italiji, a „nije isključeno da talijanske vlasti ne znaju točnu lokaciju“ obitelji. Agenti „sumnjaju da Pavelić želi napustiti Italiju, Vatikan, svoju obitelj, ono što je ostalo od organizacije, i borbe kojoj je fanatično posvetio svoj život.“⁵⁵⁵

Prema mišljenju agenata, stav Vatikana je da „otkad ne postoji Hrvatska Država i otkad se ne može očekivati da će Titov režim ikome omogućiti pošteno suđenje“, Pavelić ne smije biti izručen Jugoslaviji „pod izlikom da ga se privede pravdi“, a njegovo izručenje bi „samo oslabilo snage koje se bore protiv komunizma i pomoglo komunizmu u njegovoj borbi protiv Crkve.“ Vatikan pri tome ne zaboravlja Pavelićeve zločine, ali on za njih može odgovarati samo pred hrvatskom „kršćanskom i demokratskom vladom“. Pavelić je „navodno odgovoran za smrt 150.000 ljudi, a Tito je agent Staljina koji je odgovoran za smrt desetaka

⁵⁵² NARA, RG 319, box 173. 8. studenoga 1947. 2. Na kraju dokumenta navedeno je da ga ne smiju vidjeti britanski predstavnici.

⁵⁵³ Camille M. Cianfarra, „Truman Recalls Gowan, Taylor's Assistant; Possible End to U.S. Ties Disturbs Vatican“, *The New York Times*, 20. siječanj 1950. 12.

⁵⁵⁴ NARA, RG 319, box 173. „Subject: Pavelic, Ante“, 2. Prema dostupnim Stepinčevim izvješćima Sv. Stolici, ova tvrdnja američkih agenata odgovara istini. Vidi: *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške "NDH"*, Zagreb, 1952. 104. i Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, knj. II., 268.-270.

⁵⁵⁵ NARA, RG 319, box 173. 4.

milijuna ljudi“. U izvješću se ističe da je Pavelić bio usko povezan s Britancima kako u prošlosti tako i danas, ali „nepoznato je u kojoj mjeri.“⁵⁵⁶

Preporuka agenata je da treba „poštovati“ stav Vatikana i četnika o Paveliću i da se „protiv njega ne poduzima nikakva izravna policijska akcija od strane američkih vojnih vlasti“. Takva akcija bi doprinijela njegovu izručenju Jugoslaviji i „učvrstila postojeću britansku anti-američku propagandnu kampanju koja se vodi među političkim emigrantima u Zapadnoj Europi.“⁵⁵⁷ Ako se mogu naći dokazi „vezano za britansku zaštitu i suradnju s Pavelićem onda se Britance može pritisnuti da ga sami uhite i izruče“. Do tada treba pronaći Pavelićevu obitelj koja je „očito i dalje raspršena u Italiji“.⁵⁵⁸

Dva tjedna kasnije, 12. rujna, Caniglia i Gowen na početku izvještaja navode da preko Draganovića održavaju posredni kontakt s Pavelićevim poznanikom čije ime ne znaju, a izgleda da on „nije svjestan interesa američkih službi“. Ovaj navod iz izvještaja inozemni autori uglavnom prešućuju i zaobilaze. Možda je razlog tomu da se taj navod ne uklapa u unaprijed zadanu tezu. Naime, ako je navod točan to bi značilo da je Draganović američkim službama prosljeđivao podatke koje je dobivao od Pavelićeva poznanika, kako bi američke službe pomoću tih informacije locirale i uhitile Pavelića. Na temelju ovog navoda to se ne može tvrditi s potpunom sigurnošću, ali je takva pretpostavka opravdana ako je Draganović služio kao veza između agenata i Pavelićeva poznanika.⁵⁵⁹

Nadalje agenti izvješćuju - ovaj dio je posebno rado citiran u protukatoličkoj literaturi - kako su stekli „dojam“ da su Pavelićeve veze u Vatikanu „toliko visoko pozicionirane i da je njegov sadašnji položaj toliko kompromitirajući za Vatikan da bi njegovo izručenje zadalo nevjerojatan udarac Rimokatoličkoj crkvi“. Također, „može se dogovoriti razgovor s Pavelićem na eksteritorijalnom području kada mu to njegovo zdravstveno stanje dopusti“. Na kraju se „preporučuje da se konačno rješenje slučaja odgodi dok se ne vidi hoće li gore

⁵⁵⁶ NARA, RG 319, box 173. 4-5. Također, i četnici smatraju da se Pavelića „ne smije izručiti Titu“, jer bi suđenje Paveliću bilo iskorišteno za „još više antiameričke i prokomunističke propagande.“ (NARA, RG 319, box 173. 5.)

⁵⁵⁷ „Kad je riječ o Hrvatima Britanci navode da dok su oni izručili samo sedam (7) Hrvata iz Italije, Sjedinjenje Države izručile su devedeset osam (98) iz Austrije.“ NARA, RG 319, box 173. 5.

⁵⁵⁸ NARA, RG 319, box 173. 5.

⁵⁵⁹ Neki autori tvrde da se radi o Draganovićevu poznaniku „koji nije znao za američke interese, služio je za indirektno kontaktiranje s Pavelićem“ i „da se približi Paveliću i da pripremi njegovo eventualno hapšenje“. (J. KRIŠTO, „Krunoslav Draganović i spašavanje hrvatskih izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata“, 243. i Petar VRANKIĆ, „Okviri djelovanja prof. Krunoslava Draganovića u Italiji (1943.-1963.) u svjetlu dostupnih arhivskih izvora i najnovijih publikacija“, 128.)

opisani razgovor donijeti razjašnjenje.⁵⁶⁰ U nedostatku drugih pouzdanih izvora na temelju gornjih navoda mogu se samo iznositi pretpostavke, a ne kakvi ozbiljniji zaključci i tvrdnje.⁵⁶¹ Međutim, teško je povjerovati da otac i sin Gowen, nalazeći se u Rimu, nisu međusobno surađivali i razmjenjivali podatke koje su smatrali važnima. Tim više što je otac mogao sina izvijestiti o raznim saznanjima koja je nužno imao po svom položaju, a do kojih sin obavještajnim metodama ne bi mogao doći. Isto vrijedi i u obrnutom slučaju. Osim ove obiteljske razine, dužnosti i djelovanje oca i sina moglo bi nam govoriti i o namjerama službene američke politike prema Pavelićevoj sudbini. Postavlja se pitanje i jesu li u Vatikanu bili upoznati s dužnosti koju je vršio mlađi Gowen? Zaključno, u kojoj mjeri je diplomat Gowen izvor saznanja i zaključaka koji se navode u izvještaju njegova sina - treba prepustiti daljnjim istraživanjima.

5.2 Pavelićevi suradnici intenziviraju djelatnost nakon njegova napuštanja Austrije

Nakon, prema Sušiću, „poraznog“ Vrbanova izvještaja, Sušić, Džal i Kavran zaključili su „da sada trebamo stvoriti mogućnosti da se ljudi sistematski ubacuju u zemlju, zatim da moramo poduzeti mjere da se grupe u zemlji povežu i koordiniraju svoju djelatnost.“⁵⁶² Pripreme su bile u punom jeku krajem 1946. i početkom 1947. Rosandić je ranije javio da u logoru Fermo „imaju na raspolaganju čitave garniture ljudi za popunjenje svih funkcija koje

⁵⁶⁰ NARA, RG 319, box 173. Memorandum od 12. rujna 1947. 1.

⁵⁶¹ „Nema u tom memorandumu ništa osim te puke izjave. Oni koji u njemu vide dokaz o upletenosti Vatikana u Pavelićevu skrivanju, učitavaju u taj memorandum više nego što on stvarno sadržava i ne sumnjaju da predstavlja najizravniju ne samo optužbu nego i krivnju Svete Stolice. Valja, međutim, upozoriti na nekoliko pojedinosti. Taj memorandum nije bio upućen nikome i ne sadržava nikakva objašnjenja. On je također rezultat razgovora s nepoznatim posrednikom, koji je mogao imati svoje motive u prenošenju poruke kakvu su agenti zabilježili. Nije, dakako, isključeno da je Pavelić manipulirao američkim agentima nastojeći popraviti svoju naizgled neizvjesnu situaciju. Zato su preporuke dvojice agenata znakovite. (...) Dakle, ništa ne bi trebalo poduzimati dok se Pavelić ne oporavi! To je dovoljno jasan pokazatelj da su američki obavještajci ostavili Paveliću otvorena vrata, a možda im je bilo dano do znanja da američka politika ima neke druge planove s Pavelićem - vidjet ćemo da je došlo do drastične promjene politike američkih vojnih vlasti - a to su skrili iza navodne opasnosti velikoga skandala za katoličku crkvu.“ (Jure KRIŠTO, „Krunoslav Draganović i spašavanje hrvatskih izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata“, 243-244.)

⁵⁶² „Svoj odlazak u zemlju forsirao je i Vrban, a ja sam ga zadržavao neka sačeka dolazak Mime Rosandića iz Italije... (...) Kavran je „u travnju 1947.g. uvidio da Vrban više ne želi čekati... (...) Fiksiran je i datum polaska u zemlju i dogovoreno je da će se ići u maju 1947.g.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 66-67.)

se predviđaju planom“, pa je u skladu s tim trebalo poraditi na tome da ih se na proljeće prebaci u Austriju, a potom u šumu.⁵⁶³ Kavran je poslao pismo Rosandiću da bi „trebalo slati časnike“, a naknadno će mu javiti kada da počne slati ljude. Međutim, kako je vrijeme odmicalo stvarna situacija u zemlji bila je sve više u raskoraku s procjenama, očekivanjima i željama iz izbjeglištva⁵⁶⁴, što je objektivno i razumljivo, međutim bilo je i očitih znakova koje se potpuno zanemarivalo i pred njima zatvaralo oči. Naime, poručnik Martin Nemeč i vodnik Drago Kutleša prema Kavranovom nalogu otišli su u Hrvatsku 15. veljače i vrativši se 7. travnja bili su „razočarani događajima na Bilogori i u okolici Koprivnice.“⁵⁶⁵

Osim toga, kako su u Austriji procjenjivali dvojbene podatke o stanju u zemlji pokazuje i primjer glasine da je ‘„četnički radio“ u travnju 1947. javio da su četnici zauzeli Danilovgrad i Suboticu i držali ih pod svojom kontrolom jedanaest sati, a da su križari otpočeli akcije kod Križevaca pod zapovjedništvom pukovnika Rafaela Bobana.’ Na sastanku Kavrana, Sušića, Džala, Miloša i Vrbana, potonji koji je jedini bio u zemlji nakon rata, smatrao je „da je to nemoguće s obzirom na prilike koje su vladale još 1946., ostali su ipak zaključili da su vijesti vjerojatne.“⁵⁶⁶

Početakom 1947. Sušić, Džal i Kavran počeli su raditi „na uputstvima na kojima bi se trebala razvijati čitava djelatnost.“ Sušić je trebao obraditi politički dio, a Džal vojni. Međutim, Sušić i Kavran smatrali su da je vojni dio „dosta slab“, a da se Džal ne uvrijedi dogovoreno je „da se vojnički dio uklopi u politički.“ Na kraju su se ipak sva trojica složili oko konačne verzije uputa koja su bila gotova „po prilici u travnju 1947.g.“⁵⁶⁷ U programskim dokumentima pokreta kao glavni cilj istaknuto je rušenje komunističkog režima u Jugoslaviji i obnova NDH. Pokret se poziva na republikanska i demokratska načela, jednakost svih državljana „bez obzira na narodnost, rasu, vjeru i spol“.⁵⁶⁸

⁵⁶³ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 62-63. Kako smo prethodno vidjeli Sušić i Pečnikar su se u jesen 1945. dogovorili o prebacivanju ljudi iz Austrije u Italiju. Dakle, još nisu imali jasnu sliku budućeg rada, jer godinu dana kasnije ljude prebacuju u suprotnom pravcu.

⁵⁶⁴ „... pretpostavljali smo da su hrvatske snage otpora u Hrvatskoj slične, ako ne jednake, onima iz godine 1946. Ali to nije bilo tako. Mi nismo imali veza ni ispravnih dodira sa stvarnošću u Hrvatskoj. Mi smo više razmišljali onako kako smo željeli da bi bilo, umjesto kako je zaista bilo.“ (S. ROVER, *Svjedočanstva i sjećanja*, 170.)

⁵⁶⁵ „Uspjeli su razgovarati samo s jednim križarem na granici.“ (Z. RADELIĆ, *Križari...*, 116-117.)

⁵⁶⁶ Tobažnju „vijest o uspjehu križara, navodi se u istražnim dokumentima, prenijele su švicarske i austrijske novine.“ (Z. RADELIĆ, *Križari...*, 82.)

⁵⁶⁷ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 63-64.

⁵⁶⁸ Prema Radeliću na čelu *Hrvatskog narodnog otpora* nalazilo se *Hrvatsko državno vodstvo* sa članovima Božidar Kavran, dr. Lovro Sušić, dr. Mate Frković, i dr. Mehmed Mehičić. (Opš. Z. RADELIĆ, *Križari...*, 64-67.)

Kada govorimo o Pavelićevoj povezanosti s Kavranovom akcijom nakon njegova prelaska u Italiju, jedno od ključnih pitanja, koje do sada u literaturi uglavnom nije problematizirano, je održavanje veze između Pavelića u Italiji i Kavrana i Sušića u Austriji. Uobičajilo se tvrditi kako je Pavelić primao njihove izvještaje i davao im smjernice u radu. Svi autori slažu se da su Kavran i Sušić upoznali Pavelića s rezultatima Vrbanove misije, ali se pritom pozivaju na prilično problematične izvore i literaturu.⁵⁶⁹

Nakon što je u prosincu Vrbanov izvještaj stavljen na papir, u siječnju 1947. Sušić je navodno htio o izvještaju upoznati Pavelića pa je izdvojio „najvažnije stvari, osobito one koje se odnose na raširenost, jačinu i potrebe križara u zemlji“, sazeo ih otprilike na jednu stranicu te je Paveliću poslano pismo s izvješćem napisano „nevidljivim vodenim tiskom (...) na dogovorenu adresu u Sienu“.⁵⁷⁰ Poslije mjesec dana stigao je odgovor, koji je napisao Pavelićev sin Velimir, te je poručeno „da je Paveliću drago da stvari dobro idu.“⁵⁷¹ Gornji navodi nameću mnoštvo pitanja prije negoli bi se na temelju njih moglo ozbiljnije zaključivati.

Autori bliski UDB-i donose navodnu Kavranovu korespondenciju s Pavelićem. Međutim, bez faksimila (kakve su običavali objavljivati u svojim propagandnim uradcima), a sadržaj i vrijeme navodnih pisama gotovo u potpunosti odgovaraju Kavranovu prepričavanju sadržaja pisama u istrazi. O vjerodostojnosti takvih uradaka, odnosno da s pravom možemo smatrati kako se radi o čistim krivotvorinama, dovoljno govori i činjenica da se Pavelić u takvim okolnostima nikada nije potpisivao prezimenom niti je svoje suradnike u pismu nazivao njihovim pravim imenima, kako stoji u navodnim pismima.⁵⁷²

Šakić tvrdi da je Pavelić po primitku Vrbanova izvještaja, naredio Kavranu „da sve zaustavi što je planirao“. Međutim, Kavran nije „poslušao, nego je nastavio započetim putem, vjerojatno potican i ohrabljiv po svojoj najužoj okolini.“⁵⁷³ Porazne dijelove Vrbanova

⁵⁶⁹ Ni kod ovog pitanja ne manjka konfabulacija poput one kako Kavran o Vrbanovom izvještaju „osobno (sic!) izvještava Poglavnika“. (N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 110.)

⁵⁷⁰ U prosincu 1946. „došlo je prvo pismo od Želimira Pavelića iz Italije u kojem uz sasvim običnog javljanja nije bilo ništa važnijeg osim adrese na koju treba pisati poštu za Pavelića, adresa je glasila: Fosse (nečitljivo, op.a.) Ansano 6 Siena – Maria Moggi.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 62.) O navodnoj adresi u Sienu nema nikakve druge potvrde.

⁵⁷¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 64.

⁵⁷² Nikola MILOVANOVIĆ, *Kroz tajni arhiv Udbe I.*, Beograd, Sloboda, 1988. 288-289., 315. i 329.

⁵⁷³ D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 177.

izvještaja su Kavran i Sušić „prešutili“ i nastavili sa slanjem ljudi.⁵⁷⁴ Navodno je Šakić ponudio Kavranu i Sušiću vezu preko koje se moglo doći doći u dodir s Luburićem, međutim Kavran i Sušić htjeli su „sami organizirati oružani otpor u domovini, iza leđa generalu Luburiću, da dokažu Poglavniku kako su oni sami sposobni to učiniti“ bez dodira s ozloglašanim generalom.⁵⁷⁵

Različita mišljenja, neorganiziranost, spontanost i nedostatak konspiracije kod vodstva pothvata u Austriji nisu nestali ni nakon početka slanja grupa. Primjerice, prije slanja druge grupe u zemlju Kavran je rekao Sušiću da su potrebni veći materijalni izdaci, na što je ovaj odgovorio „moramo nastaviti sa slanjem ljudi u zemlju, pogotovo kad smo već trojicu poslali.“⁵⁷⁶

Prije formalnog uspostavljanja Hrvatskog državnog vodstva njegovi članovi bili su Sušić, Džal i Kavran. Prvi sastanak nakon početka ubacivanja grupa bio je tek u rujnu 1947., a njemu su uz Kavrana prisustvovali M. Frković, M. Rosandić i Sušić. Kavran je na dnevni red predložio pitanje sastava „Hrvatskog državnog odbora“. Sušić je bio suprotnog mišljenja „prije nego što znademo tko je u zemlji i što tamo radi“, no Kavran je inzistirao „da trebamo postupati kao da nikoga nema u zemlji i imenovati članove odbora“.⁵⁷⁷ U skladu s tim Kavran je predložio da uz njega članovi odbora budu Frković i Rosandić i da se odmah sva trojica pripreme za odlazak u zemlju. Rosandić i Frković usprotivili su se Kavranovu prijedlogu jer da još nije vrijeme za to i da ne znaju stanje u zemlji. Sušić se usprotivio tomu da Kavran ide u zemlju, jer je slabog zdravlja i ne bi ga imao tko zamijeniti kod prebacivanja grupa. Kavranov prijedlog da to preuzmu na sebe Frković ili Rosandić – obojica su odbili. Sušić je dodao da je o toj stvari potrebno „pitati Pavelića i da ju ne možemo sami riješiti.“⁵⁷⁸ Na istom sastanku Frković je govorio o stanju u Italiji istaknuvši da je Pećnikarova djelatnost zamrla, a

⁵⁷⁴ D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 179. Sušiću i Kavranu je „bilo potrebno izvijestiti Poglavnika da su dobili pismene izvještaje u kojima se traži upućivanje viših častnika u šumu.“ (D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 189.)

⁵⁷⁵ D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 175. Kao ključnu negativnu osobu koja je imala veliki utjecaj na Kavrana, Šakić ističe Vjekoslava Dilberovića. (D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 170-171.)

⁵⁷⁶ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 69. „Kad su već krenule skupine u domovinu čuo sam mnogo puta u Fanikinoj gostionici: 'Sinoć je otišla jedna skupina'. 'Večeras odlazi jedna skupina'. 'Sutra navečer ide skupina u domovinu'. Nije bilo nikakve tajne. Sve se znalo unaprijed. (...) Olako se nasjedalo pričama iz domovine i Akcija je vođena bez ikakve tajnosti i bez stručna savjeta vojnog policijskog te obavještajnog i protu-obavještajnog. Imala je na samom početku klicu neuspjeha i propasti. Držim da je to lako ustanoviti.“ (svjedočenje Ljudevita Konye u: Fra Martin PLANINIĆ, *Uz Kavranov zlatni jubilej*, 54-55.)

⁵⁷⁷ Kavran je dodao „u koliko se uspostavi da u zemlji imade ljudi, uglednijih funkcionera, koji djeluju sa uspjehom, onda da se lako mogu praviti izmjene.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 64. i 72.)

⁵⁷⁸ Opš. HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 73.-74.

„svu djelatnost u stvari“ vodi Draganović koji „imade vezu s Trumanovim uredom u Vašingtonu i gotovo sa svim poslanstvima u Rimu.“⁵⁷⁹ Frković je kazao da su neki HSS-ovci za suradnju, dok drugi surađuju s četnicima. S prvima je dogovorio da je potrebno da Maček „javno istakne svoju borbu za NDH“, a ako „treba suradnike, neka javi“.⁵⁸⁰

Poslije mjesec dana Sušić i Kavran opet su razgovarali o HDV-u, te je Sušić ponovio svoje mišljenje „da se ta stvar ne može u cjelosti sprovesti bez Pavelića.“ Međutim, iako je prema Kavranu s Pavelićem dogovorena adresa u Sieni i tehnika nevidljive tinte, Sušić mu nije htio o tome pisati nego je rekao da to treba „rješiti na drugi način.“⁵⁸¹

Kad govorimo o organizacijskim tijelima, u literaturi je također nejasno pitanje *Hrvatskog državnog odbora*. Svi se slažu da je on postojao, ali nejasno je kada je uspostavljen. Dok Čolak i oko toga konfabulira navodeći „rano proljeće 1946.“, Krizman pitanje odbora apsolvira u jednoj rečenici: „Čini se da je *Hrvatski državni odbor* osnovan negdje početkom 1946. godine.“⁵⁸² Martin Planinić piše da je Pavelić 10. travnja 1946. „dekreтом odredio“ uspostavu HDO-a u koji ulaze Sušić, Mehmed Mehičić, M. Frković i Kavran.⁵⁸³ I Šakić se slaže da je „Poglavnik postavio Hrvatski državni odbor“.⁵⁸⁴ Međutim, nitko od navedenih ne daje dokaze i argumente u odgovoru na pitanje kada je HDO osnovan i koja je bila Pavelića uloga u tome. S druge strane, Miloš je u istrazi iznio da su inicijativu za uspostavu HDO-a dali Sušić i Kavran, te su oni u odboru trebali imati vodeću ulogu. Međutim, Odbor nije uspostavljen dok je Miloš bio u Austriji, tj. do ljeta 1947.⁵⁸⁵

⁵⁷⁹ Frković je kao Draganovićevog suradnika spomenuo Vicu Barića koji „radi u američkom obavještajnom uredu u Rimu“. Od njega je Frković „doznao da službena američka politika stoji na stanovištu NDH. Vice Barić mu je rekao da Amerikanci nisu još sami na čistu da li da se odluče za male države ili za neku konfederaciju, dok su svakako stekli uvjerenje da države tipa Jugoslavije i Čehoslovačke ne mogu se održati zbog prevelikih unutrašnjih suprotnosti.“ Prije svog odlaska iz Italije, Frković je dogovorio održavanje veze s Barićem „pa u koliko Amerikanci trebaju obavještenja s kojima sam Barić neće raspolagati“, Frković će mu ih poslati. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 75.-76.)

⁵⁸⁰ Opš. HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 75.

⁵⁸¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 84.

⁵⁸² B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 166. i N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 41. Na istom mjestu Čolak pokušava ponuditi smisleni kronološki prikaz organiziranja vodećih ljudi u Austriji. Međutim, opet ne bez konfabulacija.

⁵⁸³ Fra Martin PLANINIĆ, *Tko je izdao Kavrana*, Zagreb, 1994. 22. Inače, autor u svojim radovima ni ne pokušava sakriti hagiografski pristup temi.

⁵⁸⁴ D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 176.

⁵⁸⁵ G. VUKOVIĆ, *Klopka za koljače*, 36.

5.3 Pripreme za Kavranov susret s Pavelićem u Italiji 1948.

U listopadu 1947. iz Italije je u Austriju došao Pavelićev pouzdanik Ivan Krilić, poručnik PTS-a. Kavranu je predao Pavelićevo pismo napisano „vodenim drukom“ u kojem stoji da Krilić u Austriji treba urediti neke Pavelićeve obiteljske stvari, te moli Kavrana da mu pomogne uz napomenu da s Krilićem mogu otvoreno govoriti o svemu. Krilić je rekao Kavranu da mora u Italiju prebaciti Pavelićeve obiteljske stvari, te da mu je potreban novac za putovanje po Austriji. Kavran je o svemu javio Sušiću koji se susreo s Krilićem bez Kavranova prisustva, pa mu je kasnije prenio da je pitao Krilića „da li što znade o Paveliću“, na što je Krilić „odgovorio da je Pavelić živ i zdrav i da je na sigurnom mjestu.“ Sušić je po Kriliću za Pavelića poslao „preradjenje upute 1. 2. i 3.“ uz poruku da ih pregleda „i načelno javi svoj stav“, te da za pitanje sastava HDV-a „smatra kompetentnim Pavelića“. Krilić se vratio u Austriju krajem listopada rekavši da je upute predao zajedno sa Sušićevim porukama, ali da još nije dobio odgovor.⁵⁸⁶

U studenom je Krilić donio Sušiću Pavelićev odgovor⁵⁸⁷ u kojem, prema Kavranu, stoji „da je on (Pavelić, op.a.) optimist“ jer se politički događaji „sve više mute i da očekuje od razvoja događaja koristi za našu stvar.“ Naglašava da je potrebno „da se ljudi drže na okupu“, jer odlaze u prekomorske zemlje „što je nezgodno“. Zadovoljan je uspostavljanjem odbora u domovini s kojim „treba imati usku vezu i davati mu sugestije.“ Njegov savjet je da se u zemlju šalju „prvenstveno časnici, te fizički zdravi i otporni ljudi.“ Naziv HDV nije dobar jer riječ vodstvo „previše firerski zvuči“ osobito u prijevodu na engleski ili francuski jezik. Također, nije potrebno da oba odbora sadrže atribut „državni“. Napominje „da je težište borbe u zemlji“, a dio koji djeluje u inozemstvu je privremene naravi i „prije ili kasnije sve će se i onako prebaciti u zemlju“. Pavelić je vodstvu u Austriji prepustio odluku o nazivu oba odbora i odluku o sastavu *Hrvatskog državnog vodstva*. S poslanim uputama 1. 2. i 3. se slaže osim „nekoliko primjedbi.“⁵⁸⁸ Također u Pavelićevom pismu su bile sugestije za bivše dužnosnike: Za V. Blaškova predlaže da djeluje u Belgiji među hrvatskim radnicima, za Dž.

⁵⁸⁶ „Krilićev posao u Austriji bio je da je sa raznih strana prikupljao ručne radove, posteljenu, umjetničke slike, jedaći pribor i garderobu. Velike kovčege slao je putem ekspedicije iz Salzburga, a manje kovčege i vrijednije stvari prenašao je on sam.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 84-85.)

⁵⁸⁷ „Pismo nije bilo adresirano ni na koga izričito, ali se u njemu govorilo u pluralu i odnosilo se na uži krug oko Sušića.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 85.)

⁵⁸⁸ Radilo se o „izborima novih narodnih zastupnika“ i Pavelićevoj primjedbi „da sudstvo treba izdvojiti ispod utjecaja političke i vojničke vlasti.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 85.-86.)

Kulenovića „da se po mogućnosti prebaci u Rim“ i stane na čelu „Hrvatskog odbora“ koji je htio osnovati A. Juretić, dok je za Mehičića rekao „da ne bi bilo loše kad bi se ovaj prebacio u jednu arapsku zemlju“ jer tamo „nemamo niti jednog jačeg čovjeka.“ Osim toga, Pavelić je prema Kavranu, „dao sugestiju“ da se angažira „kako bi se iz Amerike dobivala materijalna sredstva potrebna za pomaganje ljudi.“ Drago mu je da je veza sa zemljom uspostavljena i „vjeruje da će ljudi koji su to uspostavili znati i dalje voditi.“ Zatražio je da ga obavijeste „kakve veze imademo s Amerikancima“.⁵⁸⁹

Pavelićeve sugestije⁵⁹⁰ podsjećaju na razdoblje njegove prve emigracije u smislu organizacije članova po raznim zemljama uz čekanje pogodnog trenutka u međunarodnim odnosima. Njegovo pitanje o vezama s Amerikancima govori nam dvije stvari: prvo, da on takvih veza nije imao (barem ne u tom trenutku) i drugo, da je komunikacija između Pavelića i vodstva u Austriji jako loša i neredovita kad on više od godinu dana od svog odlaska u Italiju ne zna imaju li u Austriji vezu s Amerikancima.

Sušić je prihvatio Pavelićeve sugestije, međutim, „volio“ bi da Kavran uz Krilićevo posredovanje zatraži sastanak s Pavelićem nakon što se naprave izmjene tako „da stvari jednom ostanu definitivne, pošto nije zgodno da se često mijenjaju.“ U drugoj polovici studenog 1947. kada je došao u Austriju, Krilić je rekao Kavranu da pismeno od Pavelića zatraži susret, a Krilić će donijeti odgovor. Kavran se u pismu zahvalio na sugestijama i zamolio za susret „obzirom na čitavu našu djelatnost i političku zategnutost“. Sušić se složio sa sadržajem pisma pa su ga poslali „na adresu Marija Moggi u Sienu.“⁵⁹¹

Idući mjesec sastali su se Kavran, Mehičić⁵⁹², M. Frković i Sušić vezano za Pavelićeve sugestije. Mehičić je pristao otići u Siriju, Blaškovu nije odgovarala Belgija i u naknadnom razgovoru s Kavranom izrazio je želju za odlaskom u Ameriku, dok su za Kulenovića konstatali da je još u ljeto otputovao u Tursku.⁵⁹³ Također, odlučeno je da M. Frković napiše za Pavelića izvještaj o vezama s Amerikancima koji je kasnije Krilić odnio Paveliću.⁵⁹⁴

⁵⁸⁹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 86.

⁵⁹⁰ Treba naglasiti da nam je navodni sadržaj Pavelićevih pisama poznat samo iz Kavranovog iskaza jer njihova integralna verzija do sada nije pronađena.

⁵⁹¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 86.-87.

⁵⁹² „Meičić je aktivno počeo djelovati po dolasku Sušića u američku zonu Austrije, tj. kada se Sušić nastanio kod Pepi Springeta u Sulzau-Wimu u rujnu ili listopadu 1947.g. i kada se Sušić sa Mehičićem povezao u Salzburgu.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 86.)

⁵⁹³ Kulenović je ispočetka prisustvovao sastancima vodstva u Austriji, a u ljeto 1947. otišao je u Tursku te se od tada „još nije javio“ suradnicima u Austriji. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 87.)

⁵⁹⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 87.-88.

Krilić se vratio u Austriju „tek u siječnju 1948.g.“, ali nije donio Pavelićev odgovor, već je Kavranu rekao da će naknadno primiti pismo s uputama. Nakon nekoliko dana stiglo je pismo od stanovitog Bušića „na adresu Mire Maka u Villachu“. Kavran je obaviješten da se po dolasku u Rim javi na Draganovićevu adresu i neka pita za Bušića. Draganović će ga „spojiti i sve dalje urediti.“ Kavran ga nije poznao, a Krilić mu je rekao da će vidjeti tko je Bušić. Kavran i Krilić dogovorili su polazak u Italiju za tjedan dana. Upravo u vrijeme punog zamaha djelatnosti neki članovi vodstva nisu bili bez dvojbi o zacrtanom smjeru djelovanja od strane Sušića i Kavrana. M. Frković i Mehičić dali su Kriliću svoje fotografije i podatke „kako bi im u Italiji nabavio talijanske isprave“. Prema Kavranu, Frković je to učinio da „za svaki slučaj“ ima talijanske dokumente. Inače, sam Frković je na sastanku u rujnu 1947. nakon povratka iz Italije izjavio da se više nema što raditi u Italiji „jer i onako većina ljudi odlazi u Ameriku.“ U isto vrijeme, njegov brat Ivica Frković je „pred svojim odlaskom u Argentinu u Rimu.“ Zbog toga mu Sušić šalje pismo po Kriliću u kojem ga detaljnije izvještava o HDV-u, zahtijeva od njega kad dođe u Argentinu međusobnu „što tijesniju vezu.“ Naglašava mu potrebu materijalnih sredstava, jer su dosadašnja „na izmaku, a rad je sve veći.“ Obavještava ga i o prebacivanju grupa u zemlju.⁵⁹⁵

Međutim, prije dogovorenog polaska u Italiju Krilić je uhićen, a Kavran je u iščekivanju njegova izlaska iz zatvora nastavio slati grupe u zemlju i dogovarao sa Sušićem pitanja za susret s Pavelićem.⁵⁹⁶

5.4 „Otvorena rječ“

Vodstvo u Austriji smatralo je potrebnim javno istaknuti da u Hrvatskoj postoje protukomunističke snage otpora, pa je tako napisan programski tekst „Otvorena rječ“ koja je potpisana „iz vodstva Hrvatskog narodnog otpora“ i predstavljena kao da je nastala u

⁵⁹⁵ Netom prije nego je Mehičić zatražio od Krilića da mu nabavi talijanske isprave, Sušić je njega i Kavrana „upoznao sa skicom novih uputa.“ Prema Kavranu, radilo se o sljedećim dokumentima: „Temeljna načela“, „Osnovne odredbe“ i „Smjernice“. Osim toga, umjesto HDV-a predviđen je naziv „Radni odbor Hrvatskog narodnog otpora“, a u zemlji treba osnovati „Matični odbor hrvatskog narodnog otpora“. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 74. i 88.)

⁵⁹⁶ „Krilić je na FSS-u kazao tko je, rekao je da prevaža iz Austrije u Italiju stvari koje su vlasništvo gdje Marije Pavelić i koja ga je za to zamolila i ovlastila. (...) Odmah po hapšenju Krilić nije bio premetnut, tako da mu je uspjelo baciti u klozet Frkovićev izvještaj o vezama s Amerikancima i podatke koje je dobio od Mehičića.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 87.-89.)

domovini i poslana u izbjeglištvo. U njoj je istaknuta „borba za vrijeme NDH, situacija danas, naš stav i čemu se nadamo.“⁵⁹⁷ Iako se u literaturi i oko toga stvaraju kontroverze, te neki dvoje tko je autor navedenog teksta, nema nikakve dvojbe da su „Otvorenu rječ“ napisali Sušić i Mehičić.⁵⁹⁸

Sušić je dogovorio s Kavranom da kada se susretne s Pavelićem u Italiji zatraži od njega mišljenje o „Otvorenoj rieči“ koja je tada već bila objavljena u buenosaireškoj *Hrvatskoj*. Kako se Pavelić složio s njenim sadržajem to znači da je ona odražavala i njegove osobne stavove i promišljanja, te je zbog toga potrebno reći nešto više o stavovima koji su izneseni u „Otvorenoj rieči“. Štoviše, Pavelić će do kraja svog političkog djelovanja u emigraciji načelno zastupati stavove navedene u „Otvorenoj rieči“. (Napominjem da su sva podebljanja u tekstu istaknuta u izvorniku.)

Uvodno je naglašeno da je poslije tri godine od „najstrašnijih patnja hrvatskoga naroda“ došlo vrijeme za „kritički pogled“ na kako prošle tako i sadašnje događaje i prema tome odrediti buduće djelovanje. Za tragične događaje iz svibnja 1945., u naletu panike i emocija, krivca se tražilo „među nama samima“, ne uzimajući pritom u obzir „prave sudbinske vanjske uzroke“. Objektivno gledano stav koji su Hrvati zauzeli u Drugom svjetskom ratu bio je jedini moguć, te bi i u slučaju drugačijeg stava „ogroman sudbinski kotač (...) bi bio prešao preko nas u svakom slučaju“.

Nema nikakve dvojbe da je prva jugoslavenska država Hrvatima bila nametnuta tamnica. Međutim zahvaljujući njoj međunarodni krugovi su na ovaj dio Europe gledali „izključivo kroz srbske diplomatske naočale“. U travnju 1941. hrvatski narod je iskoristio povoljan trenutak i dokazao da nije odustao od svog prava na nezavisnost i slobodu.⁵⁹⁹ Taj čin je imao za primarni cilj stvaranje hrvatske države, a ne borbu za ideologije.⁶⁰⁰ Navodi se da je vanjskopolitička orijentacija NDH bila uvjetovana okolnostima. Ni njemačka ni talijanska

⁵⁹⁷ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 90.

⁵⁹⁸ „Otvorena rječ: Poruka domovine hrvatskim izbjeglicama i izseljenicima uoči sedme godišnjice uzpostave hrvatske državne nezavisnosti i treće godišnjice hrvatske narodne tragedije“ objavljena u: „Hrvatska“, 10. travnja 1948. br. 8. (13.), a napisana „u ožujku 1948.“ Autori su „Sušić i Mehičić, a konzultirani smo povodom nje Mate Frković, ja i još neki. (...) Time se prvi puta javno dalo na znanje da u zemlji nešto postoji i da se u zemlji vodi borba.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 90.)

⁵⁹⁹ „Da je vodstvo hrvatskog narodnog ustanka izpravno postupalo, proglasivši 10. travnja 1941. uzpostavu Hrvatske Države, dokazuje to, što je celi hrvatski narod taj čin ne samo plebiscitarno odobrio, nego kod tog čina i sav sadržajno sudjelovao. (Istaknuto u izvorniku, op. a.)To je neosporna činjenica, koju ne može nitko opovrći!“ (*Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 1.)

⁶⁰⁰ Osim toga uspostava države bila je važna i „da sp(r)iečimo kaos bezvladja uslied sigurnog raspada tadanje države; da sp(r)iečimo neprijateljsku okupaciju i da se uzmojnemo braniti (istaknuto u izvorniku, op. a.) proti onoma, koji su od uvijek išli za našim bioložkim uništenjem.“ (*Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 1.)

strana nije se prema NDH odnosila saveznički, već su pokazivali da njima pojam savezništvo „zvuči kao parafraza, kao poruga.“ Brojne žrtve s hrvatske strane pale su „za slobodu (...) u **borbi protiv srbo – komunizma, odnosno jugo – boljševizma, oličenog u partizanstvu**“, a ne „za fašizam ili nacizam“. ⁶⁰¹ Da u travnju 1941. nije proglašena državna nezavisnost „sviet ne bi za nas ni znao, a napose ne bi dolazilo ni do razgovora o hrvatskoj državi.“ Zbog toga i komunistička Jugoslavija „barem teoretski u ustavu“ priznaje „Narodnu Republiku Hrvatsku“.

Kad je riječ o zapadnim saveznicima ističe se da s njima „**nismo uobće ratovali, niti bismo bili ratovali**“ u slučaju njihovog iskrcavanja na istočnoj obali Jadrana. Hrvati su „vodili u Domovini **izključivo obranbeni rat**“, dok su izvan Hrvatske ratovali protiv boljševizma „na što smo danas ponosni“. Rat u Hrvatskoj „nametnuli su nam četnici i partizani“ čiji je glavni cilj bio uništenje NDH. Prvi jer im je ona onemogućavala obnovu Dušanovog carstva, a drugima sovjetski prodor u Sredozemlje. Četnici i partizani nisu se borili protiv Nijemaca i Talijana, nego „gotovo izključno protiv Hrvata“, te su svu ratnu opremu dobivenu od Saveznika koristili protiv Hrvata a ne protiv Nijemaca. ⁶⁰² Hrvatska borba nije imala ni „**najmanjeg upliva na međunarodni, a napose ratni razvitak**“, dok su s druge strane Talijani i Austrijanci ratovali izvan vlastitih „okvira“ i sudjelovali „i kod samog pripremanja rata (...) ipak danas bivaju i šakom i kapom od Zapadnih Saveznika pomagani“. Ističe se kako NDH za vrijeme rata nije mogla promijeniti stranu, jer to, osobito na kraju rata, „**značilo bi zločinačko samoubijstvo!**“. ⁶⁰³ U takvim okolnostima jedina alternativa bila je „nastaviti borbu proti boljševizmu“. S obzirom na svršetak rata i Crvenu armiju „iza ledja (...) išli smo mirne savjesti u susret Zapadnim Saveznicima“. Protivno međunarodnom pravu došlo je do izručenja „krvniku“. Međutim, Bleiburg nije „naša krivnja“, nego „poviestna sramota kulturnog Zapada“. U slučaju ostanka u Hrvatskoj i pružanja gerilskog otpora broj žrtava bio bi još veći, osim što „bi bila ljepša smrt u borbi, pa makar i bez streljiva“. ⁶⁰⁴

Kad je riječ o zločinima s hrvatske strane o njima je prije svega stvorena „**crna laž i kleveta**“ sa srpske, četničke i partizanske strane. U svim narodima pa tako i u hrvatskom

⁶⁰¹ „U ostalom, mi ne posjedujemo bizantijski karakter za dvoličnu ulogu Nedića i Mihajlovića (koji su svejedno proglašeni ratnim zločincima).“ (*Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 1.)

⁶⁰² *Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 2.

⁶⁰³ Ovdje se jasno aludira na tzv. puč Lorković-Vokić: „Zapadni Saveznici sve da su nas i priznali, ne bi nam mogli doći u pomoć, jer prema sporazumu s Rusijom nije moglo doći na Balkanu do njihovog iskrcavanja. I tako bi rezultat takvog 'puča' bio strašan i ubitačan, još ubitačniji, nego da smo odmah u početku pristali uz četnike i partizane.“ (*Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 2.)

⁶⁰⁴ „... i bili bismo pošteđeni od strašnog razočaranja nad moralom Zapada. (O moralu boljševizma se uobće ne može ni govoriti, jer zvier ga ne poznaje!) Nu u tom bi slučaju krivnja za katastrofu bila očita i neizbježiva.“ (*Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 2.)

„ima zločina i zločinaca, u miru i u ratu“, međutim o zločinima pobjedničke strane „ne smije se ni govoriti“. Ističe se činjenica da su četnici i partizani počinitelji najstrašnijih zločina na „hrvatskom području, dok nikada ni jedan Hrvat nije u neprijateljskoj namjeri došao na njihovo područje!“⁶⁰⁵ Zbog toga i zbog dvadesetogodišnjeg jugoslavenskog kraljevskog terora razumljivo je da je i s hrvatske strane došlo „do reakcije i ekscesa, no nikada u onakvoj zvjerskoj formi“, jer nismo se „mogli pretvoriti u andjele, kad su vragovi na nas napadali“. Otvorena riječ osuđuje zločine s hrvatske strane, ali je oštro protiv nastojanja „**da se djela pojedinaca generaliziraju** i pripisuju bilo cijelom hrvatskom narodu, bilo državnom vodstvu“.

Osim navedenog bilo je i drugih pogrešaka. Međutim, ističe se da u okolnostima općeg ratnog kaosa kakvo je vladalo nije bilo moguće „bditi nad svim i svakim i svuda“.⁶⁰⁶ Navodi se kako srpske laži i klevete ni bi imale toliko uspjeha da im kod toga nisu „**pomagali mnogi sami Hrvati, pljujući vlastitom svom narodu u obraz**“.

Pod naslovom „Stanje u Domovini“ ističe se kako komunistička vlast unatoč teroru i represiji koju provodi u zemlji nije zarobila dušu naroda, te se ‘pojaviła „šuma“’. Pripadnici hrvatske vojske predvode borbu na „nadstranačkoj podlozi“ pa je tako od samog naroda stvoren općenarodni pokret „Hrvatski Narodni Odpor (H.N.O.)“, koji se vodi „nuždnim zahtjevom: **štednje narodne krvi**“, te zbog toga odbija „svaku preuranjenu akciju, dok stvar ne dozori (...) u cijelom protuboljševičkom svijetu“.⁶⁰⁷

Govoreći o „staroj“ i „novojoj“ emigraciji ističe se kako se prva - prvenstveno se misli na obje Amerike - potpuno „iznevjerila svome narodu“. Naime dok se narod borio za slobodu njegova je emigracija pozdravljala krvnike i slala im brzojave i milijune podupirući tako njihovu borbu protiv hrvatskoga naroda. Sukladni tome su i rezultati na prošlogodišnjim izborima Hrvatske Bratske Zajednice, gdje su „jedino Hrvati, između svih tamošnjih narodnosnih skupina izglasali komunističku većinu“.⁶⁰⁸

„Nova“ emigracija osim mučnih okolnosti u kojima se našla suočava se s progonima od strane jugoslavenskog „okupatora“ i Zapadnih saveznika koji naše „prognanike i

⁶⁰⁵ Ti zločini vršeni su „sistematski na hrvatskim životima i hrvatskoj imovini (...) dok još u pojedinim krajevima nije bilo ni jednog hrvatskog vojnika.“ (*Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 2.)

⁶⁰⁶ „A zar smo jedino mi morali biti bez smrtnih kazna i logora, dok su sve to imale, a i danas imaju, sve države bilo kojeg vladajućeg sustava?“ (*Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 2.)

⁶⁰⁷ *Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 2.

⁶⁰⁸ „Ipak – zahvaljujući požrtvovnom i neumornom radu pojedinaca – stvar kreće na bolje; naši izseljenici sve više doznaju pravo stanje i prošlosti i sadašnjosti, pa ima nade, da će se i naša stara emigracija opet povratiti na stanovište svoga naroda ...“ (*Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 2.)

bezkućnike“ zbog svoje neobavještenosti stavlja na liste ratnih zločinaca. Ima među novim emigrantima i onih koji se iscrpljuju „u strančarenju i u kritikanstvu“, onih koji peru ruke i blate, onih koji mudruju „da li bi k Starčeviću ili Radiću“, ima prodanih duša i izdajica, a potonjeg se „uiek smatralo najgorim zločincem“. Međutim, većina je ipak ostala vjerna svojoj narodnoj dužnosti. Nepovoljna je okolnost što su raštrkani te bi bilo potrebno da se organiziraju barem po kontinentima.⁶⁰⁹

Međunarodna situacija je takva da je svakome jasno da predstoji rat protiv boljševizma, jer sami boljševici za cilj imaju provesti svjetsku revoluciju, a Zapad im je u tome pomogao ulazeći s njima u savez, dok Hrvati s boljševicima nisu nikada ulazili u kompromise. Razdoblje NDH ustvari je bila „borba proti boljševizmu u jugoslavenskom izdanju“. Zapadnim silama danas je sve jasnije „da je **Hrvatska Država** jedna **potreba** (...) i za **ravnovesje i smirenje na ovom jugo-iztočnom odsjeku**“.⁶¹⁰

Zaključno, kod govora o budućnosti ističe se da je potrebno samo uspostaviti narodnu vlast u Hrvatskoj jer država već postoji. Naime, i Jugoslavija je u ustavu priznala „Narodnu Republiku Hrvatsku“. Ona je sad u savezu s drugim državama ali ima pravo na odcjepljenje. Kad se odcjepi onda će „nastaviti svoje bivstvovanje sama za sebe“, ili ući u neki novi savez koji sama bude htjela. Kad je riječ o Bosni i Hercegovini u njoj treba „uzpostaviti stanje, koje je bilo neposredno prije boljševičke okupacije“. Istra, Rijeka i Međimurje nedvojbeno su hrvatski krajevi. Dakle, hrvatska država nastala je 1941. godine voljom hrvatskog naroda, te ona „**živi pravno i stvarno dalje**“, ali se trenutno nalazi pod okupacijom. Primarni cilj je tu okupaciju ukloniti te uspostaviti demokratski poredak u kojem „sva vlast u državi izlazi iz naroda i pripada narodu“. H. N. O. će nakon oslobođenja preko Hrvatskog Državnog Sabora donijeti ustav prema „republikansko-demokratskom načelima“.⁶¹¹ To je vizija buduće hrvatske države za koju su mnogi dali svoje živote i koju želi hrvatski narod. Radi mira i sigurnosti hrvatski narod je spreman „stupiti kao ravnopravni član u okvir slobodne europske unije“ i u organizaciju Ujedinjenih naroda. Hrvati su za svagda završili „**sa svakom Jugoslavijom i sa svakom nagodbenjačkom politikom**“.⁶¹²

⁶⁰⁹ *Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 2.

⁶¹⁰ *Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 2.

⁶¹¹ „... slobode, savjesti i vjeroispovjesti, osobne sigurnosti i privatnog vlasništva, jednakosti pred zakonom i ravnopravnosti svih državljana, bez obzira na narodnost, rasu, vjeru, stalež i spol, kao i prema načelima čovječnosti i socijalne pravednosti.“ (*Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 3.)

⁶¹² *Hrvatska*, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 3.

Oslobođenje od boljševizma moguće je jedino oružanim ustankom, koji ne može provesti ni jedna stranka, nego cijeli narod na nadstranačkoj podlozi. Stranački život ima smisla tek poslije oslobođenja, a sada je na prvom mjestu Hrvatska.⁶¹³

5.5 Kavran u Rimu

Kavran je sa Sušićem dogovorio pitati Pavelića o tome može li B. Benzon predstavljati HNO u Argentini, a Branko Jelić u SAD-u, te koje su Pavelićeve „sugestije“ vezano za predstojeći sastanak M. Frkovića kao predstavnika HNO-a s Krnjevićem koji je navodno zatražio sastanak.

Krilić je 30. ožujka 1948. izašao iz klagenfurtskog civilnog zatvora⁶¹⁴, te su on i Kavran odlučili krajem travnja krenuti u Italiju. Granicu su prelazili odvojeno, te je Kavran po prelasku produžio prema Rimu, a Krilić je kod prijelaza uhićen i nedugo zatim pušten pa je nastavio za Kavranom.⁶¹⁵

O Kavranovom boravku u Rimu najviše podataka donosi sam Kavran u svom iskazu, koji ćemo usporediti sa svjedočenjem Višnje Pavelić. Iako se neke razlike u njihovim iskazima možda čine nevažnima, u konačnici ipak upućuju na jedan zajednički nazivnik.

Kavran tvrdi da je po dolasku u Rim prvo otišao k Draganoviću⁶¹⁶ kod kojega je prespavao i zatražio da ga poveže s Bušićem. Sutradan je upoznao Joška Bušića koji ga je „odveo u Via Ravenu 11 u stan Luise Scauri.“⁶¹⁷ S druge strane Višnja Pavelić svjedoči da je

⁶¹³ „Jalovo nadmudrivanje, međjusobne svadje, kritikanstvo i strančarenje, unášanje nesloge i razdora u narodne redove, izdizanje svojih osobnih bolestnih ambicija iznad narodnih probitaka, neaktivnost i nemar za narod u času, dok se on svija pod najstrašnjim mukama i vodi borbu na život i smrt za svoj biološki obstanak i očuvanje svoje narodne duše, **značilo bi svjestno raditi protiv svome narodu, u najosudnijem času ga napustiti, iznevjeriti i izdati. A takav će biti po narodu prezren, pregažen, pa tko bio da bio!**“ (Hrvatska, 10. travnja 1948., br. 8 (13), godina II., 3.)

⁶¹⁴ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Beograd, fond 110. Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Razna prepiska, 1944-1948. fascikl 27. 19.

⁶¹⁵ Nedugo nakon izlaska iz zatvora „Krilić je stanovao kod Bušić Boška (u Salzburgu op.a.), koji je za vrijeme NDH bio časnik u Županstvu pri Poglavniku.“ Kavran navodi da se tu s Krilićem sastao. Čini se da ovaj Bušić nije istovjetan Bušiću koji je Kavranu poslao pismo i na kojeg se trebao obratiti po dolasku u Italiju. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 89-91.)

⁶¹⁶ Kavran je očito rijetko propuštao prilike za govor o svom radu. U Draganovićevom uredu zatekao je „Nenada Pliverića, koji je za vrijeme NDH bio dužnosnik u sveučilišnom stožeru (...). Govorio sam mu o prebacivanju grupa u zemlju.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 91.)

⁶¹⁷ „Tu me je smjestio, rekao je da ću ovdje stanovati i ujedno hraniti se.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 91.) Višnja Pavelić u svojim bilješkama navodi adresu: Luisa Bertolotti, Via Ravenna

ona osobno dočekala Kavrana u Rimu, da mu je ona, tj. Pavelićeva obitelj našla smještaj, te da je kod njih svaki dan ručao.⁶¹⁸ I na drugim mjestima u Kavranovu iskazu vidljivo je da izbjegava, i u najmanjem dijelu, spomenuti povezanost ženskih članova Pavelićeve obitelji sa svojim radom. Umjesto njih taj dio priče je, po svemu sudeći, zamijenio s Bušićem, možda i zbog toga jer Bušić nije bio eksponiran, već je bio osoba od povjerenja Pavelićeve obitelji. Uostalom, drukčije im i ne bi mogao biti od koristi. Osim toga, jugoslavenskim tajnim službama bilo je teže provjeriti istinitost Kavranovih navoda o susretima i razgovorima s Bušićem, jer oni koji su već bili u rukama OZN-e nisu o tome ništa znali. Višnja Pavelić još ističe kako Bušić nije imao neposrednog dodira sa samim Pavelićem.

Bušić je Kavrana obavijestio da Pavelića ne može vidjeti, jer se situacija promijenila u odnosu na kraj 1947. kada je Kavran zatražio susret. Međutim, može napisati pismo i na isti način će dobiti odgovor. Kavran je bio začuđen i tražio je da mu se barem omogući razgovor s Pavelićevim sinom ili kćeri, na što mu je Bušić odgovorio da to nije moguće jer su otputovali u Argentinu.⁶¹⁹ Treba spomenuti da su pripreme i planiranje takvog puta morale početi barem nekoliko mjeseci ranije. Krajem 1947. i sam Pavelić planirao je odlazak u Argentinu.⁶²⁰ Dakle, ovdje je metodologija rada ista kao i kod prelaska u Italiju - isključivo s obitelji oko najosjetljivijih pitanja. Pavelić je prvo poslao sina i kćer, te se nakon njihovih povratnih informacija i sam prebacio u Argentinu.

Kavran je kod Krilića provjerio je li to što je čuo od Bušića točno, na što je Krilić odgovorio da je točno te da se i on "snebio kada je čuo što se sve promijenilo".⁶²¹ Na Kavranov upit da mu kaže nešto više o Bušiću, Krilić je odgovorio „možeš misliti da je pravi kad tu dužnost vrši.“ Međutim, stekao je dojam da Krilić „apsolutno znade tko je taj Bušić

11.“ (OP., fascikl Austrija, bilješke Višnje Pavelić). Vjerojatno i ona i Kavran misle na istu osobu i adresu. Međutim, postavlja se pitanje zašto je Kavran UDB-inim istražiteljima dao točnu adresu, ako je otkrivanjem tog podatka mogla biti ugrožena sigurnost, ako ne Pavelića, onda svakako njegove obitelji koju je Kavran inače u iskazu nastojao zaštititi.

⁶¹⁸ Višnja Pavelić u razgovoru s autorom 7. listopada 2014. „Uostalom Kavran je imao adresu gde Pavelić u Rimu, u Via Gradisca.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 117.) „U to vrijeme bilo je i posjeta dobrih prijatelja u tom tavanskom stanu, koji su se isto spremali preko mora u Argentinu. (...) Među drugima došao je i dobri Božo Kavran, kojemu je bila posebna želja sastati se s Poglavnikom, što nije bilo moguće.“ („Put mog oca...“, 33.)

⁶¹⁹ „Meni je ta čitava stvar bila čudna (...) Nakon tih odgovora nisam znao šta da radim i čitava stvar bila mi je sumnjiva.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 91.-92.) Dio o odlasku Pavelićeve kćeri i sina je točan. Velimir i sestra Mirjana otputovali su iz Genove “13. travnja 1948. sa Motonave *Ugolino Vivaldi*, Društva *ITALIA*, i stigli u Buenos Aires. 3. svibnja 1948.“ („Put mog oca...“, 41-42.)

⁶²⁰ „Pripreme za taj poduhvat oduljile su se kroz više mjeseci, pa i do godine dana.“ („Put mog oca...“, 32.)

⁶²¹ „Ta činjenica je mene još više porazila i nisam znao šta bi započeo. (...) Pošto sam se našao pred nepredviđenom situacijom odlučio sam u pismu pitati i druge stvari, osim onih koje sam dogovorio sa Sušićem...“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 92. i 178.)

kao i neke druge okolnosti koje su (u, op.a) vezi sa Pavelićem i njegovom obitelji, ali kao da je dobio nalog da mene o tome nesmije ili nemože pobliže informirati.“ Iako nije bio „oduševljen“ takvim raspletom događaja, Kavran je uvidio da je Bušić jednako kao i Krilić osoba koja „uživa puno povjerenje“ Pavelića, a to je za njega bio dovoljan znak „da netrebam više ništa pitati.“ Postupio je prema prijedlogu koji mu je i Krilić ponovio da je najbolje da napiše pismo Paveliću.⁶²²

Kavran je u pismu pitao Pavelića ‘što misli o postavljanju predstavnika „Hrvatskog narodnog otpora“ u drugim zemljama (...), što on misli o izvršenom promaknuću svih časnika koji su u zemlji, a što je Sušić proveo’, da li se slaže s pozdravom „Sve za Hrvatsku“, vojnim oznakama koje su uveli i što misli o sadržaju zakletve koja bi se polagala. Također mu je pisao „da je u zemlju ubačeno oko stotinjak ljudi koje sam uglavnom ja ubacio i da ga molim slobodu da i ja takodjer odem.“⁶²³ Obavijestio je Pavelića o uspostavljenim političkim i obavještajnim vezama s Amerikancima koje su puno uspješnije nego one s Englezima i Francuzima. Pismu je Kavran priložio nacрте pečata, te primjerak „Otvorene riječi“.⁶²⁴ Nakon dva dana Kavran je Bušiću predao omotnicu s pitanjima za Pavelića.⁶²⁵

Dok je čekao Pavelićev odgovor, Kavran je obavio više susreta s bivšim dužnosnicima u Rimu, između ostalih i s Jolom Bujanovićem bivšim velikim županom Like i Gacke. Bujanović je Kavranu pričao kako je Draganović „jedna od najutjecajnijih osoba u Rimu“. Iako je mnogim izbjeglicama omogućio odlazak u prekomorske zemlje, Draganović „u stvari stoji na stanovištu ubacivanja ljudi u zemlju“, te je i sam 1945. i 1946. „pokušavao ubacivati grupe“, ali bezuspješno. Zbog toga kad je saznao da se ljudi ubacuju preko Austrije „i to mimo njega, od onda on nastupa kao da ga je to povrijedilo.“ Kavran je dodao da ih Draganović „osobito zadnjih mjeseci, pomaže.“⁶²⁶ Bujanović je obećao Kavranu da će s Draganovićem i ostalima raditi na tome da se pojedinci koji su u Argentini pozovu natrag i da ih se pošalje u zemlju.

⁶²² HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 179.

⁶²³ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana 92. Kavran je tražio Pavelićevo mišljenje i o slanju žena u zemlju koje to žele, te je li istina da ima vezu s predstavnicima rumunjske političke emigracije. (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 92.)

⁶²⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 92.-93. Postavlja se pitanje zašto Kavran nakon svega što mu je bilo čudno i sumnjivo, ne traži u pismu Pavelićevo objašnjenje o tome što je čuo, tj. prebacuje li se i on zajedno s obitelji u Argentinu ?

⁶²⁵ Vezano za odgovor Bušić je rekao „da to neće ići tako brzo, ali da će on nastojati da što manje čekam.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 93.) Prema Višnji Pavelić Bušić je „prvi put vidio otca u Madridu poslije atentata.“ (OP, fascikl Austrija-Italija, bilješka Višnje Pavelić)

⁶²⁶ Opš. HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 93-94.

Drago Jilek obavijestio je Kavrana kako u Italiji ima još „svega desetak ljudi na koje se može računati.“ Mnogi smatraju da „čitava stvar nije ozbiljna“, a istog mišljenja je bio i sam Draganović koji se svojedobno distancirao zbog ponašanja pojedinaca u Italiji.⁶²⁷

Prije govora o susreta Kavrana i Draganovića, treba istaknuti da je potonji od samih početaka postbleiburškog organiziranja bio u vezi s vodstvom u Austriji. U svom prvom poznatom pismu Sušiću tražio je „sugestije, upute, obavijesti“ kako bi znao stav „naših vodećih ljudi u Austriji.“⁶²⁸ Obavijestiti Sušića o važnijim pitanjima Draganović je smatrao „svojom častnom dužnošću“ ujedno mu zahvaljujući „na poklonjenom povjerenju“. Posebno ističe kako on nije ‘privatna osoba nego pravomoćno po Vladi imenovani „Opunomoćenik hrvatske Države u inozemstvu, Rim“, kako se može čitati na pečatu, izrađenom po ministarstvu vanjskih poslova u Zagrebu.“⁶²⁹ Navodi da je postupao sukladno uputama koje je dobio. Kad je riječ o zbližavanju „HSS i ustaških redova (...) cilj još nije postignut, stvoreno je snošljivo stanje i ide se sve bliže cilju.“ Osigurao je vezu s Krnjevićem i Mačekom, međutim „sve to zajedno još ne mijenja smjera svjetske politike, koja može po nas biti i vrlo nezgodna, ali su ipak mnoge predpripreme učinjene.“⁶²⁹ Draganović je obavijestio Sušića o velikim naporima koje je uložio da tri ministra vlade NDH koji se nalaze u logoru u Italiji ne budu izručeni Jugoslaviji. Obojica su se složila „da bi se stanovite osobe morale, bar za neko vrijeme povući u pozadinu“⁶³⁰

Kavran je u Rimu s Draganovićem više puta opširnije razgovarao i „pretresli smo gotovo sve aktuelne probleme“. Vezano za političku situaciju u svijetu Draganović je

⁶²⁷ „Mnoge je pokvario i Pečnikar, koji se služio autoritetom poglavnika. Jilek se tužio kako je svakome koji je otpočeo neku jaču djelatnost u Italiji bilo najpreče da se obori na svog predšasnika. Slučaj Moškova potpuno je demoralizirao ljude i mi na Italiju možemo staviti križ...“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 96.)

⁶²⁸ Iz Draganovićeve pisma Sušiću od 18. 10. 1945. vidljiv je identičan stav prema HSS-u: „Zato preporučam slogu s Radićevcima i izbjegavanje svakog pre nagljivanja u odnosu prema njima, ali ćemo znati s njima i odlučno prekinuti, ako ne budu ostali na liniji Hrvatske države.“ (Jere JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svom radu u Italiji od rujna 1943. do ožujka 1946. Tri pisma i dva izvještaja upućena dru Lovri Sušiću od 18. listopada 1945. do 26. ožujka 1946.“, *Hrvatska revija* (Barcelona), XXXIV, (1984.) 592.)

⁶²⁹ „...radio sam savjestno u inozemstvu nastojeći svuda pokazati potrebu opstojnosti Hrvatske Države, zalažući se za nju, a ne režim ili stranku, gledajući učiniti sve, da dođe do sloge i jedinstva hrvatskih redova na osnovi hrvatske Države i čineći u konkretnim okolnostima, što je čas nalagao i mogućnost dopuštala, da se sudbina hrvatskog naroda olakša i poboljša.“ (J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svom radu u Italiji...“, 594-595.)

⁶³⁰ „Za njih i za druge pokrenuli smo brda i doline. Zatražena je osobna intervencija Svetog Oca, a jedan kardinal je obećao zauzeti se izravno kod Bevina (britanski ministar vanjskih poslova, op.a.). (...) Drago mi je, što iz vašeg pisma mogu razabrati, da ovaj naš skromni rad pratite s povjerenjem. Potpuno razumijem vašu želju za detaljnijim informacijama, ali to – nažalost – nije lako ostvariti. One najzanimljivije i najznačajnije stvari takve su naravi, da ih se ne može povjeriti papiru, jer čovjek nikad ne može znati za sudbinu takvih pošiljaka i bez obzira na povjerljivost osobe, po kojoj se to šalje.“ (J. JAREB, „Dr. Krunoslav Draganović o svom radu u Italiji...“, 610-611.)

vjerovao u „grozan sukob“ do kojeg će doći kroz pet godina i u kojem će pobijediti SAD-e, te bi u tom slučaju bila uspostavljena hrvatska država „u okviru Podunavske konfederacije“. Pošto će taj predstojeći rat biti „grozan“, najbolje je da su izbjeglice izvan Europe poglavito u SAD-u. Tim više jer će „glavnu ulogu odigrati hrvatske čete, koje će doći u sastavu američke vojske“. Draganović je mišljenja da naglasak treba biti na borbi u zemlji, jer se bez toga ne može puno učiniti u inozemstvu, ali strahuje „hoće li se ljudi u zemlji moći sačuvati.“ Rekao je Kavranu da je bilo niz pokušaja od 1945. ubacivanja ljudi u zemlju iz Italije koji su propali, te da ispočetka nije vjerovao ni u Kavranov rad, međutim promijenio je mišljenje nakon što je primio Sušičevo pismo.⁶³¹ Suglasili su se da Draganović ljudima kod odlaska u prekomorske zemlje ukaže i na mogućnost prebacivanja u zemlju i na poteškoće koje taj puno nosi, pa će svatko moći izabrati. Na upit ima li podatke o Luburiću, Bobanu i drugim časnicima, Kavran je odgovorio da nema te da se polazi od pretpostavke „da nikog u zemlji nema“, a ukoliko se nekoga pronađe zaduženja se mogu mijenjati. Pošto Draganović ima „loše mišljenje o Sušiću“ Kavran ga je zamolio da se nađe sa Sušićem i da detaljno o svemu porazgovaraju, što je Draganović prihvatio.⁶³² Na Draganovićevo inzistiranje da bi jedno od organizacijskih tijela HNO-a trebalo imati sjedište u Rimu, Kavran nije pristao te ga je uputio da o tome razgovara na predstojećem susretu sa Sušićem. Kavran je Draganoviću objasnio da za sada u cijelom pothvatu sudjeluju uglavnom ustaše, a na upit tko upravlja „čitavom sadašnjom djelatnošću“ Kavran je naveo Sušića, M. Frkovića, M. Mehičića i sebe. Uz spomenute naveo je „da se čitava stvar radi u zajednici s Pavelićem i da je on informiran o svemu.“ Svi uključeni dogovorili su se da u prvoj vladi koja će se uspostaviti u zemlji neće preuzeti nikakvih dužnosti jer ne rade „iz osobnih probitaka“.⁶³³ Daljnju djelatnost usmjerit će prema rezultatima prvih izbora.

Jugoslavenskim istražiteljima Draganović je, razumljivo, ispričao prilično drukčiju priču. Tvrdio je da se Kavran u razgovoru upinjao dokazati mu veličinu teritorija koji kontroliraju križari „ali me nije uvjerio o svojoj tezi“, te kako on (Draganović, op.a.) nije „ništa pitao, a on (Kavran, op.a.) ništa kazivao.“⁶³⁴ Draganović je lako naslutio da je Kavran

⁶³¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 98-99.

⁶³² HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 102.

⁶³³ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 103. Draganović je Kavranu „naglasio kako on nije predstavnik Sv. Stolice samo po pitanju hrvatskih izbjeglica, već da je predstavnik i po pitanju svih ostalih izbjeglica iz istočnih zemalja.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 104.)

⁶³⁴ „Meni kao 'nevjernom' odnosno neustaši nije to bilo dobro ni kazivati.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 117.) Kavran je Draganoviću „nastojao dokazati, kako su cijeli

došao u Rim radi Pavelića koji je, prema Draganoviću, zamislio cijelu akciju i imenovao vodstvo. Pošto ni među predstavnicima akcije u Italiji „nisu bili najbolji odnosi“ naslućivalo se „da i u samom vrhu organizacije nije bilo potpuno sve u harmoniji.“⁶³⁵ Iznio je da je u ozbiljnim sukobima s Pavelićem još od 1942. godine, „koji su me vrlo lako mogli i glave stajati“, pa je sukladno tome vodstvo skrivalo od njega „sve njihove tajne“, te je on bio „posve indiferentan prema samoj organizaciji.“⁶³⁶ S druge strane, neposredno prije propasti akcije Sušić navodi zaključke svog razgovora s Draganovićem koji je „sa svim sporazuman, barem uglavnom i načelno“, te će „našem poduzeću u najvećoj mogućnosti ići na ruku. Vedremo.“⁶³⁷

Draganović je dva desetljeća poslije propasti Kavranove akcije u objavljenom intervjuu V. Nikoliću posvjedočio: „(...) moje veze u smislu organizacije, suradnje i odgovornosti s cijelom tom stvari nisu bile nikakve.“⁶³⁸ Međutim, korespondencija Draganovića i Nikolića za vrijeme rada na objavi Draganovićevog intervjuja pokazuje nam drukčiju sliku. Naime, u pismu Nikoliću Draganović o Kavranovoj akciji navodi: „odgovorio sam vrlo kratko i samo djelomično, ali posve uvjerljivo.“⁶³⁹

Kavran je u Rimu razgovarao i s Franjom Radošem koji je prethodno bio zadužen za prebacivanje ljudi u zemlju, no sada se spremao na put u Argentinu. Odlazak u zemlju odbio je i Pavelićev pouzdanik Krilić.⁶⁴⁰

široki pojasi zemlje oslobođeni i kako bi oni mogli u svaki čas, da hoće, zauzeti Otočac ili Požegu, ali da to ostavljaju za pogodnije časove, kada se takav uspjeh mogne bolje iskoristiti. Moram priznati, da me je njegovo dokazivanje, popraćeno s obiljem podataka, koje je samo on kao glavar akcije poznao, na čas zbunilo, iako nije do kraja razbilo mojih sumnji.“ (V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine. Susreti s hrvatskom emigracijom 1965. Dojmovi i razgovori*, knj. II., Pariz–München, 1967. 329.)

⁶³⁵ „Pošto su i vrapci na krovu pjevali o toj tobože 'tajnoj' organizaciji, znao sam i ja o njoj koješta.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 114-115.)

⁶³⁶ „A ja, s druge strane, bio sam s tim vrlo zadovoljan, jer sam mislio, da svećeniku nije mjesto u revolucionarnoj organizaciji, koja ide za tim, da krv prolije.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 114-115.)

⁶³⁷ „... nu boji se (Draganović, op.a.), da ćemo ih sve zaskočiti: nakon svršenog posla pojaviti će se na „bielom konju“ i sa dvadeset Maksa nastaviti ono, što oni neće. Ne mogu kazati, da sam ga u tome razuvjerio, barem ne posvema, nu ipak je otišao mnogo mirniji. On će dakako sa Guštom (?) stvoriti jednu posebnu upravu tamo, u kojoj će biti sve struje zastupane, naglasivši svoju simpatiju prema našem poduzeću, ali će biti jasniji u ogradi prema starom (Paveliću, op.a.).“ (N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 445.) L. Sušić u pismu nepoznatoj osobi („I.M.“) od 3. srpnja 1948. Nakon propasti akcije u javnoj „Obavijesti“ Sušić je napisao da Draganović „sa cijelom tom stvari nije imao absolutno nikakve veze“. (N. ČOLAK, *Akcija deseti travanj...*, 90.)

⁶³⁸ V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, Zagreb, 1995., knj. 2, 325.

⁶³⁹ Nacionalna i sveučilišna knjižnica (dalje: NSK), Korespondencija Vinka Nikolića, R7971 Bb., Krunoslav Draganović Vinku Nikoliću 10.5.1966. 2.

⁶⁴⁰ „Radoš je kazao da je njemu neugodno što odlazi u Argentinu nakon što je tolike ljude prebacio u zemlju. Obćao je da čim mu uspije smjestiti i opskrbiti ženu, da će se i sam prebaciti.“ Krilić je Kavranu odgovorio „da

Oko 20. svibnja Kavran je od Bušića dobio Pavelićev pismeni odgovor na tri stranice ispisane tintom, a ne „vodenim drukom“. Na Kavranov upit može li razgovarati „barem“ s Pavelićevom suprugom, Bušić je rekao da to nije moguće, jer se i ona „sprema na put u Argentinu.“ Bušić je rekao Kavranu da Pavelićevo pismo ne može ponijeti u Austriju, te neka ga pročita i prepíše.⁶⁴¹ O osobama koje bi bile članovi organizacijskih tijela HDO-a, Pavelić je odgovorio da ih izaberu „po svom najboljem uvjerenju.“ Na prijedlog da Branko Jelić predstavlja HNO u SAD-u, Pavelić je odgovorio da je to apsurdno jer on nije nikad bio u SAD-u (sic!), te da bi tu dužnost bolje obavljao Ivan Meštrović. Za predstavnika HNO-a u Španjolskoj Pavelić je predložio grofa Pejačevića. O razgovorima Frkovića i Krnjevića rekao je da im „treba dati veće značenje.“ U slučaju Krnjevićevog izjašnjavanja za NDH „to znači da u stranci HSS-a dolazi do loma.“ Naglasio je da nije nikome u interesu rušiti HSS, nego treba raditi na tome da na čelo HSS-a dođu oni „koji apsolutno stoje na stanovištu hrvatske države.“⁶⁴² O njegovim vezama s predstavnicima rumunjske emigracije, Pavelić je odgovorio da ima vezu s njima, istaknuvši da su Rumunji u emigraciji jedinstveni bez obzira na politička uvjerenja, a kao dokaz tome naveo je „da do sada ni jedan Rumunj nije izručen.“ Uspostava veze s Rumunjima može samo koristiti. O postavljanju predstavnika NDH u određenim zemljama, Pavelić je odgovorio da se to može učiniti tamo gdje je to moguće. U tom slučaju predstavnik NDH u Argentini bio bi Benzon. Postavljanje predstavnika u Francuskoj je za sada bespredmetno, ali u slučaju dolaska De Gaullea na vlast „onda treba s time računati.“ Pavelić je dao tri teksta prisege: vojničke, činovničke i sudačke.⁶⁴³ Za „Otvorenu rječ“ Pavelić je rekao da je „dobro postavljena i dobro zamišljena“. Na Kavranov upit koga treba slati u zemlju Pavelić je odgovorio da se prije svega šalju „vojničke osobe i osobe jake fizičke kondicije.“ Kavran je pitao Pavelića može li on sam ići u zemlju i na jednom mjestu naveo Pavelićev odgovor da ne može „radi poslova koje treba vani riješiti“, dok je kasnije u

bi on išao (u zemlju, op.a.), ali da se mora brinuti za sestru.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 104. i 107.)

⁶⁴¹ „... da li je pametno, kada se u nekom članku govori o granicama NDH, navesti da u okvir tih granica ulazi Rijeka, Medjimurje, Bačka, Baranja, i Sandžak. Pavelić je odgovorio da u takvim slučajevima treba spomenuti da u okvir granica NDH spada Istra, Rijeka i Medjimurje, ali da ne treba poimenično spominjati Bačku, Baranju i Sandžak, već umjesto toga u tekst treba staviti 'i ostali nepripojeni etnički dijelovi'. Napominjem da su se kod Bačke i Baranje podrazumijevali, a bilo je i navedeno 'dijelovi Bačke i Baranje'.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 110.)

⁶⁴² „... treba naglašavati da je HSS izvršila veliku misiju u hrvatskom narodu i da je čeka isto tako velika i važna misija.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 107-108.)

⁶⁴³ „U vojničkom tekstu prisega se polaže 'Državnom poglavaru', ali kaže, da nije potrebno spominjati za sada njegovo ime, dok se u činovničkom i sudačkom tekstu prisege ne spominje 'Državni poglavar', već umjesto njega 'Vodstvo hrvatskog narodnog otpora'.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 108.)

zapisniku izjavio da je Pavelićevo obrazloženje bilo „radi mog slabog zdravlja i da ja nisam uopće nikakav vojnik.“⁶⁴⁴ O tome koga treba „smatrati najstarijim“ u Radnom odboru, Pavelić je odgovorio: Sušića. Na upit o povezivanju sa zapadnim obavještajnim službama, Pavelić je odgovorio da se treba povezati izravno i „izbjeci sva posredništva“. Na Kavranov upit mogu li se u zemlju prebacivati žene, Pavelić je odgovorio da za to „ne vidi pravi razlog“ ali da o tome odluči HDO u zemlji. Na pitanje o Mačekovoj politici, Pavelić je odgovorio da u zemlju treba javiti Mačekov stav i „njegovo vezanje na velikosrbe i usvajanje koncepcija kraljevske Jugoslavije“. Također, „da Maček još uvijek očijuka sa knezom Pavlom“ i zastupa mišljenje da je Banovina Hrvatska vrhunac hrvatske borbe. O tome treba li u javnim publikacijama spominjati njegovo (Pavelićevo, op.a.) ime i naglašavati Hrvatsku kao republiku, Pavelić je odgovorio da „svaki znade da je republika“, a ime državnog poglavara „ne treba zaniijekati, ali da ga ne treba niti naglašavati, a znade se tko je državni poglavar, jer ničim nije razriješen.“ O vojničkom pozdravu „Sve za Hrvatsku“ Pavelić je odgovorio da pozdrav treba biti „obično salutiranje, a sve druge pozdrave dokinuti“. Vezano za međunarodnu situaciju, Pavelić je ponovio svoj stav „da se politički događaji mute, da se blokovi sve više ocrtavaju i da je kompromis nemoguć.“ U toj situaciji „ima nade da će se iz toga izvući koristi za našu stvar.“⁶⁴⁵

Nakon što ih je prepisao, Kavran je Pavelićeve odgovore poslao poštom u Austriju, a s Krilićem je uredio da mu javi čim sazna nešto o Paveliću.⁶⁴⁶ Prije odlaska u Austriju Kavran se, između ostalih, opet susreo i s Draganovićem koji mu je obećao „da će učiniti kako smo dogovorili.“⁶⁴⁷ Inače, Draganović je isprva „vjerovao“ da se susret Kavrana i Pavelića „doista i dogodio“, a kasnije je „sa začuđenjem (...) doznao“ suprotno, te je krivca za Kavranov neuspjeli susret s Pavelićem našao u Pavelićevoj supruzi koja je „zapriječila sastanak Kavrana

⁶⁴⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 109. i Bilješke iz razgovora s Božidarom Kavranom, 10. srpnja 1948. 187.

⁶⁴⁵ „Pavelić je napomenuo da je bolje kod pojedinih članaka stavljati odgovarajući moto i na taj bi način nastalo više dobrih parola.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 109.- 110.)

⁶⁴⁶ „Krilić je bio veza Pavelića s obitelji i kazao je da on računa da će vezu ponovno uspostaviti.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 110.)

⁶⁴⁷ „Tom prilikom Draganović mi je dao pisma koja sam već ranije spomenuo u svom iskazu, zatim izvještaj onog Muslimana (o stanju u zemlji, op.a.) i dao mi je 2.000 dinara FNRJ, s time da će to sigurno dobro doći ljudima koji se prebacuju u zemlju.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 110.)

s njezinim mužem na taj način, što je rekla da je on u južnoj Italiji, ali još ne znam gdje, dok se on sam ne javi“.⁶⁴⁸

Kada je Kavran Sušiću rekao da se nije vidio ni s Pavelićem niti s ijednim članom njegove obitelji, Sušić mu „nije htio vjerovati“, a nakon što mu je Kavran ispričao sve pojedinosti „bio je strahovito utučen“. Sušić je od Kavranovog susreta s Pavelićem „mnogo očekivao“, a nakon što je čuo da su Pavelićeva djeca u Argentini, a supruga će uskoro na put, rekao je kako se „boji da je i Pavelić već tamo“. Dodao je da se sada pokazuje da je Moškov bio u pravu kada je još 1945. govorio da se Pavelić s obitelji sprema u Argentinu.⁶⁴⁹

Dogovorili su se pozvati Frkovića i Mehičića na sastanak kako bi ih obavijestili o rezultatima Kavranova puta. Napravili su nekoliko kopija Pavelićevih odgovora za svakoga od njih, no Kavran svoj primjerak nije uzeo jer „meni ne treba, jer znam te stvari.“⁶⁵⁰ Prije samog susreta s Frkovićem i Mehičićem Sušić je rekao da će on cijelu stvar s Pavelićem „uzeti na svoju savjest“ te im „nikako ne želi reći“ da se Kavran nije susreo s Pavelićem. Naprotiv, treba se ponašati „kao da sam se ja (Kavran, op.a.) s Pavelićem osobno sastao“. Kavran je taj prijedlog prihvatio. Inače, Sušić je bio zadovoljan s Pavelićevim odgovorima jer su organizacijski prijedlozi prihvaćeni, a i Otvorena riječ je „dobro ocijenjena“. Međutim, čudio se važnosti koju Pavelić daje predstojećem Frkovićevom razgovoru s Krnjevićem. Naime, Sušić je prošli mjesec pisao Krnjeviću i poslao mu „Otvorenu riječ“, te ga zamolio „da nastoji aktivizirati Mačeka“ da se izjasni za hrvatsku državu.⁶⁵¹

Kavran je Sušiću prenio i sadržaj svojih razgovora s drugim dužnosnicima u Rimu, prije svega s Draganovićem. Od Draganovićeve spremnosti na suradnju Sušić očekuje „velikih koristi“.⁶⁵² Međutim, smatra nerealnim i nemogućim plan o prebacivanju ljudi iz Argentine, te da „od toga neće biti rezultata“. Na Draganovićev prijedlog da jedno od tijela HNO-a ima sjedište u Rimu, Sušić se nasmijao i rekao ‘da su to popovske kuhinje i da bi

⁶⁴⁸ „Ja sam pozitivno znao da ga posećuje Krilić.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 117. i 148.) „Događaj vrlo karakterističan, kako su u to doba Poglavnikovi najbliži prosuđivali situaciju.“ (V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, 330.)

⁶⁴⁹ „Dalje je Sušić kazao da je nezgodno tu stvar iznašati, kako se ne bi deprimiralo ljude i rekao je da on to znao da ne bi od mene tražio da idem u Italiju, jer bi taj posao mogao obaviti i Krilić.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 111.)

⁶⁵⁰ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 111.

⁶⁵¹ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 111-112.

⁶⁵² „Zamolio me da u tom razgovoru s Draganovićem, kad ovaj dodje u Austriju, ne bi došlo do prevelikog optuživanja onih pojedinaca koji su djelovali u Italiji.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 112.)

Draganović najradije čitavu „šumu“ doveo u papinsku menzu, kako bi mogao s njome konferirati.⁶⁵³

Na sastanku s Frkovićem i Mehičićem koncem svibnja 1948., Sušić je prenio Pavelićeve pozdrave, a nakon toga je uslijedila analiza Pavelićevih odgovora kojima su svi bili zadovoljni. Suglasili su se da je nerealna ideja prebacivanja ljudi iz Argentine, te da bi trebalo otići u Njemačku i prebacivati u Austriju one koji žele ići u zemlju. Kavran se ponudio da otputuje u Njemačku radi organizacije prebacivanja, a Mehičić, Frković i Sušić su dodali da će mu se pridružiti. Na tom sastanku formalno je konstituiran i Radni odbor. Na Sušićev prijedlog na čelo Radnog odbora „nominalno“ je postavljen Džaferbeg Kulenović, a Sušić bi i dalje bio „najstariji“ i „koncentrirao bi sve poslove u svoje ruke“. Raspodjela ostalih dužnosti bila je: M. Frković – veze s obavještajnim službama, Mehičić – financije, general Peričić – vojni poslovi, Kavran – prebacivanje grupa u zemlju, te je odlučeno da će se predložiti vlč. Vilimu Cecelji da preuzme karitativne poslove.⁶⁵⁴ Nakon ovog sastanka Kavran se prije odlaska u zemlju 3. srpnja, još jednom susreo sa Sušićem.

⁶⁵³ „... a pod rezultatom podrazumjeva prebacivanje viših časnika i jačih ljudi. On je predložio (Sušić, op.a.) da bi trebalo otići u Njemačku prije nego što tamošnje izbjeglice budu otpremljene u Ameriku, jer da bi se možda odande moglo nekog izvući za zemlju.“ (HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 112.)

⁶⁵⁴ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, 112-113.

6. KATOLIČKA CRKVA I SKRIVANJE ANTE PAVELIĆA U ITALIJI

6.1 „Dakle to je ono područje koje se nalazi između politike i dobrotvornosti“⁶⁵⁵

Pitanje koje se u literaturi posebno problematizira, i to uglavnom tendenciozno, je uloga Katoličke crkve u Pavelićevom skrivanju u Italiji i u tom kontekstu uloga Krunoslava Draganovića, koji se nalazio u Rimu od 1943. godine u diplomatskoj i humanitarnoj misiji u sklopu koje je brinuo za hrvatske izbjeglice u Italiji kao tajnik *Bratovštine Sv. Jeronima*, koja je djelovala u sklopu *Hrvatskog papinskog zavoda Sv. Jeronima*.⁶⁵⁶

Nesporna je činjenica da je nakon katastrofalnih događaja po hrvatski narod iz svibnja 1945. i kasnije Zavod sv. Jeronima u Rimu bio „na čitavom globusu jedina slobodna ustanova za zaštitu hrvatskog naroda.“ A. Lukinović ispravno zaključuje da se na Zavod zbog toga „sručio neskriveni bijes i mržnja komunističkoga jugoslavenskog režima, kojemu su vrlo podlo sekundirale mnogobrojne svjetske čak i službene organizacije pojedinih država.“ Posljedica takve propagandne politike je da se i danas u pretežnom dijelu inozemne literature koja se govori o ovoj temi Zavod karakterizira „najtvrdom agencijom fašizma i utočištem ratnih zločinaca.“⁶⁵⁷

Draganović je otvoreno tvrdio da je imao „moć izvaditi iz raznih talijanskih logora ljude, za koje sam imao vizu, da mogu emigrirati u izvjesne zemlje. Tom sam se ovlasti obilno i služio. Izvadio sam stotine, točnije tisuće, ljudi iz logora i omogućio im emigraciju.“⁶⁵⁸ Franjevac i povjesničar Dominik Mandić koji je također djelovao u

⁶⁵⁵ M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 145.

⁶⁵⁶ Draganović svoj dolazak u Rim datira u kolovoz 1943.: „Bio sam dodijeljen kao savjetnik hrvatskoj misiji kod Svete Stolice (bez diplomatskog karaktera). (...) Osim rada na polju misije surađivao sam najuže na karitativnom polju s „Caritasom Zagrebačke nadbiskupije“ i „Hrvatskim Crvenim križem“, koje sam zapravo i predstavljao, posebno nakon talijanskog primirja, odnosno prelaza Italije na stranu Zapadnih Saveznika 8. 9. 1943. Polje rada mi je bila Srednja Italija sve do bojne linije, dok je u Sjevernoj djelovao bivši hrv. ministar zdravstva, dr. Ivo Petrić s više vrsnih pomoćnika“ (V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, Zagreb 1995, knj. 2, 298.-299.)

⁶⁵⁷ „Diplomacija i tajne službe Titova režima vrlo su vješto svijetu na sav izbjegli hrvatski narod naljepile etiketu zločinaca proglašivši sve ustašama, da bi kod saveznika proizvele nepodijeljeni animozitet prema svemu što je hrvatsko.“ (Andrija LUKINOVIĆ, <http://www.studiacroatica.org/jero/luki1.htm>) pristup ostvaren 22.12.2015.

⁶⁵⁸ V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, 2., 327. „U tim trenucima u traženju rješenja i pružanju pomoći, oni Hrvati koji su se nalazili na raznim položajima u hijerarhiji Katoličke crkve pružali su svu pomoć koju su svojim

Bratovštini Sv. Jeronima, a osim toga bio je i ekonom franjevačkog reda u Rimu, o tome je posvjedočio:

„...osobno poduzimao sam sve moguće, da se izbjegli Hrvati spase, da im se pomogne za njihova boravka u Italiji, i da se što prije prebace preko mora i upute na novi život. Za one, koji su bili posebno ugroženi, gledali smo naći skloništa po redovničkim samostanima i crkvenim kućama. Mnogima od tih iz sredstava Reda pozajmio sam velike svote, da se prebace preko mora. Osim rada preko Bratovštine sv. Jeronima, za pomaganje izbjeglih Hrvata i izdržavanje raznih ustanova, koje sam osnivao u njihovu korist, iz sredstava Reda potrošio sam preko 100.000 USA-dolara...“⁶⁵⁹

Činjenica je također da su se pod imenom izbjeglica razni nacionalsocijalistički dužnosnici spasili i pobjegli iz Italije u Latinsku Ameriku. Međutim, velika većina radova, osobito na engleskom jeziku, o toj temi govori potpuno tendenciozno, te na taj način u navedeni kontekst uključuje i djelovanje hrvatskih svećenika u Rimu prema hrvatskim izbjeglicama, prije svega K. Draganovića kao svećenika „u Rimu koji je krijumčario ratne zločince.“⁶⁶⁰ S druge strane i jugoslavenska historiografija ima isti pristup, pa su sve hrvatske izbjeglice ustvari „ustaška emigracija“ kojoj su najveću pomoć „u novcu, intervencijama, skrivanju po samostanima, pribavljanju pasoša i viza te omogućavanju odlaska u prekomorske zemlje“ davali Mandić i Draganović.⁶⁶¹

U izvješću Foreign Officea navedeno je da su „... mnogi ustaše bili u službi različitih obavještajnih organizacija SAD-a i da je Zavod sv. Jeronima u Rimu bio „središte sumnjivih aktivnosti koje je vodio fratar Draganović.“⁶⁶² Članovi Bratovštine smatrali su „da se svi saveznici ne slažu s engleskim stavovima“, te su se „ponajviše pouzdavali u Amerikance i zatražili od njih intervenciju“ 1947., kad su Britanci iz Zavoda i nekih samostana odveli više osoba.⁶⁶³ Draganović posebno ističe uspješnu suradnju s američkim vlastima u Italiji koji na intervencije „nama uglavnom pozitivno odgovaraju“, jednako kao i predstavnici međunarodnih organizacija za pomoć izbjeglicama i stradalnicima s kojima je bio „u vrlo

utjecajem mogli dati. Među njima su bili dr. Dominik Mandić, Juraj Magjerec, monsijor Anton Golik i drugi, ali od svih najaktivniji, najokretniji i najprodorniji bio je dr. Krunoslav Draganović koji se godinama bavio problemom migracija.“ (K. MIRTH, *Život u emigraciji*, 58.)

⁶⁵⁹ V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, knj. 1., 190.-191.

⁶⁶⁰ G. WALTERS, *Lov na zločince*, 123.

⁶⁶¹ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 194.

⁶⁶² TNA: PRO, FO 371/72563, od 16. rujna 1948. Navedeno prema: K. SPEHNJAK, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 164.

⁶⁶³ <http://www.studiacroatica.org/jero/luki3.htm> pristup ostvaren 22.12.2015.

dobrim odnosima“. U svom humanitarnom radu „trčim i pomažem ljude bez obzira na veru i naciju.“⁶⁶⁴

Posebnu nesklonost britanskih časnika prema hrvatskim izbjeglicama uočio je i Draganović koji o tome 22. svibnja 1947. piše Stjepanu Kolakoviću (Pogljajenu) navodeći da se izručuje one i za koje se zna da su nevini: „Clissold Stefan, major I.S. i glavni zloduh ciele ove sramotne akcije (riječ je o akciji hapšenja Hrvata u Rimu i u logorima, op. A.L.), oženjen je sa Srbkinjom, Beograđankom. O generalu F. McLeanu znamo da je osobni prijatelj Titov. Dalja važna ličnost je Židov pukovnik Brown.“⁶⁶⁵

Osim toga, zapadne obavještajne službe nerijetko su se služile uslugama agenata jugoslavenskih tajnih službi bilo kao informatora i prevoditelja bilo kao „operativnih špijuna“. Osim njih poslužili su im „i izbjegli Srbi, kao i neki, na žalost, izbjegli i na ustaše ogorčeni članovi HSS-a.“⁶⁶⁶ Nedvojbeno je da su hrvatske izbjeglice od prvoga dana bile prilično lagan plijen za jugoslavenske tajne službe.⁶⁶⁷

Kad je riječ o političkom usmjerenju hrvatskih izbjeglica u Italiji u to vrijeme, pravac je „uglavnom ustaški“. Dobar dio Hrvata u izbjeglištvu unatoč svemu se nadao da će Pavelić biti „dobro primljen na Zapadu i da će jednog dana osnovati izbegličku vladu. To je mislilo gro ljudi iz Ferma (najveći i najpoznatiji izbeglički logor u Italiji, op.a.).“⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ „Evo, vidite kad se radilo o sedam ljudi koji imaju biti izručeni, oni direktno kažu: jedan od njih – to je general Moškov – je za nas ratni zločinac, ostalih šest nisu i mi ne pristajemo. Vidimo da su korake načinili koje Englezi nisu prihvatili već su izručili ljude. Amerikanci će posle, na ponovnu intervenciju, izjaviti mi smo zaniijekali naš pristanak. To bi valjda značilo da su Englezi ipak njih pitali, jer makar je komisija engleska ona radi preko svojih saveznika. Iz Italije od Amerikanaca mi zapravo ne znamo da je neko izručen, mi uvek vidimo Engleze pred sobom, koji nekako celu upravu i u Trstu baš policijsku upravu i Italiji vode. Kod Engleza borimo se kako znamo i tu intervencije kojekako uspevaju.“ Ističe i admirala „Menca (...) koji je šef IRE (International Refugee Organization – Međunarodna organizacija za izbjeglice, op.a.) za Italiju i važan čovek. Koga primi u lager primi, koga izbaci izbaci, koga progoni. I kod njega sam takodje bio dobro primljen.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 158-159. i 162.)

⁶⁶⁵ Arhiv Papinskog Hrvatskog Zavoda sv. Jeronima (APHZSJ), Rim, Ostavština Draganović, Korespondencija 1947. Navedeno prema: <http://www.studiacroatica.org/jero/luki3.htm> 22.12.2015.

⁶⁶⁶ P. VRANKIĆ, „Okviri djelovanja prof. Krunoslava Draganovića u Italiji (1943.-1963.) u svjetlu dostupnih arhivskih izvora i najnovijih publikacija“, 124.

⁶⁶⁷ „Udba ima laku igru s hrv. emigracijom, dok može - služeći se našom nekritičnosti i stranačkoj zagriženosti – naše najbolje rodoljube i borce žigosati kao 'izdajice' i 'neprijateljske agente' i tako odvratiti pažnju od onih, koji to doista jesu, ili barem unijeti opće nepovjerenje u naše redove.“ (V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*, Zagreb 1995, knj. 2, 326.)

⁶⁶⁸ „U to vreme je komandovao gospodin glavni šef (Pavelić) iz Koruške a kasnije iz Italije preko svojih kanala. Njegovi ljudi došaptavajući jedan drugom uspevaju da ovladaju organizacijama sa tzv. javnim mišljenjem. To javno mišljenje je protiv katoličke akcije.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 176. i 147.)

Američki Hrvati poslali su početkom siječnja 1946. memorandum zapadnim čelnicima, UN-u i Sv. Ocu Piju XII. Papa je u odgovoru naglasio da će se nastaviti brinuti „za svoje ljubljene Hrvate katolike i ‘učinit će sve u svojoj moći da im olakša njihove patnje’“.⁶⁶⁹

Pomoć Vatikana za prebacivanje izbjeglica u Argentinu bila je mala, međutim „papska asistencija“ osiguravala je 12 milijuna lira za veliki broj onih koji su bili izbačeni iz logora, te „nemaju mogućnosti za život pa im treba platiti za konak, da se prehrane i drugo dok ne dodju u logor.“ Na takve zahtjeve Vatikan bi odgovarao pozitivno „pa bi dobili pola miliona, milion lira da im poboljšamo hranu ili za lečenje bolesnika, međjutim kad se podeli to na 20.000 ljudi to je bila kap u moru.“⁶⁷⁰ U kojim slučajevima je Vatikan intervenirao za određene pojedince „to ne znamo.“ Službeni stav je „mi činimo što možemo.“ O tome se može govoriti tek poslije kada neki posljedice određenih odluka postanu vidljivije, pa se može „zaključiti da li su nešto učinili ili ne.“⁶⁷¹

Vatikan je očito od samog početka, za razliku od zapadnih saveznika, bio svjesniji da je jugoslavenska komunistička vlada bila sinonim za zločin „u očima velikog broja južnoslavenskih građana“ koji se sada nalaze u izbjeglištvu, a oni su teško mogli razumjeti da takva vlada „odlučuje tko je za nju ratni zločinac“ među izbjeglicama „te u njezinim namjerama biva potpomagana od pojedinih savezničkih vlada.“⁶⁷² U tom kontekstu je potpuno shvatljivo (i u skladu s njenim poslanjem) stajalište Katoličke crkve prema izbjeglicama i pružanje raznovrsne pomoći oko smještaja u Italiji i kod iseljavanja u prekomorske zemlje. Osim toga, treba istaknuti da je Katolička crkva u Italiji i za vrijeme Drugog svjetskog rata nudila smještaj onima koje je progonio tadašnji vladajući poredak.⁶⁷³

⁶⁶⁹ Jere JAREB, *Prilog povijesti hrvatskog iseljništva u SAD-u*, ČSP, god. 37., br. 1., (2005.) 57.

⁶⁷⁰ „Tu će dati 12 miliona lira, ali nikakvih velikih svota za prevoz nije nikada bilo.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 151-152.)

⁶⁷¹ „To može značiti nismo ništa učinili jer ne možemo, ali isto može značiti učinili smo. Mi nikada, ili skoro nikada, ne znamo što oni čine, jer oni neće skoro nikad za to dati neki otvoreni odgovor.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 154.)

⁶⁷² „Jugoslavenska, srpska i saveznička historiografija rado prešućuju da je poslije rata po Rimu i Italiji bilo zaštićeno više uglednih Srba, četnika ili pristalica Nedićeve vlade i da su neki od njih našli sklonište u zgradama u posjedu Sv. Stolice.“ (P. VRANKIĆ, „Okviri djelovanja prof. Krunoslava Draganovića u Italiji (1943.-1963.) u svjetlu dostupnih arhivskih izvora i najnovijih publikacija“, 123.)

⁶⁷³ „Tavani Vatikana bili su puni izbjeglica koje su bežale ispred fašizma i nacizma. Od 1945. godine pa na dalje tamo nema ni jednog. To ja mogu sigurno reći. Ako ih ima oni su se nabili po samostanima itd., ali to nije službeni Vatikan. Oni se od toga i ne brane već kažu: Jeste gospodine, mi zaštićujemo one koje nema ko da zaštititi, samo nećemo da to izgleda da ih mi politički štitimo. Međjutim, mi ćemo ih preporučiti samostanima da ih oni drže koliko mogu. Naravno pod pretpostavkom da tu nema nikakvih ubica, krvnika i lopova. Takve mi nećemo goniti, ali nećemo ni štititi.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 144.)

Britanci su o svom stavu obavijestili američkog saveznika ističući da je izručenje ustaša „dobra stvar“, jer se radi o „skupini obučenih terorista koji potpuno zaslužuju bilo koju sudbinu koja ih može snaći“. U tom smislu je od „iznimne važnosti“, prije negoli savezničke vlasti napuste Italiju, složiti se da se takve osobe izruče Jugoslaviji „odmah za suđenje“. ⁶⁷⁴ S druge strane, kad je riječ o stavu prema izručenjima četnika, Britanci su u tajnom memorandumu obrazložili da se u većini slučajeva ne radi o ratnim zločincima i kolaboratorima „i da je opći dogovor da bi bilo nepravедno izručiti ih jugoslavenskoj vladi“ koja će im presuditi po kratkom postupku. Mnogi od njih su pristaše D. Mihailovića i „prirodno“ je da Jugoslavija traži njihovo izručenje „iako su se mnogi od njih u ratu borili vrlo galantno na našoj strani“. Isto vrijedi i za druge pripadnike kraljevske jugoslavenske vojske „prema kojima imamo moralnu obvezu (...) koju ne možemo zanemariti“. ⁶⁷⁵

Britanci su u svom stavu ustrajali navodeći kako sve ustaše treba izručiti Jugoslaviji „bez obzira je li njihovo izručenje zatraženo“. ⁶⁷⁶ Na taj način će Beograd imati manje uporišta u svojim pritužbama vezano za četnike i ustaše. Na taj način se „jednostavno žrtvovalo ustaše dok se pokušavalo izvući s četnicima“. ⁶⁷⁷ Dogovoreno je da treba izručiti sve one kojima se može dokazati pripadnost ustaškom pokretu.

Međutim, poslije već spomenutih događaja rušenja jednog i prizemljenja drugog američkog vojnog zrakoplova u ljeto 1946. odnosi Jugoslavije sa Zapadom poprilično su zahladili. ⁶⁷⁸ Tomu treba pridodati i učestale smrtne presude jugoslavenskih sudova, montirani proces nadbiskupu Stepincu, a ni smrtna presuda dojučerašnjem savezniku Zapada D. Mihajloviću nije s oduševljenjem primljena. Ne treba zanemariti ni činjenicu da je 12. ožujka 1947. američki predsjednik H. Truman objavio politiku zaustavljanja širenja komunizma u Europi. ⁶⁷⁹

Posljedice tih okolnosti odrazile su se i na pitanje izručenja „ratnih zločinaca“ jugoslavenskoj vladi. Američki veleposlanik u Italiji J. Dunn, 4. travnja 1947. izvijestio je da

⁶⁷⁴ TNA: PRO, FO 371/57708, WR1292: FO (Rendel) to State Dept. (Warren), 14. svibanj 1946. Navedeno prema: Bernd ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies: A Documented Survey from the Second World War to the Year 1948.*, Berlin, 2010. 165.

⁶⁷⁵ TNA: PRO, FO 371/57710, WR1414: „Non-Italian Refugees in Italy“ (Secret), FO (Rendel) to Cabinet, 23. svibanj 1946. Navedeno prema: B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 165-166.

⁶⁷⁶ TNA: PRO, FO 371/57710, WR3897: „Extract from Telegram to Caserta No. 708. (WR 1144/6/48)“ od 1. lipnja 1946. Navedeno prema: B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 166.

⁶⁷⁷ B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 167.

⁶⁷⁸ Tvrtko JAKOVINA, *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955.*, Zagreb, 2003., 65.

⁶⁷⁹ B. ROBIONEK, *Croatian Political Refugees and the Western Allies*, 224.

je „priroda jugoslavenskih zahtjeva“ takva da se može „pretpostaviti“ da je glavni cilj jugoslavenskih vlasti pod vidom izručenja ratnih zločinaca „osigurati hvatanje svih Jugoslavena čiji politički stavovi su u suprotnosti prema režimu“.⁶⁸⁰ S druge strane, četiri dana kasnije njegov američki kolega u Beogradu piše kako „ovdje dostupne informacije pokazuju da se nismo pokazali marljivima u potrazi i izručenjima iz Italije“.⁶⁸¹ Britanska strana je s obzirom na „različit stav“ američkog saveznika o određenim jugoslavenskim zahtjevima za izručenjima, izjavila svom savezniku kako „smatra da je uzaludna naklonost prema osobama koje su, bez obzira iz kojih motiva, dale podršku režimima Pavelića i Ljotića“.⁶⁸² Međutim, s obzirom na razvoj događaja Amerikanci su inzistirali na svom stavu s obzirom na „težinu dokaza“ koji prate jugoslavenske zahtjeve. Slijedom toga „povlačimo svoju suglasnost za izručenjem ustaša“, jer s obzirom da se radi o „osnovnom humanitarnom načelu“ kao što je zaštita osoba „od žrtvovanja kroz izopačenu pravdu“, ne možemo poučeni „naknadnim iskustvom biti vezani ranije izraženim namjerama“.⁶⁸³

Nemoguće je govoriti o ulozi i stavu Katoličke crkve u skrivanju Ante Pavelića, a da se ne postavi pitanje kakav je stav službenog Vatikana prema Paveliću bio do 1945., jer u odgovoru na to pitanje leži i odgovor na pitanje o Pavelićevom skrivanju u Italiji. Kako to pitanje izlazi izvan okvira ovoga rada, ovdje ćemo samo konstatirati da ranije spomenuti Stepinčevi ratni izvještaji Sv. Stolici nisu bili nepovoljni za samog Pavelića, a prema nekim izvorima isto bi se moglo reći i za izvješća apostolskog vizitatora u Zagrebu za vrijeme NDH - Ramira Marcone.⁶⁸⁴ Nema sumnje da je njihovo mišljenje bilo jedno od najrelevantnijih za sam Vatikan, te da su Stepinac i Marcone i po svom položaju bili među onima koji bi trebali biti dobro obaviješteni o prilikama u NDH. Draganović smatra „da Vatikan za vreme rata nije

⁶⁸⁰ <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v04/d543>, pristup ostvaren 22.12.2015.

⁶⁸¹ <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v04/d544>, pristup ostvaren 22.12.2015.

⁶⁸² <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v04/d551>, pristup ostvaren 22.12.2015.

⁶⁸³ <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v04/d556>, pristup ostvaren 22.12.2015.

⁶⁸⁴ „Meni se čini da je Pavelić ipak uspeo Markona bar delimično uveriti u to da su tu mnoge preteranosti i laži ili naročito da on nije kriv za to. Prema njegovom tu su nekakve nastase a ne ustaše itd. Jer, Ramiro Markoni, sa kojim sam ja razgovarao skoro do njegove smrti, nije prema Paveliću zauzeo jedan jasan ili da kažem protivnički ili neprijateljski stav.“ (M. AKMADŽA, Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima, 141.) Važan izvor za Marconeova stajališta je dnevnik njegova tajnika G. Masuccija, koji je objavljen u hrvatskom prijevodu: Giuseppe MASUCCI, *Misija u Hrvatskoj. Dnevnik od 1. kolovoza 1941. do 28. ožujka 1946.*, priredio Marjan Mikac, Drina, Madrid 1967.

nipošto bio protiv opstanka Hrvatske države i ako hoćete nije onaj koji je želeo da ona propadne“.⁶⁸⁵

O Draganovićevom utjecaju njegov tadašnji bliski suradnik tvrdi da je i sam Montini „molio Draganovića da preko svojih veza spasi neke katoličke političare iz srednje i istočne Europe (...) te da im organizira odlazak u druge zemlje.“ Načelo kojim su se vodili Vatikan i Draganović bilo je „spasiti život izbjeglica od gladi i zime i spriječiti izručenje i nepravedno suđenje ljudima koji su bili na neki način kompromitirani s prijašnjim režimom jer na djelu nije više bila pravda nego divlja i okrutna osveta.“⁶⁸⁶

Draganović je pred jugoslavenskim istražiteljima iznio da je službeni stav Vatikana da ubojice, krvnike i lopove „nećemo goniti, ali nećemo ni štiti“ . Na promemorije i pisma upućena vezano za (ne)izručenja izbjeglica, Vatikan „nama pismeno neće odgovoriti.“ Cilj je bio „principijelno da zainteresiramo savezničke vlasti putem Vatikana, da on njima rastumači u tome da se postavi granica između političke krivice i osobne ili genocidne.“ Naravno da „nećemo se otvoreno zauzet ni za koga pa reći on je kriv zbog genocida ali vas ipak molimo da ga zaštitite. Ja mislim da toga nema.“ Međutim, kada je riječ o političkoj krivnji zauzet je stav „nije vaše da sudite, vi možete mirno spašavati, jer crkva je to učinila, pa ako hoćete i sinagoga.“⁶⁸⁷

Kad je riječ prebacivanja u Argentinu izbjeglica koje se nalaze na listama ratnih zločinaca, Draganović je takve prebacivao „na svoju ruku“, iako je Vatikan imao uvid u imena osoba koje se nalaze na listama. Od strane Vatikana Draganoviću je poručeno:

⁶⁸⁵ „Njegov (vatikanski, op.a.) stav je, ja bar tako mislim, u suštini sličan stavu kardinala Stepinca – režim ne valja, ali država je nešto drugo. (...) Drugim rečima vidi se da Vatikan juristički ne priznaje Hrvatsku državu. Bez obzira šta on o njoj misli – dobro ili loše, stvarnog priznanja Rima nema. Onako intimno kažu: pa, ovi su dosta toga pretrpeli pod Beogradom itd. Ako može da ostane u redu stvar, ali mi radi jedne Hrvatske nećemo svoj međunarodni položaj kompromitovati. (...) Vatikan je kasnije nastojao da i one veze, ako hoćete sentimentalne i recimo prividne, koje bi ga mogle kompromitovati da on još uvek stoji iza te hrvatske države, da preseče.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 143-144)

⁶⁸⁶ Milan SIMČIĆ, „Krunoslav Draganović i njegov odnos s Državnim tajništvom Svete Stolice u razdoblju 1943.-1960.“, *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija o Krunoslavu S. Draganoviću...*, 221.

⁶⁸⁷ „Što oni u Vatikanu učine mi ne znamo, mi smo zadovoljni ako oni otprilike prezentiraju saveznicima naše argumente, a mi verujemo oni to ipak mogu učiniti.“ Draganović navodi primjer Oskara Turine, koji je bio opunomoćeni ministar NDH, u Austriji uhićen i na intervenciju Vatikana pušten. Osim pisama i promemorija Vatikanu u kojima zahtjeva pomoć Draganović se obraćao i kardinalima u Americi, Australiji i Velikoj Britaniji, koji će mu također pomagati određenim novčanim iznosima. (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 154-155.)

„Nemojte nas dovoditi u neprilike jer i sebe možete dovesti u zavisnost.“⁶⁸⁸ Drugi važan uvjet bio je postavljen od strane zemalja primateljica izbjeglica je da „komunista ne sme proći.“⁶⁸⁹

6.2 Uloga Krunoslava Draganovića u skrivanju Ante Pavelića u Italiji i njegovu prebacivanju u Argentinu

U Castelgandolfu Pavelić se zadržao šest mjeseci kao gost „velikodušne grofice, koja nije pitala za ime svojih štićenika“.⁶⁹⁰ Tu je počeo pisati memoare („Doživljaji“), koje je radi upoznavanja međunarodnih krugova s hrvatskim nacionalnim pitanjem namjeravao objaviti na talijanskom jeziku „u dogovoru s jednim poznatim novinarom (G.Greco)“ pod naslovom 'Tra Due Mondi' („Između dva svijeta“, op.a.). Rukopis je strojopisno prepisivao sin Velimir.⁶⁹¹ Međutim, do talijanskog izdanja „Doživljaja“ nije došlo „radi premještaja otca u drugo boravište“, odnosno u Napulj. Pavelića je automobilom prevezao sin njegova „prijatelja i liečnika“ dr. Alberto Alineya, a radi bolje konspiracije „i kontrole na cesti Rim-Napulj - *Via Appia Nuova*, liečnik je poveo sa sobom svu svoju mnogobrojnu obitelj, šestero djece.“ U Napulju (Posillipo) Pavelić je smješten u isusovački samostan, gdje je ostao sve do svoga odlaska u Argentinu. Za vrijeme boravka u Posillipu, krajem 1947., počele su pripreme za

⁶⁸⁸ „Zbog toga je Vatikan zajedno sa engleskim generalom obezbedio sebi uvid u te liste. U ime Vatikana nastupao je monsijor Mekju, koji je moj veliki prijatelj i koji će meni na kraju krajeva, pošto se ne snalazi s tim stvarima, to predati. (...) Zbog toga ja nikada neću nastupati sa nekim licem koje je na nekoj listi. Ako ja slobodno raspoložem sa mestom, koje sam zaradio (...) Da, tu ja ne pitam nikoga i ako ja mogu prevesti nekoga pa makar da se on zove Pavelić ja bih ga preveo, jer ja tu nemam obzira. Naravno, iz drugih razloga ja neću tako postupiti, jer mi je još uvek mogla doskočiti engleska i italijanska policija. Medjutim, što se tiče Vatikana tu se ja nisam osećao obavezan. Ja sam im mogao reći: To nisu vaša mesta već moja i ja radim onako kako mislim da je najbolje. Dakle to je ono područje koje se nalazi između politike i dobrotvornosti.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 144-145.)

⁶⁸⁹ M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 168.

⁶⁹⁰ „Kormilo hrvatske borbe nalazi se u čvrstim i pouzdanim rukama Poglavnika dra Ante Pavelića, koji je svojom najnovijom izjavom objasnio mnoge činjenice iz naše nedavne prošlosti, odredio stanovišta prema zahtjevima današnjice i ulio najljepših nada u sretniju hrvatsku budućnost“, *Hrvatska*, Buenos Aires, 20. svibnja 1953., god. VII., br. 10. (130.), 1.

⁶⁹¹ „... koji je zajedno sa mnom, majkom i sestrom živio u unajmljenim dvijema sobicama kod vlastnice, gospodje Mazzieri, u rimskom predjelu Nomentano, Via Sabratha Br. 22 (između Piazza Annibaliano i Via S. Agnese). *Doživljaje* je kasnije sam otac djelomično preveo na hrvatski, a ostatak teksta je preveo sin Velimir. Na cijeli prepisani tekst stavio je otac svoje rukopisne korekture. (...) Dopisivanje je vodjeno na talijanskom jeziku zbog korektnosti prema gostoprimcima i prijateljima. Ime *Giovanna* odnosi se na mene, a ime *Mario* na brata Velimira. U dopisivanju s obitelji otac se uvijek podpisivao *Zio*, *Stric* ili *Babo*.“ („Put mog oca...“, 31.) Inače, do sada su cjelovito objavljena tri od četiri dijela „Doživljaja“. Naime, iz četvrtog dijela objavljena su samo neka poglavlja.

Pavelićevo prebacivanju u Argentinu, međutim „oduljile su se kroz više mjeseci, pa i do godine dana“.⁶⁹²

Draganović svjedoči da je isusovac „pater Miljorini koga sam ja od ranije poznao“ došao k njemu s molbom da skrrije „jednog vašeg velikog čoveka“, pošto kod njih u samostanima „nema mesta, a vi imate dobre veze...“. Draganoviću nije rečeno „o kome se radi, ja sam shvatio da je to Pavelić.“ Međutim, odbio je pomoći u skrivanju Pavelića: „Slušajte dragi oče, tko sam ja? Ja sam stranac u ovoj zemlji, a osim toga na vratu imam tolike ljude. Vi ćete to lakše i bolje učiniti“. Poslije toga Pavelić se smjestio „u isusovačkoj kući u Napulju (...) desetak meseci pred Pavelićev odlazak iz Italije.“ Sukladno tome, Vatikan se angažirao oko Pavelićeva skrivanja tek kod njegova smještanja u Napulju koji je bio njegovo posljednje boravište prije odlaska u Argentinu: „Kada se javio dr Miljorini ja sam onda osetio Vatikan iza toga.“⁶⁹³ Sam priznaje da za to nema dokaza, ali je u to uvjeren.⁶⁹⁴

Odnos Krunoslava Draganovića i Ante Pavelića, odnosno Draganovićeve uloga u Pavelićevu skrivanju poslije rata, predmet je brojnih radova među kojima gotovo u potpunosti prevladavaju oni propagandističkog tipa nastali za vrijeme trajanja komunističke Jugoslavije. U istu kategoriju spadaju i radovi stranih autora, čija se metodologija sastoji u tome da su jednostavno u potpunosti preuzeli konstrukcije i teze postavljene u jugoslavenskoj historiografiji i publicistici i objavili ih na engleskom jeziku pa su tako stare konstrukcije i krivotvorine dobile i međunarodni „ugled“ i „težinu“.

Tek je u posljednje vrijeme objavljen prvi znanstveni rad koji tematizira odnos Pavelića i Draganovića, nasuprot gore spomenutim konstrukcijama.⁶⁹⁵ Valja istaknuti da se

⁶⁹² „... kao i za prijašnja boravišta, osim njegove obitelji, nitko nije znao za ovo boravište. (...) Mi, članovi obitelji posjećivali smo oca izmjenično, a dobrotom gostoprimalaca proveli smo svi zajedno i Božić godine 1947. (O čemu svjedoče postojeći svjetlopsi). Za vrijeme boravka oca u POSILLIPU, pripremali smo njegov put u Južnu Ameriku, konkretno u Argentinu.“ („Put mog oca...“, 32.)

⁶⁹³ „U vezi toga ja sam sebi rekao: Kakva bi ja bio budala pa da se gonim sa jednim moćnim isusovačkim redom koji ima svoje kuće na sve strane. Ja ću njemu stvarati skloništa a tamo postoji neko ko će uzeti tu brigu na sebe. Da li je Miljoni došao kod mene direktno na Pavelićevu molbu ili kako ja mislim na savet Vatikana? Ja sam 'oprao ruke od toga'. (...) On je otišao malo nezadovoljan, a ja sam ostao u čvrstom uverenju da se radi o Paveliću.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 148-149.)

⁶⁹⁴ „Imam samo indicije koje mene, kao pametnog čoveka – kako ja za sebe mislim, upućuju na to da to ipak nije u pitanju pater Miljorini ili pater Fjore. Oni su isuviše zavisili i suviše vatikanski. Oni nastupaju kao isusovci: Pa mi ne znamo da li je to naredio rektor ili provincijal ili general ili je neko ko uopšte nije u isusovačkom redu.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 144.)

⁶⁹⁵ Tu prije svega mislimo na već spomenuta djela autora M. AARONSA – J. LOFTUSA i U. GONI. „U većini je slučajeva riječ o protukatoličkim uradcima, u kojima odlomci i 'podaci' o djelovanju Katoličke Crkve u Hrvata tijekom Drugoga svjetskog rata i u poraću služe tek kako bi se ojačale glavne teze o odgovornosti Crkve u cjelini i pape Pija XII. zbog navodnog nesuprotstavljanja nacističkim zločinima i zbog navodnog poslijeratnog

kontroverze oko Draganovića pletu prvenstveno oko njegova političkog rada, dok su njegove zasluge na području karitativne djelatnosti oko zbrinjavanja tisuća izbjeglica nesporne. Naravno, u nekim slučajevima se politika i karitativnost isprepliću.

Kavranovo svjedočenje o Pavelićevom mišljenju o Draganoviću do sada je u literaturi bilo potpuno nepoznato. Naime, Pavelić je Draganovića „smatrao intelektualcem koji može mnogo napraviti uslijed toga što poznaje više jezika, u neki stvarima je stručnjak / statističar, historik /, uopće imao je o njemu kao o intelektualcu pozitivno mišljenje, samo mu je zamjerao to što je pretpostavljao katolicizam hrvatstvu.“ Smatrao je da Draganović „može mnogo škoditi i koristiti“, te „da bi trebalo naći način da se Draganovića zadrži na hrvatskoj državnoj pravnoj liniji, tj. da ga se veže za rad.“⁶⁹⁶

Prema Višnji Pavelić pripreme za Pavelićevo prebacivanje u Argentinu vršene su „u raznim pravcima“, između ostalog i s Draganovićem s kojim je Pavelićeva obitelj bila u posrednoj vezi preko Ivice Krilića⁶⁹⁷ koji je pomogao obitelji i oko nabave putovnice Međunarodnog Crvenog Križa⁶⁹⁸ u Rimu „zbog postizanja potrebne ulazne vize kod argentinskog konzulata“, a koje dokumente je mogao dobiti „I SVAKI DRUGI IZBJEGLICA, koji je to zatražio“ (istaknula V.P.) Višnja Pavelić u svom tekstu posebno ističe kako njena obitelj, a poglavito njen otac, „nije imala nikada nikakve druge osobne veze niti je ikada stupila u zavod sv. Jeronima“, jer bi to između ostalog „i kompromitiralo ostale mnogobrojne izbjegličke skupine u tim teškim prilikama.“ Osim toga, kod smještanja bilo Pavelića bilo njegove obitelji na različitim mjestima u Rimu „nije imao ni najmanji udio prof. Draganović“.

Višnja Pavelić ističe, kako talijansko redarstvo nije tragalo za njenim ocem ni za kojim drugim izbjeglicama, već je to spadalo u djelokrug rada „srbo-komunističkih agenata i njihovih anglo-američkih pomagača“.⁶⁹⁹

skrivanja i spašavanja nacističkih ratnih zločinaca među njima i ustaških zločinaca.“ (M. JAREB, „Između mitova i činjenica: odnos Krunoslava Draganovića prema poglavniku Anti Paveliću“, 302.)

⁶⁹⁶ HR-HDA-1561. SDS RSUP-a SRH., Dosje Božidara Kavrana, Bilješke iz razgovora s Božidarom Kavranom, 10. srpnja 1948. 186.

⁶⁹⁷ Krilić je „sa svojom sestrom Mašom stanovao kod obitelji Pavelić u spomenutom novom boravištu u Via Gradišća. Častnik Krilić osobno je s gospodinom Ćirom Križancem, koji je bio zadužen za rješavanje problema izprava hrvatskih izbjeglica, a čiji se ured nalazio u zavodu sv. Jeronima, za skoro čitavo vrijeme boravka obitelji u spomenutom tavanskom stanu, bio dnevni gost na obiteljskom ručku.“ („Put mog oca...“, 32.)

⁶⁹⁸ „Kupuje se prva putnica, do koje se može doći, a to je obično ona Crvenog Križa.“ (UREDNIŠTVO HR, „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića...“, 903.)

⁶⁹⁹ „Sve su te izbjeglice iz komunistički okupiranih zemalja bile jednako izložene otmicama, grožnjama, ubojstvima, trovanjima i konačno ilegalnim izručenjima!“ („Put mog oca...“, 31-32.)

Jedan od glavnih izbjegličkih problema bilo je i pitanje osobnih isprava, bez kojih „nisu mogli biti sigurni u Italiji niti putovati izvan nje“. Jedan on načina njihova pribavljanja bio je uz „četiri svjedoka koji će potvrditi njihove iskaze.“⁷⁰⁰

Kako je za ulazak u Argentinu bilo potrebno imati vizu, a Draganović je s argentinskim konzulatom imao „osobnu vezu“, posjetio je Draganović obitelj Pavelić dvaput, uvijek u Krilićevoj pratnji. Prema svemu sudeći prvi Draganovićev posjet bio je u zimu 1947/1948. godine. Prilikom tih posjeta navodno je za Pavelića rekao: „*Dobio je Hrvatsku na tanjuru i profučkao je sa svojim suradnicima.*“⁷⁰¹ (ist. u izv.). Međutim, Draganović je obećao nabaviti odgovarajuću putovnicu za Pavelićev put uvjetujući to „i potrebnom naplatom.“ Putovnica je glasila na ime „Aranyoš Pal (od 5.VI. 1948.)“.⁷⁰² Dakle, mjesec dana prije saznanja o propasti Kavranove akcije.

Draganovićev prijedlog Pavelićeva puta u Argentinu bio je zrakoplovom iz Rima, dok bi Draganovićevi ljudi Pavelića automobilom prevezli do zračne luke. Zlu ne trebalo, Draganović je u zračnoj luci imao vezu s „visokim talijanskim redarstvenim činovnikom“ koji bi pomogao „ako bi netko tom prilikom prepoznao Poglavnika“.⁷⁰³ Izneseni prijedlog obitelji nije bio nimalo siguran nego „proziran“, a uključivao je veći broj nepoznanica pa je teško i zamisliti da bi Pavelić na njega pristao poznavajući njegov dotadašnji stupanj konspiracije. Zbog toga je Pavelić, kao i do sada, sam isplanirao svoj put.

Shvativši da njegov prijedlog nije prihvaćen, Draganović je tražio osobni susret s Pavelićem na kojem ne bi razgovarali samo o putu u Argentinu nego i o politici. Pavelić je pristao na susret, međutim zahtjev njegovih „gostoprimalaca“ bio je da Draganović ne smije

⁷⁰⁰ Bazilije Pandžić svjedoči: „Bilo mi je zanimljivo što je u blizini općinske zgrade bilo Talijana koji su za malu novčanu naknadu svjedočili za sve što je trebalo.“ (http://www.hrsvijet.net/index.php?option=com_content&view=article&id=19827:razgovor-s-fra-bazilijem-pandijem-uglednim-hrvatskim-povjesniarem-ja-sam-hrvat&catid=28:povijesni-identitet&Itemid=112 pristup ostvaren 15.12.2015.)

⁷⁰¹ „Takve izpade, a nije se moglo ni drugo očekivati od prof. Draganovića, koji je nosio u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ustašku uniformu, za koju je lagao da je bio prisiljen nositi ju (...) nisu nikoga prestrašile tako smo odlučili održati s njim daljnje veze.“ („Put mog oca...“, 33.)

⁷⁰² „Putnicu s posebno potrebnim vizumom argentinske Delegacije u gradu Genovi, podigla je osoba povjerenja prof. Draganovića, gospodin Ivo Omrčanin.“ (Put mog oca... 33.) Milan Blažeković se također uz Draganovićevu pomoć prebacio u Argentinu. Svjedoči da se nije „radilo ni o kakvim humanitarnim akcijama. Brodsku je kartu valjalo platiti po punoj cijeni...“ (Razgovor s dr. Milanom Blažekovićem, razgovarao Tomislav Jonjić, *Politički zatvorenik*, br. 60., ožujak 1997., 10.)

⁷⁰³ „Prof. Draganović je opravdavao ovu svoju vezu i plan s talijanskom policijom riečima da će: '*Odpremom Poglavnika iz Italije, osloboditi talijansku policiju od jedne velike glavobolje*' (ist. u izv.). Međutim, talijanska policija nije se ni najmanje brinula o otčevom boravku u Italiji, o čemu nije ništa znala, niti se zanimala o tome, jer da je takvo što postojalo, bilo bi to poznato obitelji.“ („Put mog oca...“, 42.)

„znati za njegovu boravište“ pa je obitelj zatražila dozvolu za Draganovićev posjet. Gostoprимci su pristali uz upozorenje da to obitelj radi na svoju odgovornost. Prilikom susreta koji se odvio u Napulju u „Dječaćkom zavodu isusovaca“, Draganović je iznio „novi program puta koji bi uključivao neki privatni brod itd.“, ali, prema Paveliću, nikakvih razgovora o politici „nije bilo“.⁷⁰⁴

Nakon nekog vremena, pošto ni drugi Draganovićev prijedlog nije prihvaćen on je opet zatražio susret s Pavelić koji je prihvaćen i održan na istom mjestu kao i prošli put.⁷⁰⁵ Draganović je „odlučno zatražio“ od Pavelića „DA MU VRATI predanu mu PUTNICU (istaknula V.P.), s obrazloženjem, da ta putnica, odnosno vizum, nije potpun i da bi s njom nastale neugodne poteškoće, i da je prema tome putnica neuporabiva.“ Međutim, Pavelić nije imao putovnicu „kod sebe, kako je u stvari i bilo, jer mjesto sastanka nije bilo mjesto njegovog redovitog boravka, gdje je imao sve svoje dokumente.“ Pošto je poslije tog „kratkog sastanka“ u Dječaćki zavod u Napulju došao „jedan talijanski redarstveni činovnik, tražiti otca“ obitelj je poduzela „korake za hitni premještaj otca.“⁷⁰⁶

O ovom posljednjem susretu s Pavelićem Vinko Nikolić objavio je dio Draganovićevog svjedočanstva tek nakon Draganovićeve smrti 1984., dok je cjelovito Draganovićevo svjedočanstvo objavljeno 1990. Međutim, iz korespondencije Nikolića i Draganovića razvidno je da se autorstvo tog Draganovićevog svjedočanstva može pripisati njemu i Nikoliću zajedno što govori i o njegovoj autentičnosti. Osim toga prikaz je prilično nejasan i u mnogim dijelovima neuvjerljiv. Naime, Draganović neke dijelove razgovora s Pavelićem prepričava *in extenso* (osobito svoje vlastite izjave), dok na drugim mjestima navodi: „Nije važno, barem ne na ovom mjestu, što sam mu odgovorio.“ Ili, „o tome drugom zgodom“. Navodi da je pripremajući se za razgovor s Pavelićem u Napulju bio uvjeren, „poznavajući njegovu psihologiju, barem s te strane, da će on od toga časa postati moj zakleti, smrtni neprijatelj.“ Iako „ni prije bili u veliku prijateljstvu, sve tamo od ožujka 1942., od mog

⁷⁰⁴ Pavelićevi gostoprимci bili su „isusovci, P. De Marco, P. Migliorati, a i sam P. Lehner.“ („Put mog oca...“, 33.)

⁷⁰⁵ „O. Fiore doveo me je u sobu u kojoj je bio Poglavnik. Isti Isusovac bio je svjedokom naših razgovora. Ja sam ih hotimice vodio talijanski, ako se ne varam, u cijelosti, što bi bilo i logično. Danas sam sretan radi te okolnosti, jer imam svjedoka, kako je nakazno i nepošteno bio prikazan taj razgovor u članku 'Odlazak Poglavnika iz Evrope', koji je napisala, po mom mišljenju, gdjica Višnja Pavelić...“. (UREDNIŠTVO HR, „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića, u Napulju, u listopadu 1948.“, HR 4/40, 1990., 900.) Draganović ovdje očito misli na nepotpisani članak: „Poglavnikov boravak u Italiji i odlazak u Argentinu“, *Ustaša*, 4 (1963.), br. 6-7, 18-20.

⁷⁰⁶ „Put mog oca...“, 42-43.

teškog razgovora s njim kao Poglavnikom NDH. Razgovora, koji smatram najstrašnijim u svom životu.⁷⁰⁷

Draganović je u posljednjem razgovoru priznao Paveliću da je „najzaslužniji čovjek za uspostavu Hrvatske Države nakon 800 godina“, te „da je on, kroz četiri godine Države 'učinio mnogo dobra i mnogo zla', o čemu će suditi povijest i hrvatski narod.“⁷⁰⁸ Nadalje je izjavio da u budućnosti hrvatski narod može računati jedino na zapadne saveznike u postizanju svoje slobode i državne nezavisnosti. Međutim, „izravno se obratio dru Paveliću – ti Zapadni Saveznici Vas, Gospodine Doktore, ne će. Oni Vas odbacuju i Vi ste na njihovim crnim listama. Svaka borba za Hrvatsku vođena u imenu Pavelić unaprijed je od njih odbačena i osuđena. I Vi ste – žao mi je to reći – danas zapreka za hrvatsku narodnu borbu. I zato, kad se jednom spasite i dođete u Argentinu, zahvalite se najprije Bogu za svoje spasenje i onda dignite ruke od hrvatske politike'. Draganović je dodao da tu molbu Paveliću upućuje 'cijeli iskrvavljeni, mučenički hrvatski narod'.“⁷⁰⁹

Ono što je posebno zanimljivo kod analize ovog Draganovićeva prikaza je dio koji govori o Pavelićevom odgovoru na Draganovićeve izjave:

„Gledao me je mrko i počeo odgovarati na moju 'molbu'. Razumio sam njegov bijes. (...) I zato je on planuo 'gnjevom pravednika', protiv drskog i lukavog napadača, koji te drži u šahu. On, Poglavnik NDH, samo se usiljeno svladava, hini ledeni mir, dok u njemu sve gori. Govorio je možda niti 5 minuta. Uz najbolju volju da iznesem barem jednu misao, koju je on rekao, ne mogu to nikako učiniti. (sic!) Nisam to mogao učiniti niti u času, kad je on svršio svoj odgovor. Po svoj prilici nije ništa ni rekao, barem ne ni jedne suvisle, jasne misli. Što više, nije rekao ni da ni ne. Odabrao je onaj

⁷⁰⁷ „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića...“, 899-900. U kontekstu ove posljednje tvrdnje strši činjenica da je Pavelić odlikovao Draganovića „redom za zasluge I. stupnja“ povodom treće godišnjice uspostave NDH 'za revni povjesnički rad u obranu hrvatskih prava u Južnoj Hrvatskoj kao i za sudjelovanje u svim granama ustaškog rada.“ (Narodne novine. Službeni list Nezavisne Države Hrvatske (Zagreb), god. CX., br. 81, 10. travnja 1944., 7.) Odlikovanje je Draganoviću dodijeljeno na prijedlog ministra pravosuđa i bogoštovlja NDH-a Pavla Cankija. Navedeno prema: Mario JAREB, „Između mitova i činjenica: odnos Krunoslava Draganovića prema poglavniku Anti Paveliću, ustaškom pokretu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik koji je vjerovao u prisutnost Božju u Crkvi te duboko cijenio vjeru svojega naroda: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija o Krunoslavu Stjepanu Draganoviću povodom 110. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti održanom na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu od 8.-10. 11. 2013. godine*, ur: Darko Tomašević, Miroslav Akmadža, Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb: Glas Koncila 2014. 295.

⁷⁰⁸ „...kod toga kao, uostalom, i kod najvećeg dijela spomenutog razgovora gledao sam mu ravno u oči.“ (Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića...“, 900. i V. NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju...*, knj. 1., 32.)

⁷⁰⁹ M. JAREB, „Između mitova i činjenica: odnos Krunoslava Draganovića prema poglavniku Anti Paveliću...“, 308.

treći put, koji sam bio unaprijed prevideo, barem kao mogućnost: nije ništa odgovorio. Govorio je, a da ništa nije rekao.“⁷¹⁰

Ništa manje nepouzđano zvuči i dio u kojem Draganović *in extenso* konfabulira (za razliku od gornjeg Pavelićeva odgovora, ovaj sljedeći Draganović je upamtio, op.a.) o tome kako je s Pavelićem raspravljao mole li katolički svećenici „brevir“ ili ne, te pridržavaju li se isti celibata ili su pak oženjeni i imaju djecu. Pavelić je, prema Draganoviću, tvrdio kako svećenici ne mole „brevir“ i imaju priličan broj djece. Vezano za brodsku kartu, Pavelić će ga obavijestiti preko svoje supruge. Draganoviću je „bilo podpuno jasno“ da „Pavelić ne će putovati mjestom, koje mu ja pribavim.“⁷¹¹

Nakon svega Pavelićeva je obitelj smatrala da putovnica koju je Pavelić imao više nije sigurna, te su 8. listopada 1948. nabavili novu putovnicu Međunarodnog Crvenog Križa, te je bilo potrebno opet dodati vizu. Poslije tjedan dana, 15. listopada, dok se čekala viza za novu putovnicu, posjetio ih je „mladi teolog, iz POSILLIPA, kao prijatelj oca“, te im predao pismo i Pavelićev samokres. U pismu Pavelić poručuje „da se 13. listopada ukrcao u Napulju na talijanski brod 'SESTRIERE““, a detalje će im ispričati „mladi teolog“. Pavelić je zatražio da brzojave sinu Velimiru i mlađoj kćeri Mirjani (koji su prethodno stigli u Argentinu), da on uskoro stiže „kako bi ga oni mogli dočekati kod izkrcavanju u Buenos Airesu.“ On će se još javiti s Kanarskih otoka gdje je „bilo obavezno zaustavljanje prije prelazka Atlantika.“⁷¹²

⁷¹⁰ „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića...“, 901. Ovaj prilično kontradiktoran dio gotovo nitko od istraživača nije smatrao osobito znakovitim kod analize odnosa i posljednjeg susreta Pavelića i Draganovića. Iznimka je pri tome T. Jonjić: „Jer, svoj otklon od Pavelića i ustaštva – motiviran možda i drugim razlozima, a ne samo sviješću da novo vrijeme traži nove prvake i nove oblike političke borbe – Draganović je začinio i takvim kvalifikacijama dojučerašnjih idola, koje je već na prvi pogled bilo moguće prepoznati kao izmišljotine, naknadna domišljanja i natege. Uzvrćalo mu se na podjednako prizeman način, bez dovoljno spremnosti za suočavanje s prošlošću i za dostojanstvenu bilancu vlastitih uspjeha i zasluga, ali i pogriješka i zabluda. Osim ljudskih slabosti, tom pranju prljavog rublja nesumnjivo su pridonijele i kušnje emigrantskog života, s kojima se hrvatska politička emigracija suoćavala vjerojatno u drastićnijem obliku od većine emigracija porobljenih naroda. Jer, malo su koga nakon Drugoga svjetskog rata zagovornici hrvatske državne neovisnosti mogli zvati saveznikom...“ (Tomislav JONJIĆ, prikaz knjige: Miroslav Akmađža: *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima* (Krunoslav Draganović – Testimony to Communist Interrogators,) Zagreb: Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2010. u: *Review of Croatian History* 6/2010, no.1, 254–255)

⁷¹¹ „Što ćemo, ljudi ostaju ljudi, a svak sudi drugoga po samom sebi.“ („Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića...“, 903.)

⁷¹² „Otac je, razumije se, progledao sve trikove prof. Draganovića. Stvorio je odlučno svoj plan i bez znanja obitelji se preko svojih bliskih prijatelja ukrcao na brod u Argentinu iz samog grada Napulja.“ („Put mog oca...“, 44.)

Spomenuti teolog ispričao je da je Pavelić uspješno otputovao s prvotnom putovnicom bez ikakvih problema.⁷¹³ Višnja Pavelić opovrgava Draganovićevu tvrdnju da je Pavelića kod ukrcaja dopratila „njegova Gospođa“, jer „nitko od obitelji nije bio prisutan“, te da je Pavelić tražio ukrcaj „na otvorenom moru i druge slične fantazije.“⁷¹⁴

Poslije „mladog teologa“ obitelj je posjetio „prefekt dječakog zavoda u Napulju, Padre Fiore“, koji je također donio vijest o Pavelićevom uspješnom odlasku i iznio kako je nekoliko dana poslije Pavelićeva odlaska došao „u Dječački zavod prof. Draganović s molbom da mu se ponovno omogući razgovor s Poglavnikom“. (ist. u izv.) Prefekt Fiore nije vjerovao Draganoviću pa mu nije htio reći da je Pavelić otišao, već ga je pitao „da li je on došao u Napulj sa znanjem i dozvolom obitelji Pavelić, te ako nije, neka najprije u Rimu zatraži dozvolu od njih“.⁷¹⁵ Na ovaj način Fiore je izbjegao „daljnje tumačenje i svaki razgovor o otcu“. Draganović nije otišao k obitelji pitati dozvolu, a do tada se Pavelić javio obitelji da je uspješno stigao u Buenos Aires, te im dao upute „ako bi prof. Draganović još dalje tražio i insistirao, da mu se povрати putnica.“ Pavelić je bio mišljenja da Draganović ne traži putovnicu radi nekakve nadopune „nego iz nekakvih drugih intriga“.⁷¹⁶

Na koncu je obitelj pozvala Draganovića koji je opet „uporno insistirao i tvrdio da će otac imati silne poteškoće kod izkrcavanja“, te ga obavijestila o očevom uspješnom dolasku u Buenos Aires.⁷¹⁷ S druge strane, Draganović u svom prikazu navodi da ga je poslije zadnjeg susreta s Pavelićem „možda već preksutra“ nazvala Pavelićeva supruga Mara uz poruku „da me njezin muž moli, da odgodim cijelu stvar, za nekoliko dana.“ Draganović je znao da Pavelić želi „dobiti nekoliko dana vremena. Dobiti, i izmaknuti iz Italije prvim mogućim brodom.“ Nakon par dana Mara ga je opet telefonom obavijestila da je njen „muž već otputovao. Nije potrebno da se dalje za njega brinete.“ Draganović ju je upitao zašto on o

⁷¹³ „Mladi teolog“ se „spremno odazvao da sa ocem ode u Napulj, do jednog svog prijatelja, vlasnika jedne putničke agencije. U putničkoj agenciji kupljena je karta uz predočenu putnicu, za koju je prof. Draganović tražio da mu se vrati, kao 'nevaljanu i opasnu', te se ukrcao na brod, bez ikakvih poteškoća i bez najmanje smetnje.“ („Put mog oca...“, 44.)

⁷¹⁴ „Kako stara poslovice kaže, da su u 'laži kratke noge', tako se može prosuditi i dokazati, koliko su istinite i sve ostale 'diktirane' i tiskane laži od strane V. Nikolića.“ („Put mog oca...“, 45.)

⁷¹⁵ „Čim sam na porti rekao, tko sam, pristupio mi je o. Fiore, njegov, kako mislim, 'anđeo čuvar'. Nisam ga do tada poznavao.“ („Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića...“, 900.)

⁷¹⁶ „U svom pismu iz Buenos Airesa, otac javlja doslovce, među ostalim sljedeće: *Stric*, - kako otac naziva sebe, *je nakon izkrcavanja ovdje, odmah definitivno uredio, na sasvim gladki način, sve glede izprava i nije bilo nikakvih neprilika i zapreka* (ist. u izv.)“ („Put mog oca...“, 45.)

⁷¹⁷ „Da li bi mogao štogod za Vas učiniti, da li imate putnice, vizume i putne karte?‘ Odgovor je glasio: *Hvala Vam! Sve je pribavljeno u potpunom redu, i ukrcavanje je predviđeno za 18. prosinca.*‘ Draganović je nadodao: *Pa Vi imate kolosalne veze!*“ (ist. u izv.) („Put mog oca...“, 46.)

tome nije obaviješten, na što je Mara odgovorio da je Pavelić „rekao, da o tomu nikome ni riječi ne kažem. Izričito je Vas spomenuo.“⁷¹⁸

Optužbe da je htio Pavelića predati jugoslavenskim vlastima Draganović s indignacijom odbacuje. Tvrdi da je „znao, za kretanje dotičnika, za njihov stan i adresu, njihova imena, vrste i broj putnica i vizuma“, te da je s njegove strane bio dovoljan jedan telefonski poziv „policiji, Englezima, titovcima ili kakvom bilo vragu“ da „zaslužim Judine milijune, ako sam bio doista takav prokleti Juda?“ Nadalje, sigurno je da „nikada g. Pavelić ne bi otputovao 'Sestrierom', da sam ja bio takva podla, izdajnička duša“, a imao je i „samu sliku, kakva je bila priljepljena u putnici, sliku, koju još i danas čuvam u svom arhivu.“⁷¹⁹

Međutim, Draganović u pismu V. Nikoliću ističe da nije „ušao u opisivanje Pavelićeva odlaska, osim indirektno“:

„Iza razgovora s više prijatelja, pametnih ljudi, bili su svi za to, da ne ulazim u izvjesne stvari, kojim bih mogao svojim neprijateljima, od Ing. Wiesenthala do izvjesnih političara, u ruke dodati materijal, koji bi mene, a uz put i jednu ili drugu instituciju, mogao skupo stati. S druge strane, morao bih reći čitav niz sablažnjivih i nedostojnih stvari za razne hrv. 'veličine' i 'struje', što također u času smirivanja i približavanja nije nikako uputno. Preostaje, dakle, kako sam i prije mislio, te stvari bez dlake na jeziku prikazati u mojim memoarima. Indirektan i generalan odgovor dao sam doduše već u samom interviewu, ali ulaziti u stvar ne bi bilo nikako razborito.“⁷²⁰

Neki Draganovićevi rimski kolege i suvremenici također su imali kritičan odnos prema njegovim političkim stavovima općenito, a i kada je riječ o odnosu prema bivšem državnom poglavaru. Jedan od njih je i Josip Borošak koji je ostavio svjedočanstvo o svom razgovoru s Draganovićem iz vremena neposredno prije i neposredno poslije Pavelićeva

⁷¹⁸ „Ni riječi zahvale za trud, koji je trajao više mjeseci. Pa zar sam ja to mogao i očekivati? Nakon onakvog susreta u Napulju? Bio bih zreo za ludnicu, da sam takvo što očekivao. I ovo je dobro, mogao sam čuti daleko gore stvari. (...) Tim je prestao svaki moj izravni kontakt s Poglavnikom i njegovom obitelji. Kontakt je postojao i dalje, ali samo u obliku vrlo teških upravo fantastičkih kleveta. Možda jedanput i o tome jasnije progovorim. Onaj razgovor u Napulju, kao možda ni jedan drugi čin mog života donio mi je najtežih, upravo demonskih posljedica.“ (Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića...“, 903.)

⁷¹⁹ „Meni je ispod časti odgovarati na tako gnjusne optužbe. Jedva mogu vjerovati, da ima koji pošten i inteligentan Hrvat, koji može pokloniti vjeru tim glasinama. A ako takav ipak ima, s njim treba razgovarati pred sudom, ne u javnosti. Godinama sam se zalagao svim svojim silama za spasavanje braće, bez razlike vjere i stranke; više puta sam i sam život bio stavio na kocku, da na kraju doživim takvu bestidnu, krvavu uvredu. Mene moji tužitelji bez razlike reda prikazuju kao čovjeka vrlo lukava, vrlo snalažljiva, vrlo inteligentna i, iznad svega, vrlo pohlepna 'za milijunima'“. (V. NIKOLIĆ, *Pred vratima domovine*. Zagreb 1995, knj. 2, 324. i „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića...“, 903.)

⁷²⁰ NSK, Krunoslav Draganović Vinku Nikoliću, 10.5.1966. 2.

odlaska iz Italije.⁷²¹ Međutim, za ozbiljniju i iscrpniju analizu ovog pitanja, nužno je prije svega, što u ovom istraživanju nije bilo moguće, učiniti dostupnim i istražiti arhiv Hrvatskog papinskog Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

Poslije gotovo godinu dana skrivanja u svom posljednjem i prilično sigurnom skloništu, pod okriljem Katoličke crkve tj. kod isusovaca u Napulju, Pavelić se 13. listopada 1948. ukrcao na brod „Sestriere“ i iz Napulja se zaputio prema Buenos Airesu kamo je stigao 6. studenoga 1948. godine.⁷²² U rujnu iduće godine Pavelić se prijavio „argentinskom Ravnateljstvu imigracije, oslonivši se na, po predsjedniku Peronu izdan zakon o amnestiji za ilegalni ulazak u Republiku Argentinu, proglašen dekretom Br. 24.666/49, od 8. srpnja 1949.“⁷²³

⁷²¹ Josip Borošak (Osekovo 1915. - Rim 1990.), za svećenika Zagrebačke nadbiskupije zaređen 1938. Poslije rata je bio dušobrižnik Hrvata u raznim logorima, ponajviše u Fermu. Na prijedlog kardinala Šepera imenovan je prebendarom bazilike Sv. Petra. (Andrija LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama“, *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima* (ur. Jure Bogdan), Rim, 2001., bilj. 53., 801-802.) O Draganoviću Borošak svjedoči: „Da je on htio izručiti pok. Poglavnika Englezima i potom Titu, u to nitko tko je poznao prof. Draganovića i njegovu mržnju na Poglavnika, ne sumnja. Znao je govoriti, 'zašto da cijeli jedan narod strada radi jednog zločinca i krvnika hrv. Naroda'. Poglavnik nije imao povjerenje u Draganovića. Dan prije nego je pok. Poglavnik imao uploviti u brod iz Napulja prema Argentini, Drag. dođe u logor Bagnoli, gdje sam ja onda bio kapelan, te mi reče 'sutra ukrcavam veliku ribu'. Ja mu kažem, profesore bilo Vam sretno. On meni ... on je kriv ovoj katastrofi. Ja njemu, dakle svi su nevini i Tito, i Englezi i Srbi i Amerikanci, jedino Pavelić je kriv samo zato što je stvorio Državu. On mi reče, Vi i Cecelja ste nepopravljivi ustaše... Ja njemu odgovorim, profesore, ja nisam nikada bio ustaša nit nisam nikad nosio ustašku uniformu kao Vi, a da ne dam reći da je Pavelić najveći krvnik hrv. naroda, to mi je sveta hrv. dužnost, a Vi me s Vašim vladanjem i izjavama kao profesor, intelektualac i Hrvat upravo sablažnjujete. On mi reče: ustašku uniformu sam morao nositi, inače bi me Ustaše ubili! To je bilo godine 1948, nekako u jesen. Drugi dan, na večer, eto prof. Draganovića opet u logor, te mi reče, a bio je ljut ko ris, 'eto kog je hrvatski narod služio i kome je vjerovao'. Što se dogodilo, upitam. On meni, znao sam da Pavelić je pokvaren čovjek, preko svojih veza, on je jučer odputovao. Ja njemu, imao je pravo, jer u Vas nije se mogao pouzdati, Vi bi ga izručili Englezima... Šutio je i još ljući otišao, jer 'velika riba' mu umakla!“ (OP, fascikl Draganović, Pismo vlč. Josipa Borošaka iz Rima g. Gadj i u Argentinu, 15.11.1983.)

⁷²² „Put mog oca...“, 46. i B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 225., bilj. 5. i 6. Neki inozemni autori nisu se potrudili istražiti točne podatke o tome kada je i odakle Pavelić otplovio iz Italije, no navode da je Pavelić „bio jedan od nekolicine Hrvata koji je na južnu polutku dospio bez pomoći Krunoslava Draganovića. Taj je svećenik, Pavelić je to dobro predosjetio, bio previše blizak Britancima i Amerikancima. *Poglavnikov* (ist. G.W.) je bijeg ostao misterij, sve je upućivalo da mu je pomogao jedan drugi katolički svećenik ili je on to jednostavno sam organizirao.“ (G. WALTERS, *Lov na zločince*, 122-123.)

⁷²³ Pavelić je „zatražio radikaciju pod svojim obiteljskim imenom - Ante Serdar. Na temelju toga, izdana mu je službena izkaznica Republike Argentine s brojem 4,304.761.“ („Put mog oca...“, 46.) „U licu se bio već toliko promijenio uslijed zadnjih godina patnje i strahovanja, da ga je teško bilo i prepoznati. Nije nosio ni brade ni fratarskog habita, kako je to kasnije bilo pripovijedano. Brazde na licu, sjedina u kosi i otoboljeni brci dovoljno su ga sakrivali.“ („Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića...“, 903.)

7. U ARGENTINI

7.1 Druge okolnosti – isti cilj

Pred početak Drugog svjetskog rata hrvatska zajednica u Argentini, koja je najstarija i najbrojnija na južno-američkom kontinentu, brojala je „u 133 naselja oko 150 000 Hrvata“, dok se u posljednjem trećem valu useljavanja poslije Drugog svjetskog rata uselio veliki broj političkih emigranata.⁷²⁴

Jugoslavensko poslanstvo u Buenos Airesu ustvrdilo je da tijekom 1948. pod „jačim prilikom neprijatelja FNRJ (suradnika s okupatorom) u Argentinu rad nama neprijateljski raspoložene emigracije postaje življi.“ Djelatnost političkih emigranata vidljiva je i „u čestim napadima na poslanstvo i naše iseljeničke organizacije“. Navodi se kako je ustaška skupina „brojčano najjača“, te u svojim rukama imaju protujugoslavensku organizaciju Hrvatski domobran.⁷²⁵ Naime, Hrvatski domobran osnovao je prema Pavelićevom nalogu dr. Branimir Jelić 1931. godine, a njegovim osnivanjem udareni su temelji hrvatskoj političkoj emigraciji u Argentini. Iste godine pokrenut je i istoimeni tjednik koji je predstavljao „prve hrvatske novine domobranksko-ustaškog pokreta u prvoj emigraciji“ koje su dosezale nakladu od 4000 primjeraka koja također govori o vodećem utjecaju koji je *Domobran* imao među hrvatskim emigrantima.⁷²⁶ Nedvojbeno je novopridošlim političkim emigrantima organiziranost hrvatske zajednice u Argentini bila ne samo od znatne pomoći nego i jedan od glavnih razloga njihova odabira Argentine za svoje odredište.⁷²⁷

Uz Branka Benzona⁷²⁸ jugoslavensko poslanstvo ističe da je Pavelićev predstavnik u H. domobranu „pop Štefanić“. Naime, Blaž Štefanić je došao u Argentinu tridesetih godina prošlog stoljeća kao misionar, a prema vlastitom svjedočenju angažirao se na humanitarnom radu „oko spašavanja naših izbjeglica u Italiji, Austriji i Njemačkoj, još početkom 1946.

⁷²⁴Ivan ČIZMIĆ, Marin SOPTA, Vlado ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*, Zagreb 2005., 160. i 173.

⁷²⁵Savezni sekretarijat za vanjske poslove (skraćeno: SSVP), Indok-centar, PA, Poslanstvo u Argentini, 1948, F-2, Zabeleška. Nav. prema: B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 224.

⁷²⁶I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić, *Iseljena Hrvatska*, 330. i M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 347-364.

⁷²⁷„Prilike su bile vrlo nepovoljne, a hrvatski narod bez ijednog saveznika, osim ako računamo narode koji su i sami bili u sličnu položaju.“ (*Razgovor s Milanom Blažekovićem*, 10.)

⁷²⁸Benzon je „nedavno doputovao iz Španjolske s osobnom preporukom (navodno) generala Franca za generala Perona. Benzon očekuje mjesto asistenta na medicinskom fakultetu, a momentalno radi kao nadzornik emigracije kod Direkcije za imigrante.“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 224.)

godine na poticaj iz Rima“. Činjenica da su jednu od glavnih uloga u posredovanju oko primanja velikog broja izbjeglica u Argentinu imali katolički svećenici, za hrvatske izbjeglice predstavljala je olakotnu okolnost jer je govorila i o dobrim vezama između Argentine i Katoličke crkve. Štefanić navodi da je poslao argentinskom predsjedniku Juanu D. Peronu⁷²⁹, koji je došao na vlast 1946., „četiri memoranduma, da dopusti masovno useljavanje Hrvata u Argentinu“. Odgovor je bio pozitivan, te je Argentina odobrila primitak „35.000 Hrvata“.⁷³⁰ Ništa manje značajna za hrvatske izbjeglice nije bila činjenica da je Argentina pod Peronovim vodstvom bila antikomunistički opredijeljena.

Draganović govori o proceduri oko prebacivanja izbjeglica iz Italije u Argentinu. Vatikan je preko mons. „Mekjua“, dogovorio s Peronom „da primi te ljude i da plati za njih putni trošak, to jest da im da besplatan prevoz na argentinskim brodovima, koji su privatno vlasništvo“. Mons. „Mekju“ je određen za provedbu dogovora, međutim on „nema pojma ni ko su ti ljudi ni gde su i niti zna sa njima govoriti“, pa je zamolio Draganovića da on to preuzme na sebe, uz uvjet da na listama izbjeglica koje odlaze u Argentinu ne bude „crnih“⁷³¹ tj. onih koji su bili „dužnosnici vlasti, vojskovođe i stranački pripadnici stranaka nacifašističke ideologije“.⁷³² „Mekju“ i pukovnik „Finli“ će provjeravati liste izbjeglica, no Draganović će

⁷²⁹Prema Šakiću, franjevci Štefanić i L. Rusković „zauzeli su se (...) kod gospođe Eve Peron (Evite) supruge predsjednika Perona pa su dobili neograničeni broj viza za useljenje Hrvata. Tako su u Argentinu došli brojni intelektualci, profesori, liječnici, pravnici, inženjeri, ministri, viši i niži časnici i ostali ljudi svih zanata i zanimanja.“ (D. ŠAKIĆ, *S poglavnikom u Alpama*, 107.)

⁷³⁰„Dubrovački franjevci u Južnoj Americi (Razgovor s O. Blažom), *Glas Sv. Antuna*, br. 2/1948. nav. prema: Marko SINOVIĆ, *Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi*, Buenos Aires, 1991. 22-23. „Počesto se zaboravljaju okolnosti, koje su uvjetovale sklanjanje brojnih Hrvata u Argentinu. Naime, vlasti generala Perona tražile su radnike, pa smo svi mi tamo došli kao fizički radnici, a ne kao intelektualci. U prvo smo vrijeme svi radili takve poslove.“ (Razgovor s Milanom Blažekovićem, razgovarao Tomislav Jonjić, *Politički zatvorenik*, br. 60, ožujak 1997., 10.)

⁷³¹M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 169–170.

⁷³²Zapadni saveznici su „izbjeglice razdijelili u tri osnovne kategorije označivši ih pojmom *bijeli, sivi i crni*. (ist. u izv.). Pod *bijele* su svrstavali one koji tijekom rata nisu počinili nikakav zločin. Oni su imali pravo boraviti u logorima, dobivati pomoć (...), nisu mogli protiv svoje volje biti izručeni (komunističkim) vlastima svojih zemalja (...). *Sivi* su bili suradnici poraženih sila - niži nositelji vlasti, vojnici i časnici koji nisu počinili ratni zločin. Njihov je položaj bio znatno teži. Stavljeni su u logore pod strogi režims bijednom opskrnom dok ne budu izručeni, ukoliko im se doista dokaže da pripadaju u tu kategoriju. (...) Završavali su u zemljama Južne Amerike, uz posebni pristanak njihovih vlada. (...) Ova podjela sama po sebi nije bila nepravedna. U stvarnosti su se, međutim, događale velike nepravde. Dok su saveznici shvatili da izručene komunističkim vlastima ne očekuje pravedno suđenje nego pogubljenje, dotle su ovi već bili pobijeni. Zastrašujući je nepravedan bio i način kako su izbjeglice stavljane pod kategoriju *sivi* ili *crni*. U logorska povjerenstva za taj posao saveznički su zapovjednici uzimali Titove agente kao one koji poznaju jezik, izbjeglice i događaje tijekom rata. Ovi su pak obavljali svoj zadatak, ne po intencijama saveznika, nego po napatku OZNE. Većina hrvatskih izbjeglica stradala je upravo zbog lažnih optužbi savezničkih 'tumača'.“ (Andrija LUKINOVIĆ, „Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama“, *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001): zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima* (ur. Jure Bogdan), Rim, 2001., 797-798.)

„uputiti nekoliko crnih, ne znam koliko – 10, 15, 20, pod drugim imenima“, koje oni „ne mogu otkriti, ne znaju otkriti, jer je to spretno izvedeno. Sumnjaju da ja to činim, ali mi ne mogu dokazati. Na kraju krajeva ja mislim da njima nije ni krivo što ovi prodju.“⁷³³

Po dolasku u Argentinu izbjeglice „niko ne pita gde hoće da ide“, pa je svećenik Vlado Bilobrk osnovao u Buenos Airesu Hrvatski dom koji je bio „prihvatište za te emigrante koji dolaze i koji još nisu našli stan, zaposlenje“.⁷³⁴ Prema Draganoviću radilo se o 30.000-40.000 ljudi.⁷³⁵ S druge strane, M. Sinovčić je istražujući službene argentinske statističke podatke kao i dokumente argentinskog državnog arhiva došao do zaključka kako se poslije Drugog svjetskog rata u Argentinu „uselilo manje od 5.000“ hrvatskih izbjeglica.⁷³⁶ Podaci kojima je raspolagala američka mornarička obavještajna služba od 7. veljače 1951. govore o 3000 Pavelićevih pristaša u Argentini.⁷³⁷

7.2 Hrvatska državotvorna stranka

Na saboru *Hrvatskog domobrana*, 23. siječnja 1949. godine, istaknuto je da su hrvatski emigranti prisilno odvojeni od Hrvatske, ali i dalje očekuju svoj povratak u hrvatsku državu nakon rušenja komunističkog režima u Jugoslaviji. Također, istaknuto je priznanje svima koji su doprinijeli uspostavi i opstanku NDH, te „*Hrvatski Domobran* ostaje vjeran bezkompromisnoj borbi za oslobođenje Države Hrvatske i za njezino demokratsko uređenje“.⁷³⁸ Da će Domobran zadržati političko protujugoslavensko usmjerenje koje je imao

⁷³³ „Proverava i Finli. Doduše, Finlija mi ubrajamo u prijatelje. On ima svoju politiku koja nije baš politika engleske vlade. Rekao sam vam da sam postao s njim veliki prijatelj. I sada se ta igra odigrava: Svi čisti, ali sira nema.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 169–170.)

⁷³⁴ „Neki su neradnici pa im se sviđa da stanuju i jedu besplatno i neće nikako da izadju ni tri godine kasnije, te čak Belobrk mora upotrebiti policiju da rastera neke parazite koji su tamo zaseli pa jedu. Tu nema nikakve brige od strane argentinske vlade.“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 170-171.)

⁷³⁵ „Krnjević u to vreme prigovara pa kaže: 'Pa zašto? Pa neka idu u engleske kolonije, oni tamo bolje stoje.' Našto mi njemu odgovaramo: 'Vrlo dobro, složili smo se, izvolite otvoriti. Otvorite nam Kanadu, Australiju. I mi smo za to da ih pošaljemo tamo a ne u Argentinu. Medjutim, to su kritičari i ti neće ništa učiniti. I mi konkretno iskorišćavamo priliku kakva nam se pruži.'“ (M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, 171.)

⁷³⁶ M. SINOVČIĆ, *Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi*, 20-28.

⁷³⁷ NARA, RG 65. Records of the FBI, box 125., 105-11194. Secret. Information report. Naval Attache, Buenos Aires. 7. veljače 1951. (Za ustupanje ovih dokumenata dugujem zahvalnost dr.sc. Mariju Jarebu.)

⁷³⁸ *Hrvatska*, Buenos Aires, 1. veljače 1949., br. 32., 1.

od svog osnutka – prvotno je djelovao protiv kraljevske, a sada protiv komunističke Jugoslavije - bilo je potpuno jasno 7. siječnja 1950. godine kada je za glavnog starješinu Domobrana izabran Vjekoslav Vrančić, visoki dužnosnik NDH koji je i poslije sloma ostao uz Pavelića, te će mu u Argentini biti jedan od najbližih suradnika.⁷³⁹

U listopadu 1949. u obavijesti da je osnovana Hrvatska državotvorna stranka (HDS) Pavelićevo ime nigdje nije navedeno, međutim ističe se kako je stanje u domovini potaknulo „najbolje hrvatske rodoljube (...) koji su *Nezavisnu Državu Hrvatsku* branili riečju, perom i krvlju da poduzmu sve, da hrvatski narod ponovno zadobije svoju potpunu državnu samostalnost“.⁷⁴⁰ Spomenuti rodoljubi to će nastojati ostvariti preko Hrvatske državotvorne stranke koja je „stranka hrvatske državne nezavisnosti“, a njen program „temelji se na ovim načelima:

- a) Hrvatski je narod samosvojna narodna jedinica; on je narod sam po sebi, te u narodnostnom smislu nije istovjetan ni s jednim drugim narodom, niti je dio bilo kojeg drugog naroda;
- b) Hrvatski narod ima pravo na podpuni suverenitet i državnu nezavisnost na celokupnom hrvatskom povjestnom i etničkom području;
- c) Hrvatska država treba imati republikanski oblik vladavine; ona će se zvati Republika Hrvatska;
- d) Hrvatski će narod vršiti ustavotvornu i svu zakonodavnu vlast u državi po svojim zastupnicima, koje će birati u sabor na slobodnim izborima na temelju obćeg, jednakog i tajnog prava glasa;
- e) Državna vlada odgovara narodu za svoj rad preko sabora;
- f) U državi Hrvatskoj bit će zajamčene osobne, vjerske, političke i gospodarske slobode;

⁷³⁹ „Značajnu je okolnost predstavljala i činjenica da je tridesetih godina u Argentini, kao namještenik jugoslavenskog ministarstva iseljništva, radio dr. Vjekoslav Vrančić, koji je poznao argentinske prilike i koji je mnogim hrvatskim iseljenicima svojedobno izlazio u susret. Angažiranjem tih veza, olakšan je smještaj Hrvata u Argentini. Od pomoći je bilo i to što su Hrvati tamo uživali dobar glas.“ (*Razgovor s Milanom Blažekovićem*, 10.) Prema analizama jugoslavenske UDB-e iz 1952., Pavelićev utjecaj među političkim emigrantima u Argentini bio je neprijeporan: „U 'Domobranu' i listu 'Hrvatska' Pavelić je prošle godine još čvršće uzeo stvari u svoje ruke. Moglo bi se reći da je naslućivana diktatura (u našoj prošlogodišnjoj oceni) zaista došla do punog izražaja. Ni jedan članak u listu, ni jedan dopis iz 'Ureda za dopisivanje' i ni jedna akcija iz 'Domobrana' se nije mogla voditi bez njegove lične kontrole...“ (Momčilo POPOVIĆ, „Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji“, 10. nastavak, 11. 3. 2009.

(http://www.danas.rs/danasrs/feljton/pavelic_se_okruzio_potpuno_beznacajnim_licnostima.24.html?news_id=155648 pristup ostvaren 19.12.2015.)

⁷⁴⁰ *Hrvatska*, Buenos Aires 15. listopada 1949., br. 48., 1. Raić je mišljenja da je HDS osnovana s ciljem demokratizacije ustaškog pokreta. (Vlaho A. Raić, *Dr. Ante Pavelić: u svjetlu činjenica*, Buenos Aires 1959., 66.).

- g) Svi staleži tvore skladnu narodnu cjelinu; oni su za skladan razvoj i napredak hrvatskog naroda jednako važni, ali je seljačstvo i radništvo – kako fizičko, tako i umno – glavni izvor, pa prema tome i glavni nosilac i vršilac svake vlasti u državi Hrvatskoj;
- h) Kapital mora služiti probitcima narodne cjeline, te država ima pravo i dužnost privoditi ga toj svrsi;
- i) U državi Hrvatskoj moraju vladati načela socialne pravde i čovječnosti;
- j) U državi Hrvatskoj bit će uzakonjeno pravo i dužnost na rad.⁷⁴¹

Temeljna načela proširena su u pet dijelova: državna neovisnost, socijalni, prosvjetni i gospodarski dio, te staleška vijeća.

U političkom dijelu programa pod naslovom „Državna nezavisnost“ na početku se ističe da se hrvatski narod nije nikada „zakonitim činom odrekao“ svoje države, već ju je branio i 1941. uspostavio. Hrvati imaju „i po Božjem i po ljudskom pravu“ pravo na svoju državu, te je ona jedini jamac slobode i opstanka hrvatskoga naroda. HDS će se boriti da u sastav buduće Hrvatske države budu uključene sve hrvatske povijesne zemlje. U kontekstu formiranja Europske zajednice za ugljen i čelik HDS smatra da se Hrvatska može priključiti takvoj zajednici „ako i sve ostale evropske države u takovu zajednicu stupe, i to kao podpuno ravnopravan član sa svim ostalim državama“. Taj čin bio bi moguć jedino ako bi Hrvatski narod glasovanjem na referendumu to odobrio. Kad je riječ o zakonodavstvu i upravi HDS smatra da svu zakonodavnu vlast vrši Hrvatski Sabor, a zakone koje on izglasa potvrđuje i proglašava „Predsjednik Republike Hrvatske“ izabran na neposrednim izborima. Na svim izborima pravo glasa imaju „svi neporočni državljani i državljanke“ poslije navršениh 18 godina života, a pravo da budu birani nakon navršene 30 godine.⁷⁴²

U socijalnom dijelu programa osuđuje se stvaranje razdora među staležima, od kojih su najvažniji radnički i seljački, jer staleška borba dovodi do „staleške, stranačke ili osobne diktature“. Obitelj se smatra „temeljnog podlogom ljudskog društva“, te treba zakonski zaštititi njezino dostojanstvo kao i pravo roditelja na odgoj djece. Svi državljani imaju pravo na obrazovanje i rad „prema svojim sposobnostima i spremi“. HDS se zalaže za zaštitu radnika „proti izrabljivanju“.⁷⁴³

Prosvjetni dio programa temelji se na stanovištu kako samo „prosviećeni ljudi“ mogu osigurati dostojan život pojedinca i „materialno blagostanje naroda“. Država treba razvijati

⁷⁴¹ *Hrvatska Državotvorna Stranka*, Buenos Aires 1950. 6-7.

⁷⁴² *Hrvatska Državotvorna Stranka*, 7-8.

⁷⁴³ *Hrvatska Državotvorna Stranka*, 9-10.

prosvjetu i osnivati prosvjetne ustanove namijenjene „naročitoseljacima i radnicima“. Pučkoškolsko obrazovanje treba biti za sveobvezno i besplatno, a srednjoškolsko samo besplatno.⁷⁴⁴

Privatno pravo vlasništva na zemlju smatra se najvažnijim temeljem „društvenog uređenja Države“, i osobito je istaknuto na početku gospodarskog dijela programa koji u najvećoj mjeri govori o seljacima i radnicima. Socijalna politika države treba omogućiti da svaka obitelj posjeduje onoliko obradive zemlje koliko joj je potrebno za dostojan život. Seljacima treba u potpunosti vratiti zemlju koja im je oduzeta od jugoslavenskih komunističkih vlasti, dok zakonom treba zabraniti „nagomilavanje zemlje“ u rukama onih koji tu zemlju ne obrađuju. Dakle, „nitko ne može imati u vlasništvu više zemlje, nego što je može obraditi sa svojom obitelji i prigodnom težačkom pomoći“. Dominantna je uloga države koja treba osigurati dovoljno obradive zemlje i koja jedina može biti vlasnik velikih posjeda s ciljem „poboljšanja zemaljskih plodina i stočnog podmladka“. Država također treba osigurati „rentabilitet seljačkih gospodarstava“, te zakonski zaštititi od ovrhe „za svaki dug“ onaj dio zemlje koji je neophodan „za obstojnost obitelji“. Šume mogu biti u privatnom vlasništvu jedino u rukama seljaka i za njihove potrebe.⁷⁴⁵

Kad je riječ o radništvu HDS se zalaže za radne odnose „u smislu čovječnosti i socialne pravde“ kako bi se zaštitilo dostojanstvo radnika, njihov kulturni napredak i materijalna sigurnost „u starosti“. Govoreći o nacionaliziranim i konfisciranim tvrtkama od strane komunističkog režima, navedeno jeda će „sva podržavljena poduzeća i tvornice (...) ponovno preći uposebničke ruke“, ali time neće biti „predmetom kapitalističkog izkorišćavanja nego (...) sredstvo u službi radništva i obćih narodnih probitaka“.⁷⁴⁶ Dakle, u ovom dijelu je posebno izraženo zalaganje za viši oblik društvene solidarnosti koji možemo povezati i s korporativizmom.

Na koncu se kod govora o staleškim vijećima traži osnivanje seljačkih, radničkih i obrtničkih vijeća, u koja bi ušli predstavnici staleža i stručnjaci iz područja gospodarstva, rada i socijalne politike. Vijeća će imati savjetodavnu ulogu pri vladi i Saboru uz „zakonodavnu inicijativu“ prema Saboru i „priedloge Vladi“.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴*Hrvatska Državotvorna Stranka*, 10-11.

⁷⁴⁵*Hrvatska Državotvorna Stranka*, 12.

⁷⁴⁶*Hrvatska Državotvorna Stranka*, 13.

⁷⁴⁷*Hrvatska Državotvorna Stranka*, 13.

Neki autori ističu kako je HDS „brzo prestala djelovati“⁷⁴⁸ međutim, ne može se reći da je ona uopće zaživjela kao stranka u pravom smislu stranačke djelatnosti. Ona je prije svega istaknula okvirna temeljna načela državnog uređenja koja su bila i politički program skupine bivših stranačkih i državnih dužnosnika NDH na čelu s Pavelićem - iako njegovo ime nije nigdje navedeno vjerojatno iz konspirativnih⁷⁴⁹ i taktičnih razloga - koji su se u novim emigrantskim okolnostima odlučili nastaviti baviti aktivnom politikom, zadržavajući pri tome svoja otprije poznata politička načela.

7.3 Previranja u Pavelićevim redovima

U kakvoj se situaciji našao dobar dio novopridošlih emigranata u prvim danima života u Argentini, te kakve su sve poslove radili i intelektualci, svjedoči nam i činjenica da je V. Nikolić bio „sluga u bolnici, dr. Nevistić je lopatom prebacivao ugljen u luci, prof. Ivan Oršanić je radio kao pomagač u zidarskim poslovima (...) dr. Ivo Korsky je radio u jednoj pekarni“.⁷⁵⁰ Političke stavove novopridošlih emigranata artikulirala je *Hrvatska* koju je „pokrenula“ organizacija H. Domobran krajem 1947., a prvi urednici bili su Vinko Nikolić i Franjo Nevistić, te je *Hrvatska* bila „najznačajniji zastupnik propavelićevske linije“, što je razvidno i iz objavljivanja „Otvorene rieči“ o kojoj sam govorio prethodno.⁷⁵¹

Početak studenog 1948. u Argentinu je stigao Pavelić koji je mnogima u tim beznadnim emigrantskim okolnostima „još uvijek bio personifikacijom hrvatske državnosti“, pa njegova „pojava u tamošnjoj hrvatskoj javnosti povećava nostalgiju i oživljava osjećaj

⁷⁴⁸ „Jedan od glavnih razloga njena prestanka s radom je bio taj što ona nije imala globalni nego lokalni karakter.“ (I. ČIZMIĆ, M. SOPTA, V. ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*, 369.)

⁷⁴⁹ „Tome svakako treba dodati i različite metode naročito psihološkog rata koji su jugoslavenski komunistički agenti već tada provodili u hrvatskim zajednicama, sijući nepovjerenje među članovima hrvatskih zajednica šireći razne laži i poluinformacije, kao i razna tajna pisma naročito protiv dr. Ante Pavelića. Svakako su te metode imale i određenih rezultata u redovima hrvatskih zajednica, imajući u vidu traumu sloma ratnog poraza i izbjegličkog života kojem su bili izvrgnuti nakon svršetka rata.“ (I. ČIZMIĆ, M. SOPTA, V. ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*, 369.)

⁷⁵⁰ Kazimir KATALINIĆ, „Osnutak Hrvatske republikanske stranke“, *Republika Hrvatska*, br. 208. Zagreb, ožujak 2001.

⁷⁵¹ „Nevistić je stigao u Argentinu među prvima, već 1. travnja, a Nikolić 8. lipnja 1947.“ Nevistić nije nastupao samo kao urednik *Hrvatske*, „nego i u svojstvu glavnog tajnika tada najvažnije propavelićevske organizacije 'Hrvatski Domobran'. (K. KATALINIĆ, „Osnutak Hrvatske republikanske stranke“.)

lojalnosti prema bivšemu državnom poglavaru“.⁷⁵² Nikolić svjedoči da mu je Pavelić po dolasku u Argentinu „opetovano i uvjerljivo govorio: da smo dobro povelj našu narodnu stvar [: opće-hrvatsko okupljanje], da neka nastavimo tako i nadalje, a da se *on više ne će miješati u hrvatsku politiku, jer da je on završio svoje* (ist. V.N.). Reče mi tada: 'Ako budete od mene trebali kakav savjet, znaš gdje sam“.⁷⁵³ S druge strane, Pavelićev zet Srećko Pšeničnik govoreći o Nikoliću ističe:

„Kad je Vinko došao u Buenosaires, odmah se priključio organizaciji 'Hrvatski Domobran', čisto ustaške orijentacije. Kad su zatim od Poglavnikove obitelji prvi stigli u Argentinu Velimir i Mirjana, bio je jedino Vinko koji ih je dočekaio u pristaništu. (...) Kad je stigao i Poglavnik, Vinko je postao njegov stalni pratioc, te nitko nije mogao doći do Poglavnika a da se nije obratio na Vinka, koji je bio jedan od rijedkih Hrvata koji bi dolazio u Poglavnikov dom.“⁷⁵⁴

Nikolićeve apoteoze Paveliću su prilično poznate kao i stihovi „zlata nemam, da Ti kraljsku krunu kujem“, „Uvrede na Tebe na svoj obraz primam“ i „I ja Tebe nikad odreći se ne ću, Nasljedniče časnih hrvatskih Vladara!“⁷⁵⁵. Također, ništa manje nije zanimljiva pjesma „Oproštaj s Njim“, jer u njoj Nikolić iznosi apologiju Paveliću upravo o temi Bleiburga na kojoj će kasnije sam graditi svoju distinkciju prema Paveliću:

Legendu junaka Ti si stvorit htio,
Kao Zrinski, i ko Svačić na Gvozd Gori;
Da Tvoj narod živi, mrijet si spreman bio:
Tebe živa treba narod što se bori.⁷⁵⁵

Prema jednoj interpretaciji, Nikolić i Nevistić kod uređivanja *Hrvatske* zalagali su se „za vođenje hrvatske politike bez prevelika naglašavanja nedavne prošlosti“ prvenstveno zbog toga jer su je smatrali potpuno neprihvatljivom od strane zapadnih sila, pa ih je „drugo krilo, koje se okupljalo oko Pavelića, iz uredništva *Hrvatske* izbacilo“, jer su se „osjetili

⁷⁵² „Ono malo ušteđevine što je imao (Pavelić, op.a.), potrošio je u Europi, pa je, kao i svi drugi, u Argentinu došao bez ičega i počeo se baviti građevinskim obrtom. Sve je to bilo vrlo skromno i on je u velikoj mjeri živio od tuđe, dakako hrvatske, pomoći. Ona mu je pružana jako diskretno.“ (*Razgovor s Milanom Blažekovićem*, 10.)

⁷⁵³ „Nažalost, nije se on toga držao. Tko je kriv, da je dr. Ante Pavelić ponovno zašao u tu jednu hrvatsku politiku, da li bi to tko znao i mogao objasniti? Kakve su posljedice od toga, znano nam je svima. Jedno je sigurno: da on nije ponovno mutio u hrvatskoj politici, ne bismo se i danas, nakon četiri desetljeća, vrtjeli u začaranom ustaškom krugu (ist. V.N.), iz kojega kao da ne nalazimo izlaza.“ (V. NIKOLIĆ, *Tragedija se dogodila u svibnju...*, I., 33.)

⁷⁵⁴ S.P., „Druga strana medalje Vinka Nikolića“, *Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb, studeni-prosinac, 1997. 13.

⁷⁵⁵ Vinko NIKOLIĆ, *Molitva za moju Hrvatsku*, Buenos Aires, 1949. 44-45.

pogođenima“.⁷⁵⁶ U posljednjem broju *Hrvatske* koji su uredili Nevistić i Nikolić naveli su da su se zalagali za stvaranje „Obćeg Pokreta za slobodu hrvatskog naroda sa Središnjim Odborom kao predstavnikom“.⁷⁵⁷ S druge strane, Pavelićev suradnik Sinovčić svjedoči da je *Hrvatska* prvo izlazila kao „Glasilo Hrvata Južne Amerike“, potom od svibnja 1948. kao glasilo HNO-a (na tragu „Otvorene rieči“), a od „17.10.1949. temeljem jednog tajnog ugovora između Vinka Nikolića, jednoga od urednika, i Ante Pavelića, kao 'organ Hrvatske državotvorne stranke (...) bez formalnih vanjskih oznaka'“.⁷⁵⁸ Treba spomenuti i da je na izborima za Hrvatski odbor u Argentini za predsjednika izabran Nevistić, a za prvog tajnika Nikolić. Iako bi se iz navedenih dužnosti dalo zaključiti drukčije u stvarnoj je „nazovimo je hijerarhiji prvo mjesto zauzimao prof. Nikolić“, dok je prava „svrha izbora bila oduzeti političku legitimaciju“ Mačeku.⁷⁵⁹

Uvidom u Nikolićevu ostavštinu vidljivo je da su se Pavelićevi politički savjeti i pomoć tražili od strane Nikolića i Nevistića kad je riječ o formiranju Središnjeg odbora o kojem govore Nikolić i Nevistić. Još uvijek je teško sa sigurnošću reći u kojem trenutku i zbog kojih razloga je došlo do Nikolićeva odvajanja od Pavelića. Činjenica je da se ta priča ne može ispričati u crno-bijelom narativu kako je to uglavnom do sada bio slučaj. S Pavelićeve strane poručivalo se, jednako Nikoliću kao i ostalima koji su zauzeli oporbeni stav, da su njihovi motivi prvenstveno neostvarene ambicije i osobna korist iz čega bi proizlazilo da se radi o sukobu na osobnoj razini.⁷⁶⁰ Daljnja istraživanja emigrantskih previranja svakako bi trebala uzeti u obzir i svjedočenja drugih suvremenika kako bi se dobila potpunija slika. Prema onima koji su bili bliski Paveliću čini se da on o stavovima Nikolića i Nevistića nije previše brinuo.⁷⁶¹ Postoji mišljenje da je Pavelićev povratak u javni politički život uslijedio na

⁷⁵⁶ „Tu je zametak najznačajnije hrvatske emigrantske kulturno-političke publikacije, 'Hrvatske revije', koja počinje izlaziti u ožujku 1951. godine.“ (*Razgovor s Milanom Blažekovićem*, 10.)

⁷⁵⁷ F. Nevistić i V. Nikolić, „Za sreću i slobodu hrvatskog naroda“, *Hrvatska*, Buenos Aires 15. lipnja 1950., god. br. 64., 1. Vidi i: Arhiv franjevačkog samostana Široki Brijeg: Mandićeva ostavština: pismo Vinka Nikolića Dominiku Mandiću od 10. siječnja 1953. svezak 5, mapa 2, ff. 22-23.

⁷⁵⁸ M. SINOVIĆ, *Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi*, 83.

⁷⁵⁹ K. KATALINIĆ, „Osnutak Hrvatske republikanske stranke“.

⁷⁶⁰ A. S. M. „Borbom k pobjedi“, *Hrvatska*, br. 65, 8. srpnja 1950. 2. Višnja Pavelić navodi da se Nikolić ravnao „po njegovoj glavnoj uputi budućim suradnicima kod pokretanja Hrvatske Revije: 'Napiši mi nešto protiv Pavelića!'. To je naime bio njegov glavni motiv kod pisanja. O tome imam pisma osoba kojima je doslovno tako pisao.“ („Put mog oca...“, 45.)

⁷⁶¹ „Ne ću reći da pok. dru. A. Paveliću nije kadkada, kao svakom smrtniku, bilo drago da se pečne one koji su njega peckali, ali mogu reći da nikako nije bio sitno – osvetljive naravi. Na pr. tvrdilo se u B. Airesu da je dr. F. Nevistić čak telefonom zvao argentinsko redarstvo kada ga je Poglavnik odustio iz uredništva 'Hrvatske'. God. 1956. pratio sam Poglavnika i idući Avenidom de Mayo, jednom od glavnih ulica, gdje je bio famozni bar 'Paulista' nazvan 'Kupres', veli mi: 'Idemo viditi što rade naši demokrate...' Našli smo dra Nevistića i Poglavnik

pritisak njegovih sljedbenika i bliskih suradnika.⁷⁶² Katalinić zaključuje: „Tko je koga pothranjivao i nadahnjivao: razni Nikolići Pavelića, ili Pavelić razne Nikoliće, ili je (što je najvjerojatnije) utjecaj bio međusoban?“⁷⁶³

7.4 Prvi zahtjev za izručenjem

Iz britanskog veleposlanstva u Parizu prosljedili su u London članak iz francuskog socijalističkog dnevnika *La Populaire* od 15. veljače 1951. u kojem se, između ostalog, navodi da se Pavelić nalazi u Argentini. Dodali su da će im članak možda biti zanimljiv jer se govori o mogućem boravištu i djelovanju „hrvatskog terorističkog vođe“.⁷⁶⁴ U Foreign Officeu su dvojili ima li smisla članak prosljediti u Beograd, a navod da se Pavelić nalazi u Argentini ocijenili su „krajnje senzacionalističkim“. Štoviše, isti službenik je dodao: „Mislio sam da je u Vatikanu (da budem precizan u Bazilici sv. Pavla izvan zidina)“.⁷⁶⁵ Tri mjeseca kasnije britanski je veleposlanik H. Mack iz Buenos Airesa brzojavio Londonu da je u tamošnjem tisku objavljeno da je Jugoslavija zatražila Pavelićevo izručenje od argentinskih vlasti. „Vjeruje se“ da je Pavelić stigao u Argentinu 1947., a istraživanjem službenika veleposlanstva među hrvatskim iseljenicima doznali su da Pavelić „živi mirno i bavi se isključivo poduzetništvom“. Međutim, postoje i druga saznanja koja govore „on ni u kojem slučaju nije nezainteresiran za politiku“. U tom kontekstu navodi se pisanje *Hrvatske* koja je pratila Pavelićeve javne istupe, te dodaju da je povodom 10. travnja argentinski državni radio emitirao hrvatsku himnu. Vezano za jugoslavenski zahtjev za izručenjem veleposlanik Mack smatra „prilično nevjerojatnim“ da Argentina udovolji jugoslavenskom zahtjevu. Svoje mišljenje potkrjepljuje činjenicom da je Pavelić u političkom smislu blizak argentinskoj vladi, a osim toga „vjeruje se“ da je Pavelić „uvijek uživao snažnu podršku Vatikana“ koga

se s njim srdačno rukovao, popio s njime kavu i liepo politizirao. Kad sam mu izrazio moje čudjenje, reče mi: 'E to ti spada u parlamentarni život ... Ne smije se opoziciju shvatiti tako tragično ...'. Obćenito nije volio polemiku...“ (HR-HDA-1039. Ostavština Jere Jareba, kut. 18. fascikl 1., Miron K. Begić Jeri Jarebu, 02. 10. 1976.)

⁷⁶² M. SOPTA, *Vjesnik*, 28. rujna 2004.

⁷⁶³ K. KATALINIĆ, „Osnutak Hrvatske republikanske stranke“.

⁷⁶⁴ TNA: PRO, FO 371/ 95565. R 1662/1/51. British Embassy, Paris. 26. veljače 1951.

⁷⁶⁵ TNA: PRO, FO 371/ 95565. R 1661/1. bilješka na omotu spisa. 6. ožujka 1951.

argentinska strana „ne želi povrijediti“ u ovom slučaju.⁷⁶⁶ Veleposlanik zaključuje kako je Pavelićevo izručenje upitno, ali jugoslavenski zahtjev će barem okončati njegovo političko djelovanje.

Vlada FNRJ je iste godine podignula kaznenu prijavu putem svog generalnog konzula u San Franciscu 29. kolovoza 1951. i zatražila izručenje bivšeg ministra NDH dr. Andrije Artukovića optužujući ga za zlodjela počinjena za vrijeme NDH.⁷⁶⁷ Istog dana Artuković je uhićen i određen mu je pritvor, a 20. rujna 1951. uz jamčevinu je pušten da se brani sa slobode. Zahtjev za izručenje odbijen je 14. srpnja 1952. uz obrazloženje da između SAD-a i Jugoslavije ne postoji ugovor o pravnoj pomoći. Naime, jugoslavenska strana pozivala se na Ugovor o pravnoj pomoći koji je 1902. potpisala Kraljevina Srbija sa SAD-om. Međutim, sud je ustvrdio da je Jugoslavija nova država i da Ugovor sklopljen između Kraljevine Srbije i SAD-a nije prešao na Jugoslaviju. Dne 19. veljače 1954. Prizivni sud poništio je tu odluku i ustvrdio da je Jugoslavija proširena Srbija, te da je Ugovor iz 1902. pravovaljan.⁷⁶⁸ Sudski postupak protiv Artukovića time nije završio, međutim, njegov daljnji tijek izlazi iz okvira ovoga rada.

Na Artukovićev slučaj odmah se osvrnuo i sam Pavelić. Naime, znao je da progovarajući o slučaju svog ministra u biti iznosi i svoju vlastitu obranu. Pavelić je istaknuo kako je osim „tobožnjih zločina“ koji se Artukoviću stavljaju na teret, prema „srbo-komunističkom shvaćanju“ dovoljan zločin sama činjenica da je Artuković bio ministar u vladi NDH.⁷⁶⁹ Jugoslavenski generalni konzul u prvoj tužbi protiv Artukovića nije naveo nikakvih dokaza kojima bi potkrijepio Artukovićevu krivnju za smrt više od milijun Srba, Židova i Roma ubijenih za vrijeme NDH. Inače, jugoslavenska strana ni u propagandom smislu nije birala sredstva u pojačavanju pritiska i stvaranju željene slike o Artukoviću u američkoj javnosti.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶TNA: PRO, FO 371/ 95565. R Y1661/2. British Embassy – Buenos Aires, 26. svibnja 1951. 1.

⁷⁶⁷Dr. Vjekoslav VRANČIĆ, *Dr. Andrija Artuković pred sjeveroameričkim sudom*, Mala politička knjižnica Hrvatske misli, knj. 2., Buenos Aires, 1959. 11. „Još prije nego je podniela tužbu, provela je jugoslavenska vlada izvjestnu promičbu protiv dra Artukovića. Pozvala je u Jugoslaviju američkog novinara Drew Pearsona, koji je kao gost vlade vođen po zemlji. Nakon povratka u Sjedinjene Države napao je on dra Artukovića u nizu članaka i putem krugovala. Kada je predana tužba za izručenje, ponovio je svoje napadaje, podupirući zahtjev za izručenje.“ (Isto, 61.)

⁷⁶⁸V. VRANČIĆ, *Dr. Andrija Artuković pred sjeveroameričkim sudom*, 39-41.

⁷⁶⁹„Neuspjeh jednog bezočnog srbo-komunističkog podhvata. Slučaj hrvatskog ministra dra Andrije Artukovića“, *Hrvatska*, 22. rujna 1951. god. V. br. 93.1.

⁷⁷⁰Vidi: OP, fascikl „Proces i sudbena odluka U.S.A. Dr. Andriji Artukoviću 1952-1958.“, pismo Andrije Artukovića Anti Paveliću od 19. kolovoza 1952. „Za trajanja same razprave izdalo je Poslanstvo N. F. R. Jugoslavije u Washingtonu jednu knjižicu, punu groznih slika i još groznijeg sadržaja, da bi pokušalo djelovati

Pavelić navodi kako su u Beogradu vidjeli da nema više izručivanja „kratkim putem“ i da će se SAD držati vlastite pravne tradicije, pa su podnijeli drugu dopunjenu tužbu koja se također temelji na „izmišljotinama i lažima“. Ističe kako se iz Artukovićevog slučaja vidi uska veza između „kraljevskog i komunističkog 'jugoslavenstva“ na isti način kako ju je hrvatski narod vidio za vrijeme rata. Naime, za vrijeme rata četnici i komunisti zajedno su rušili NDH, ubijali civilno pučanstvo, surađivali s talijanskom i njemačkom vojskom kako bi mogli uspješnije činiti zločine, a sada su opet zajedno „digli svoj glas“ i traže da se prihvati jugoslavenski zahtjev za izručenjem Artukovića.⁷⁷¹

Jugoslavenske obavještajne službe sa svoje strane su također posvetile posebnu pažnju slučaju Pavelićeva izručenja, iako zbog trenutne (ne) dostupnosti gradiva nemamo cjelovitiji pregled njihova rada o ovom slučaju. U izvještaju o stavu argentinskih vlasti povodom jugoslavenskog zahtjeva za izručenjem, navode se podatci i saznanja do kojih su došli jugoslavenski dužnosnici u Argentini preko suradničke mreže tj. preko „Parodia“ koji je u tom trenutku bio dužnosnik argentinskog ministarstva vanjskih poslova.⁷⁷² Na temelju više razgovora zaključeno je da je argentinska vlada negativno primila jugoslavenski zahtjev zbog dva razloga. Prvo, jer je zahtjev javno objavljen prije negoli ga je argentinska strana službeno zaprimila i drugo, još važnije, iz svega su zaključili „da smo mi u Argentini razvili svoju obavještajnu delatnost.“⁷⁷³ U argentinskom ministarstvu vanjskih poslova navodno se

na sud i javno mišljenje u smislu krivice dra Artukovića. Na knjižici nije bio označen izdavač, pa su sjevernoameričke oblasti provele iztragu i ustanovile, da se radi o fotomontažama ili o slikama, koje su bile objavljene u Njemačkoj i pripisane događajima u logorima ove zemlje za vrijeme rata. Na samom je sudu ustanovljeno, da su upotrebljene i slike iz Sive Knjige Ministarstva vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, koje prikazuju zlodjela Srba, četnika i partizana u Hrvatskoj.“ (V. VRANČIĆ, *Dr. Andrija Artuković pred sjeveroameričkim sudom*, 44-45.)

⁷⁷¹ „Kada se radi o Hrvatima, o hrvatskom narodu i o hrvatskoj državi, o hrvatskom pravu na narodnu slobodu i državnu nezavisnost, onda se uvijek nadju svi jugoslavenski Srbi i svi komunistički Jugoslaveni na jednoj liniji, rame uz rame u zajedničkoj navalni na sve što je hrvatsko.“ („Neuspjeh jednog bezočnog srbo-komunističkog podhvata. Slučaj hrvatskog ministra dra Andrije Artukovića“, *Hrvatska*, 22. rujna 1951. god. V. br. 93. 1.)

⁷⁷² U izvještaju se o „Parodiu“ navodi: „Emilio da MATEIS, pod-direktor odeljenja za jugoistočne zemlje Evrope u MIPu Argentine. Kao sekretar Argentinskog poslanstva u Rumuniji počeo je 1949 saradivati s nama na bazi simpatija za Jugoslaviju i prijateljstva. Nakon povratka u Argentinu, sredinom 1951 godine, nastavio je saradnju s nama. Njegove su informacije do sada bile tačne, iako ponekad sadrže njegove lične želje i stavove.“ (AJ, Arhiv centralnog komiteta saveza komunista Jugoslavije (A-CKSKJ), Komisija za međunarodne odnose i veze, Argentina, IX., 4/1-104. „Izveštaj o stavu Argentine povodom note FNRJ za izručenje Ante Pavelića“, 4. II. 1952.2.) Prema nekim izvorima, E. de Matteis je kao argentinski konzul u Francuskoj, u Marseju, za vrijeme Drugog svjetskog rata „prodavao vize Židovima“. (U. GONI, *The Real Odessa*, 76.)

⁷⁷³ „(O tome je prvi pomoćnik ministra inostranih poslova Argentine VITONE govorio 'Parodi'-u. Kod njega lično 'Parodi' je uspeo da ublaži oštrinu stava po tom pitanju iznoseći da mi ipak imamo pravo da vodimo računa o našim građanima u Argentini.) Pored ostalog i ta činjenica je potstakla krugove neprijateljski orijentisane prema Jugoslaviji da rešenje toga pitanja zatežu i da traže što negativnije rešenje po Jugoslaviju.“ (AJ, A-CKSKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Argentina, IX., 4/1-104. „Izveštaj o stavu Argentine povodom note FNRJ za izručenje Ante Pavelića“, 4. II. 1952. 1.)

razmatrala i mogućnost zabrane Pavelićevog političkog djelovanja, uz ocjenu da je cijela stvar prilično složena. U spomenutom izvještaju navodi se kao „najverovatnije rešenje“ da će argentinska strana predložiti Paveliću da napusti zemlju, a pretpostavlja se da bi se mogao skloniti u Paragvaj ili Brazil.(sic!)

Kako je nimalo slučajno, nedugo nakon zahtjeva za izručenjem Pavelića, od SAD-a zatraženo izručenje Artukovića, argentinsku stranu zanimao je tijekom njegova postupka kao i to ima li Artuković „podršku vladajućih američkih krugova“. „Parodia“ je zanimalo je li Pavelić nedavno bio u SAD-u, uz ocjenu da se u Argentini precjenjuje Pavelićev status kod američke strane. Naime, u argentinskom ministarstvu vanjskih poslova trenutno postoji mišljenje da su slučajevi Pavelića i Artukovića povezani, odnosno da rješenje Artukovićeve slučaja u dobrom dijelu ovisi o ishodu Pavelićeva slučaja.

„Parodi“ je mišljenja da bi novi jugoslavenski ministar vanjskih poslova kod svog prvog razgovora s argentinskim kolegom Remorinom⁷⁷⁴ postaviti pitanje Pavelića, jer kod nekih visokih dužnosnika u argentinskom ministarstvu vanjskih poslova, od kojih navodi prvog pomoćnika ministra, „postoji dobra volja da se s Jugoslavijom stvore dobri odnosi, čak da se Jugoslavija i pomogne koliko je to moguće.“ Također, naglašava kako pitanje Pavelića ne spada u djelokrug ministarstva vanjskih poslova, već „čitavu stvar ima u rukama lično predsjednik PERON (ist. u izv.).“⁷⁷⁵

U izvještaju se ističe aktivnost argentinskog poslanika u Beogradu koji je u više navrata zahtijevao od svog ministarstva odgovor na jugoslavensku notu o Paveliću, što kod njegovih nadređenih nije dobro primljeno.⁷⁷⁶

Kad je riječ o Pavelićevom djelovanju, Popović navodi sljedeće podatke UDB-e iz 1952. o Paveliću: „karakteristično je dalje relativno vrlo slobodno kretanje u Buenos Airesu. On je tokom čitave 1952. godine stalno dolazio u 'Domobran', a i u njegove ogranke, uz relativno malu pratnju.“⁷⁷⁷

⁷⁷⁴Jeronimo Remorino, argentinski ministar vanjskih poslova od 1951-1955. godine.

(<http://www.munzinger.de/search/go/document.jsp?id=00000004153>)

⁷⁷⁵AJ, A-CKSKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Argentina, IX., 4/1-104. „Izveštaj o stavu Argentine povodom note FNRJ za izručenje Ante Pavelića“, 4. II. 1952. 2.

⁷⁷⁶„Inače su izveštaji Canose u posljednje vreme mnogo pozitivniji za Jugoslaviju.“ (AJ,A-CKSKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, Argentina, IX., 4/1-104. „Izveštaj o stavu Argentine povodom note FNRJ za izručenje Ante Pavelića“, 4. II. 1952.2.)

⁷⁷⁷Momčilo POPOVIĆ, „Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji“, 10. nastavak, 11. 3. 2009.

(http://www.danas.rs/danasrs/feljton/pavelic_se_okruzio_potpuno_beznacajnim_licnostima.24.html?news_id=155648, pristup ostvaren 19.12.2015.)

7.5 Osnivanje Hrvatske Državne Vlade u progonstvu

Uz obilježavanje desete godišnjice uspostave NDH, Pavelić je objavio novi izmijenjeni sastav Hrvatske državne vlade, jer su neki ministri poslije propasti NDH osuđeni na smrt od strane komunističkih sudova i likvidirani. Na čelo vlade postavljen je Džaferbeg Kulenović koji je za vrijeme NDH obnašao dužnost potpredsjednika vlade.⁷⁷⁸

Prema podacima jugoslavenskog političara i diplomata Save N. Kosanovića sastav vlade bio je sljedeći:

- „1. dr. Ante Pavelić – poglavnik, živi u Argentini
2. dr. Džaferbeg Kulenović – predsjednik, živi u Siriji
3. dr. Vjekoslav Vrančić – potpredsjednik, živi u Argentini
4. dr. grof Petar Pejačević – ministar vanjskih poslova, živi u Argentini
5. prof. Andrija Ilić – ministar prosvete, živi u Engleskoj
6. Rafael Boban – ministar oružanih snaga, živi navodno negde u zemlji
7. dr. Jozo Dumandžić – ministar pošta, telefona i telegrafa, živi u Argentini
8. ing. Ivica Frković – ministar šuma i ruda, živi u Argentini
9. dr. Andrija Artuković – ministar unutrašnjih poslova, živi u SAD

Ministri u vladi:

1. dr. Stjepan Hefer, živi u Argentini
2. dr. Himlija Bešlić, živi u Argentini
3. ing. Jozo Turina, živi u Argentini“⁷⁷⁹.

Prema Krizmanovom izvoru, ova je vlada „povodom petogodišnjeg plana argentinske vlade (...) preuzela na sebe deo zadatka na sektoru privrede“⁷⁸⁰. Unatoč važnosti koju joj pridaje jugoslavenska publicistika i historiografija, nastojeći tako što više istaknuti njenu povezanost s argentinskim režimom, Hrvatska državna vlada imala je simbolički značaj.

⁷⁷⁸ „Popunjenje Hrvatske Državne Vlade“, *Hrvatska*, 26. travnja 1951., god. V., br. 8. (84.), 1.

⁷⁷⁹ AJ, *Ostavština Save N. Kosanovića*, 83-13-251 (nav. prema: B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 246.)

⁷⁸⁰ B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 247.

Početak siječnja 1953. Hrvatska državna vlada objavila je da je prekid diplomatskih odnosa Jugoslavije sa Svetom Stolicom neobvezujući za hrvatski narod. Za vladu je taj potez jugoslavenskog režima još jedan dokaz da se želi uništiti vjeru, posebno katoličku i muslimansku.⁷⁸¹ Osim toga vlada u progonstvu objavila je deklaraciju povodom pomoći koju je Jugoslavija dobivala od Zapada. Ističe da dobivena pomoć nikada neće biti upotrijebljena protiv SSSR-a, već će se ona iskoristiti samo za održavanje postojećeg komunističkog režima, te će se u određenom trenutku upotrijebiti i protiv samog Zapada.⁷⁸²

Nedugo nakon objave deklaracije Pavelić je ustvrdio kako je ona dobila potvrdu povjerenstva za vanjske poslove američkog Kongresa. Naime, spomenuto povjerenstvo analiziralo je, između ostaloga, pitanje nastavka slanja pomoći Jugoslaviji, te je u tu svrhu saslušan i američki poslovni stručnjak Will James Smyth kao poznavatelj prilika u Jugoslaviji. Razumljivo, Pavelić je donio Smythove tvrdnje da je Tito „puka kreatura Malenkova“, te da je za vrijeme rezolucije Informbiroa Tito cijelo vrijeme bio u dodiru s Maljenkovim. Sukladno tome, Smyth je ustvrdio da SAD treba prestati sa slanjem pomoći Jugoslaviji, jer kako shvatiti da se SAD bori protiv komunizma dok podupire vlast Tita koji bi se teško održao bez američke pomoći.⁷⁸³ Ovu konstataciju Pavelić posebno ističe kao „strašnu činjenicu“ i zaključuje da prema tome sva zlodjela koja Titov režim vrši nad hrvatskim i drugim narodima, može vršiti samo na temelju zapadne pomoći, jer bez te pomoći, zarobljeni narodi u Jugoslaviji davno bi srušili komunistički režim.

⁷⁸¹ „Hrvatski narod, bez obzira kojoj vjeri pripada pojedini njegov dio, duboko je religiozan i vjeran svojim tradicijama i kao takav je protivnik bezbožnog materialističnog komunizma.“ („Izjava Hrvatske Državne Vlade“, *Hrvatska*, 7. siječnja 1953., god VII., br. 1 (121) 1.)

⁷⁸² „Deklaracija Hrvatske Državne Vlade u Exilu glede pomoći davane Titu“, *Hrvatska*, 6. svibnja 1953., god VII., br. 9 (129) 1.

⁷⁸³ „Smyth je nadalje izjavio, da bi predsjednik Eisenhower trebao tražiti od Tita, da pruži konkretne dokaze, da je doista prekinuo s Moskvom, da uvede u Jugoslaviji jedan režim slobode, slobodu vjere, slobodne izbore i da se postavi jedan demokratski režim, slobodno izabran po narodu.“ (As., „Potvrda našega stanovišta“, *Hrvatska*, 17. lipnja 1953., god VII., br. 12 (132) 1.)

8. PUBLICISTIČKA DJELATNOST

Po dolasku u Argentinu glavnina Pavelićeve djelatnosti odnosila se na publicistički rad. U svojim tekstovima uglavnom je iznosio vlastito tumačenje događaja iz nedavne prošlosti, prije svega onih kojima je i sam bio najvažniji protagonist, posebno ih povezujući s novonastalim okolnostima u hladnoratovskom kontekstu. Međutim, osim što je gotovo uvijek vlastitu interpretaciju prošlih događaja povezivao s aktualnim zbivanjima na svjetskoj pozornici, kroz svoje tekstove odgovarao je i na upućene mu kritike iz emigrantskih redova od strane političkih protivnika od kojih su mnogi do jučer bili njegovi bliski suradnici. Istine radi, treba napomenuti da u svojim odgovorima gotovo nikada nije poimence prozivao svoje kritičare na osobnoj razini, iako ih je gotovo sve dobro poznao, već je o njima govorio osvrćući se na njihove javne istupe i stavove s kojima se nije slagao.

Većina Pavelićevih članaka koje ćemo ovdje analizirati nije poznata u literaturi iz jednostavnog razloga jer nisu bili potpisani njegovim imenom, a neki uopće nisu potpisani. Pavelić se služio raznim pseudonimima od kojih se za neke poput: A. S. M. (Ante Serdar Mrzlodolski)⁷⁸⁴ znalo da pripadaju Paveliću, a za As i Serdar se to moglo pretpostaviti. Međutim, kad je riječ o pseudonimima: A., S., S. M., O. (Orlović) i Planina, u ovom istraživanju ustanovljeno je da također pripadaju Paveliću.⁷⁸⁵ Kako se radi o većem broju članaka za koje se do sada nije znalo da im je Pavelić autor, a za neke se nije moglo ni pretpostaviti, nedvojbeno je potrebno prikazati misli i stavove iznesene u tim člancima. Također, na pitanja o kojima Pavelić piše, historiografska istraživanja već su dala određene odgovore, bilo u manjoj ili većoj mjeri, dok nam Pavelićevi članci prije svega pokazuju kakvo je bilo njegovo osobno tumačenje povijesnih događaja i vlastite uloge u njima. Kako se u gotovo svim radovima, posredno ili neposredno, Pavelić dotiče događaja iz razdoblja NDH koje izlazi iz zadanih okvira ovoga istraživanja, nismo se upuštali u polemiku s njegovim stavovima tim više jer je na početku ovoga rada u sažetom obliku prikazano Pavelićevo djelovanje do 1945. godine na temelju dosadašnjih historiografskih istraživanja.

⁷⁸⁴ Ovaj pseudonim poznat je od ranije u talijanskom izdanju djela *Strahote zabluda: A. S. MRZLODOLSKI, Errori e orrori. Comunismo e bolscevismo in Russia e nel mondo. Leteori e comuniste e laprassi bolscevicanella Russia sovietica e nella propaganda mondiale*, Siena 1938.

⁷⁸⁵ OP., fascikli: „Hrvatska. Buenos Aires. Poglavnik Dr. Ante Pavelić. 1949-1955. Razno.“

8.1 „Država Hrvatska živi“

Pavelić je u članku „Država Hrvatska živi“ ponovio neke stavove iznesene u „Otvorenoj rieči“ koje je ovdje podrobnije objasnio. Prema njemu „Hrvatska Država i danas postoji“, jer je međunarodnim priznanjem „takozvane“ FNRJ, priznata i „Republika Hrvatska“ kao sastavni dio FNRJ. Drugo je pitanje režima koji u njoj vlada, jer on „danas jest a sutra nije, kao i svi režimi na ovome svijetu“, i njegovim nestankom neće prestati opstojnost republike koja se sada nalazi u federativnom odnosu s ostalim republikama, ali u budućnosti može „reći, da ne želi u tom odnosu biti“.⁷⁸⁶

Nadalje, Pavelić ističe da Hrvatska država nije 1945. „nestala“, nego je „dobila drugačije oznake i drugi režim“. Sukladno tome hrvatski narod se u domovini i iseljeništvu „ne bori danas (...) protiv Republici Hrvatskoj, nego protiv boljševičkoj vladavini“, koja je nasuprot hrvatskim interesima uspostavila federativno uređenje i „prekrojila granice“. Uvijek može biti zabludjelih političara, ali narod više neće dopustiti da se na „kakovoj noćnoj sjednici iza zatvorenih vrata“ donose sudbinske odluke „o predaji vlasti drugom narodu i drugoj državi“.⁷⁸⁷

Kada se hrvatski narod oslobodi boljševičke vlasti nikakva snaga iz Srbije neće moći ponovno „slomiti hrvatskoga naroda“, jer to nije uspjelo ni kraljevskoj dvadesetogodišnjoj politici. Naime, Hrvati su za vrijeme rata dokazali svoju borbu „za svoju državnu samostalnost, pa će to znati i u buduće“.⁷⁸⁸ Pavelić se pita tko može opet željeti državu koju većina njenih stanovnika „sabotira“ i želi „njezinu propast“?⁷⁸⁹

Govoreći o tada aktualnoj temi europske federacije, Pavelić upozorava na „neprijateljsku“ tezu za „naivčine“: „Što će nam hrvatska država, kada će se i onako stvoriti

⁷⁸⁶ „Da, postoji Republika Hrvatska, koja ima svoju vladu u Zagrebu i svoj parlamenat, Hrvatski Sabor. A to nije neki 'Land' ili neka provincija, nego je republika. Ili zar je ta republika manje država, nego što je Ukrajina ili Biela Rusija?“ (Ante PAVELIĆ, „Država Hrvatska živi“, *Hrvatska* (kulturno-politički zbornik), Buenos Aires 1949. 15.)

⁷⁸⁷ A. PAVELIĆ, „Država Hrvatska živi“, 15-16.

⁷⁸⁸ „I ja držim, da ne će nitko imati volje još jednom staviti na probu tu hrvatsku vrlinu, i to radi vlastitog izkustva iz nedavne prošlosti. Iz žila hrvatskoga naroda izteklo je mnogo, bolno mnogo plemenite krvi, nu, hvala Bogu, još nismo svi izginuli!“ (A. PAVELIĆ, „Država Hrvatska živi“, 16.)

⁷⁸⁹ „Kome bi služila opet državna zajednica, koja nije mogla izdržati ni šest dana rata, (ni četiri sata, reče mi jedan srbijanski general, koji je, sigurno, bolje od mene poznao sastav i soliditet tadanje vojske njegova veličanstva kralja), jer je većina vojnika u toj državi bila protiv njoj istoj? Nadajmo se, da će prevladati razbor, a ako ne, gore po njih same.“ (A. PAVELIĆ, „Država Hrvatska živi“, 16.)

jedna evropska federacija, u koju će ući svi narodi!“ Iako ozbiljni čimbenici rade na europskoj federaciji pitanje je kada će se V. Britanija odreći „jednoga diela svoga suvereniteta u korist jedne federacije, u kojoj bi se izjednačila s Luksenburgom“. Europska federacija je oblik zaštite od „obće boljševizacije svijeta“ i spašavanja civilizacije „od najveće katastrofe iza biblijskoga obćega potopa; a što će biti poslije toga, vidjet će se“. Hrvatski narod „toplo“ pozdravlja europsku federaciju, pod uvjetom da u nju može „unići samostalno i u njoj biti pravi i ravnopravni član“.⁷⁹⁰

8.2 O kvislinzima i ratnim zločincima

Prvi članak objavljen u buenosaireškoj *Hrvatskoj*⁷⁹¹ nakon Pavelićeva dolaska u Argentinu nastao je povodom radijske vijesti „kinezke boljševičke vojske“ o suđenju četrdeset i trojici dužnosnika „Nankinške vlade“. Pavelić je iznio svoje mišljenje o ratnim zločincima i kolaboracionistima. Naravno da je sama tema za Pavelića bila posebno važna jer se i sam nalazio u istom statusu, pa je ovu vijest iskoristio da iznese mišljenje o vlastitom položaju. Kaže kako je ova vijest „došla svim danas vladajućim ljudima u svijetu kao neobično lijepa čestitka“, jer pokazuje da će boljševici kad zauzmu vlast proglasiti ratnim zločincima sve one koji su se odupirali boljševizaciji u svijetu. Ista formula primjenjena je i u jugoistočnoj Europi, ali su u tom slučaju ratni zločinci proglašeni i kolaboracionistima s Njemačkom, „da se time prikrije prava narav boljševičkih eksekucija“ te se na taj način dobijala i podrška Zapada. Međutim, Pavelić postavlja pitanje: „Čiji je kolaboracionista bio Čan Kai Šek?“⁷⁹²

⁷⁹⁰ „...nu zar bi on u tu federaciju išao kroz tuđe dvorište, da tako dodje u kolo evropskih naroda gol i bos, pod tuđim, jednim izmišljenim imenom, i sa smokvinim listom, mjesto sa svojim vlastitim obrazom i sa vlastitom nacionalnom izkaznicom? Zašto bi on ulazio u tu federaciju već tri puta prefederiran, obezumljen i razbaštinjen?“ (A. PAVELIĆ, „Država Hrvatska živi“, 16.)

⁷⁹¹ „Polumjesečne a kasnije mjesečne novine. Prvi br. 1. studenoga 1947. Prestala izlaziti u prosincu 1986. HRVATSKA je prve dvije godine izlazila kao „Glasilo Hrvata Južne Amerike“, od 17/10/1949. (temeljem jednog tajnog ugovora između Vinka Nikolića, jednoga od urednika, i Ante Pavelića), kao „organ Hrvatske državotvorne stranke“ (koja je bila tada osnovana u Buenos Airesu) „bez formalnih vanjskih oznaka“, a završila je kao „Vjestnik Hrvatskog Oslobođilačkog Pokreta“. (M. SINOVČIĆ, *Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi*, 83.) Prema J. Jarebu, Pavelić je „bio glavnim urednikom – iako kao takav nije bio označen u novinama – *Hrvatske* od lipnja 1950. do travnja 1957.“ (Jere JAREB, „Sovjetski dodiri s dr. Antom Pavelićem od rujna 1944. do veljače 1945.“, *ČSP*, 27/1. 1995. 10.)

⁷⁹² „Što će sada reći svi oni, koji su uzakonjivali pojam ratnih zločinaca i suradjivali zajedno s boljševicima na vješanju rodoljuba, koji su svoje zemlje branili od boljševizma? Hoće li čekati, dok dodje red i na njih?“ (A. S. M. „Novi ratni zločinci“, *Hrvatska*, br. 30, 1. siječnja 1949., 2.)

Prema Paveliću, „Trumanova prokomunistička politika“ dovela je do komunističke vlasti u Kini, a sada se kao opravdanje takve politike tvrdi da su kineski komunisti protiv Moskve, kao što je to „tobože“ i Tito. Sve to kako bi se ugušio „čestiti nacionalistički režim“ Chiang Kai-Sheka. Naime, radi se o nastavku politike koje komunizmu predala cijelu istočnu i jugoistočnu Europu, te tako „stvorila preduvjete“ za komunističko osvajanje ostatka Europe i cijele Azije. Međutim, novi američki predsjednik D. D. Eisenhower prekinuo je s prokomunističkom politikom, a to za zarobljene narode znači vedriju budućnost i vjeru u oslobođenje.⁷⁹³

Drugi svjetski rat obogatio je međunarodni politički rječnik sa dvije riječi: kolaboracionizam i kvislingstvo. Pavelić ističe kako su neupućeni i zlonamjerni često NDH, njene dužnosnike i vladu, te državnog poglavara nazivali tim riječima. No, danas je zapadni svijet bolje upućen, nakon teškog iskustva s vlastitim komunističkim saveznikom, i ima realniji pogled na prošli rat i na perspektivu budućeg, pa u skladu s time ocjenjuje i NDH. Međutim, profesionalni neprijatelji hrvatskog naroda još uvijek podgrijavaju tu laž, pa je potrebno stati na kraj toj bajci i hajci, te jasno reći tko je bio njemački kolaboracionist. Nitko ne može tvrditi da je hrvatski narod bio za Jugoslaviju, te da nije samo čekao povoljan trenutak da ju sruši i uspostavi vlastitu državu. Nakon proglašenja šestosiječanjske diktature nastao je hrvatski oslobodilački pokret koji je najžešće radio u tom pravcu, te je konačno 1941. uspostavljena hrvatska država. Pavelić postavlja pitanje: tko može tvrditi da je rušenje Jugoslavije i uspostava NDH kolaboracionizam i protunarodno pomaganje Nijemaca? Zašto su Hrvati dobili sramotni žig kolaboracionizma, ako su samo htjeli uspostaviti svoju državnu samostalnost i slobodu na koju imaju pravo kao i svaki drugi narod na svijetu. NDH je zbog tadašnje međunarodne situacije postala saveznicom Njemačke, iz jednostavnog razloga jer su hrvatski neprijatelji, velikosrbi i komunisti, bili na protivnoj strani, ali ne iz ljubavi prema zapadnim saveznicima, nego da bi s njihovom pomoći srušili hrvatsku državu protiv koje su odmah ustali. Nadalje, ako su Hrvati kolaboracionisti jer su bili saveznici Njemačke, onda bi se i zapadne saveznike moglo označiti kolaboracionistima sa sovjetskom Rusijom, koja je danas općepriznati neprijatelj čovječanstva.⁷⁹⁴ Pavelić pita koji su to njemački faktori postavili državnog poglavara, vladu NDH ili bilo koju osobu na odgovorno mjesto, te zar nije

⁷⁹³ As., „Oživjela nacionalistička Kina“, *Hrvatska*, 24. veljače 1953. god. VII., br. 124. 1.

⁷⁹⁴ Dužnosnici NDH su „vršili volju hrvatskoga naroda i svoju dužnost prema njemu i prema svojoj vlastitoj državi, i nisu bili kao takovi nikakovi njemački kolaboracionisti.“ (As., „Kolaboracionizam i kvislingstvo“, *Hrvatska*, 25. srpnja 1952. br. 112. 2.)

cijeli hrvatski narod s najvećim oduševljenjem pozdravio proglašenje državne nezavisnosti.⁷⁹⁵ Osim toga, Njemačka je bila saveznica Jugoslaviji i protivnica uspostave NDH dok nije stavljena pred gotov čin 10. travnja 1941.

Prema Paveliću, pravi kvislinzi bili su četnici Draže Mihailovića, general Nedić kojega je predsjednikom vlade imenovao njemački general i svi hrvatski neprijatelji koji su uz pomoć Nijemaca i Talijana rušili hrvatsku državu. Prema Paveliću to je čisto kvislingstvo i izdaja naroda, a Hrvati su se za svoju slobodu borili „časno, vjerni starom hrvatskom poštenju, tradiciji i vojničkoj plemenitosti.“⁷⁹⁶

8.3 „Značenje i uloga emigracije“

Opsežan podlistak Pavelić je objavio o značaju hrvatske političke emigracije u novijoj povijesti, odnosno o njenoj povezanosti sa zbivanjima počevši od Prvog svjetskog rata do Velebitskog ustanka 1932. godine, iako je prvotno naznačeno da će pregled obuhvatiti razdoblje do „druge“ emigracije.⁷⁹⁷ Govoreći o značenju i ulozi emigracije, Pavelić je iznio i svoje mišljenje o pojedinim povijesnim osobama i događajima iz novije hrvatske povijesti. Ne ulazeći ovdje u detaljniju analizu događaja i procesa o kojima Pavelić piše, njegov prikaz predstavlja i svojevrsnu apologiju njegovom političkom djelovanju iz toga vremena. Iako je potpisano pseudonimom, Krizman je ispravno naznačio da je „Značenje i uloga emigracije“ Pavelićevo autorsko djelo.⁷⁹⁸

⁷⁹⁵ „Zar se može pretpostaviti i zamisliti, da su se one stotine tisuća hrvatskih vojnika s najvećim oduševljenjem i većinom dobrovoljno borili i svoje živote davali za neke Kvislinge, a ne za svoju domovinu, svoju državu i za narodnu slobodu? Zar su kvislinzi hrvatski seljaci i građani koji su razoružavali 'jugoslavensku' vojsku prije nego su Nijemci i Talijani prešli jugoslavensku granicu?“ (As., „Kolaboracionizam i kvislingstvo“, *Hrvatska*, 25. 7. 1952. br. 112. 2.)

⁷⁹⁶ „... zar nisu ti njihovi četnici primali mazdu i plaću od talijanskih i njemačkih generala kao njihove pomoćne jedinice, i zar nisu u tom svojstvu ubijali hrvatsko pučanstvo, palili hrvatska sela i pljačkali hrvatske domove, dok se je hrvatska vojska borila na granicama Hrvatske, u Hrvatskoj i na Donu i Volgi proti boljševizmu i komunizmu?“ (As., „Kolaboracionizam i kvislingstvo“, *Hrvatska*, 25. 7. 1952. 2.)

⁷⁹⁷ „U novijoj političkoj povijesti je tipične emigracija politička i gospodarska irskoga naroda, koji je vodio dugotrajnu borbu za oslobodjenje izpod englezke vlasti i za vlastitu irsku državu. Tipična emigracija uperena proti vladajućem sustavu je bila emigracija ruskih socialista, kasnije razdijeljenih na menjševike i boljševike, koji su iz tuđine vodili borbu proti carskoj vladavini u Rusiji.“ (As., *Hrvatska*, Buenos Aires, 18. studenoga 1950., god. IV., br. 22 (74) 1.)

⁷⁹⁸ Vidi: B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 235.

Navodi kako je hrvatski narod bio nezadovoljan svojim položajem u Habsburškoj Monarhiji, prije svega jer nije ostvareno jedinstvo hrvatskih zemalja. Unatoč takvom položaju, kojem pridodaje i nepovoljnu Hrvatsko-ugarsku nagodbu, položaj Bosne i Hercegovine, te Riječku krpicu, Hrvati su se, iz više razloga, „sdušno“ u Prvom svjetskom ratu borili na strani Austrije i Mađarske. Ističe kako je Srbija izazvala rat, međutim postoje razna tumačenja zbog čega je to učinila dok je po njemu pravi „razlog ležao jedino u problemu između Hrvatske i Srbije.“ Naime, namjera Srbije bila je pripajanje hrvatskih zemalja. Pavelić nastavlja kako je opće poznato da je car Franjo Josip bio nesklon Hrvatima, dok je prijestolonasljednik Franjo Ferdinand zastupao ideju trijalizma, što bi imalo za posljedicu onemogućavanje srpskih planova. Radi sprječavanja takvog razvoja događaja Srbija je odlučila eliminirati prijestolonasljednika i organizirati atentat.⁷⁹⁹ Hrvatski narod je „osjetio, da se radi o njegovoj koži“, te je „rat shvatio svojim obranbenim ratom“, što se na kraju pokazalo točnim. S druge strane hrvatski narod je bio svjestan i opasnosti koja je dolazila s druge strane Jadrana.⁸⁰⁰ U tim okolnostima na početku rata hrvatski političari Ante Trumbić i Frano Supilo odlučili su radi provedbe svojih političkih ciljeva otići u emigraciju. Trumbić se „bio udaljio od starčevićanstva“, a Supilo je nastupao „proti starčevićanstvu a za hrvatsko-srbsko narodno jedinstvo.“⁸⁰¹

Trumbić je, nastavlja Pavelić, po dolasku u Italiji 1914. odmah shvatio da to nije adresa na kojoj se može puno napraviti za hrvatske interese, pa je otputovao u London gdje je sa Supilom i drugima osnovao Jugoslavenski odbor. Međutim, Pavelić naglašava kako Jugoslavenski odbor nije radio na tome da se nakon propasti Austro-ugarske uspostavi hrvatska država, već zajednica svih Srba, Hrvata i Slovenaca, a sve u dogovoru s vladom Kraljevine Srbije koja se također nalazila u Londonu. Odbor je tražio podršku i u hrvatskom iseljeništvu u objema Americama.⁸⁰² Njihova podrška nije izostala jer su oni napustili

⁷⁹⁹ „... drugo je pitanje, da li su ove srbijanske pretpostavke počivale na činjenicama ili ne, te da li je Franjo Ferdinand doista imao namjere, koje su mu se pripisivale.“ (As., *Hrvatska*, Buenos Aires, 18. studenoga 1950., god. IV., br. 22 (74) 1.)

⁸⁰⁰ „Hrvatski je narod osjetio, da mu i od tuda prieti pogibelj, i da Italija tek čeka sgodni čas, da si pripoji hrvatsku jadransku obalu i Dalmaciju. I ta se je bojazan pokazala opravdanom već godine 1915-te, kada su zapadni saveznici tako zvanim Londonskim Paktom zajamčili Italiji posjed Dalmacije kao naplatu, da unidje u rat na njihovoj strani.“ (As., *Hrvatska*, Buenos Aires, 18. studenoga 1950., god. IV., br. 22 (74) 1.)

⁸⁰¹ „Najpostojanije je bio ostao na nepokolebivoj hrvatskoj starčevićanskoj liniji stari rodoljub Don Ivo Prodan, sve do svoje smrti, koja ga je zadesila u Zadru za vrijeme kraljevske srbske diktature.“ (*Hrvatska*, Buenos Aires, 2. prosinca 1950., godina IV, br. 23 (75). 1.)

⁸⁰² „Jugoslavenski Odbor nije mogao računati sa odobrenjem i podporom te politike sa strane hrvatskoga naroda u domovini, nego je tražio oslon za nju izvan domovine.“ (*Hrvatska*, Buenos Aires, 2. prosinca 1950., god. IV, br. 23 (75). 1.)

domovinu iz ekonomskih razloga, pa je prema Paveliću, razumljivo da su htjeli kao rezultat rata vidjeti i nestanak Austro-ugarske.⁸⁰³ Ističe kako Odbor u svojoj „promičbi“ nije ukazivao na činjenicu „da će Hrvatska postati plienom Srbije“, te da će položaj hrvatskog naroda u željenoj jugoslavenskoj državnosti daleko teži i nepovoljniji nego u Austro-ugarskoj monarhiji. Nasuprot tome se govorilo da će Hrvati biti slobodni iravnopravni sa Srbijom. Pavelić je mišljenja da su Trumbić i suradnici to govorili „u istinu izkreno“, jer su i sami tako razmišljali i na tome radili. Sukladno tome je „sva stara hrvatska ekonomska emigracija“ pomogla Jugoslavenski Odbor u svakom smislu te se „zagrijala i oduševila za jugoslavenstvo i za narodno i državno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.“⁸⁰⁴

Kada su Trumbić i Supilo uvidjeli svoju zabludu bilo je kasno promijeniti odabrani put. Supilo je bio temperamentnijeg karaktera od Trumbića, te je iskazao svoje protivljenje kada je shvatio „srbsku prevaru“, te je zato „jednoga dana nenadano – umro“. Nije tajna „što i tko je bio uzrok njegove nagle smrti.“ S druge strane, Trumbić je smatrao da treba spasiti ono što se može, pa je u novonastaloj državi bio i ministar vanjskih poslova dok Beograd nije procijenio da im je postao „suvišnim“.⁸⁰⁵ Pavelić smatra da je u ovoj fazi djelovanja kako politička tako i ekonomska emigracija, svojom jugoslavenskom politikom imala tragičan i sudbonosan kraj za hrvatski narod.⁸⁰⁶

Nastanak Kraljevine SHS 1. prosinca 1918. doveo je do nove hrvatske emigracije čije je značenje od „povijesne važnosti“.⁸⁰⁷ Četiri dana poslije proglašenja nove države došlo je do krvoprolića u Zagrebu i to je bio jasan znak da je nastanak nove države „u znaku nepomirljive borbe između Hrvatske i Srbije.“ Ta borba je imala više načina djelovanja koje je hrvatski

⁸⁰³ „Osim toga su se i u tudjem svijetu osjećali poniženima, jer službeno nisu sobom donjeli ni svoga narodnoga imena, budući da je na njihovim putnim izpravama bio ne grb Hrvatske, nego tudji, Austrije i Madjarske, a ni njihova narodnost nije u tim izpravama bila navedena, nego ona austro-madjarska, sliedom čega nisu u tudjem svijetu ni bili registrirani ni smatrani Hrvatima, nego, skraćeno rečeno, Austrijancima.“ (*Hrvatska*, Buenos Aires, 2. prosinca 1950., god. IV, br. 23 (75). 1.)

⁸⁰⁴ „...hrvatski narod u domovini nije na to nikada pristao niti imao prilika zakonitim putem svoju odluku o tome donjeti. Eto tako su obje te hrvatske emigracije, ona politička i ona ekonomska, zajedno, u jednoj teškoj zabludi, porinuli hrvatski narod u tešku propast, koje su ga stajale nenadoknadivih težkih žrtava u političkom, moralnom i materijalnom pogledu, i na desetke, stotine tisuća života najbolje hrvatske krvi.“ (*Hrvatska*, Buenos Aires, 2. prosinca 1950., god. IV, br. 23 (75). 1.)

⁸⁰⁵ „... te je čak doživio, da su na njega pljuvali u beogradskom parlamentu (Skupštini) kada je pokušao ukazati na njihovu prevaru.“ (*Hrvatska*, Buenos Aires, 2. prosinca 1950., god. IV, br. 23 (75). 1.)

⁸⁰⁶ Hrvatski narod „je uslied toga bio izgubio i zadnji trag svoje državne i narodne slobode, te dospio u tešku gospodarsku propast.“ (*Hrvatska*, Buenos Aires, 2. prosinca 1950., god. IV, br. 23 (75). 1.)

⁸⁰⁷ Pavelić navodi kako „je potrebno podrobnije se osvrnuti na prilike pod kojima je nastala te i na njezin razvitak sve ove godine 1918. pa do 1941. Ima doduše pojedinih momenata, koje iz razumljivih razloga nije još za sada moguće ni uputno javno u tisku objelodaniti...“ (*Hrvatska*, Buenos Aires, 20. prosinca 1950., god. IV., br. 24. (76.), 1.) Međutim, Pavelićev prikaz završit će s 1932. godinom.

narod upotrijebio u obrani vlastite slobode, od legalne do revolucionarne, u domovini i na kraju „putem emigracije“. Razdoblje druge hrvatske emigracije, ističe Pavelić, nije započelo 1929. poslije proglašenja diktature kralja Aleksandra, kako se inače smatra, već 1918. godine kada je odmah beogradski dvor na pitanju vojske pokazao svoje pravo lice. Bilo je potrebno vojsku zadržati „izključivo u srbskim rukama“. Oni hrvatski časnici koji nisu ni htjeli pristupiti u takvu vojsku otišli su u inozemstvo u Beč i djelovali u pravcu uspostave hrvatske državnosti.⁸⁰⁸

To je bio zametak druge hrvatske političke emigracije, te su se ti časnici ubrzo povezali s prvacima HSP-a. Pavelić navodi kako su hrvatski emigranti bili bez materijalnih sredstava pa je jedan od njih u dogovoru s mađarskom emigracijom opljačkao „komunističku državnu blagajnu“ (vrijeme vladavine Bele Kuna, op.a.) u Budimpešti, te novac predao mađarskoj emigraciji koja je jedan dio tog novca ustupila hrvatskim emigrantima. Kao tajnik HSP-a i sam Pavelić je 1920. odputovao u Beč i uspostavio suradnju s emigrantima.⁸⁰⁹

Nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu i obnove parlamentarnog života, hrvatske parlamentarne stranke, HRSS, HSP i HZ, su odbile sudjelovati u radu skupštine jer u njoj nisu mogli ostvariti ni „najminimalnijih hrvatskih zahtjeva“. Međutim, nastavlja Pavelić, bilo je jasno da se tim putem ne može doći do cilja pa je i sam Radić pristao da se počne planirati revolucionarna djelatnost, prije svega da se nabavi oružje. U tu svrhu su bili poduzeti koraci preko hrvatskih časnika u Beču, ali se Radić predomislio pa se od toga plana odustalo. Naime, Radić je odlučio osobno otići u inozemstvo kako bi upoznao međunarodnu javnost o položaju hrvatskog naroda u jugoslavenskoj državi.

Nakon neuspješnog puta u London i Moskvu Radić je uhićen nakon čega je prema Pavelićevom mišljenju kapitulirao ušavši u vladu, pa je poslije toga bilo jasno da se borba za oslobođenjene može uspješno voditi političkim sredstvima ni apelima prema međunarodnim krugovima nego jedino revolucionarnim sredstvima u povoljnom trenutku. Za taj put Pavelić se, prema vlastitim riječima, odlučio 1927. godine.⁸¹⁰

Kako su Makedonci pružali jednak otpor beogradskim vlastima samim time bili su najprirodniji saveznici, pa se Pavelić povezao s njima, te je i na sudu u Skopju branio „obtužene makedonske mlade revolucionarne borbe.“ Svog bliskog suradnika Gustava

⁸⁰⁸ „Bili su to časnici zadojeni starčevićanskim duhom, a u prvom redu general Sarkotić te pukovnici Stipe Duić i Ivo Perčević. Oko njih se je s vremenom prikupilo još nekoliko hrvatskih časnika, pa je tako u Beču nastala jedna grupa hrvatskih emigranata.“ (*Hrvatska*, Buenos Aires, 20. prosinca 1950., god. IV., br. 24. (76.), 1.)

⁸⁰⁹ *Hrvatska*, Buenos Aires, 6. siječnja 1951., god. V., br. 1. (77.), 1.

⁸¹⁰ *Hrvatska*, Buenos Aires 20. siječnja 1951., god. V., br. 2. (78.), 1.

Perčeca zadužio je da održavao vezu s hrvatskim časnicima u Beču. Kad je riječ o međunarodnoj potpori Pavelić ističe kako se logično računalo na one zemlje koje nisu zadovoljne versajskim poretkom, odnosno na one koji su u zategnutim odnosima s Jugoslavijom. U tom smislu Pavelić je 1927. razgovarao s predstavnicima talijanskih, a idući godine mađarskih vlasti, te je „našao povoljne znakove za budući rad“ na stvaranju hrvatske države.⁸¹¹

Pavelić naglašava da su unatoč Radićevoj kapitulaciji i stvaranju SDK s Pribičevićevom strankom, jugoslavenske vlasti bile svjesne da parlamentarnim sredstvima ne mogu ugušiti hrvatske zahtjeve za nezavisnošću pa su se odlučili za druga sredstva. Sam kralj Aleksandar je htio osigurati trajno prijestolje u jedinstvenoj državi, pa i nasilnim diktatorskim metodama za koje je znao da će ih poduprijeti jugoslavenske saveznice Francuska i Engleska „unatoč svome demokratskome činstunstvu“.⁸¹²

Nakon proglašenja šestosiječanjske diktature 1929., zbog nemogućnosti daljnjeg političkog rada, Pavelić odlazi u emigraciju, a prethodno je u Zagrebu „postrojena u najvećoj tajnosti i formalna organizacija ustaškoga pokreta“ kojoj je na čelu bio Stipe Javor. S obzirom da je protujugoslavensku borbu trebalo organizirati iz emigracije u kojoj se „nalazi oko jedan milijun Hrvata, koji stoje izvan dohvata beogradskih diktatorskih zakona“, trebalo je iseljništvo organizirati „u cilju budjenja i držanja visokoga hrvatskoga narodnoga duha“.⁸¹³ Također je bilo jasno da se protiv diktature ne može boriti mirnim i legalnim putem, već osim sredstvima koja će tu diktaturu ugušiti. U tu svrhu je trebalo pripremiti i uvježbati borce, stvoriti nove časnike, pribaviti oružje i uspostaviti sigurne veze domovine i emigracije.⁸¹⁴

Nakon svog dolaska u emigraciju, Pavelić je započeo rad na organiziranju emigranata u europskim državama i objema Amerikama. Pri tome navodi osnivanje „Hrvatskog domobrana“ u Južnoj Americi izostavljajući ime Branimira Jelića, u to vrijeme svog bliskog suradnika koji

⁸¹¹ *Hrvatska*, Buenos Aires 20. siječnja 1951., god. V., br. 2. (78.), 2.

⁸¹² „...tek je trebalo naći formu, odnosno jedan sgodan povod, kojim bi se opravdalo i vani i unutra prijelaz na krajnje sredstvo, i olakšalo savezničkim demokracijama, da i one sa svoje strane dadu svoj blagoslov u stvari najcrnijoj najbezočnijoj diktaturi, koja je imala za cilj potpuno i definitivno uništenje hrvatskoga naroda. Eto za to je atentat od 20. lipnja insceniran baš u parlamentu, da se bude moglo reći, da se je on tako degenerirao, da nije više sposoban za normalno funkcioniranje, nego da treba političke prilike „ozdraviti“ izvanzakonskim putem, putem diktature.“ (*Hrvatska*, Buenos Aires, 3. veljače 1951., godina V., br. 3 (79), 1.)

⁸¹³ *Hrvatska*, Buenos Aires, 3. veljače 1951., godina V., br. 3 (79), 1.

⁸¹⁴ „Trebalo je stvoriti mogućnost i za samu izobrazbu jednoga izvjestnoga stališa častnika i dočastnika, koji će u danom času moći voditi i postrojavati hrvatske vojničke postrojbe. Beograd je znao, da (je) hrvatskom narodu baš vojnička sposobnost svojstvena, pa je radi toga nastojao sve učiniti, da narod to svojstvo izgubi, i radi toga je sprječavao obćenito izobrazbu Hrvata za častničko zvanje, osim u riedkim iznimnim slučajevima, u kojima je računao sa renegatstvom.“ (*Hrvatska*, Buenos Aires, 3. veljače 1951., godina V., br. 3 (79), 1.)

je prema Pavelićevoj uputi i osnovao „H. domobran.“ Razlog tome treba tražiti u Jelićevom poslijeratnom distanciranju od Pavelića i osnovao HNO-a.⁸¹⁵

Beogradska vlada pokušala je raznim metodama otežati djelovanje emigracije, bilo napadima i „lažnim objedama“ od strane nekih hrvatskih političara za koje se smatralo da imaju „upliva na narod“, bilo denunciranjem emigranata „kod vlada i oblasti zemalja“ gdje su živjeli. Potonje je u manjoj mjeri polučilo uspjeh zbog diplomatskih i gospodarskih odnosa nekih zemalja s Jugoslavijom. S obzirom da je beogradska vlada birala „nasilna i krvava sredstva“ u provedbi svojih ciljeva, trebalo je razviti konspirativni način borbe uz načelo „na ljutu ranu staviti ljutu travu“.⁸¹⁶

Beogradski su „vlastodržci“ od početka bili uvjereni da je hrvatski narod „plah i mekan, tobožnje slavenske golubinjke čudi, da je odporan samo na jeziku i u političkoj borbi“, te da nikada neće upotrijebiti ona sredstva borbe koja se koriste protiv njega. U prilog tome navodili su i Khuenovu dvadesetogodišnju vladavinu. Međutim, Hrvati su na bačenu „krvavu rukavicu“ odgovorili „istim, i sa još jačim“ sredstvima. Da tomu kojim slučajem nije bilo tako, Hrvati ne bi bili dostojni ni „**zvati se narodom**“ ni „**imati svoju narodnu i državnu slobodu.**“ Ovako su dokazali da su dorasli „**svakom neprijatelju i svakoj vrsti borbe** (istaknuto u izvorniku, op.a.).“⁸¹⁷

Iako su neki borbu emigracije s oružanim sredstvima nazivali terorom, ona je označavala prijelaz s defenzivnog u ofenzivni rad. Do sada su se Hrvati tužili na nasilne postupke režima, a sada se režim našao u poziciji da protestira i u međunarodnim krugovima na postupke hrvatskih emigranata. Velebitski ustanak pokazao je da su beogradski „vlastodržci (...) junaci samo prema nemoćnima i nenaoružanima.“⁸¹⁸

⁸¹⁵ *Hrvatska*, Buenos Aires 17. veljače 1951., god. V., br. 4. (80.), 1.

⁸¹⁶ „...trebalo je latiti se bomba, samokresa i paklenih strojeva. Prešlo se je stoga i na sredstva borbe, koja su imala veliki i porazni učinak na neprijatelja, te borbi hrvatskoga naroda dali jedno značajno obilježje, po kome je od doista opravdao znamenitost svoga imena i svoje tisućgodišnje egzistencije i velike prošlosti.“ (*Hrvatska*, Buenos Aires 17. veljače 1951., god. V., br. 4. (80.), 2.)

⁸¹⁷ *Hrvatska*, Buenos Aires 17. veljače 1951., god. V., br. 4. (80.), 2.

⁸¹⁸ „Ne može se uspješna borba protiv najsurovijem nasilju voditi pukom pasivnošću. (...) Bombe, pakleni strojevi i ini akti ove i slične vrste u brzo su počeli razaranjem protivničke snage i njegovoga nasilnoga duha, jer je on osjetio, da se ne nalazi više usuprot ljudima, koji se samo tuže na njihovo nasilje, koji samo oplakuju svoje mrtve, što su ih beogradski vlastodržci na drugi svijet slali, i da taj i takav protivnik nije tek neko društvo za sjajne sprovode, da ne ograničuje svoga rada na to, da kuka i plače, te da očekuje, da se negdje netko u svijetu nad njegovom sudbinom razžali, i da mu kakovu pomoć pruži, nego protivnika, koji zna i ima odvažnosti, zaći i u krutu u krvavu borbu.“ (*Hrvatska*, Buenos Aires 17. ožujka 1951., god. V., br. 6. (82.), 1.)

Pavelić zaključuje porukom da je hrvatska narodna borba dala mnoge žrtve koje će, osim što su temelj hrvatske slobode, ostati trajni uzor svim hrvatskim naraštajima i opomena svim hrvatskim neprijateljima.

8.4 Slučaj nadbiskupa Stepinca

Izjavu Pape Pia XII. povodom imenovanja novih kardinala, kako mu savjest ne dopušta „priznati ni odobriti osnove optužbe“ protiv zagrebačkog nadbiskupa i sada novoimenovanog kardinala Alojzija Stepinca, Pavelić je označio najblažom, ali „najautoritativnijom osudom“ jugoslavenskih sudova. Po njemu optužnica i presuda kardinalu Stepincu nije temeljena na pravu i moralu, već na izmišljotinama. Pavelić navodi kako je Stepinac „školski primjer (...) komunističkoga tobožnjega pravosudja“, koje je svoje pravo lice pokazalo i na desetcima tisuća drugih katolika, muslimana i članova Hrvatske pravoslavne crkve. Pavelić navodi umorstva zagrebačkog muftije, evangeličkog biskupa, metropolita Hrvatske pravoslavne crkve i ističe kako je cilj jugoslavenskog komunističkog režima eliminirati sve što je „hrvatsko i protukomunističko“.⁸¹⁹

Pavelić ističe kako poslije kardinala Haulika pa do sada nijedan „hrvatski prelat“ nije bio uzdignut na čast kardinala. Pravoslavlje se u Srbiji poistovjetilo s komunističkim režimom pa je zbog toga bilo potrebno „kazniti Vatikan“ i prekinuti diplomatske odnose. Naime, Pavelić podsjeća, kako je i svojedobno u Kraljevini Jugoslaviji kod potpisivanja Konkordata protestirao „cieli Beograd i 'vascelo' srbsko pravoslavlje“, te je na kraju Konkordat poništen. Pavelić dodaje kako Srbija ne dopušta drugu vjeru osim pravoslavne, a u prilog tome navodi da islam u Srbiji ne postoji.⁸²⁰

U članku „Borbom k pobjedi“, Pavelić tvrdi da je završetkom Drugog svjetskog rata pogodila „težka katastrofa veliki dio Evrope“. Tu prvenstveno misli na njemački narod i njemu savezničke manje narode među kojima su se neki u tom savezništvu našli stjecajem okolnosti. Naglašava da je i hrvatski narod sudionik te katastrofe iako nije na ratištu pobijeđen sve dok Njemačka nije bila „podpuno smrvljena“. Boreći se protiv boljševizma za

⁸¹⁹ A.S., „Jedna najautoritativnija osuda srbokomunističkoga sudovanja“, *Hrvatska*, 21. siječnja 1953. god. VII., br. 122. 1-2.

⁸²⁰ Planina, „Dva tjedna politike u svijetu“, *Hrvatska*, 7. siječnja 1953., god VII, br. 1 (121) 1.

vrijeme rata, Hrvati se nisu borili samo protiv svog neprijatelja, nego i protiv neprijatelja cijelog čovječanstva „kakvim ga je već danas obće svjetsko mnijenje kvalificiralo“. Ističe kako su danas i veliki europski narodi u svakodnevnom strahu od boljševičke prijetnje, a s druge strane oni sami su tu „neman poduprli i doveli u mogućnost, da ugrozi cijeli svijet“.⁸²¹

8.5 O dojučerašnjim suradnicima

Gotovo polovicu članka „Borbom k pobjedi“ Pavelić je iskoristio za odgovor svojim nekadašnjim bliskim suradnicima, a sada kritičarima i neistomišljenicima. Naime, to je između ostalog bila i reakcija na najavu dr. Branimira Jelića, Pavelićeva suradnika iz vremena prve emigracije, da se osnuje „reprezentativni hrvatski odbor koji će voditi socijalnu skrb za hrvatske izbjeglice i provoditi hrvatsku narodnu borbu do konačnog postignuća narodne i državne samostalnosti“.⁸²² Na tom tragu je 1950. godine i osnovan Hrvatski narodni odbor u Münchenu.

Pavelić je poručio svojim političkim suparnicima da će hrvatski narod opet izvršiti svoje „deržanstvo“ i suprotstaviti se boljševizmu, jer je to već i u prošlom ratu dokazao sa svojim borcima. Međutim, naveo je kako se oni koji su i za vrijeme rata zahvaljujući hrvatskim borcima uživali u osobnim privilegijama, a nisu doprinijeli za obranu države, sada nakon katastrofe 1945. „nabacuju, drvljem i kamenjem“ na žive i na mrtve borce, zbog neostvarenih ambicija i osobnih interesa. Pavelić postavlja pitanje zar će „ti i takovi“ predvoditi borbu Hrvata za slobodu u državnu samostalnost i za opće dobro čovječanstva protiv boljševizma.⁸²³

Borbu koja predstoji vodit će borci koji su je i u prošlom ratu vodili, a ta borba nema za primarni cilj osvajanje vlasti već sprječavanje da se ne ponovi 1918. godina. O vlasti

⁸²¹ „Borbom k pobjedi“, *Hrvatska*, 8. srpanj 1950. 1.

⁸²² Marin SOPTA, „Hrvatska politička emigracija i hrvatska država“, *Vjesnik*, 13. listopada 2004. E. D. Kvaternik piše kako je Jelić „gledao neobično kritično na politiku dr. Pavelića spram Talijana. Bio je to jedan od glavnih razloga njihova razlaza, koji je dr. Pavelić uspio maskirati raznim drugim motivima.“ (Eugen Dido KVATERNIK, „Ustaška emigracija u Italiji i 10. travnja 1941. Jedan prilog našoj najnovijoj povijesti“, *Hrvatska revija*, Buenos Aires, god. II. br. 3., rujna 1952., 212.)

⁸²³ „Ili zar će to učiniti oni, koji još ni sada neznaju ili neće da znaju, tko su bili borci u prošlosti, pa iz puke spekulacije vape za nekakvom novom formom, tobože nekompromitiranom, za nekim novim 'složnim' silama koje nisu nikada obstojale niti će obstojati u hrvatskom, niti bilo u kome narodu na svijetu, a to zato, jer se boje za svoju 'nekompromitiranost', ili jer se srame svoje prošlosti, koja nije bila sramotna, radi društva, u kome su bila, nego radi njihove bezkarakternosti, jer su u njemu bili nečisti srdca i sa prikrivenim mislima, a u stvari su i onda služili nekome drugom. Ne, svi ti nisu bili nikada drenovi klinovi niti će ikada biti.“ (A. S. M. „Borbom k pobjedi“, *Hrvatska*, br. 65, 8. 7. 1950. 2.)

razmišljaju oni koji se neće boriti za oslobođenje pa „računaju, kakove će koristi od države i od vladavine imati“.⁸²⁴

Pavelić priznaje da je i u Hrvatskoj bilo onih, no u neznatnom broju, koji bi rado bili kolaboracionisti i koji su i hrvatsku državnu vladu denuncirali kao protivnike nacionalsocijalizma, pa su pokušali osnovati i „nacionalsocijalističku stranku i izmišljati tobožnje 'gotske teorije“ , a danas se predstavljaju kao veliki demokrati. Ovo posljednje je bila otvorena poruka nekim vodećim članovima Jelićeva HNO-a.⁸²⁵

Eugen Dido Kvaternik, najpoznatiji po dužnosti Glavnog ravnatelja za javni red i sigurnost u NDH, također se javno svrstao u oporbu Paveliću objavom članka u *Hrvatskoj reviji*⁸²⁶ „koji su za Pavelića bili ne samo porazni nego i bolno otrovni“.⁸²⁷ Kvaternik je, među ostalim, tvrdio kako je Bleiburška tragedija, između ostalog, posljedica pogrešnih politika kako Pavelića tako i Mačeka. U svojim raspravama, prije svega, bavio se hrvatsko-talijanskim odnosima, odnosno Rimskim ugovorima iz svibnja 1941.⁸²⁸, te je u njima vidio glavni uzrok jačanja partizanskog pokreta i na koncu propasti NDH. Kvaternik je tvrdio kako Pavelić u odnosima s Italijom nije zastupao hrvatske interese:

„Povjerenje i odanost u njega (Pavelića, op.a.) bili su neograničeni. Svaka pomisao, da on ne bi ispravno zastupao hrvatske interese, bila je *a priori* (ist. u izv.) isključena. Ta, on je od nas tražio i dobio prisegu na hrvatsku nezavisnost! Smatrali smo da je i on prisegom vezan.“⁸²⁹

⁸²⁴ „...a u prošlosti su dokazali, pa i za vrieme Nezavisne Države Hrvatske, da se znaju dobro pritajiti, vladavini se prikloniti i u vladajuće redove uvlačiti, da u tudjem gnjezdu snašaju svoja kukavičija jaja.“ (A. S. M. „Borbom k pobjedi“, *Hrvatska*, br. 65, 8. 7. 1950. 2.)

⁸²⁵ „... nu hrvatski narod je preko njih prelazio s prezirom, a Hrvatska im je Državna Vlada uvijek pazila na prste i njihovu izdaju narodne slobode i državne suverenosti sprječavala. Eto, stoga i oni spadaju u tor Draža (Dragoljub Mihailović, op.a.), Djuića (Momčilo Đujić, op.a.) i Jevdjevića (Dobroslav Jevđević, op.a.), i ako svoje rabote nisu mogli s uspjehom izvršiti.“ (As., „Kolaboracionizam i kvislingstvo“, *Hrvatska*, 25. 7. 1952. 2.)

⁸²⁶ Ovdje navodimo samo one članke koji ulaze u okvire ovoga rada: Eugen Dido KVATERNIK, „Ustaška emigracija u Italiji i 10. travnja 1941. Jedan prilog našoj najnovijoj povijesti“, *Hrvatska revija*, Buenos Aires, god. II. br. 3., rujan 1952., ISTI, „Još nešto o Rimskim ugovorima“, *Hrvatska revija*, Buenos Aires, god. III, br. 2., lipanj 1953.

⁸²⁷ „...jer se ovdje radilo o jednom od najbližih Pavelićevih suradnika iz razdoblja „prve“ emigracije, inteligentnom, ali i nastranom mladom čovjeku koji je dugi niz godina bio najodaniji svom poglavniku, odaniji njemu nego svom vlastitom ocu.“ (B. KRIZMAN, *Pavelić u bjekstvu*, 303.)

⁸²⁸ Prije Kvaternika, sa sličnih pozicija pisao je i bivši ministar vanjskih poslova NDH dr. Stijepo Perić u časopisu: *Sloboda* (Buenos Aires) br. 1.,2. i 3. iz 1949. g. Pavelić je na optužbe odgovorio preko Sinovčića: M. SINOVČIĆ, *N. D. H. u svietlu dokumenata*. Sinovčić je također napisao „Osvrt na članak Eugena Kvaternika“ koji je *H. revija* odbila objaviti, pa je tiskan u: *Hrvatska*, br. 127-128. 10. travnja 1953.

⁸²⁹ *Eugen Dido Kvaternik, Sjećanja i zapažanja 1925 – 1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, Uredio: dr. Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb, 1995. 17.

Kvaternik inzistira na tvrdnji kako je Pavelić prije uspostave NDH obećao Italiji one hrvatske krajeve na koje je ona aspirirala i koje je na koncu pripojila Rimskim ugovorima.⁸³⁰ Okvir ovog istraživanja ne dopušta detaljniju analizu odnosa Pavelića i Kvaternika, međutim danas znamo da nisu pronađeni dokazi koji bi govorili o postojanju Pavelićevih obveza prema Italiji. Također, treba imati na umu da je Pavelić oca i sina Kvaternika za vrijeme rata smijenio s dužnosti druge i treće najmoćnije osobe u državi, pa se protupavelićevska oštrica u Kvaternikovim tekstovima ne može u potpunosti razumjeti izvan tog konteksta.⁸³¹ Sukladno tome treba naglasiti kako se uglavnom prešućuje činjenica, da se Kvaternik u svojim radovima u dogovoru s Nikolićem kao urednikom *Hrvatske revije*, služio i krivotvorinama.⁸³²

Pavelić je odgovorio, ne spominjući Kvaternikovo ime, u formi obavijesti i upozorenja pod naslovom „Znanja radi“ ističući načelo kojeg se *Hrvatska* u svojoj izdavačkoj politici drži, „da ne ulazi u nikakove polemike, bilo osobne bilo stranačko-političke naravi“ kako time ne bi hrvatskim neprijateljima pružala dodatan materijal u njihovom radu. Zbog toga *Hrvatska* s „indignacijom“ odbija baviti se pamfletima „neodgovornih osoba, kojih je sadržaj redovito osoban, zlonamjerman i lažan, pisan iz osobnih razloga nekih umišljenih veličina, povriedjenih s njihovim nezavidnim položajem“. Pavelić zaključuje:

„Kako međjutim to naše pošteno i patriotsko stanovište stanoviti elementi izrabljuju, te se od vremena do vremena pojavljuju pokušaji, da se nabacuje blatom na pojedine institucije i pojedine osobe hrvatske oslobodilačke borbe, i to sa strane osoba, najmanje kvalificiranih za bilo kakovu kritiku, čija prošlost, a i sadanje negativno držanje u radu i borbi za hrvatsku narodnu slobodu i

⁸³⁰ „Rimski ugovori, koji su nam kao baštinu ostavili partizanstvo, jedan su od glavnih uzročnika svibanjske katastrofe 1945. Kao takove već ih je povijest potvrdila. Eksperimentat Mussolini-Pavelić, proveden protiv volje hrvatskog naroda, svršio je neuspjehom.“ (*E. D. Kvaternik, Sjećanja i zapazanja 1925 – 1945.* 54.)

⁸³¹ „On (Dido Kvaternik, op.a.), kao i mnogi drugi Pavelićevi suradnici i poznavatelji koji su o njemu kritički pisali poslije propasti NDH, pisali su o njemu kao vođi koji je izgubio rat. A kad vođa izgubi rat, on u sljedbeničke mase gubi prestiž, libidna veza kojom su bili vezani kao za vođu (Pavelića, op. P.V.), nestaje, prekida se, pa masa reagira panično, svatko misli na vlastiti spas, svi postaju kritični prema vođi, bilo to opravdano ili ne. Pisali su sa stajališta srušenih ideala, pa u toj situaciji i intelektualci poprimaju psihološke značajke mase. Posljedice fenomena panike ostale su u većine njih trajna psihička realnost, pa se nikad nisu mogli oteti tim posljedicama i izdignuti se u stanje objektivnosti (*sine ira et studio*).“ (Petar VUČIĆ, *Patologija hrvatske nacionalne i državne politike: (Hrvatsko "ubijanje" Oca): karakterologija*, Zagreb, 2012. 356.)

⁸³² Naime, u odgovoru na pismo Kvaternikove supruge Marije vezano za „ispravu“ koju je Kvaternik spomenuo u svom radu i ustvrdio da se čuva u pismohrani *H. revije*, Nikolić je odgovorio: „Ne postoji (istaknuo V. N.) nikakav dokumenat, nikakva 'isprava', o kojoj pišete. To je pok. Dido napisao, sporazumno sa mnom, da djeluje uvjerljivo.“ (NSK, Korespondencija Vinka Nikolića, R7971 Ba., Vinko Nikolić Mariji Kvaternik, 27.4.1988. 1.) Nikolićevim objavljivanjem „efektnih članaka iz pera više nego zainteresirana 'svjedoka“, E. D. Kvaternika, došlo je do „zlouporebe Kvaternikove uvrijeđene taštine i neostvarenih ambicija“. (T. JONJIĆ, „Mandićevo hrvatstvo i jugoslavenstvo“, *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.). Zbornik radova sa znanstvenog simpozija u prigodi 40. obljetnice smrti*, Robert Jolić (ur.), Mostar – Zagreb, Hercegovačka franjevačka provincija - Hrvatski institut za povijest, 2014. 474.-475.)

državnu samostalnost ne daju nikakovu garanciju za izpravnost i istinitost njihovog črčkanja i piskaranja, to ćemo, ako se to ponovi, i ako nerado, biti prisiljeni reći o njima, tko su i što su, kako su se poneli u prošlosti, i kako svojim izmišljotinama i neistinama i danas služe neprijateljima hrvatskoga naroda, da se naša šutnja ne bi mogla krivo tumačiti.“⁸³³

Naravno da Pavelićev odgovor nije zaustavio polemike i previranja u emigrantskim redovima. Postoji još niz tekstova u različitim emigrantskim časopisima (unutar istraživanog razdoblja, a osobito u narednom razdoblju) u kojima su se Pavelićevi istomišljenici obračunavali s Kvaternikovim tezama, te s druge strane tekstova onih koji su pisali s pozicija iznesenih u Kvaternikovim člancima. Naravno, autori jedne i druge strane svrstavali su se ovisno o vlastitom stavu prema Paveliću i onome što je predstavljalo njegovo ime. No, to je tek mali djelić priče o emigrantskim previranjima čiji su prikaz i raščlamba predmet zasebnog istraživanja.

8.6 O komunizmu i pogreškama Zapada

Komunizam je, u svojoj teoriji i praksi, još od međuratnog razdoblja bio trajna Pavelićeva inspiracija. Poslije rezolucije Informbiroa 1948. godine, Paveliću su bile posebno zanimljive i važne slijedeće optužbe Kominforma na račun jugoslavenske komunističke vlasti: „najkrvaviji zločinački i ubilački režim, koji se drži na bezprimjernom krvoločtvu i najbrutalnijem teroru“. Pavelić navodi kako je time i Moskva, jer joj u novonastaloj situaciji to odgovara, potvrdila činjenice koje on već pet godina dokazuje. Hrvatski narod ne podupire režim „najprostijih bandita Tita, Moša Pijade i Rankovića“, koji su pobili na stotine tisuća Hrvata pred očima cijelog kulturnog Zapada koji unatoč svom zalaganju za ljudska prava i slobode ne podiže glas nego i pomaže „materijalno tu zločinačku krvoločno razbojničku bandu.“ Pavelić nije propustio ponoviti kako su se Hrvati za vrijeme NDH borili protiv

⁸³³ „UREDNIČTVO 'HRVATSKE“, „Znanja radi“, *Hrvatska*, Buenos Aires, 4. studenoga 1952., godina VI., broj 18. (117). Višnja Pavelić je pokraj teksta dodala: „A. P.“ Sinovčić je u svojoj knjizi objavio i razgovor s Pavelićem koji je iznio da ga se želi prikazati izdajicom, te ustvrdio: „Prema tome, kada kažem, da nisam nikada prije proglašenja NDH sklopio nikakvog političkog ili teritorialnog ugovora s Italijom, onda time odgovaram i Periću i svima, koji budu u buduće takove tvrdnje iznosili.“ (M. SINOVIČIĆ, *N. D. H. u svietlu dokumenata*, 341.)

boljševizma koji danas prijete opstanku zapadnih demokracija, a istovremeno je taj isti Zapad bombardirao hrvatske gradove i sela i naoružavao boljševičke „pete kolone“ protiv Hrvatske i izručivao hrvatske vojnike „u masama kao 'ratne zločince'“. Pavelić zaključuje kako sada i Kominform priznaje „da mi imamo pravo“, a i matematički se može dokazati „da će nam i druga strana (zapadne sile, op.a.) jednom morati dati pravo“. To će možda biti uskoro „kada i njima dodje voda do grla“, jer hladni rat neće dugo trajati.⁸³⁴

Nakon početka Korejskog rata Pavelić je ustvrdio kako je u stvari započeo Treći svjetski rat koji je trenutno ograničen na korejski poluotok. Radi se o ideološkom ratu boljševizma i njegovih protivnika gdje će važan čimbenik biti ratna vrijednost pojedinog naroda. U skladu s tim Pavelić u kratkim crtama donosi pregled vojne povijesti od doseljenja Hrvata do 1945. i odmah na početku ističekako su Hrvati jedan od „izvanrednih“ ratničkih naroda, koji je svoju najveću vojnu sposobnost pokazao u Drugom svjetskom ratu kad je uspostavio i branio vlastitu državu protiv boljševizma i jugosrpskog komunizma koji su htjeli uništiti hrvatski narod i nametnuti mu tuđe ime. Pošto je u tom ratu hrvatski narod položio „izpit zrelosti s najvećim uspjehom“, tako će i u predstojećem ratu ispuniti svoju vojničku zadaću u obrani „zapadne kulture i civilizacije“.⁸³⁵ Pavelić tvrdi da komunizam „nije biljka, koja može rasti u hrvatskom narodu“, jer i u prošlom ratu „nisu partizane sačinjavali Hrvati, nego je na Hrvatsku u glavnom navaljivao srbski komunizam iz Srbije i Crne Gore“. U prilog toj tezi Pavelić podsjeća kako su nakon povlačenja HOS-a 1945. u Zagreb ušle partizanske komunističke postrojbe kojima je zapovijedao srpski general (Koča Popović, op.a.).⁸³⁶

Za Pavelića komunizam je univerzalan pokret koji je univerzalni neprijatelj cijelom čovječanstvu kojemu prijete uništenjem. Unatoč tome i danas kada Europi „gori krov nad glavom“, progone se oni domoljubi koji su se u prošlosti borili protiv boljševizma, a i danas nastavljaju s organiziranjem za tu borbu. (Ovdje je nemoguće ne primijetiti Pavelićevu aluziju na njega samoga, op.a.) Tako imamo situaciju u kojoj jedino SAD-e vode oružani rat protiv

⁸³⁴ „Na svom posljednjem zasjedanju Kominform je donio još jednu zanimljivu novost: Polaganje težišta borbe na nacionalizam. Mi nacionalisti ne trebamo istom sada tražiti, na što treba polagati težište borbe. Za nas je to staro, davno težište, na putu ka komu nas je učvrstila nauka, Ante Starčevića, koje je težište slavno obranio Hrvatski Ustaški Oslobodilački Pokret, i na kome nas putu nepokolebivo vodi nacionalistička Hrvatska Državotvorna Stranka.“ (A. S. M. (Ante Serdar Mrzlodolski, op. a.), „Kominform i Tito. Slijepe zapad i hrvatski nacionalizam.“ *Hrvatska*, br. 52, 25. XII. 1949. 1-2.)

⁸³⁵ A. S. M., „Vojnička vrijednost hrvatskog naroda“, *Hrvatska*, 22. 7. 1950. br. 66.

⁸³⁶ „Ili zar nisu za vrijeme rata jednako i složno na Hrvatsku navaljivale srbske komunističke i četničke bande, jednako koljući hrvatsko pučanstvo i jednako uništavajući hrvatsku zemlju? Zar nisu i jugokomunisti Hrvatsku jednako podvrgli Beogradskoj vladavini, kao što je to činilo i kraljevsko srbsko jugoslavenstvo. Da su Hrvati bili komunistički partizani, sigurno ne bi bili pravili opet Jugoslavije, nego ma i komunističku hrvatsku državu.“ (A. S. M., „Vojnička vrijednost hrvatskog naroda“, *Hrvatska*, 22. 7. 1950. br. 66.)

boljševizma i nijedna europska država im ne može pomoći zbog svoje unutarnje političke situacije, a to je tek početak novonastalog sukoba koji nije samo korejski, već azijski i europski, jer je svjetski. Međutim, SAD-e neće ostati jedine u tom ratu, jer će im se pridružiti svi narodi koji se danas nalaze pod komunističkom vlašću, te će tako i hrvatski narod, koji je ne svojom krivnjom žrtva „srbskog jugoboljševizma, braniti tečevine čovječanstva“.⁸³⁷

Korejski rat je prema Pavelićevom mišljenju još jednom pokazao da između Zapada i boljševizma ne može doći do mirnih odnosa iako su se mnogi politički čimbenici tomu nadali. To je bila kobna zabluda prvenstveno iz razloga što Moskva nije bila suglasna povući svoju vojsku s područja koja je zaposjela po završetku rata u istočnoj Njemačkoj i u Austriji. Osim toga Moskva je u zemljama istočne i jugoistočne Europe silom oružja ostavila svoje režime protivno volji većine naroda. Na koncu, da se boljševička Rusija ni time nije zadovoljila pokazala je blokada Berlina i nedavni napad na južnu Koreju.

Pavelić ističe kako je „nenaravno“ i „nečovječno“ željeti mir s boljševičkom Rusijom i tako istovremeno „žrtvovati za uvijek stotine miliona ljudi“, koji su na kraju rata postali žrtva boljševizma, ali ne vlastitom krivnjom nego krivnjom Zapada koji je omogućio Moskvi „da te narode podjarmi“. Ključno pitanje koje se sad neizbježno pojavljuje je kako sada „izpuniti prazninu, koja je nastala razoružanjem i razaranjem srednje Evrope“. O tom odgovoru možda ovisi sudbina zapadnog svijeta, jer na toj praznini treba načiniti protuboljševički bedem, iako je to sada „okasno“. Zaključuje kako je rješenje jedino u onim narodima koji mogu po svojoj borbenosti i protuboljševičkoj prošlosti dati svoj doprinos za pobjedu nad boljševizmom.⁸³⁸

Povodom smrti maršala Petaina, Pavelić je u svom nekrologu ocijenio da iako je riječ o najslavnijem Francuzu svoga vremena, život je skončao osuđen na doživotnu kaznu zatvora zbog ratnog zločina, jer je njegov zločin bio u tome što je „pokušao spasiti svoj narod“ od velike nesreće i barem u jednom dijelu spasio francuski državni suverenitet. Petain je bio svjestan, nastavlja Pavelić, da će se posljednji rat pretvoriti u rat svjetskog komunizma protiv „svakog duševnoga i materialnoga dobra čovječanstva“.⁸³⁹

Stanje na bojišnici u Koreji i dalje je zaokupljalo Pavelića koji se neprestano pita kada će Zapad povući jedini mogući potez i konačno se obračunati s boljševizmom u Rusiji i sa svjetskim komunizmom uopće, jer znamo što proživljavaju oni narodi koji su krajem Drugog

⁸³⁷ „Sva bieda sadanjih vladavina u evropskim će se državama najjasnije vidjeti onda, kada se oružani sukob primakne k njima.“ (A. S. M. Hrvatska, 20. 8. 1950. br. 68.)

⁸³⁸ „Zakon samoodržanja zapada proti barbarskom boljševizmu i pravedni razlozi morati će načeto pitanje skoro do kraja riešiti.“ (A. S. M., „Znak vremena“, *Hrvatska*, 2. 9. 1950. br. 69.)

⁸³⁹ A. S. M., „Maršal H. P. Petain“, *Hrvatska*, 4. 8. 1951. br. 90. 1.

svjetskog rata „oslobođeni“. Nerealno je i apsurdno vjerovanje u sukob Jugoslavije i SSSR-a, jer to je zapravo „djavolska boljševička igra“ jednako kao i navodno nesudjelovanje Kine u Korejskom ratu. Cijelom svijetu je jasno da su narodi u Jugoslaviji na silu „uvršteni“ u tu umjetnu tvorevinu i da čekaju prvu zgodnu priliku tj. svjetski sukob da ju sruše na isti način kao što su to učinili i na početku prošlog rata. Za Pavelića nema dvojbe da će Zapad uvidjeti pogreške vlastite politike i skupo ih platiti.⁸⁴⁰

Na zgražanje zapadne javnosti i samog predsjednika Trumana o tisućama ubijenih američkih i južnokorejskih zarobljenih vojnika od komunističke strane u Korejskom ratu, Pavelić navodi kako takve zločine mogu počinuti samo zvijeri. Međutim, nije propustio podcrtati kako to nije prvi slučaj u borbi protiv komunizma. Osim, za SAD-e i zapadne zemlje koji se u Drugom svjetskom ratu nisu borili protiv komunizma, već su naprotiv bili s njim u savezu. Postavlja pitanje zna li zapadna javnost koliko su zarobljenika likvidirale komunističke snage za vrijeme rata i po njegovom završetku u onim zemljama koje su se protiv komunizma borile. Osim onih na najgroznije načine likvidiranih za vrijeme rata, zna li zapadni svijet za sudbinu hrvatskih civila i vojnika koje je engleska strana predala jugoslavenskim komunistima. Bleiburg je najveća tragedija „novoga vieka“ uopće, a dogodila se narodu koji se borio za slobodu protiv komunizma. Taj zločin nije dopirao do ušiju zapadnjaka koji su bili opijeni pobjedom, ali ne svojom nego onih koji danas likvidiraju njihove zarobljene vojnike, jer „danas meni, sutra tebi“.⁸⁴¹

U istom tonu Pavelić je komentirao vijest o borbama engleskih vlasti protiv komunističkih gerilaca u Malaji. Engleska vlada obilno je slala vojnu pomoć partizanskim snagama u Hrvatskoj, koja je služila za likvidiranje hrvatskog naroda i njegovih dobara, te na kraju rata izručila hrvatske vojnike i civile jugoslavenskim komunistima. Danas engleska vlada naziva komunističke gerilce u Malaji banditima, a za vrijeme rata tim je imenom nazivala hrvatske vojnike koji su branili svoju domovinu, a komunističke partizane

⁸⁴⁰Tito izvršava „dužnosti komunističkog agenta trećega, najnižega stupnja“, te je „beogradski režim (...) uvijek za Rusiju, kakova god ona bila, da li carska ili boljševička, i bez obzira na bilo kakovu ideologiju. (...) Zar je današnja vojska „Jugoslavije“ bolja i vriednija od one nekadanje? Zar itko ozbiljan u to može vjerovati, i što više na toj vojsci nešto graditi?“ (A. S. M., „Na pogriješkama se uči“, *Hrvatska*, 8. 9. 1951. br. 92. 2.)

⁸⁴¹Čelni ljudi Zapada „nisu još povukli zadnjih konsekvencija iz činjenice, da komunizam, bio on kakove god vrste, ne poznaje ljudskih ni Božjih zakona, niti granica svojim zlodjelima. Što više, eto ti isti odgovorni čimbenici, ponovno daju pomoć i oružje najsvirepijim komunističkim zločincima tako zvane Jugoslavije . (...) neće li oružje, što ga oni danas daju srbokomunistima „Jugoslavije“ služiti jednom takodjer za ubijanje američkih i ostalih zapadnjačkih vojnih zarobljenika? Hoće. (...) Istina je gorka, nu nije neprijatelj onaj tko istinu govori, nego onaj, tko se varkom i laži služi.“ (As. „Hodiemih, crastibi. (Danas meni, sutra tebi.)“, *Hrvatska*, 24.11.1951. 1-2.)

„oslobodilačkom narodnom vojskom“. Ono što su komunisti činili hrvatskom narodu, danas čine Englezima. Jedina je razlika u tome što komunistički gerilci ratuju u jednoj engleskoj koloniji, gdje stradavaju i malajski urođenici uz engleske vojnike, a u hrvatskom slučaju stradavalo je hrvatsko pučanstvo. Pavelić je opet prozvao zapadne sile odgovornima za tragediju hrvatskog naroda i države 1945., jer nikada komunisti ne bi ovladali Hrvatskom da im zapadne sile nisu pružile obilnu materijalnu i moralnu pomoć. Unatoč tome, Hrvati nikada neće pružiti pomoć komunistima protiv Engleza. Dapače, Zapad može računati na hrvatske borbe u borbi protiv komunizma za spas čovječanstva.⁸⁴²

Počeci organiziranja Sjevernoatlantskog saveza ponukali su Pavelića da istakne kako nisu samo sile Osovine još prije rata upozoravale na prijeteću opasnost od boljševizma, već i W. Churchill i Papa Pio XI. Unatoč svim upozorenjima o toj opasnosti, preko toga se prešlo, štoviše, zbog umirenja savjesti SSSR se „prikazivalo elementom mira, zalogom slobode i demokracije.“⁸⁴³ Sada pak zapadni državници traže načina kako bi ispravili svoje prijašnje propuste i pogriješke. Naravno, prvi korak je stvaranje respektabilne vojne sile pod jedinstvenim zapovjedništvom tj. „zajedničke evropske vojske“ koja će se suprotstaviti boljševičkoj najezi. Međutim, Pavelić iznosi dva temeljna prigovora spomenutom planu. Prvi je odluka engleske strane o nesudjelovanju u zajedničkoj „evropskoj vojsci“, jer može li se vojska smatrati europskom ako u njoj nema jednog od najvažnijih europskih faktora. Drugi prigovor se odnosi na nesudjelovanje Njemačke dok joj ne bude vraćena Saarska pokrajina. Naime, bez Njemačke nema borbe protiv boljševizma, te nema mogućnosti obrane Europe. Pavelić upozorava da se s ovim pitanjima treba čim prije uhvatiti u koštac tim više jer je nedavno sovjetski izaslanik pri UN-u izjavio da je krivnjom Zapada Treći svjetski rat već započeo.⁸⁴⁴

Svojevrsnu satisfakciju doživio je Pavelić kada je izaslanik nacionalističke Kine pri UN-u izjavio da je Jaltski sporazum „zlokobna zabluda“, te da ga je nacionalistička Kina svojedobno potpisala pod pritiskom SAD-a. Posljedice za područje Dalekog istoka su

⁸⁴² „Ni ovi redci nisu znak zloradosti, nego tek samo konstatiranje činjenice iz nedavne prošlosti, koja je toliko krvi i toliko suza stajala hrvatskoga naroda, pa i same njegove narodne i državne slobode, a svrha im je tek podsjetiti još jedamput na neumolnu istinu, što je sadrže rieči poslovice: Danas meni, sutra tebi! Nakon ovoga gorkoga izkustva, sigurno će i predsjednik današnje englezke vlade drugačije prosuditi hrvatsku narodnu borbu.“ (As. „Hodie mihi, cras tibi. (Danas meni, sutra tebi.)“, *Hrvatska*, 25.12.1951. 1-2.)

⁸⁴³ „Nije dakle ta pogibelj nova, nego je ona svršetkom drugoga svjetskoga rata postala još veća, neizmjerljivo velika, jer je boljševičku Rusiju i svjetski komunizam savezničtvom sa zapadnim silama dovelo u položaj, da se ne samo razšire po cijelozjtočnoj Evropi i najvažnijem dielu Azije, nego da postanu predbježno najspremnijom vojničkom silom.“ (A., „Rupe u Evropskoj vojsci“, *Hrvatska*, 9.2.1952. 1.)

⁸⁴⁴ A., „Rupe u Evropskoj vojsci“, *Hrvatska*, 9.2.1952. 1-2.

komunistička vlast u Kini, te Korejski rat. Pavelić dodaje kako je ugovor u Jalti uzrokom današnjeg katastrofalnog stanja i u Europi gdje se boljševička vlast prostire do rijeka Neisse i Odre, a pitanje je vremena kada će se htjeti proširiti i na ostali dio Europe. No, nije samo kineski izaslanik uvidio zabludu Jalte, nego je i američki Senat nedavno izglasao zaključak kojim proglašava Jaltski ugovor ništetnim jer nikada nije potvrđen u Senatu. Iako je vrijednost toga zaključka samo na papiru, prema Paveliću, Senat je potvrdio da su poslije rata SAD-e provodile nevaljan ugovor po kojem su izgubile živote i slobodu stotine milijuna ljudi. Po tom pravno nevaljanom ugovoru poljski je narod izgubio istočni dio svoje domovine, a cijela Poljska potpala pod komunističku vlast. Također, i njemački je narod izgubio istočni dio Njemačke u korist komunizma. Temeljem Jaltskog ugovora pod komunističkom vlašću nalaze se Češka i Slovačka, svi narodi jugoistočne Europe, a da se ne govori o nasilnom iseljavanju milijuna ljudi koji nisu mogli spasiti ništa osim vlastitog života. Stanje se ne može popraviti senatorskom deklaracijom, nego jedino „novim ratom“ kojim treba prisiliti Moskvu da vrati sve što je na dar dobila, te se tako može „povratiti pogaženu čast i slobodu zarobljenim narodima.“⁸⁴⁵ Također, prema Pavelićevom mišljenju, predsjednici Truman i Roosevelt vodili su politiku „u korist“ SSSR-a surađujući s njim vojno i politički, dok i danas u Europi razne vlade ako s komunizmom ne surađuju onda se barem prema njemu drže pasivno, a nacionaliste drže „izvan zakona“.⁸⁴⁶

Novinska vijest kako američki vojni krugovi smatraju da bi u predstojećem ratu sa SSSR-om, bilo nedvojbeno potrebno da Španjolska bude glavna „obrambena linija“. Pri tome se računa s njenim geostrateškim položajem, vojnim bazama i pola milijuna vojnika među kojima nema ubačenih komunista. Razumljivo, Pavelić je ovoj vijesti posvetio svoj redoviti komentar u *Hrvatskoj*. Tim više jer je režim u Španjolskoj „izišao pobjedonosno iz borbe proti komunizmu“. Iako su pobjednici nakon Drugog svjetskog rata napadali režim F. Franca kao nedemokratski i fašistički, te su s njim prekinuli diplomatske odnose i nametnuli mu ekonomske sankcije, Franco je izdržao „na sreću ciele Evrope“. Pavelić zaključuje kako je u

⁸⁴⁵Vrijednost odluke američkog Senata je u tome „da stradalima daje moralnu zadovoljštinu, osudjujući jedan počinjeni zločin, dajući im time i pravo, da traže i stvarnu zadovoljštinu, i napose nadu, da je to početka obće revizije dosadanje krive i ubitačne politike velikih zapadnjačkih sila. Taj bi zaključak, što više, morao biti putokazom kako i nakojim temeljima te s kojima čimbenicima treba organizirati buduću borbu za obranu čovječanstva od komunističke nemani.“ (As., „Zlokobna zabuna“, *Hrvatska*, 22.3.1952. br. 104. 2.)

⁸⁴⁶S., „Na raspuću“, *Hrvatska*, 25.11.1952. god. VI. br. 118. 1. Ako oko ničeg drugog, Pavelić i Maček bili su složni oko politike Zapada prema komunističkoj Jugoslaviji: „... ja i dalje držim, da će Zapadnjaci morati komunizam potisnuti više na iztok, ako ne žele, da uskoro zavlada i kod njih.“ (Maček – knezu Pavlu 26.5.1947., nav. prema: Srđan MILOŠEVIĆ, „Emigrantska pisma Vladka Mačeka knezu Pavlu Karađorđeviću (1946.-1952.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2. 2012. 311.)

zapadnoj Europi danas Španjolska jedina država u kojoj, kada dođe do novog svjetskog rata, neće biti komunističkih sabotaža i gdje će se „postaviti zdrava obrambena vojska“.⁸⁴⁷

Iako je Drugi svjetski rat vođen imperijalističkim težnjama, njih se, smatra Pavelić, nastojalo prikriti „ljepšim“ motivima poput borbe za demokraciju protiv nacionalizama i totalitarizama. Tim krilaticama se obasipalo javno mnijenje, te se nije isticala činjenica da se u ratu na strani pobjednika, kao jedan od najvažnijih čimbenika, nalazila „najtipičnija totalitarna država“ SSSR. Nakon rata, u još većoj mjeri se nastavilo izjednačavati totalitarizam s nacionalizmom, pa se tako svaka nacionalistička borba za slobodu i nezavisnost naroda, nazivala fašizmom i nacizmom. U takvim okolnostima nastala je jedna posebna „konjunktura“ u političkom životu koja je radi stjecanja vlasti bila spremna iskoristiti i vjerske osjećaje birača. Tako je u Italiji osnovana demokršćanska stranka koja je s jedne strane bila prihvaćena od strane zapadnih demokracija, a u vlastitoj zemlji također garancija za uništenje svakog totalitarizma i samim time i nacionalizma. Pavelić navodi kako ne želi ulaziti u unutarnja talijanska pitanja, već to ističe stoga jer se „i među našim takozvanim intelektualcima“ našlo onih koji su htjeli slijediti talijanski primjer, nasreću neuspješno. Takva trgovina s vjerskim osjećajima naroda je štetna i po samu vjeru.⁸⁴⁸

Nakon rata svijet je „postao malen“ zbog tehnološkog napretka. Udaljenost više nije zapreka, pa ideja s jednog kraja svijeta ima isti odjek i na drugom kraju.⁸⁴⁹ Prije je poraženi narod bio u bijednoj situaciji dok je pobjednik imao korist svake vrste. Međutim, u prošlom ratu pobjednici nisu „ništa bolje prošli od pobiedjenih“. Prema Paveliću to je posljedica pogrešne politike zapadnih sila za vrijeme rata. Naime, rat protiv Njemačke kao glavnog neprijatelja za posljedicu je imao nastanak drugog većeg zla kojeg je Zapad priznao za svog saveznika i koji danas ugrožava slobodu svim narodima. To je posljedica pogrešne prošle politike, a sada se sve treba usmjeriti kako bi se spriječila potpuna katastrofa. Put za uništenje komunizma nisu sporazumi nego borba i rat. Pavelić opet proziva Zapad zbog odnosa s Jugoslavijom navodeći da komunizam ne može „biti saveznikom u borbi proti komunizmu“.

⁸⁴⁷As., „Važnost Španjolske u borbi proti komunizmu“, *Hrvatska*, 7. siječnja 1953.. god. VII. br. 121. 1-2.

⁸⁴⁸O., „Konjunktura na izmaku“, *Hrvatska*, 3. 6. 1952. br. 109. 1.

⁸⁴⁹„Nekada se je govorilo, da se ideja ne da nataknuti na bajonete, a danas se može reći, da se propaganda bilo kakove vrsti, ne može zaustaviti na granici niti jedne države, pa niti ijednoga kontinenta ...“. (S., „Ratna politika“, *Hrvatska*, 4. studenoga 1953., god. VII, br. 21 (141) 1)

Zapad mora shvatiti da je prošlo vrijeme kolonijalizma „i življenja od tuđih žuljeva“, te da svaki narod ima pravo sam odlučiti o svojoj budućnosti.⁸⁵⁰

8.7 Novo vrijeme – stara načela

U skladu sa svojim pravaškim svjetonazorom, Pavelić je koristio svaku priliku kako bi istaknuo važnost zajedništva s Hrvatima islamske vjeroispovijesti u borbi za narodnu slobodu i državnu samostalnost. Naime, u veljači 1951. održan je Drugi sveislamski kongres u pakistanskom gradu Karachiju gdje je pročitana Memorandum kojeg su poslali emigrantski predstavnici Hrvata muslimana na čelu s bivšim predsjednikom hrvatske državne vlade dr. Džaferom Kulenovićem. U Memorandumu se ističe, među ostalim, da od šest milijuna Hrvata, jedan milijun čine Hrvati muslimanske vjere, pa su Hrvati „jedini europski narod (uz albanski) koji u svom sastavu ima jaču skupinu pripadnika islamske vjere“. Slobodna i nezavisna hrvatska država jedino je „jamstvo za slobodni razvitak i život islama u toj zapadnoj kuli naše vjere“. Zatražena je pomoć islamskog svijeta u ostvarenju vjerske slobode njihove braće, a buduća nezavisna Hrvatska će „ne samo održati tu najveću skupinu muslimana u Europi, nego ćemo, kao i u prošlosti, biti najbolji tumači i veza između bratskih naroda i srca Europe.“⁸⁵¹

Pavelić se osvrnuo na memorandum i na važnost stjecanja prijateljstva „velikoga islamskoga svieta“ u hrvatskoj nacionalnoj borbi.⁸⁵² Naglašava da su Hrvati jedini europski narod „čiji veliki dio pripada islamskoj vjeri“ koja Hrvate veže s muslimanskim narodima.⁸⁵³ U skladu s time Pavelić je reagirao na tvrdnju koja se pojavila u srpskom emigrantskom tisku kako su „muslimani Bosne, gledano s poviestnog gledališta, Srbi“.⁸⁵⁴ Navodeći razne povijesne događaje od krunjenja kralja Tomislava do kralja Stjepana Tomaševića, vojvode

⁸⁵⁰ „Treba to priznati i zaboraviti jeftinu propagandu lažnih objeda tobožnjih genocidstva...“ (S., „Ratna politika“, *Hrvatska*, 4. studenoga 1953., god. VII, br. 21 (141) 2)

⁸⁵¹ Ivan ČIZMIĆ, Marin SOPTA, Vlado ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*, 415.

⁸⁵² A. S., „Povodom Memoranduma Hrvata Muslimana II. Sveislamskom Kongresu u Karachiu“, *Hrvatska*, 1.3.1951. br. 81.

⁸⁵³ „Nitko, sigurno, ne može arabski narod tako razumjeti, kao mi Hrvati, čiji je geografski položaj sličan položaju njegovih zemalja, radi koga lahko služi svakom imperialističkom podvigu s jedne strane prema blizom ili dalekom Iztoku, a s druge strane prema Zapadu, kao most i odskočna daska, a blago zemalja kao izvor za podmirivanje tuđinskih interesa.“ (A., „Arabia y los Arabes“, *Hrvatska*, 8.9.1951. 2.)

⁸⁵⁴ As., „Bieda jednog 'presbira'“, *Hrvatska*, 17. prosinca 1952., god. VI, br. 119-120. 1.

Hrvoja Vukčića Hrvatinića i Stjepana Kosače, zaključuje kako je „nedvojbeno hrvatstvo bosansko-hercegovačkih muslimana“ i pripadnost Bosne i Hercegovine Hrvatskoj.⁸⁵⁵

Svojevrsni program i načela svog publicističkog rada Pavelić je istaknuo u članku „Istim putem“, objavljenom početkom 1952. godine u *Hrvatskoj*. Članak je potpisan s „Uredništvo“, ali uvidom u Pavelićevu obiteljsku ostavštinu ustanovljeno je da je autor spomenutog članka - Pavelić.

Uvodno je istaknuo da *Hrvatska* želi čitateljima i prijateljima položiti račun o prošlosti i iznijeti program za budućnost. Iako su oni službeno „organ Hrvata Južne Amerike“ u stvari su organ svih rodoljuba u svijetu i u zarobljenoj domovini. *Hrvatska* će kao i do sada promicati i širiti svijest o slobodi Hrvata, biti izraz hrvatske državotvornosti, raditi za državnu nezavisnost koja je 1941. godine voljom svih Hrvata uskrsnula i koje se hrvatski narod nikada nije odrekao iako je danas okupiran i nalazi se u umjetnoj tvorevini Jugoslaviji. *Hrvatska* je protiv federacija i konfederacija, podunavskih i sličnih kombinacija, jer to nije volja hrvatskog naroda, koji, poučen prošlošću, hoće svoju nezavisnu državu. Pavelić je posebno istaknuo da se *Hrvatska* se u svom radu neće služiti difamiranjem pojedinaca i njihovim privatnim životom ili osobnim i obiteljskim svetinjama. Također, s pojedincima i grupama neće voditi nikakve polemike, jer je to gubljenje vremena i štetan posao. Na koncu, *Hrvatska* će raditi na zbliženju i organiziranju hrvatskih boraca i rodoljuba.⁸⁵⁶

8.8 O jugoslavenstvu uz savjet velikosrbima

Uvijek aktualna tema za Pavelića, razumljivo, bila je jugoslavenska ideologija i jugoslavenska država. Kad je riječ o ideologiji, ističe kako je Beograd htio tu „anomaliju“ ostvariti, ali da to nije njegov originalni izum nego stranih čimbenika koji su ga iz svojih interesa zagovarali. Poslije Gajeve zablude da hrvatski narod, „kojemu on nije po svom

⁸⁵⁵ „Već stotinu godina se Srbijanci služe lažnom propagandom, da bi zavarali vanjski svijet o pravom stanju stvari u onom dielu Evrope, a za račun velikosrbske megalomanije.“ Međutim, ni to neće zaustaviti oslobođenje domovine, „i u njoj sve Hrvate i napose muslimane, od tudjinskog i komunističkog nasilja.“ (As., „Bieda jednog 'presbira'“, *Hrvatska*, 17. prosinca 1952., god. VI, br. 119-120. 2.)

⁸⁵⁶ „Mi nismo sudci, niti si tu ovlast svojatamo. Sudac je hrvatski narod, i on će suditi svakome za djela ili nedjela njegova.“ *Hrvatska* neće davati prostor onima koji bi „s visoka dielili lekcije desno i lievo, da dokažu svoju veličinu i veliki razmak, koji ih tobože dieli od običnoga, kako vele, neukoga svieta. Njezini su stupci otvoreni svakom čestitom Hrvatu (...) bez obzira na to, da li je imao sreću pohađjati škole ili je od djetinjstva išao za plugom ili čekićem privredjivao kruh svagdanji.“ (Uredništvo, „Istim putem“, *Hrvatska*, 25.1.1952. 1.)

podrijetlu pripadao“, pretvori u Ilirce, pojavila se ideja stvaranja jugoslavenskog naroda. Ta ideja došla je od strane austrijskih političara i habsburške dinastije. Naime, Austrougarska monarhija i sama je bila umjetna tvorevina, a kako je habsburška težnja bila širenje na Balkan, što je najbolje postići bez rata, smatralo se da treba stvoriti srpsko-hrvatsko jedinstvo u obliku jugoslavenstva kao most preko kojeg bi se Kraljevina Srbija pripojila Monarhiji. Nasuprot ideji da se južnoslavenske zemlje pripoje „maloj, neznatnoj i zaostaloj balkanskoj državici Srbiji.“ Prema Paveliću, taj plan bio je pogrešan zbog dvaju razloga. Prvi je što su ga srbijanski politički prvaci u potpunosti odbijali, a drugi je što među Hrvatima u „širim narodnim slojevima“ nije bilo uspjeha u širenju te ideje. Naime, bečki dvor se u promicanju ideje jugoslavenstva oslonio na svoje ljude na čelu kojih je bio bivši kapelan bečkog dvora đakovački biskup Strossmayer, koji su postigli određeni uspjeh prvenstveno u užem krugu intelektualaca. Međutim, jugoslavenski eksperiment se prema Hrvatima pokazao kao nasilje i propast, te postao „simbolom obće mržnje“. Pavelić zaključuje kako je hrvatski narod od 1941. do 1945. pokazao svoju snagu i da je to jasno i onima koji zagovaraju „treću, kraljevsku 'Jugoslaviju“.⁸⁵⁷

Kad je riječ o jugoslavenskoj državi Pavelić je mišljenja kako je normalno da susjedni narodi imaju sporove različite vrste kao i da dva susjedna naroda nemaju nikakvih sporova i žive u najboljim odnosima. Jedan i drugi primjer spadaju u normalne pojave, ako susjedni narodi nemaju međusobnih neprijateljskih namjera. Međutim, abnormalna je situacija u kojoj jedan narod ili država ne mogu s ni jednim susjedom razvijati dobre, a kamoli prijateljske odnose već se nalaze u neprestanim sukobima i trzavicama. Uzrok tome je u nenormalnoj naravi nekog naroda ili države. Takva je prema njegovom mišljenju bila i kraljevska i sada komunistička Jugoslavija stvorena od strane Moskve i „s pomoću izvjestne zapadnjačke zablude“.⁸⁵⁸ Obje Jugoslavije obilježio je sukob sa svim susjedima, a „tobožnji“ sukob s

⁸⁵⁷ „...jedino je nerazumljivo da ima još srbijanskih političara, koji iz svega toga nisu povukli nikakove pouke, nego još uvijek u vanjskom svijetu nastavljaju s obmanom i zavaravanjem sebe, svoga naroda i vanjskoga javnoga mnijenja, s 'jugoslavenstvom' i 'Jugoslavijom', i to nekom trećem, i ako dobro znadu, da nema više nikakove sile, političke ni fizičke, koja bi još jednom hrvatskom narodu mogla narinuti takovu ili bilo kakovu 'Jugoslaviju', nakon što jednom današnje komunističko jugoslavensko nasilje padne, kao što će i pasti, i kao što je palo i nekadanje velikosrpsko i kraljevsko.“ (S. M. „Jugoslavenska zabluda. Kobra ideologija u službi Beča i Beograda.“, *Hrvatska*, 25. siječnja 1952. 1-2.)

⁸⁵⁸ „Teško je reći, da li postoji još koja država na svijetu takove vrste, osim 'Jugoslavije', koja sigurno može poslužiti kao školski primjer države, koja od svoga postanka, od časa, kada je onom kao kemičkom formulom SHS-a u retorti međunarodnog laboratorija jedne poratne, časovite psihoze začeta, a za tim jednim kraljevskim diktatorskim dekretom imenom 'Jugoslavije' krštena, živi u vječnim trzavicama i sukobima sa svima, ili barem s gotovo svima susjednim državama, te tako trajno predstavlja kamen smutnje i žarište nereda te međunarodnih sukoba na Balkanu i u Jugoistočnoj Evropi.“ (As., „Kamen smutnje“, *Hrvatska*, 9. veljače 1952. 1.)

Moskvom i okretanje Zapadu je priča za djecu i naivni zapadni svijet. Beograd se nije odvojio od moskovskog komunizma niti je napustio njegovu provedbu. Na koncu, Jugoslavija je umjetna tvorevina jer nema prirodnih narodnih ni državnih granica, a njeni su vlastodršci u zabludi ako misle da se te granice mogu po želji povećavati i narode nasiljem pretvarati u izmišljenu narodnost bez prošlosti i budućnosti. Protiv režima u Jugoslaviji nisu samo Hrvati, nego i Makedonci, jedan dio Slovenaca, vojvođanski Srbi i Srbi na čelu s kraljem Petrom.⁸⁵⁹

Osim „Srbijanaca“ koji su nositelji „najsramotnijega režima“ u Jugoslaviji, Pavelić se posebno osvrnuo i na sveukupnu srpsku političku emigraciju, uz „častne iznimke vojvodjanskih Srba“, koja još nije odustala od velikosrpskog programa i širenja laži o hrvatskim političarima i hrvatskom narodu.⁸⁶⁰ Takav stav je za Pavelića „lud“ i „absurdan“, jer nitko ozbiljan među Hrvatima nije toliko naivan da i dalje vjeruje u nekakvo zajedništvo sa Srbijom. Osim toga i najnoviji događaji u svijetu pokazuju da više ne bi bez osude prošao bilo čiji pokušaj „podčinjavanja i zarobljivanja“ bilo kojega naroda. Pavelić se tim više čudi velikosrpskim planovima kad ni oni danas ne vladaju vlastitom zemljom koja je pod komunističkom vlašću. Umjesto da se prvenstveno bore na boljitak srpskoga naroda, njima je primarni cilj potpora komunizmu u „ugnjjetavanju“ hrvatskog naroda. Pavelić na kraju iznosi znakovit savjet i poruku Srbima u tuđini da bi više koristili „svome narodu i ugroženom civiliziranom Zapadu“, a i Hrvati bi poštovali njihov rad kada bi on išao u pravcu oslobođenja Srbije, na isti način na koji se Hrvati u izbjeglištvu bore za oslobođenje svoje zemlje. Više uspjeha postigli bi takvim radom, te zajedničkom borbom s Hrvatima protiv komunizma, iako će se hrvatski narod neovisno o njihovom djelovanju osloboditi.⁸⁶¹

Povodom posjeta Jugoslaviji od strane britanskog ministra vanjskih poslova Antony Edena s ciljem da se Jugoslaviju, između ostalog, što više privuče na stranu zapadnih sila nasuprot SSSR-u u nadolazećem ratu protiv komunizma, Pavelić ističe kako Srbija i Beograd nikada nisu i nikada neće stati na stranu protivnu Rusiji. Tim više, jer je Jugoslavija „školski primjer komunističke države“. Povijest je učiteljica života, ali „ona na žalost nema učenika“, tj. ni britanski ministar vanjskih poslova ne uči iz prošlosti.⁸⁶²

⁸⁵⁹S., „Tito, kralj Petar i vodstvo HSS“, *Hrvatska*, 8. srpnja 1952. br.111. 1.

⁸⁶⁰As., „Srbijanci, kud vam pamet ?...“, *Hrvatska*, 10. veljače 1953. god. VII., br. 123. 1.

⁸⁶¹„Poznajući njihov mentalitet i imajući žalostno iskustvo iz prošlosti, ne očekuje ni jedan Hrvat zajednički rad s njima (...), a na velikosrpskim je megalomanima da promisle, što i kako rade te č e m u v o d i (istaknuo As.) njihova rabota.“ (As., „Srbijanci, kud vam pamet ?...“, *Hrvatska*, 10. veljače 1953. god. VII., br. 123. 2.)

⁸⁶²*Hrvatska*, 19. rujna 1952., god. VI., br. 115. 1.

Životna snaga hrvatskog naroda je „neizcrpiva i neslomljiva“.⁸⁶³ Iako su je mnogi u prošlosti bezuspješno pokušavali slomiti, Kraljevina Jugoslavija je mislila da će baš njoj to uspjeti pa je doživjela ponovno „vidovdansko Kosovo Polje“, a danas isto pokušava i komunistički režim služeći se nasiljem, pljačkom, tamnicama i vješalima.⁸⁶⁴

8.9 NDH – trajna osnova političkog programa

Temeljno političko polazište Pavelićevog političkog programa poslije 1945. zasniva se na činjenici da za hrvatski narod NDH pravno nije prestala postojati nego je stjecajem okolnosti i nasilnim putem srbokomunistička vlast uključila hrvatske zemlje u Jugoslaviju, ovaj put komunističku. Hrvati takvo stanje nisu odobrili i samo čekaju trenutak kada će to stanje promijeniti, jer je ono protuzakonito. To je osnova svakoga političkog rada za slobodu i nezavisnost i činjenica oko koje „ne može biti nikakvoga kompromisa.“⁸⁶⁵

Povodom jedanaeste obljetnice desetog travnja Pavelić je u *Hrvatskoj* napisao kako hrvatska povijest ima više i manje važnih nadnevaka, ali nitko ozbiljan ne može osporiti da je 10. travanj 1941. najveći među njima od 1102. godine. Borba protiv Osmanlija, seljačka buna Matije Gupca, preporodno razdoblje, ukidanje kmetstva i drugi važni događaji služe na čast hrvatskom narodu i svjedoče o njegovoj stvaralačkoj snazi. Međutim, Deseti travanj „izskače“ po svom značenju kao zaglavni kamen obnovljenog državnog života hrvatskoga naroda. On simbolizira ispravak Pacte Convente i opoziv odluka Sabora u Cetingradu 1527., te anulaciju 1918. godine kada je protivno volji hrvatskoga naroda Hrvatska uključena u umjetnu državnu tvorevinu u kojoj je zatirana njena individualnost i samostalnost. Deseti travanj predstavlja i protest svim odlukama međunarodnih čimbenika koji priznaju nasilno „stapanje“ hrvatske države s bilo kojom drugom državom. Prema Paveliću, Deseti travanj donio je slobodu svakome tko nije ustao protiv hrvatske države, te trajno opovrgao tvrdnje kako Hrvatska nije sposobna biti samostalnom državom i da Hrvati nisu sposobni sami u njoj vladati. Taj

⁸⁶³ „... jasnim je dokazom te životne snage činjenica, da se on odhrvao nevjerojatnim naporima germanizacije, latinizacije i mađjarizacije, koje su sve zajedno“ htjele „da ga raztoče, da ga obezimene, da ga odnarode i sebi asimiliraju“. (S., „Životna snaga hrvatskoga naroda“, *Hrvatska*, 4. studenoga 1952. god. VI., br. 117. 1.)

⁸⁶⁴ „... tako će i ovoga zadnjega pokušaja nestati, i to ovoga puta za uvijek, jer će ovoga puta na najljuću ranu biti metnuta najljuća trava.“ (S., „Životna snaga hrvatskoga naroda“, *Hrvatska*, 4. studenoga 1952. god. VI. br. 117.)

⁸⁶⁵ S., „Tito, kralj Petar i vodstvo HSS“, *Hrvatska*, 8.7.1952. br.111. 1.

nadnevak u sebi sadrži žrtve i djela mnogih generacija od Petra Svačića, Hrvoja Vukčića, Zrinskih i Frankopana, Matije Gupca, do Huseina Gradašćevića, Eugena Kvaternika, Jelačića i Starčevića, jer su se u njemu ostvarila njihova nastojanja.⁸⁶⁶

Slične misli Pavelić je izrekao u svom radijskom govoru 9. travnja 1952. gdje je naglasio obnavljanje zavjeta svete dužnosti u borbi za narodno oslobođenje od tuđinske vlasti. Pozvao je na spremnost jer se cijeli svijet nalazi „u vrieme predvečerja velikoga obračuna izmedju dvaju svjetova, svieta slobode naroda i svieta duševnoga i materialnoga robstva“.⁸⁶⁷ Obilježavanje jedanaeste obljetnice Desetog travnja Pavelić je zaokružio nepotpisanim člankom „Značenje proslava 10. IV.“ u kojem je istaknuo kako je Deseti travanj opći hrvatski narodni blagdan koji je od nejasnoga dana državnosti postao ono što je i bio – obljetnica uspostave NDH koja je povijesna činjenica za koju su tisuće Hrvata položili svoje živote, a koja je jedina provela jedinstvo hrvatske državotvorne svijesti i hrvatskoga duha.⁸⁶⁸

Povodom desetogodišnje obljetnice pripajanja Istre, Rijeke i djelova Dalmacije NDH, Pavelić je istaknuo kako su ti krajevi zbog svog geografskog položaja, gospodarske i pomorske važnosti uvijek bili na meti stranih osvajača. Ističe kako proglašenjem NDH Kraljevina Italija nije odustala od svojih pretenzija na istočnu obalu Jadrana, štoviše prvotni talijanski zahtjev išao je linijom od Samobora do crnogorske granice. Pavelić navodi kako hrvatska vlada na to nije nikako htjela pristati, te ističe da se hrvatska strana našla u bitno nepovoljnijem i neravnopravnijem položaju u odnosu na Italiju, a nije mogla računati na potporu ni s njemačke strane.⁸⁶⁹

Pavelić potpisivanje Rimskih ugovora objašnjava kao *pars pro toto*. Smatra kako narod bez države nema nikakve šanse reintegrirati svoja područja, dok s druge strane narod

⁸⁶⁶ As., „Poviestno značenje 10. travnja 1941. Povodom jedanaeste obljetnice obnove Nezavisne Države Hrvatske“, Hrvatska, 5.4.1952. br. 105. 1-2.

⁸⁶⁷ „Poruka i poziv. Govor Poglavnika dra Ante Pavelića na krugovalnoj postaji Montevideo 9. IV. 1952.“, Hrvatska, 22.4.1952. br. 106. 2. Urugvajski grad Montevideo naveden je iz sigurnosnih razloga, jer Pavelić sve do atentata 1957. godine nije napuštao Buenos Aires. Vjerojatno se htjelo zataškati trag jugoslavenskim službama koje su tragale za Pavelićem.

⁸⁶⁸ „Tek po Nezavisnoj Državi Hrvatskoj postali smo činbenik međunarodnih državopravnih odnošaja iza 1918., jer su o njoj vodili i jer će o njoj morati voditi računa i prijatelji i neprijatelji – prijatelji, jer nas cieni i neprijatelji, jer nas mrže i jer nas se boje. Oko takvoga Desetoga Travnja kupe se i oni, koji su do sada tražili „bolje“ putove obće a i svoje osobne sreće, ali kad uvidješe, da rug, kojeg su bacali na ono, što je hrvatski narod voljom i krvi stvorio, pada samo na njihov obraz, vraćaju se na putove hrvatske oslobodilačke borbe“. Pavelić nastavlja kako se njegovo ime „ne može na silu odieliti od poviestnoga Desetoga Travnja, ne samo od onoga, koji smo proživjeli, već ni od onoga, koji će doći, bilo to pravo ili ne pustim teoretičarima hrvatske političke stvarnosti.“ (Nepotpisano, „Značenje proslava 10. IV.“, Hrvatska, 6.5.1952. br. 107. 1.)

⁸⁶⁹ „... i bivši država tek u povelju, još bez oružanih snaga i bez oružja, u jeku rata, morala je pristati (vlada NDH, op. a.) na onu, koja je bila i ustanovljena.“ (A., „Snaga hrvatske volje i prava“, Hrvatska, 9. rujna 1953., god. VII., br. 17. (137.) 1)

koji ima vlastitu državu „makar silom prilika i prostorno okrnjenu“, ima šansu u povoljnom trenutku vratiti izgubljene krajeve, a to se, ističe Pavelić, zaista i dogodilo. Zaključuje kako su granice promjenjive, a hrvatsko državno pravo je vječno.⁸⁷⁰

8.10 O vodstvu HSS-a ili „malodušnici i sporazumaši“

U narednim tekstovima Pavelić se, što izravno što neizravno, osvrnuo i na Hrvatsku seljačku stranku tj. na politiku njezina vodstva, kako u prošlosti tako i u sadašnjosti. Međutim, kako Mačekova politika ni poslije 1945. nije za išla za rješenjem hrvatskog pitanja izvan jugoslavenskog okvira, tako je Pavelić imao dovoljno argumenata u svojim kritikama na račun vodstva HSS-a, osobito njenog vođe V. Mačeka.⁸⁷¹

Naime, govoreći o različitim putovima u borbi naroda za slobodu navodi kako su političari koji su 1918. odlučivali o sudbini hrvatskog naroda smatrali, neki iskreno, a neki neiskreno, da se sloboda može ostvariti u zajedničkoj državi sa Srbijom. Takve naziva malodušnicima jer nisu pokušali narodu osigurati slobodu i nezavisnost, nego su to prepustili u ruke ne samo tuđina, već i neprijatelja. Oni su svoj kukavičluk i nesposobnost projicirali na narod tvrdeći kako narod nije sposoban biti vlastiti gospodar i oduprijeti se vanjskim opasnostima, pa treba tuđeg gospodara. Iako se odmah pokazalo što znači tuđa zaštita, našli su se drugi političari kojima je „i ne baš osobito žestoka borba brzo dodijala“, pa su 1925. godine napravili sporazumom čiji je jedini uspjeh bio da su ulaskom u beogradsku vladu kompromitirali i razvodnili hrvatsku narodnu stvar.⁸⁷² I nakon atentata u beogradskoj skupštini 1928. na čelu javne hrvatske politike bili su ljudi koji su odbijali borbu pa su 1939. opet napravili sporazum s neprijateljem, te su za „šaku soli“ i „prst vlast“ dali cijelo tijelo hrvatske narodne stvari, a ropstvo je i dalje ostalo.⁸⁷³ Drugim riječima, malodušje i sporazumi nisu mogli dovesti do slobode i nezavisnosti. Hrvatski narod se sada opet uslijed svjetskih

⁸⁷⁰ „Ratni događaji, neprijateljske akcije, a i zablude zavedenih i nesvjestnih, ometali su doduše normalni život i normalne prilike u tim, kao i u mnogim drugim krajevima, nu time ipak nije mogla biti poništena činjenica pripojenja ...“ (A., „Snaga hrvatske volje i prava“, *Hrvatska*, 9. rujna 1953., god. VII., br. 17. (137.) 2)

⁸⁷¹ Opš. S. MILOŠEVIĆ, „Emigrantska pisma Vladka Mačeka knezu Pavlu Karađorđeviću“, *ČSP*, br. 2. 2012.

⁸⁷² O., „Kojim putem...“, *Hrvatska*, 20.5.1952., br. 108. 1.

⁸⁷³ „Medjutim je i sam neprijatelj bio toliko lud, da nije znao to stanje dovoljno izkoristiti, te je u svojoj šovinističkoj zasliepljenosti hrvatsku politiku revolverskim hitcima skrenuo na put borbe.“ (O., „Kojim putem...“, *Hrvatska*, 20.5.1952., 1.)

zbivanja nalazi pred izborom puta. Pavelić očito aludirajući na Mačeka ističe kako su malodušnici i sporazumaši u proteklih sedam godina od kraja rata imali vremena da iskupe svoje laži kojima se nabacuju na ustaštvo, jer im je ono omogućilo „put u vanjski svijet“, te ih za to vrijeme nije „smetalo niti objedjivalo, i to samo zato da pokažu što mogu.“⁸⁷⁴ Međutim, nisu postigli ni najneznatniji uspjeh, jer oni nisu sposobni za borbu, nego čekaju kada će ih zapadne sile dovesti u salonskim kolima u Hrvatsku, bilo nakon Trećeg svjetskog rata bilo nakon nekog novog sporazuma s kraljevskim ili komunističkim velikosrpstvom. Put hrvatskog naroda označile su organizirane nacionalne snage spremne na borbu, te put dvanaestogodišnje ustaške emigracije koji je doveo do 10. travnja. Vanjski svijet poštuje samo organizirane narode spremne na borbu za svoja prava.

Pavelić poseban naglasak stavlja na činjenicu da je „tako zvano vodstvo“ HSS-a, odnosno dr. Juraj Šutej i dr. Ivan Šubašić, prihvatilo članstvo u „Titovoj vladi“, dok je dr. Juraj Krnjević za vrijeme rata bio podpredsjednik jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu, a dr. August Košutić je sredinom 1944. godine „otišao u šumu k Titu“.⁸⁷⁵ Takve korake vodstvo HSS-a nije moglo učiniti u ime hrvatskog naroda, pa ni u ime vlastite stranke, jer je velika većina narodnih zastupnika HSS-a bila u Hrvatskom Državnom Saboru. Dok je vodstvo HSS-a bilo u Karađorđevićevoj i Titovoj vladi, hrvatski narod je još godinu dana branio svoju slobodu i nezavisnost, pa je za svaki život hrvatskih vojnika, za ubijanje stanovništva, pljačku i palež koje su komunisti vršili, jednako odgovorno vodstvo HSS-a, kao i Tito i njegovi razbojnici. Kako tim svojim odlukama nisu predstavljali hrvatski narod tako ni danas ne mogu govoriti u njegovo ime u pokušajima sklapanja sporazuma sa srbijanskim strankama i u dodirima s Petrom Karađorđevićem, pa njihova djelatnost ničim ne obvezuje hrvatski narod.⁸⁷⁶

Pavelića nisu iznenadile neopovrgrnute vijesti kako se vodstvo HSS-a u emigraciji odlučilo na stvaranje treće Jugoslavije, jer po njemu, to nije nova odluka pošto vodstvo HSS-a zastupa jugoslavenski okvir još od prije 1941. Naime, vodstvo HSS-a tradicionalno trguje s hrvatskom državnom slobodom nazivajući tu trgovinu sporazumom. Zbog toga Pavelić

⁸⁷⁴ „... i što više, nije im uspjelo, (a vjerojatno nisu ništa u tom ni učinili) da stanovite vanjske sile razuvjere i krenu iz zablude, da na hrvatsku i svoju vlastitu štetu daju podršku zločinačkom srbokomunističkom režimu.“ (O., „Kojim putem...“, *Hrvatska*, 20.5.1952., 1.)

⁸⁷⁵ S., „Tito, kralj Petar i vodstvo HSS“, *Hrvatska*, 8.7.1952. br.111. 1.

⁸⁷⁶ „Svrha ovim redcima nije polemička u smislu stranačkih prepiraka, nego je čista potreba jedanput za uvijek ustanoviti gole činjenice, preko kojih se ne može šutke preći u današnjim sudbonosnim danima borbe od juče, danas i sutra protiv komunizma, a za oslobođenje hrvatskog naroda i Nezavisne Države Hrvatske.“ (S., „Tito, kralj Petar i vodstvo HSS“, *Hrvatska*, 8.7.1952. br.111. 2.)

smatra potrebitim otvoreno progovoriti o takvoj politici. Normalno je da svaka stranka ima svoje vodstvo, međutim, HSS ga nema ni stvarno ni formalno. Formalno, Maček nije nikada izabran za predsjednika, već je imenovan zamjenikom za vrijeme oporavka Stjepana Radića od posljedica atentata. Nedugo nakon Radićeve smrti došlo je do proglašenja diktature pa više nije bilo mogućnosti izbora predsjednika. Dakle, iako Maček kao predsjednik stranke voli isticati demokratska načela, on sam nije izabran na čelo stranke demokratskim putem.

Što se pak stvarne strane tiče, ne može stranku predstavljati osoba koja stoji u direktnoj suprotnosti s programom stranke i mišljenjem najvećeg broja pristaša. Pavelić naglašava kako je Radićevo načelo nikada više u Beograd prekršeno, te se time Maček sam isključio iz stranke, dok je pristupanje Cvetkovićevoj i Simovićevoj vladi potpuna negacija Radićeve oporuke. Tim više, jer je sve navedeno učinjeno „bez pitanja i odobrenja stranke i pristaša.“⁸⁷⁷

Pavelić se pita zašto navodno vodstvo HSS-a priželjkuje treću Jugoslaviju, ako su se i prva i druga Jugoslavija pokazale kao tamnice za hrvatski narod? Nemoguće je da Maček i suradnici ne znaju raspoloženje vlastitog naroda i njegovu težnju za vlastitom državom, a ipak se s velikosrbima dogovaraju oko stvaranja treće Jugoslavije. To nije ništa drugo nego vrijeđanje najsvetijih osjećaja i trpanje hrvatskog naroda u ropstvo „upravo onako kao i kraljevski velikosrbi i velikosrbi komunisti.“⁸⁷⁸ Na koncu, Maček i suradnici varaju javnost radeći sporazume s velikosrbima i četnicima, jer o tome otvoreno ne obavještavaju javnost, nego „malo sramežljivo te nejasno i zakukuljeno govore i pišu, da su za hrvatsku državu“, dok u stvari rade „za velikosrbski račun, a na zator hrvatskog naroda“.⁸⁷⁹ Pavelić završava pozivajući pristaše i narodne zastupnike HSS-a da raskrinkaju navodno vodstvo, te speru ljagu s imena stranke.⁸⁸⁰

Kritika Mačeku, šefu „ostataka vodstva HSS“, upućena je i zbog stranačkog totalitarizma koji on osim u svojoj stranci želi nametnuti svakom tko želi govoriti u ime hrvatskog naroda. Tim više jer je sve jasnije da Mačekova politika ne ide u pravcu uspostave hrvatske državne nezavisnosti, nego je i dalje u jugoslavenskom državnom okviru, što se

⁸⁷⁷Svojim radom na ponovnom stvaranju jugoslavenske države, Maček i suradnici „počinjaju najočitiju izdaju na Hrvatskoj Seljačkoj Stranci, na hrvatskom narodu i na domovini.“ (S., „Prva, druga i treća 'Jugoslavija'“, *Hrvatska*, 30.8.1952. br. 114. 2.)

⁸⁷⁸„Svakome je slobodno imati svoje političko mišljenje, nu nikome nije slobodno raditi o glavi jednome cielome narodu, i takav posao nitko na svijetu ne će ni ne može nazvati demokracijom, nego ga mora označiti jedino izpravnim imenom, a to je izdaja.“ (S., „Prva, druga i treća 'Jugoslavija'“, *Hrvatska*, 30.8.1952. br. 114. 2.)

⁸⁷⁹S., „Prva, druga i treća 'Jugoslavija'“, *Hrvatska*, 30.8.1952. br. 114. 2.

⁸⁸⁰„Maček će doći na Sabor u Chicago na 2 rujna. A još niko ne zna, šta on hoće. Ako šurjuje s četnicima, bolje bi učinio, da stoji, gdje je...“ (Mandićeva ostavština, sv. 3, m. 1, f. 284. fra D. Zrno Dominiku Mandiću 12. kolovoza 1946.).

objašnjava „tobožnjom voljom“ zapadnih sila.⁸⁸¹ Međutim, preko Mačeka bi cijeli svijet trebao znati da hrvatski narod ne želi nikakvu Jugoslaviju, nego vlastitu državu. S druge strane, Maček ne želi decidirano odstupiti od hrvatskog državotvornog programa, jer bi tako u potpunosti izgubio povjerenje vlastitog naroda, pa govori o slobodnoj Hrvatskoj i time jamči srpskoj strani da su njegovi ciljevi unutar jugoslavenskog okvira. Ako dr. Maček ne želi zastupati autentične želje Hrvata, onda će to učiniti „ostala emigracija (...) preko svog središnjeg zastupstva“, a nedavnim osnivanjem „Hrvatskog odbora“ u Argentini napravljen je korak u tom smjeru.⁸⁸²

8.11 Razgovori sa stranim novinarima

Španjolskom tjedniku *Juventud* Pavelić je dao intervju, kojeg je *Hrvatska* donijela u prijevodu na hrvatski, o borbi protiv komunizma. Na pitanje, vjeruje li u evoluciju komunizma, Pavelić je odgovorio da je komunizmu u teoriji i praksi imanentna uporaba nasilja pa zbog toga nije moguće govoriti o bilo kakvoj evoluciji. Naime, ako bi se nekakvom evolucijom komunizam razvio u uređenje prihvatljivo čovječanstvu tj. bez korištenja nasilnih metoda, ta bi evolucija značila samim time negaciju komunizma kao takvog.⁸⁸³ Na pitanje, koja je najranjivija točka komunizma, Pavelić navodi da je on ranjiv u svim njegovim postavkama, ali je najranjiviji „u svojoj pretenziji na glumljenu 'demokraciju', koju upotrebljava u svojoj promičbi“. Upitan o planovima i metodama za protukomunističku borbu, Pavelić ističe da je najvažnije jačanje i zbližavanje nacionalista svih naroda. Tako se s jedne strane stvara izuzetna „snaga za rušenje komunizma u bližoj budućnosti“, a s druge strane se sprječava ekspanzija komunizma u sadašnjosti. Iako su nacionalisti bili progonjeni od strane zapadnih saveznika poslije Drugog svjetskog rata, prema Paveliću samo zbog toga

⁸⁸¹ „Dr. Maček bi toj volji trebao suprotstaviti volju hrvatskog naroda, po uzoru pok. Radića, kad je rekao, da nije važno, što će on, nego što hoće hrvatski narod!“ („Na putu ujedinjenja svih hrvatskih snaga u emigraciji“, *Hrvatska*, Buenos Aires, 1. siječnja 1949., br. 1 (30) 1.)

⁸⁸² „Drugacije sa srbske strane nije moglo ni biti. Nema te države ili demokracije na svijetu, čak ni u Englezkoj, Americi ili Francuzkoj, koja bi dozvolila u svom krilu takovu stranku i takav politički program, koji bi išao za uništenjem same države!“ („Na putu ujedinjenja svih hrvatskih snaga u emigraciji“, *Hrvatska*, Buenos Aires, 1. siječnja 1949., br. 1 (30) 1.)

⁸⁸³ „Komunizam se protivi naravnim zakonima i naravi čovjeka kao individua i kao ljudske socialne organizacije. Zato se komunizam može nametnuti i održati samo metodama sile.“ („ZNAČAJNA IZJAVA POGlavNIKA Nezavisne Države Hrvatske dra Ante Pavelića o komunizmu i o borbi protiv njega.“ *Hrvatska*, 14. listopada 1952., god. VI., br. 16. 1.)

jer su se borili protiv komunizma, preko toga treba prijeći jer su naredni događaji pokazali da su nacionalisti imali potpuno pravo jer su shvatili komunističku opasnost prije drugih „koji su s njime suradjivali“. Pavelić zaključuje pošto se komunizam temelji na sili može mu se suprotstaviti jedino silom i spremnošću na žrtvu u krvi.⁸⁸⁴

Za rumunjski *Insemnari*, Pavelić je ponovio kako je rat protiv komunizma „nažalost“ neizbježan, jer se SSSR neće „dobrovoljno“ povući iz zemalja koje je okupirao. Gdje god se u svijetu komunizam pojavio nastupila je „strašna bieda i podpuno uništenje svake civilizacije“. Planove o svjetskom miru i sporazumu s Moskvom nazvao je pukom iluzijom. Istaknuo je kako oni koji su se već borili protiv komunizma shvaćaju njegovu opasnost za čovječanstvo, te će oni i „njihovi narodi, dati najpozitivniji doprinos i u buduću“.⁸⁸⁵ Pavelić je naglasio kako je iznimno štetno izjednačavati nacionalizam s fašizmom i nacizmom, jer je on „posve druga stvar“. Naime, on ide za očuvanjem interesa vlastitog naroda, dok mu je na unutarnjem planu svojstvena ideja „narodnoga suvereniteta“. Prema tome nacionalizam nije u suprotnosti sa zapadnom demokracijom, te se može s njom „suživiti“, a ne protivi se ni ideji o europskoj suradnji, ako se velike nacije ne budu nametale slabijima.⁸⁸⁶ Pavelić na kraju poručuje kako bi se nakon pobjede nad komunizmom međunarodni odnosi trebali temeljiti na staroj rimskoj definiciji prava: „pošteno živjeti, drugoga ne oštećivati i svakome dati njegovo“.⁸⁸⁷

U intervjuu talijanskom tjedniku *Epoca*, Pavelić u „potpunosti niječe“ da je odobravao rasne zakone i zločine nad Židovima za vrijeme NDH. Njihov položaj bio je bolji nego u Italiji, a nalazili su se „na položajima visoke odgovornosti“. Rekao je da su „svjedoci istine“ o toj temi papinski nuncij i talijanski poslanik u Zagrebu, s kojima je surađivao na spašavanju velikog broja Židova od njemačkog progona, koji su nahrupili u Hrvatsku iz različitih zemalja srednje Europe. O Rimskim ugovorima iz svibnja 1941. Pavelić je ustvrdio da je trebalo

⁸⁸⁴ „No istodobno se moraju spriječiti sva možebitna proganjanja i prepustiti nacionalistima glavne zadaće u budućoj borbi protiv komunizma“, jer oni „imaju i najveće iskustvo za tu borbu.“ („ZNAČAJNA IZJAVA POGlavNIKA Nezavisne Države Hrvatske dra Ante Pavelića o komunizmu i o borbi protiv njega.“ *Hrvatska*, 14. listopada 1952., god. VI., br. 16. 1.)

⁸⁸⁵ „Pošto su izgubili slobodu i svoja dobra, naravno ne njihovom krivnjom, i pošto su im masakrirane obitelji, više je nego naravno, da budu prvaci i u budućoj borbi. (istaknuto u izvorniku, op.a.) Povrh toga njihovo iskustvo, što su ga stekli...“, (Hrvatski prijevod objavljen je u: Dr. Ante Pavelić, „Jedino rješenje: rat“, *Hrvatska*, 24. ožujka 1953. god., VII. br. 126. 1.)

⁸⁸⁶ „Ako bi svi bili spremni u zajedničkom interesu žrtvovati koji svoj posebni interes, nacionalizam ne može biti nikakvom zaprekom kolaboraciji.“ (Dr. Ante Pavelić, „Jedino rješenje: rat“, *Hrvatska*, 24. ožujka 1953. god., VII. br. 126. 1.)

⁸⁸⁷ Dr. Ante Pavelić, „Jedino rješenje: rat“, *Hrvatska*, 24. ožujka 1953. god., VII. br. 126. 2.

odlučiti između manje NDH s jedne strane, te potpune unije Italije i NDH s druge strane. Mišljenja je da je bolje imati okrnjenu i manju državu, nego nikakvu.⁸⁸⁸

U ožujku 1953. godine Pavelić je razgovarao s novinarem L. Pellegrinijem za talijanski tjednik *Settimo Giorno*. Izjavio je da talijansko-hrvatski odnosi za vrijeme rata „nisu bili dobri“ zbog pitanja granica. U Italiji se vodila propaganda kampanja za Dalmaciju iako u njoj „nije bilo više Talijana“, a hrvatsku samostalnost se htjelo smanjiti i inzistiranjem talijanske strane na carinskoj uniji. Pavelić je posebno istaknuo talijanskog generala Ambrosia koji se držao „s dubokim neprijateljstvom prema nama, odnosno pomagao Srbe“. Hrvati su bili spremni za gerilski rat, dok Talijani nisu, pa je Ambrosio imao „krvave gubitke“. Kao primjer Ambrosijevog neprijateljskog držanja Pavelić navodi „da je zabranio pristup bilo kojeg hrvatskog vojnika u odori u svojoj zoni“. S obzirom na kontekst aktualnih jugoslavensko-talijanskih odnosa vezano za pitanje Trsta, Pavelić je istaknuo kako se „nas“ Trst „ne tiče“, te da se smatra „donekle njegovim spasiteljem“. U kontekstu već spomenutih sovjetskih ponuda⁸⁸⁹, Pavelić tvrdi da je krajem 1944. preko Švicarske dobio poruku i prijedlog sovjetske strane koji sadržavao dva aspekta: sovjetska strana nije postavljala uvjete oko vladajućeg režima u Hrvatskoj, a Hrvatima je bila važna nezavisnost, dok su Sovjeti „namjeravali doći do Jadrana, bez ispaljenog metka“. U tom smislu su tražili Pavelićevu dozvolu za prolazak preko hrvatskog teritorija. On ističe da je ponudu odbio iz tri razloga. Prvo, jer je izraziti antikomunist, drugo, nije htio izdati njemačkog saveznika i treće, nije vjerovao da Sovjeti neće „prvom prilikom“ prekršiti sporazum i okrenuti se protiv hrvatske nezavisnosti. Prema Paveliću, motivi navedenog „manevra“ bili su jasni: „Moskva je ciljala na Trst. Dosta lako je otjerati iz njega Titovu vojsketinu. Ali nitko ne bi uspio otjerati Ruse.“⁸⁹⁰

8.12 Prijateljski narodi i zajednička borba

⁸⁸⁸ *Epoca*, „Pavelic racconta le sue avventure del dopoguerra“, n. 105. Anno III., 11. ottobre 1952. 14. i *Hrvatska*, Buenos Aires 25. studenoga 1952., god. VI., br. 19. 2.

⁸⁸⁹ Opš: Jere JAREB, „Sovjetski dodiri s dr. Antom Pavelićem od rujna 1944. do veljače 1945.“, 7-31.

⁸⁹⁰ *Settimo Giorno*, „Ante Pavelic. Senzafissadimora“, Anno VI. n. 9. (226), 4. marzo 1953. 6.-7. I „Kormilo hrvatske borbe“, *Hrvatska*, Buenos Aires 20. svibnja 1953., god. VII., br. 10. (130.), 1.-2.

U svom publicističkom radu Pavelić je, između ostaloga, inzistirao na postavljanju vlastitih političkih ciljeva i nastojanja u širi međunarodni kontekst borbe protiv komunizma, što je samo po sebi shvatljivo. Tako je nastalo više tekstova u kojima Pavelić daje usporedni prikaz i ističe dodirne točke iz povijesti hrvatskog naroda s onim narodima koji su, prema Paveliću, poslije rata dijelili zajedničku sudbinu s Hrvatima, te im predstoji i zajednička borba.

Poljska i Hrvatska u prošlosti su bile snažne države koje su branile europsku kulturu i civilizaciju počevši od Avara do Osmanlija. Sve žrtve koje su ta dva naroda podnijeli za Europu, ona im ničim ne može platiti, a oni to ni ne zahtijevaju, jer su to smatrali svojom dužnošću. Međutim, traže od Europe da im „ne vraća zlo za dobro“ i „ne zabada nož u leđa“. Ne samo da ostali narodi nisu pomagali hrvatskom i poljskom narodu u njihovoj borbi, nego su ih i napadali i oduzimali im slobodu, a „sramotne“ podjele Poljske, Pavelić uspoređuje s dijeljenjem hrvatskih zemalja. Kako u prošlosti tako i danas „Jalte i Potsdami“ tj. zapadni narodi, oduzeli su hrvatskom i poljskom narodu slobodu i predali ih komunističkoj vlasti na istrebljenje, a sve zbog toga jer su se „borili proti barbarskom komunizmu“. Zaključuje kako je zajednička sudbina povezala ova dva naroda u prošlosti i sadašnjosti u iskreno prijateljstvo, te će oni, iako ih je zabluda Zapada ugrozila, pobijediti u borbi za pravednu stvar.⁸⁹¹

Kad je riječ o Mađarskoj, navodi da su to najzanimljiviji odnosi takve vrste u europskoj povijesti. Od susjedstva, savezništva, personalne unije i državnopravne zajednice do prekida svake zajednice. Kao i u prethodnom slučaju, i ovdje ističe zajedničku borbu protiv zajedničkih neprijatelja od Bizanta do Osmanlija. Dva naroda osim zajedničkih bitaka imaju i zajedničke junake Janosa Hunyady/Janko Sibirjanin i Nikolu Šubića Zrinskog. Kad je riječ o potpisivanju nagodbe 1868. Pavelić tvrdi da je ona bila nepovoljna za Hrvatsku, ali ne krivnjom Mađara nego hrvatske strane. Ističe kako Mađari nisu tražili „zajedničkih financija“, nego su ih „hrvatska vodeća gospoda“ prepustili Mađarima, jer „tko će se s mužima (seljacima) natezati za poreze!“. Također, „ban-tiranin“ Khuen Hedervary nije „eksponent Mađarske“, već austrijske politike. Naime, Khueni su iz Tirola, a po doseljavanju u Mađarsku dodali su prezimenu Hedervary „po imenu darovane mađarske zemlje“. Na koncu,

⁸⁹¹ „Dok hrvatski i poljski narod u zarobljenim domovinama trpi (...) dotle zapadni narodi sjede za istim stolom s tim komunističkim krvnicima i s njima si napijaju međusobne zdravice prijateljstva i 'mira' na račun zarobljenih naroda.“ (Nepotpisano, „Poljska i Hrvatska“, *Hrvatska*, 22. srpnja 1953. god. VII., br. 14 (134) 1.

nije propustio zahvaliti mađarskom narodu jer je u međuratnom razdoblju dao azil hrvatskoj emigraciji i podupirao borbu Hrvata za oslobođenje.⁸⁹²

U svijetu je uvriježeno mišljenje da je balkanski poluotok mjesto vječnih sukoba između naroda koji na tom prostoru žive. Međutim, Pavelić upozorava kako se „vanjski svijet“ nije potrudio pronaći razlog tome nego smatra da je to svojstveno narodima balkanskog poluotoka „neka posebna pasija“ radi koje dolazi do nemira. Takvo uvjerenje posljedica je lažne slike i nema veze s prošlošću i sadašnjošću Balkana. Naime, nakon što su se narodi balkanskog poluotoka oslobodili Osmanskog carstva pojavila se velikosrpska hegemonija koja, uz pomoć carske Rusije „neprestano unaša nemir na Balkan“.⁸⁹³

To je u najvećoj mjeri iskusio makedonski narod kojega je beogradska vlast nastojala fizički iskorijeniti. Počevši od proglašavanja Makedonije južnom Srbijom do promjene makedonskih prezimena nastojali se Makedonci posrbiti, a „vanjski svijet zavarati i zavesti u bludnju“ da su Makedonci zapravo Srbi. No, takva politika rezultirala je jedino punim zatvorima i ubojstvima. Pavelić zaključuje kako će Hrvati i Makedonci zajedno srušiti velikosrpstvo jer ono predstavlja „moru“ svim narodima na Balkanu i tek s njenim nestankom može nastati mir.⁸⁹⁴

⁸⁹²S., „Hrvatska i Magjarska“, *Hrvatska*, 16. prosinca 1953. god. VII., br. 24. (144) 1-2.

⁸⁹³„... bilo u formi velikosrbstva, jugoslavenstva ili srbokomunizma, i nema ni jednoga naroda na Balkanu ili u njegovome neposrednom susjedstvu, proti kome ta velikosrpska megalomanska hegemonija nije uperena ili pokušana.“ (S., „Makedonija Makedoncima“, *Hrvatska*, 2. prosinca 1953. god. VII., br. 23. (143) 1.)

⁸⁹⁴S., „Makedonija Makedoncima“, *Hrvatska*, 2. prosinca 1953. god. VII., br. 23. (143) 1-2.

9. ZAKLJUČAK

U disertaciji je prikazano djelovanje Ante Pavelića od 1945. do 1953. godine. Uvodno je u sažetom obliku donesen pregled Pavelićeva političkog djelovanja do 1945. kao odvjetnika, političara, revolucionara i poglavnika. Od samih početaka svoje političke aktivnosti Pavelić se, u skladu s pravaškom tradicijom, zalagao za uspostavu slobodne i samostalne hrvatske države, smatrajući da se jedino u tom okviru hrvatskom narodu mogu osigurati uvjeti za opstanak i razvitak. Svoj politički program otvoreno je zastupao kao gradski, oblasni i kasnije skupštinski zastupnik. Prva jugoslavenska država za hrvatski narod bila je sinonim za zatvore, progone i ubojstva, međutim, da je beogradski režim bio spreman posegnuti za svim sredstvima pokazao je atentat na hrvatske zastupnike u beogradskoj skupštini, vjerojatno prvi takav slučaj u povijesti svjetskog parlamentarizma. Pavelić je zauzeo stav kako se protiv državnog nasilja i terora ne može uspješno boriti perom i legalnim sredstvima, te da se na silu mora odgovoriti i silom.

Osnovao je ustašku organizaciju i zaigrao na jedinu kartu koja mu je preostala, te se okrenuo revizionističkim silama Italiji i Mađarskoj na čijem su teritoriju uspostavljeni logori za izobrazbu pripadnika ustaške organizacije. Prva akcija s većim odjekom bio je tzv. Velebitski ustanak 1932., dok je najpoznatije djelo ustaške organizacije u suradnji s VMRO bio atentat na jugoslavenskog kralja A. Karađorđevića 1934. Poslije toga nastupa nepovoljno razdoblje u svim europskim zemljama za ustašku organizaciju, dok su u Italiji ustaše smješteni na Liparskom otočju.

Splet povijesnih događaja u vihoru Drugog svjetskog rata izbacio je na površinu vođu ustaškog pokreta Antu Pavelića koji postaje poglavnik NDH i to razdoblje možemo smatrati vrhuncem njegova političkog djelovanja. Ono će ga u potpunosti obilježiti, te ga se do danas prema tom razdoblju i prosuđuje. Vanjskopolitički i unutarpolitički čimbenici od prvih dana uspostave NDH nisu obećavali svijetlu budućnost novonastaloj državi, pa je završetkom Drugog svjetskog rata došlo do sloma NDH, a Pavelić se po drugi puta našao u emigraciji.

Dakle, 1945. godine za Pavelića nastupa potpuno novo razdoblje, međutim, činjenica je da je on već imao jedno iskustvo emigrantskog života, ono iz međuratnog razdoblja. Poslije smještanja u Austriji kod obitelji, Pavelić isprva ne vjeruje vijestima o britanskom izručenju hrvatskih vojnika i civila jugoslavenskim vlastima. Čvrsto je vjerovao da će Zapad poštovati

međunarodne konvencije, te u skladu s njima i postupati. S obzirom na potrage jugoslavenskih agenata i zapadnih obavještajnih službi, Pavelić djeluje konspirativno u skladu s dotadašnjim iskustvom.

Saznanja o sudbini izručenih vojnika NDH i civilnog pučanstva, kod nemalog broja Pavelićevih sljedbenika dovela su do shvatljive demoralizacije. Usprkos tomu, uz elementarnu brigu za preživljavanje Pavelićevi dojučerašnji bliski suradnici polako se okupljaju, održavaju međusobne veze, te analiziraju novonastale prilike i razmišljaju o novim metodama djelovanja. Naravno, sve u kontekstu očekivanog sukoba Istoka i Zapada.

Od ožujka do rujna 1946. Pavelić zajedno s njima, tj. s Lovrom Sušićem, Božidarom Kavranom i Jakovom Džalom, razmjenjuje misli i budući smjer djelovanja. Zaključeno je kako bez saznanja o stvarnoj slici stanja u zemlji nije moguće poduzimati nikakve značajnije korake u otporu prema novouspostavljenom jugoslavenskom komunističkom režimu. Druge korake nije se ni htjelo poduzimati, jer je još uvijek postojala nada, sukladno dogovoru pred samo povlačenje 1945., da će se vođa HSS-a V. Maček angažirati na Zapadu u smjeru hrvatske nacionalne nezavisnosti. U tom kontekstu Pavelić je obavještavao suradnike kako je sada sve u rukama Mačeka i kako mu treba pružiti svu pomoć.

U tim prilično tragičnim i traumatičnim okolnostima neki dojučerašnji Pavelićevi suradnici i visoki dužnosnici više ne drže do Pavelićeva autoriteta i smatraju ga odgovornim za situaciju koja ih je snašla. Prvi među njima bio je general Ante Moškov koji je na svoju ruku i protivno Pavelićevih uputama raspolagao s hrvatskom državnom imovinom iznesenom iz NDH prilikom povlačenja. Moškov to nije učinio radi vlastitog bogaćenja, već jer je imao drukčije političke planove od Pavelićevih. Prema svemu sudeći, Moškov se uzdao u spomenuti Mačekov angažman, te je državnom imovinom htio dati punu potporu Mačeku. Pri tome je vjerojatno smatrao i da je Pavelićevo vrijeme prošlo. Međutim, Maček se držao pasivno, te je i dalje rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja vidio u nadnacionalnim političkim okvirima.

U proljeće 1946., uz Pavelićevo znanje upućen je u zemlju Ante Vrban radi prikupljanja pouzdanih podataka o stanju u zemlji. Naime, loše komunikacije i nemogućnost objektivne procjene glasina o stanju u šumama, uz osjećaje borbenosti i razočaranja, potiču mnoge pojedince na povratak u zemlju radi prikupljanja objektivnih saznanja, te samim time i možebitne pomoći u otporu. U tom smislu treba tumačiti i samoinicijativni prethodni povratak E. Lisaka i A. Moškova u zemlju.

Međutim, prije Vrbanova povratka Pavelić se prebacuje u Italiju, gdje mu je prethodno bila smještena obitelj. Nedugo poslije Pavelićeva prelaska u Italiju, Vrban se vratio iz zemlje s ne baš povoljnim podacima. Unatoč tome, Sušić i Kavran nastavili su prema vlastitim procjenama daljnji protujugoslavenski rad, odnosno ubacivanje skupina u zemlju. Pavelić se s njima usuglasio oko općih načela rada, ali na njihovo operativno djelovanje nije imao utjecaja. Kako su s Pavelićem u Italiji teško ostvarivali vezu, Kavran se na Sušićev prijedlog odlučio sresti s Pavelićem u Italiji. Međutim, po dolasku u Rim Kavran je shvatio da se Pavelić ne želi osobno vidjeti s njim, nego mu je poručio da svoje upite stavi na papir, te će na isti način dobiti odgovor. To je porazno djelovalo na Kavrana i Sušića, te su tu činjenicu zatajili pred ostalim suradnicima u Austriji.

Još za vrijeme Pavelićeva skrivanja u Austriji zapadne obavještajne službe vršile su potragu za njim radi njegova izručenja jugoslavenskim vlastima. Prema dostupnim dokumentima možemo zaključiti da su bile prilično neuspješne kako u svojoj potrazi tako i u procjenama mogućeg Pavelićeva skrovišta. Pavelićevim prelaskom u Italiju potraga za njim je nastavljena iako je situacija sada bila kompleksnija zbog uloge Katoličke crkve u Pavelićevu skrivanju. Naime, posljednje Pavelićevo boravište u Italiji, u kojem se nalazio nešto manje od godine dana prije odlaska u Argentinu, bilo je u isusovačkom samostanu u Napulju. Međutim, i u Italiji su se procjene zapadnih obavještajnih službi uglavnom temeljile na glasinama i neprovjerenim podacima. S druge strane, ne može se zanemariti Pavelićevo dugogodišnje iskustvo iz njegove prve emigracije u Italiji. Poznavanje jezika, gradova u kojima se i sada skrivao, te krug poznanika i prijatelja, značajna su okolnost u korist Pavelićeva uspješnog skrivanja. Uz navedeno, ne smije se zanemariti i uloga Katoličke crkve koja je na njega gledala, između ostalog, i kao na katolika koji pred jugoslavenskim komunističkim sudom nedvojbeno neće imati pošteno suđenje, te mu je pružila sigurno skrovište, ujedno i njegovo posljednje boravište u Italiji.

U tom kontekstu, često problematizirana uloga Krunoslava Draganovića sastoji se u činjenici da je on Paveliću pribavio dokumente Međunarodnog Crvenog križa koji su se i inače izdavali izbjeglicama bez većih poteškoća. Međutim, kasnija Draganovićevo politička aktivnost i ambicije u emigraciji, a možda i neki drugi razlozi, rezultirali su time da je Draganović svoj opis susreta s Pavelićem u Italiji krivotvorio.

Po dolasku u Argentinu Pavelić je živio prilično mirno, te se uglavnom bavio publicističkim radom u tamošnjem polumjesečniku *Hrvatska*. Glavne teme kojima se bavio

bile su jugoslavenstvo, komunizam, politika HSS-a, a u novim okolnostima i stav zapadnih sila prema novouspostavljenoj jugoslavenskoj komunističkoj državi, što je iz Pavelićeve nacionalističke stračevićanske perspektive potpuno razumljivo.

Suočen s Mačekovom pasivnošću i kontinuiranim nastojanjima za rješenjem hrvatskog pitanja unutar jugoslavenskog ili nekog drugog nadsudnacionalnog okvira, te uz činjenicu da je mnogim emigrantima još uvijek simbol za kojim žele ići, Pavelić se polako politički reaktivira. Prve naznake bile su vidljive kroz osnivanje Hrvatske državotvorne stranke, iako se Pavelićevo ime nigdje nije spominjalo. S nekim dojučerašnjim suradnicima Pavelić je imao već poznate poteškoće. Naime, mnogi od njih tražit će nove puteve i napuštati Pavelića, štoviše mnogi će ga optuživati za sve zlo što ih je snašlo nakon rata. Takvi stavovi dijelom su bili motivirani moraliziranjem, a dijelom i političkim ambicijama niza preživjelih Pavelićevih sljedbenika i njihovim pokušajima da se odvoje od Pavelića i utabaju svoj novi politički put. Svakako treba spomenuti da je tome zasigurno pripomogla i činjenica da kod Pavelića i njegovih suradnika nije postojala dovoljna spremnost na kritičnu analizu (ne)uspjeha iz vlastite prošlosti.

Pavelićev najveći neprijatelj, komunistička Jugoslavija, neće mirovati u otežavanju njegova položaja u izbjeglištvu i zahtjevima za njegovim izručenjem. Unatoč svim poteškoćama od svih političkih grupacija u poslijeratnoj političkoj emigraciji, Pavelićeva struja imat će u ovom razdoblju najviše sljedbenika. No, to je tema za neka buduća istraživanja.

10. ANTE PAVELIĆ – KRONOLOGIJA

1889. - 14. srpnja rodio se u Bradini pokraj Konjica.

1902-1910. - pohađa klasičnu isusovačku gimnaziju u Travniku, potom gimnaziju u Senju, Karlovcu i maturira u Zagrebu.

1915. - doktor prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu.

1918. - radi kao odvjetnički perovođa u odvjetničkoj pisarnici dr. Aleksandra Horvata, tadašnjeg predsjednika Stranke prava. Iste godine ulazi u vodstvo Hrvatske stranke prava, prvo kao član Poslovnog odbora, a krajem iste godine postaje tajnik stranke.

1920. - osniva Hrvatski radnički savez.

1921. - Na „veleizdajničkom procesu“ protiv dr. Milana Šufflaya i ostalih sudjeluje kao branitelj optuženih

1921. - izabran za zastupnika u gradskoj skupštini grada Zagreba,

1921-1922. - predstavlja HSP u prvom „Hrvatskom bloku“

1921. - izbori za zagrebačko gradsko zastupstvo. Od pedeset gradskih zastupnika Hrvatski blok je dobio njih 36.

1922. - ženi se Marijom Lovrenčević.

1927. - narodni zastupnik u beogradskoj skupštini.

1927. - brani makedonske studente pred sudom u Skopju

1928. - Pavelić i Trumbić kao predstavnici „H. bloka“, pristupaju zastupničkom klubu HSS-a

1928. - osniva organizaciju „Hrvatski domobran“

1929. - siječanj – sklanja se u emigraciju

1929. - travanj – u Sofiji potpisuje deklaraciju o suradnji Hrvata i Makedonaca.

1929. - srpanj – prva jugoslavenska osuda na smrt u odsutnosti.

1929. - u rujnu poslao apel Društvu Naroda u Ženevi u kojemu opisuje položaj hrvatskog naroda u zajedništvu sa Srbijom

1932. - u rujnu tzv. Velebitski ustanak u organizaciji ustaške organizacije

1934. - u listopadu atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića u Marseilleu u organizaciji UHRO i VMRO

1934 - 1936. - Pavelić u talijanskom zatvoru

1936. - Jugoslavija drugi put osuđuje Pavelića na smrt u odsutnosti

1941. - 10. travnja proglašena Nezavisna Država Hrvatska

1941. - 18. svibnja Pavelić potpisuje tzv. Rimske ugovore

1941. - 15. lipnja NDH pristupa Trojnom paktu

1941. - u kolovozu uspostavljen sabirni i radni logor Jasenovac

1941. - 7. rujna talijanska II. armija preuzela vlast u razvojačenom području tzv. Drugoj zoni

1941. - 25. studenog NDH pristupa sporazumu protiv Kominterne, te Pavelić donosi Zakonsku odredbu o upućivanju nepoćudnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore

1941. - 14. prosinca NDH objavljuje rat V. Britaniji i SAD

1942. - 23. veljače obnovljen Hrvatski Državni Sabor

1942. - 3. travnja Pavelić donosi zakonsku odredbu o osnovanju Hrvatske pravoslavne crkve

1942. - u listopadu poslije neslaganja s Pavelićem Slavko Kvaternik odlazi na odmor u Slovačku, a njegov sin Eugen Dido Kvaternik razriješen svih dužnosti

1943. - 9/10. rujna Pavelić proglašava ništetnima Rimske ugovore

1944. - 26. siječnja donesena Zakonska odredba o oprostima – odustaje se od kaznenog progona protiv odmetnika i vojnih bjegunaca koji se prijave vlastima

1944. - 30. kolovoza propast tzv. puča Lorković-Vokić

- 1944.** - u studenom Ministarstvo vanjskih poslova NDH šalje memorandum vladi Reicha o evakuaciji
- 1945.** - 7. svibnja Pavelić napušta Zagreb i sklanja se u Austriju
- 1946.** - u rujnu prelazi iz Austrije u Italiju
- 1948.** - u listopadu se prebacuje u Argentinu
- 1949.** – stoji iza osnivanja Hrvatske državotvorne stranke
- 1956.** - utemeljuje Hrvatski oslobodilački pokret
- 1957.** - u travnju u Buenos Airesu izvršen atentat na Pavelića
- 1957.** - krajem studenog prelazi u Španjolsku u Madrid.
- 1959.** - 28. prosinca umire u Madridu.

11. POPIS IZVORA I LITERATURE:

Arhivski izvori

1. Arhiv franjevačkog samostana, Široki Brijeg:

Ostavština Dominika Mandića

2. Republika Hrvatska, Zagreb:

- Hrvatski državni arhiv (HDA)
- *Fond Službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske (Fond SDS RSUP SRH)*
- *Fond dr. Jere Jareba*

- Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK)
- *Ostavština Vinka Nikolića*

3. Sjedinjene Američke Države, Washington DC:

National Archives and Records Administration (NARA)

- *Ustasha Project, Record Group 319, Box 62.*
- *Records of the FBI, Record Group 65, Box 125.*
- *Record Group 319, Box 173, dossier no. XE001109 A. Pavelic*

4. Kraljevina Španjolska, Madrid:

Ostavština Ante Pavelića

- *fascikl Austria*
- *fascikl Doživljaji IV.*
- *fascikl Draganović*
- *fascikl Hrvatska. Buenos Aires. Poglavnik Dr. Ante Pavelić. 1949-1955. Razno.*
- *fascikl Proces i sudbena odluka U.S.A. Dr. Andriji Artukoviću 1952-1958.*
- *fascikl Velimir Pavelić*
- *fascikl Višnja Pavelić*

5. Ujedinjeno Kraljevstvo, London

The National Archives (TNA), Public Record Office (PRO)

- *FO 371: Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906.-1966.*
- *WO 204: War Office: Allied Forces, Mediterranean Theatre: Military Headquarters Papers, Second World War.*
- *FO 945: Control Office for Germany and Austria and Foreign Office, German Section: General Department.*

6. Republika Srbija, Beograd:

- Arhiv Jugoslavije (AJ)
- *Arhiv centralnog komiteta saveza komunista Jugoslavije*
- *Državna komisija za utvrđivanje ratnih zločina i njegovih pomagača*

Objavljeni izvori

DEDIJER Vladimir, *Interesne sfere*, Prosveta, Beograd 1980.

Foreign Relations of the United States, Washington, D. C.
(<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus>)

Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941.-1945, knjiga II, Zagreb 1981.

KRIZMAN Bogdan, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943, Dokumenti*, Arhiv Jugoslavije-Globus Zagreb, Zagreb 1981.

STANIĆ Milan, *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, Zagreb, 1946.

Novine

Chicago Daily Tribune

Croatia Press, New York.
Epoca, Milano.
Glas koncila, Zagreb.
Godišnjak Hrvatskog domobrana. Buenos Aires.
Hrvatska misao, Buenos Aires.
Hrvatski narod, Zagreb.
Hrvatska revija, Buenos Aires, te München-Barcelona.
Hrvatska, Buenos Aires.
Intelligence review, Washington.
Los Angeles Times
Nezavisna Država Hrvatska, Zagreb.
Politički zatvorenik, Zagreb.
Settimo Giorno
Spremnost, Zagreb.
The New York Times
The Washington Post
Trideset dana, Beograd.
Ustaša - el patriota croata, Buenos Aires.
Vjesnik, Zagreb.

Knjige:

1. AKMADŽA Miroslav, *Krunoslav Draganović - Iskazi komunističkim istražiteljima*, Zagreb, 2010.
2. AARONS Mark – LOFTUS John, *Unholy Trinity. How the Vatican's Nazi Networks Betrayed Western Intelligence to the Soviets* St. Martin's Griffin, 1998.
3. BANOVIĆ Snježana, *Država i njezino kazalište. Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu 1941.-1945.*, Profil, Zagreb, 2012.
4. BARIĆ Nikica, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2003.
5. BIBER Dušan, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Zagreb, 1981.

6. *Bleiburg: uzroci i posljedice*, ur. Vinko Nikolić, München-Barcelona 1988., Zagreb 1998.
7. *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda*, ur. Vinko Nikolić, Zagreb 1993.
8. BOBAN Ljubo, *Maček i politika HSS-a, sv. I.*, Zagreb 1974.
9. BOŠKOVIĆ Milo, *Antijugoslovenska fašistička emigracija*, Beograd, 1980.
10. BRODEL Fernan, *Dinamika kapitalizma*, preveo: Branko Jelić, Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 1989.
11. BROGAN Patrick - MILANO V. James, *Spies and the rat line*, Potomac Books, 2000.
12. ČAPO Hrvoje, *Kraljevina čuvara*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2015.
13. ČIZMIĆ Ivan, SOPTA Marin, ŠAKIĆ Vlado, *Iseljena Hrvatska*, Golden marketing-Tehnička knjiga; Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, Zagreb, 2005.
14. ČOLAK Nikola, *Akcija deseti travanj u svijetlu krunskog svjedočanstva Ivana Prusca i dokumentacije*, Središnjica za proučavanje hrvatske povijesti, Padova 1989.
15. *Eugen Dido Kvaternik, Sjećanja i zapažanja 1925 – 1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, Uredio: dr. Jere Jareb, Nakladničko društvo Starčević, Zagreb, 1995.
16. GABELICA Ivan, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, Zagreb, 2007.
17. GIRON Antun –STRČIĆ Petar, *Poglavnikovom vojnom uredu - Treći Reich, NDH, Sušak-Rijeka i izvješće dr. Oskara Turine 1943.*, Rijeka 1993.
18. GITMAN Esther, *Kad hrabrost prevlada - spašavanje i preživljavanje židova u NDH 1941.-1945.* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012.
19. GONI Uki, *The real Odessa. How Peron Brought the Nazi War Criminals to Argentina*, London i New York, 2002.
20. GRAHEK RAVANČIĆ Martina, *Bleiburg i Križni put u historiografiji, publicistici i memoarskoj literaturi*, Magistarski rad, Odsjek za povijest filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2006.
21. GRAHEK RAVANČIĆ Martina, *Bleiburg i Križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2009.
22. HORVAT Rudolf, *Hrvatska na mučilištu*, Izdalo Kulturno-historijsko društvo "Hrvatski rodoljub", Zagreb, 1942.; pretisak: Školska knjiga, Zagreb, 1992.
23. *Hrvatska*, kulturno-politički zbornik, Buenos Aires, 1949.
24. JAKOVINA Tvrtko, *Američki komunistički saveznik: Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955.*, Zagreb, 2003.

25. JANJATOVIĆ Bosiljka, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, Zagreb, 2002.
26. JAREB Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove autobiografije*, 2. izd., Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1995.
27. JAREB Jere, *Zlato i novac NDH izneseni u inozemstvo 1944. i 1945.* Zagreb, 1997.
28. JAREB Mario, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Hrvatski institut za povijest i Školska knjiga, Zagreb 2006.
29. JONJIĆ Tomislav, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Libar, Zagreb, 2000.
30. KARAKAŠ OBRADOV Marica, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u drugom svjetskom ratu*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.
31. KISIĆ-KOLANOVIĆ Nada, *Mladen Lorković. Ministar urotnik*, Golden marketing, Zagreb 1998.
32. KISIĆ-KOLANOVIĆ Nada, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb, 2001.
33. KISIĆ-KOLANOVIĆ Nada, *Vojskovođa i politika. Sjećanja Slavka Kvaternika*, Golden marketing, Zagreb 1997.
34. KRIŠTO Jure, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945. I/II*, Hrvatski institut za povijest-Dom i svijet, Zagreb, 1998.
35. KRIŠTO Jure, *Sukob simbola. Politika vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Globus, Zagreb, 2001.
36. KRIZMAN Bogdan, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943, Dokumenti*, Arhiv Jugoslavije-Globus Zagreb, Zagreb 1981.
37. KRIZMAN Bogdan, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1983.
38. KRIZMAN Bogdan, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978.
39. KRIZMAN Bogdan, *Pavelić u bjekstvu*, Zagreb, 1986.
40. KRIZMAN Bogdan, *Ustaše i Treći Reich II*, Zagreb 1986.
41. LUETIĆ-TIJAN Nedjeljka, *Život Pavla Tijana*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2014.
42. MACAN Trpimir, *Spremnost 1942-1945*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
43. MAČEK Andrej, ŠKRABE Nino, *Maček izbliza*, Disput, Zagreb, 1999.
44. *Maček u Luburićevu zatočeništvu*, priredio Ivan MUŽIĆ, Laus, Split, 1999.
45. MASUCCI Guisepppe, *Misija u Hrvatskoj. Dnevnik od 1. kolovoza 1941. do 28. ožujka 1946.*, priredio Marjan Mikac, Drina, Madrid 1967.

46. MATIČEVIĆ Ivica, *Prostor slobode. Književna kritika u zagrebačkoj periodici 1941.-1945.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.
47. MATKOVIĆ Hrvoje, *Između Mačeka i Pavelića. Politički portret Davida Sinčića*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2010.
48. MATKOVIĆ Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb 2002.
49. MILOVANOVIĆ Nikola, *Kroz tajni arhiv Udbe I.*, Beograd, Sloboda, 1988.
50. MIRTH Karlo, *Život u emigraciji*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2003.
51. MRZLODOLSKI A. S., *Errori e orrori. Comunismo e bolscevismo in Russia e nel mondo. Leteori e comuniste e laprassi bolscevicanelle Russia sovietica e nella propaganda mondiale*, Siena 1938.
52. NIKOLIĆ Vinko, *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1993.
53. NIKOLIĆ Vinko, *Molitva za moju Hrvatsku*, Buenos Aires, 1949.
54. NIKOLIĆ Vinko, *Pred vratima domovine. Susreti s hrvatskom emigracijom 1965. Dojmovi i razgovori*, knj. II., Pariz–München, 1967.
55. NIKOLIĆ Vinko, *Pred vratima domovine*, Zagreb, 1995.
56. NIKOLIĆ Vinko, *Tragedija se dogodila u svibnju: jedna (prva) godina egzila u dnevniku "ratnog" zarobljenika broj 324.664: 1945.- 6. svibnja 1946.*, I-II, Barcelona-München, Knjižnica Hrvatske revije, 1984-1985.
57. PAVELIĆ Ante, *Doživljaji*, II., Zagreb, 1998.
58. PAVELIĆ Ante, *Putem hrvatskog državnog prava*, (ur. Višnja Pavelić), Buenos Aires-Madrid, 1977.
59. PAVELIĆ Ante, *Doživljaji IV.*, u rukopisu.
60. PLANINIĆ Fra Martin, *Tko je izdao Kavrana*, Zagreb, 1994.
61. PLANINIĆ fra Martin, *Uz Kavranov zlatni jubilej*, Veljaci, 1998.
62. PRCELA John Ivan, ŽIVIĆ Dražen, *Hrvatski holokaust – dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji*, Zagreb 2001., 2005.
63. PRUSAC Ivan, *Tragedija Kavrana i drugova. Svjedočanstvo preživjelog*, 1. domovinsko neizmijenjeno izdanje, Rijeka, 1996.
64. RADELIĆ Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji*, Školska knjiga, Zagreb, 2009.
65. RADELIĆ Zdenko, *Križari-gerila u Hrvatskoj 1945-1950*. Hrvatski institut za povijest - Dom i svijet, Zagreb, 2002.

66. RADELIĆ Zdenko, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Zagreb, Alfa-Hrvatski instiut za povijest, 2011.
67. RAIĆ Vlaho, *Dr. Ante Pavelić u svijetlu činjenica*, Buenos Aires, 1959.
68. ROBIONEK Bernd, *Croatian Political Refugees and the Western Allies: A Documented Survey from the Second World War to the Year 1948.*, Berlin, 2010.
69. ROVER Srećko, *Svjedočanstva i sjećanja*, Zagreb, 1995.
70. SADKOVICH James, *Italija i ustaše*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2010.
71. SINOVIĆ Marko, *Hrvati u Argentini i njihov doprinos hrvatskoj kulturi, pregled hrvatskog tiska objavljenog u Argentini od godine 1946. do 1990.*, vlastita naklada, Buenos Aires, 1991.
72. SINOVIĆ Marko, *N.D.H. u svjetlu dokumenata*, Zagreb, 1998.
73. SOMMERVILLE Donald, *The ultimate illustrated history of World War II*, Hermes house, 2009.
74. SPEHNJAK Katarina, *Britanski pogled na Hrvatsku 1945.-1948.*, Zagreb, 2006.
75. STEPINAC Alojzije, *Propovijedi, govori, poruke 1941.-1946.*, priredili J. Batelja i C. Tomić, Zagreb, 1996.
76. ŠAKIĆ Dinko, *S poglavnikom u Alpama*, Split, 2001.
77. ŠARAC Ivica, *Kultura selektivnog sjećanja. Hrvati Hercegovine i Nezavisna Država Hrvatska: od proklamacije NDH do talijanske reokupacije (travanj-rujan 1941.)*, Crkva na kamenu, Mostar, 2012.
78. ŠEPIĆ Dragovan, *Vlada Ivana Šubašića*, Zagreb, 1983.
79. *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške "NDH"*, bez oznake autora, Zagreb, 1952.
80. *Tko je tko u NDH*, ur: Z. Dizdar, M. Grčić, S. Ravlić i D. Stuparić, Minerva, Zagreb, 1997.
81. TOMAŠEVIĆ Jozo, *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941 - 1945.*, Zagreb 1979.
82. TOMAŠKOVIĆ Goran Denis, *Političke koncepcije Ante Pavelića tijekom druge emigracije prema časopisima Hrvatska i Izbor (1947.-1959.)*, magistarski rad, 157 listova, Filozofski fakultet, 2008. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka disertacija i magistarskih radova, Signatura: DCR ZG 401759/09

83. TUĐMAN Franjo, *Bespuća povijesne zbiljnosti*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1989.
84. VRANČIĆ Vjekoslav, *Branili smo državu I/II.*, Knjižnica Hrvatske revije, Barcelona-Munchen, 1985.
85. VRANČIĆ Vjekoslav, *Dr. Andrija Artuković pred sjeveroameričkim sudom*, Mala politička knjižnica Hrvatske misli, knj. 2., Buenos Aires, 1959.
86. VRANČIĆ Vjekoslav, *U službi domovine*, HB Press - Washington, 2007.
87. VUČIĆ Petar, *Patologija hrvatske nacionalne i državne politike: (Hrvatsko "ubijanje" Oca): karakterologija*, Zagreb, 2012.
88. VUKOVIĆ Goran, *Klopka za koljače*, Spomen područje Jasenovac , 1985.
89. WALTERS Guy, *Lov na zločince*, Ljevak, Zagreb, 2009.

Članci:

1. BARIĆ Nikica, „Mjere vlasti NDH za pripremu i provedbu evakuacije Slavonije i Srijema“, *Scrinia Slavonica*, 13/2013.
2. BAUER Ernest, „General Löhr i događaji oko Bleiburga“, u: *50 godina Bleiburga*, ur. Jozo Marević, Zagreb 1995.
3. BIBER Dušan, „Britansko-jugoslavenski nesporazumi okrog Koroške 1944.-1945.“, *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 1978.
4. BIRIN Ante, „Ustaštvo i Nezavisna Država Hrvatska između znanstvenih istraživanja i političkih odrednica“ u: *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva : zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 8. i 9. siječnja 2009. u Zagrebu*, ur. Jonjić, Tomislav; Matijević, Zlatko, Zagreb, Naklada Trpimir - Zajednica udruga hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata grada Zagreba, 2009.
5. BRACANOVIĆ Dolores, „S Poglavnikom na povlačenju“, *Hrvatska – Spomen* izdanje u počast nezaboravnog Poglavnika, god. XIII, br. 4-7 (291-294) (Buenos Aires 10. travnja 1960.)
6. DELIĆ Ante, „On the Concealment of Ante Pavelić in Austria 1945-1946“, *Review of Croatian History* vol. VII., no. 1., 2011.

7. DIZDAR Zdravko, "Brojtitbeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske 1941. – 1945. godine", *Časopis za suvremenu povijest*, 24/1996., br. 1.-2.
8. DOLBEAU Christophe, „Ante Pavelić dans la clandestinité“, <http://euro-synergies.hautetfort.com/archive/2014/02/21/ante-paveli%C4%87-dans-la-clandestinite.html#more>
9. DRAGOJLOV Fedor, "Rat od 1941. – 1945. na području Nezavisne Države Hrvatske", *Hrvatska* (Buenos Aires), god X (1956.), br. 18 (210) – 24 (216), 26. rujna 1956 - 22. prosinca 1956.
10. FRKOVIĆ Mate, „Nepoznate stranice iz poslijeratnog djelovanja“, *Hrvatska revija*, rujna 1971., sv. 2-3.
11. FRKOVIĆ Mate, „Svaki sa svojom dramom: jedno svjedočanstvo. Iz mojih političkih doživljaja.“, *Hrvatska revija*, 1984. sv. 3.
12. HRASTOVIĆ Ivica, „Ante Moškov-Uloga u stvaranju i propasti NDH“, *Časopis za suvremenu povijest*, 31/1999. br.1.
13. JANDRIĆ Berislav, „Prijeperi saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945.-1947.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 38/2, 2006.
14. JANDRIĆ Berislav, „Saveznički izbjeglički logori. Počeci otpora hrvatske političke emigracije komunističkom režimu u domovini (logor Fermo)“, *1945. - Razdjelnica hrvatske povijesti, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 5. i 6. svibnja 2005.*, Zagreb 2006.
15. JAREB Jere, „Bilješke sa sjednica Duglavničkog vijeća 1943.-1945: iz ostavštine dra Lovre Sušića“, *Hrvatska revija. Jubilarni zbornik 1951.-1975.* ur: Vinko Nikolić, Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1976.
16. JAREB Jere, „Dr. Krunoslav Draganović o svom radu u Italiji od rujna 1943. do ožujka 1946. Tri pisma i dva izvještaja upućena dru Lovri Sušiću od 18. listopada 1945. do 26. ožujka 1946.“, *Hrvatska revija* (Barcelona), XXXIV, 1984.
17. JAREB Jere, „Prilog povijesti hrvatskog iseljništva u SAD-u“, *ČSP*, god. 37., br. 1., 2005.
18. JAREB Jere, „Sovjetski dodiri s dr. Antom Pavelićem od rujna 1944. do veljače 1945.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 27/1. 1995.

19. JAREB Jere, "Sudbina posljednje hrvatske državne vlade i hrvatskih ministara iz Drugog svjetskog rata. Prilog za studiju o hrvatskoj državnoj vladi", *Hrvatska revija*, München- Barcelona, lipanj 1978., god. XXVIII., sv. 2. (110.).
20. JAREB Jere, „Šest dokumenata o prvom dodiru dra Ante Pavelića s talijanskom vladom 1927.“, *Hrvatska revija*, god. XX., sv. 4 (80), prosinac 1970.
21. JAREB Mario, „Između mitova i činjenica: odnos Krunoslava Draganovića prema poglavniku Anti Paveliću, ustaškom pokretu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik koji je vjerovao u prisutnost Božju u Crkvi te duboko cijenio vjeru svojega naroda: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija o Krunoslavu Stjepanu Draganoviću povodom 110. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti održanom na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu od 8.-10. 11. 2013. godine*, ur: Darko Tomašević, Miroslav Akmadža, Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb: Glas Koncila 2014.
22. JELČIĆ Dubravko, „Kultura u NDH“, *Časopis za suvremenu povijest*, 23/1995., br. 3.
23. JONJIĆ Tomislav, „Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj“, *Politički zatvorenik* (Zagreb), god. XV., br. 175., listopad 2006.
24. JONJIĆ Tomislav, „Granice hrvatske države nakon pada Italije“, *Politički zatvorenik*, god. XIII., br. 133., travanj 2003.
25. JONJIĆ Tomislav, prikaz knjige: Miroslav Akmadža: *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima* (Krunoslav Draganović – Testimony to Communist Interrogators,) Zagreb, Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2010. u: *Review of Croatian History* 6/2010, no.1.
26. JONJIĆ Tomislav, „Mandićevo hrvatstvo i jugoslavenstvo“, *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.). Zbornik radova sa znanstvenog simpozija u prigodi 40. obljetnice smrti*, Robert Jolić (ur.), Mostar – Zagreb, Hercegovačka franjevačka provincija - Hrvatski institut za povijest, 2014.
27. JONJIĆ Tomislav, „Nezavisna Država Hrvatska (1941.-1945.)“ u: DABINOVIĆ A. et al. *Hrvatska povijest*, Split, Naklada Bošković, 2002.
28. JONJIĆ Tomislav, „Pitanje priznanja Nezavisne Države Hrvatske od Švicarske Konfederacije“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 31/1999, br. 2.

29. JONJIĆ Tomislav, „Povijesno-politički okvir postanka ustaškog pokreta“, *Hrvatska obzorja*, god. IX./2001., br. 2.
30. JONJIĆ Tomislav, „Proces Hranilović-Soldin. Prilog poznavanju postanka ustaškog pokreta“, *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva : zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 8. i 9. siječnja 2009. u Zagrebu*, ur: Tomislav Jonjić i Zlatko Matijević, Zagreb, Naklada Trpimir i Zajednica udruga hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata grada Zagreba, 2009.
31. KAPITANOVIĆ Vicko, *Fra Karlo Balić i hrvatsko iseljeničtvo*,
<http://public.carnet.hr/ofm/st/biobibl/balic/iseljenistvo.pdf>
32. KARAULA Željko, „Elaborat pukovnika Hrvatske seljačke zaštite Milana Pribanića o Hrvatskoj seljačkoj i građanskoj zaštiti iz 1948. u Hrvatskom državnom arhivu“, *Arhivski vjesnik* 55/2012.
33. KATALINIĆ Kazimir, „Osnutak Hrvatske republikanske stranke“, *Republika Hrvatska*, br. 208. Zagreb, ožujak 2001.
34. KRIŠTO Jure, „Krunoslav Draganović i spašavanje hrvatskih izbjeglica nakon Drugoga svjetskog rata“, *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik koji je vjerovao u prisutnost Božju u Crkvi te duboko cijenio vjeru svojega naroda: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija o Krunoslavu Stjepanu Draganoviću povodom 110. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti održanom na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu od 8.-10. 11. 2013. godine*, ur: Darko Tomašević, Miroslav Akmadža, Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb: Glas Koncila 2014.
35. KRIŠTO Jure, „Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića“, *Časopis za suvremenu povijest*, 42/2010. br.1.
36. KRLEŽA Miroslav, „Glavnjača kao sistem“. *Deset krvavih godina i drugi politički eseji. Sabrana djela Miroslava Krleže*. sv. 14.-15, Zora, Zagreb, 1957.
37. KVATERNIK Eugen Dido, „Ustaška emigracija u Italiji i 10. travnja 1941. Jedan prilog našoj najnovijoj povijesti“, *Hrvatska revija*, Buenos Aires, god. II. br. 3., rujanj 1952.
38. KVATERNIK Eugen Dido, „Još nešto o Rimskim ugovorima“, *Hrvatska revija*, Buenos Aires, god. III, br. 2., lipanj 1953.

39. LABUS Alan, „Propaganda in the press and the formation of public opinion: Political and wartime goals of the Ustasha government and the Third Reich in the press of the Independent State of Croatia at the end of World War 2“, *Informatologia*, 47 (2014), 2-3.
40. LANE J. Ann, “Putting Britain Right with Tito: The Displaced Persons Question in Anglo-Yugoslav Relations 1946-7”, *European History Quarterly*, vol. 22 (London, Newbury Park and New Delhi 1992.)
41. LUKINOVIĆ Andrija, “Bratovština Sv. Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama”, Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901-2001). Zbornik u prigodi stoljetnice, priredio Jure BOGDAN, *Collectanea Croatico-Hieronymiana de Urbe* 5, Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima, Glas koncila, Rim, Zagreb 2001.
42. MARIJAN Davor, „Lipanjski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest (ČSP)*, 35/2003., br. 2.
43. MIJATOVIĆ Anđelko, “Politički i vojnički kraj NDH”, *Časopis za suvremenu povijest*, 23/1995., br. 3.
44. MIJATOVIĆ Anđelko, “Operativno povlačenje oružanih snaga i pučanstva Nezavisne Države Hrvatske prema Austriji u svibnju 1945.“, u: *Hrvatska između slobode i jugoslavenstva*, ur: Tomislav Jonjić, Zlatko Matijević, Naklada Trpimir - Zajednica udruga hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata grada Zagreba, Zagreb 2009.
45. MIJATOVIĆ Anđelko, *Bleiburška tragedija i križni put hrvatskoga naroda godine 1945.*, Zagreb 2007.
46. MILOŠEVIĆ Srđan, „Emigrantska pisma Vladka Mačeka knezu Pavlu Karađorđeviću (1946.-1952.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2. 2012.
47. MIRTH Karlo, „Dr. Lovro Sušić i Maček–Cvetkovićev sporazum. Dokumenti iz ostavštine Dra Lovre Sušića“, *Croatia Press*, New York, br.1–2/1973.
48. PAVELIĆ Mirjana, „Ante Pavelić potpuno je uspio!“, *Globus*, 22. svibnja 1992. br. 76.
49. PAVELIĆ Višnja, „Put mog oca Ante Pavelića od Austrije i Italije do Argentine i Španjolske“, *Hrvatski list*, 25. prosinca 2008. br. 321. i 1. siječnja 2009. br. 322.

50. PEŠELJ Branko, „S predsjednikom Mačkom u emigraciju“, *Hrvatska revija*, br. 4. Munchen, 1970.
51. „Poglavnikov boravak u Italiji i odlazak u Argentinu“, nepotpisano, *Ustaša*, 4. (1963.), br. 6-7.
52. POPOVIĆ Momčilo, „Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji“, [http://www.danas.rs/danasrs/feljton/pavelic se okruzio potpuno beznacajnim licn ostima.24.html?news id=155648](http://www.danas.rs/danasrs/feljton/pavelic%20se%20okruzio%20potpuno%20beznacajnim%20licnostima.24.html?news_id=155648)
53. “prof. Dolores Bracanović: na povlačenju s državnim poglavarom”, *Politički zatvorenik* (Zagreb), god. VII., br. 62., svibanj 1997.
54. PŠENIČNIK Srećko, „Druga strana medalje Vinka Nikolića“, *Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb, studeni-prosinac, 1997.
55. *Razgovor s Milanom Blažekovićem*, razgovarao Tomislav Jonjić, *Politički zatvorenik*, br. 60. ožujak 1997.
56. ROVER Srećko, „Akcija Hrvatskog državnog odbora 1946.-1948.“, *Hrvatska revija*, sv.2. 1968.
57. SIMČIĆ Milan, „Krunoslav Draganović i njegov odnos s Državnim tajništvom Svete Stolice u razdoblju 1943.-1960.“, *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik koji je vjerovao u prisutnost Božju u Crkvi te duboko cijenio vjeru svojega naroda: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija o Krunoslavu Stjepanu Draganoviću povodom 110. obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti održanom na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu od 8.-10. 11. 2013. godine*, ur: Darko Tomašević, Miroslav Akmadža, Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb: Glas Koncila 2014.
58. UREDNIŠTVO HR, „Zadnji razgovor dra Ante Pavelića i prof. Krunoslava Draganovića, u Napulju, u listopadu 1948.“, *Hrvatska revija*, 4/40, 1990.
59. VRANČIĆ Vjekoslav, “Postrojenje i brojčano stanje Hrvatskih oružanih snaga u godinama 1941. – 1945.”, *Godišnjak Hrvatskog Domobrana*, Buenos Aires 1953.
60. VRANKIĆ Petar, „Okviri djelovanja prof. Krunoslava Draganovića u Italiji (1943.-1963.) u svjetlu dostupnih arhivskih izvora i najnovijih publikacija“, *Krunoslav Stjepan Draganović – svećenik koji je vjerovao u prisutnost Božju u Crkvi te duboko cijenio vjeru svojega naroda: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog simpozija o Krunoslavu Stjepanu Draganoviću povodom 110.*

obljetnice rođenja i 30. obljetnice smrti održanom na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu od 8.-10. 11. 2013. godine, ur: Darko Tomašević, Miroslav Akmadža, Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb: Glas Koncila 2014.

61. „Zapisnik saslušanja kod OZNE 24. siječnja 1946. ravnatelja GRAVSIKUR-a Eriha Lisaka“, Željko Karaula
http://www.academia.edu/7232870/Zapisnik_saslu%C5%A1anja_kod_OZNE_24._sije%C4%8Dnja_1946._ravnatelja_GRAVSIKUR-a_Eriha_Lisaka
62. ZULFIKARPAŠIĆ Adil, „Put u Foču 25.1.1942. godine“, u: *Bleiburg, uzroci i posljedice*, Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1988.

12. SAŽETAK

U radu se na temelju dostupnih izvora i literature prikazuju djelovanje bivšeg poglavnika Ante Pavelića od kraja Drugog svjetskog rata do 1953. Rad se prvenstveno oslanja na arhivsko gradivo, kako poznato i dostupno tako i ono do sada nepoznato i u istraživanjima nekorišteno. Između ostalog korišteno je gradivo Hrvatskog državnog arhiva (HDA) u Zagrebu, tj. fond Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (Fond RSUP SRH, SDS), osobnu ostavštinu Ante Pavelića (Madrid), te gradivo američkih i britanskih nacionalnih arhiva: National Archives and Records Administration (NARA) u Washingtonu i The National Archives (TNA), Public Record Office u Londonu.

Disertacija uglavnom kronološkim redoslijedom prikazuje Pavelićevo djelovanje od 1945. kada završetkom Drugog svjetskog rata i propašću Nezavisne Države Hrvatske nastupa nova faza za dojučerašnjeg poglavnika NDH i počinje razdoblje njegove druge emigracije. Prikazuje se Pavelićevo skrivanje u Austriji netom nakon napuštanja Zagreba i prelazak u Italiju. U tom kontekstu stavljen je naglasak i na ulogu zapadnih obavještajnih službi i Katoličke crkve u Pavelićevu skrivanju, ali i na Pavelićevu ulogu i stav prema tzv. Kavranovoj akciji.

Poslije toga, prelaskom u Argentinu Pavelićeva djelatnost bila je prije svega publicističke naravi iako je njegov autoritet među političkim emigrantima bio neprijeporan. Poseban naglasak stavljen je na Pavelićeve tekstove u kojima se bavio temama koje su ga zaokupljale kroz cijelo vrijeme njegova političkog djelovanja. Jugoslavenstvo, komunizam, politika HSS-a, u novim okolnostima i stav zapadnih sila prema novouspostavljenoj jugoslavenskoj komunističkoj državi bili su trajna inspiracija iz Pavelićeve nacionalističke perspektive.

Ključne riječi: Ante Pavelić, Nezavisna Država Hrvatska, zapadne obavještajne službe, Jugoslavija, Božidar Kavran, Krunoslav Draganović, Katolička crkva.

13. SUMMARY

The thesis presents an analysis of the actions of Ante Pavelić in the period from the end of the Second World War (1945) to 1953. It relies on a variety of available sources, primarily archival records, including well-known and easily accessible data, but also documents that have not been used in previous research on the subject. Among others, the materials used come from: the Croatian State Archives (HDA) in Zagreb, i.e. holdings of the Republican Ministry of Internal Affairs of the Socialist Republic of Croatia, the State Security Service, the personal records of Ante Pavelić (Madrid), and the records of American and British national archives (National Archives and Records Administration in Washington and The National Archives, Public Record Office in London).

The thesis mainly follows the actions of Ante Pavelic in a chronological fashion, starting from 1945 when the end of both the Independent State of Croatia and of the Second World War signal a new period for the state's former leader, who is forced to emigrate for a second time. The thesis presents Pavelić's hiding in Austria after leaving Zagreb and his transition to Italy. This section stresses the role of Western intelligence agencies and of the Catholic Church, but also Pavelić's own involvement in his hiding and his view of the so-called Kavran action.

With Pavelić's move to Argentina, the focus of his action shifts to writing and publishing while his authority among the political migrants remains intact. Special attention is given to Pavelić's texts that deal with subjects which continued to interest him throughout his political career: from Pavelić's nationalistic perspective communism, Yugoslavianism, the politics of the Croatian Peasant Party (HSS) and the relationship between Western powers and the new communist Yugoslavia were a permanent source of inspiration.

Key words: Ante Pavelić, Independent State of Croatia, Western intelligence agencies, Yugoslavia, Božidar Kavran, Krunoslav Draganović, Catholic Church.

14. POPIS KRATICA

AFHQ – Allied Force Headquarters

AJ – Arhiv Jugoslavije

APHZSJ - Arhiv Papinskog Hrvatskog Zavoda sv. Jeronima

BBC – British Broadcasting Corporation

br. - broj

^{CIC} - Counter Intelligence Corps / Protuobavještajna služba

CK – Centralni komitet

ČSP - Časopis za suvremenu povijest

dok. - dokument

god. - godina

DP - Displaced persons/Raseljene osobe

FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija

FRUS - Foreign Relations of the United States

GRAVSIGUR – Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost

HDA – Hrvatski državni arhiv

HDS – Hrvatska državotvorna stranka

HDV – Hrvatsko državno vodstvo

HFSS – Hrvatska federalistička seljačka stranka

HN – Hrvatski narod

HNO – Hrvatski narodni odbor

HOS – Hrvatske oružane snage

HRSS – Hrvatska republikanska seljačka stranka

HSP – Hrvatska stranka prava

HSS – Hrvatska seljačka stranka

HZ – Hrvatska zajednica

JA – Jugoslavenska armija

knj. – knjiga

kut. – kutija

nav. - navedeno

KPJ – Komunistička partija Jugoslavije

MINORS – Ministarstvo oružanih snaga
MVP – Ministarstvo vanjskih poslova
NARA - National Archives and Records Administration
NDH - Nezavisna Država Hrvatska
NOB – Narodnooslobodilačka borba
NOVJ – Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
NSK – Nacionalna i sveučilišna knjižnica
OP – Ostavština Pavelić
opš. - opširnije
OZN – Odjeljenje za zaštitu naroda
prir. - priredio
PRO - Public Record Office
PTS – Poglavnikov tjelesni sdrug
RSUP – Republički sekretarijat unutrašnjih poslova
SDK - Seljačko-demokratska koalicija
SDS – Služba državne sigurnosti
SRH – Socijalistička republika Hrvatska
sv. - svezak
TNA - The National Archives
UDB – Uprava državne bezbjednosti
UHRO - Ustaša hrvatska revolucionarna organizacija
UN – Ujedinjeni narodi
ur. – urednik
usp. – usporedi
v. – vidi
VMRO – Vnatrešna Makedonska Revolucionerna Organizacija

15. ŽIVOTOPIS

Ante Delić mag. hist., rođen je 28. ožujka 1987. godine u Splitu gdje je završio Osnovnu školu i Nadbiskupijsku klasičnu gimnaziju „Don Frane Bulić“. Kao redoviti student upisao je jednopredmetni preddiplomski studij povijesti na Sveučilištu u Zadru 2006., te nastavlja obrazovanje na diplomskom studiju povijesti i diplomira 2011. Godine 2011/2012. upisuje poslijediplomski studij „Humanističke znanosti“, također na Sveučilištu u Zadru, te je u ožujku 2014. godine obranio sinopsis doktorske disertacije. Položio je stručni ispit za nastavnika u osnovnim i srednjim školama, 25. veljače 2014. godine. Od rujna 2015. zaposlen kao asistent na Sveučilištu u Zadru Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja. Sudjelovao na dva znanstvena skupa u domovini i objavio dva znanstvena rada: „On the Concealment of Ante Pavelić in Austria 1945-1946“, (*Review of Croatian History* vol. VII., no. 1., 2011., 293.-313.) i „Dalmatinsko pitanje – trajna napetost u odnosima Kraljevine Italije i NDH“, (*Dalmacija u prostoru i vremenu - Što Dalmacija jest, a što nije? - Zbornik radova sa Znanstvenog skupa Dalmacija u prostoru i vremenu - Što Dalmacija jest, a što nije?*, Zadar, 2014.).